

МУҲАККИКИ ЧАВОН
ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
2024. №1

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
2024. №1

YOUNG RESEARCHER
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
2024. No1

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАҶГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2024

**ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «МУҲАҚҚИҚИ ЧАВОН»**

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

САРМУҲАРРИР:

Насриддинзода Эмомалӣ Сайфиддин | *Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, узви вобастаи АМИТ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадзода Сафармамад Муборакшо | *Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Кароматулло Бадриддинович | *Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Шерматов Нурмаҳмад	<i>Доктори илмҳои техникӣ, профессор</i>
Солихов Давлат Қуватович	<i>Доктори илмҳои физикаю математика, профессор</i>
Сатторов Абдуманон	<i>Доктори илмҳои физикаю математика, профессор</i>
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	<i>Номзади илмҳои химия, дотсент декани факултети химия</i>
Валиев Шариф Файзуллоевич	<i>Доктори илмҳои геологӣ-минералогӣ, и.в. профессор</i>
Расулиён Қаххор Кучаров Аламхон	<i>Доктори илмҳои таърих, профессор</i>
Дӯстов Ҳамрохон Чумаевич	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна	<i>Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Муродов Мурод Низомова Тухфамо Давлатовна	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонишиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Шарофзода Рустам Шароф	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ</i>
Сафарализода Хучамурод Қуддус	<i>Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор</i>
Одинаев Фурқат Фарходович	<i>Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент</i>
Шарофзода Рустам Шароф	<i>Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор</i>
Сафарализода Хучамурод Қуддус	<i>Номзади илмҳои сиёсатиносии, дотсенти кафедраи сиёсатиносии</i>
Рачабов Имомиддин Ширинович	<i>Номзади илмҳои сиёсатиносии, дотсенти кафедраи сиёсатиносии</i>
Нуриддин Парвин Раймалихон	<i>Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент</i>
Ҳочиматова Гулҷехра Масаидовна	<i>Доктори илмҳои педагогӣ, профессор</i>
Устоев Мирзо Бобочонович	<i>Доктори илмҳои биологӣ, профессори кафедраи физиологияи одам ва ҳайвонҳо, факултети биологияи ДМТ</i>

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишони Марказ:
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел.: (+992 37) 227-74-41
ДМТ, 2024©

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Насриддинзода Эмомали Сайфиддин | Доктор юридических наук, член-корреспондент НАНТ, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадзода Сафармамад Муборакшо | Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Бадридинович | Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Шерматов Нурмахмад	Доктор технических наук, профессор
Солихов Давлат Кувватович	Доктор физико-математических наук, профессор
Сатторов Абдуманнон	Доктор физико-математических наук, профессор
Валиев Шариф Нарзуллоевич	Доктор геолого-минералогических наук, и.о. профессора
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	Кандидат химических наук, декан факультета химии ТНУ
Расулиён Каххор	Доктор исторических наук, профессор
Кучаров Аламхон	Доктор филологических наук, профессор
Дустов Хамрохон	Кандидат филологических наук, доцент
Муродов Мурод	Доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	Доктор филологических наук, профессор
Абдусатторов Абдушукур	Доктор филологических наук, профессор
Одинаев Фуркат Фарходович	Кандидат экономических наук, доцент
Шарофзода Рустам Шароф	Доктор юридических наук, профессор
Сафарзода Бахтовар Амирали	Доктор юридических наук, профессор
Раджабов Имомиддин Широнович	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Сафарализода Хучамурод Куддус	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Нуриддин Парвин Раймалихон	Кандидат политических наук, доцент
Ходжиматова Гулчехра Масаидовна	Доктор педагогических наук, доцент
Устоев Мирзо Бободжонович	Доктор биологических наук, профессор

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел.: (+992 37) 227-74-41
© ТНУ, 2024

**TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SCIENTIFIC JOURNAL “YOUNG RESEARCHER”**

**Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY**

CHIEF EDITOR:

Nasriddinzoda Emomali Sayfiddin | *Doctor of Law, Corresponding Member of NAST, Rector of the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadzoda Safarmamad Muboraksho | *Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo Badridinovich | *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Shermatov Nurmahmad	<i>Doctor of Technical Sciences, Professor</i>
Solihov Davlat Quvatovich	<i>Doctor of Physical and Mathematical Sciences</i>
Sattorov Abdumannon	<i>Doctor of Physical and Mathematical Sciences</i>
Fayzulloev Erkin Fathulloevich	<i>Candidate of Chemical Sciences, Dean of the Chemical Faculty</i>
Valiev Sharif Fayzulloevich	<i>Doctor of Geological and Mineralogical Sciences, Professor</i>
Rasuliyon Qahhor	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Kucharov Alamkhon	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University</i>
Dustov Hamrokhon Dzhumaevich	<i>Candidate of Philological Sciences,</i>
Murodov Murod	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University</i>
Nagzibekova Mekhrinisso Bozorovna	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University</i>
Nizomova Tuhfamo Davlatovna	<i>Doctor of Economics, Professor</i>
Odinaev Furqar Farhodovich	<i>Candidate of Economics, Associate Professor</i>
Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	<i>Candidate of Politics, Associate Professor of the Department of the Political Science</i>
Sharofzoda Rustam Sharof	<i>Doctor of Law, Professor</i>
Safarzoda Bakhtovar Amirali	<i>Doctor of Law, Professor</i>
Rajabov Imomiddin Shirinovich	<i>Candidate of Politics, Associate Professor of the Department of the Political Science</i>
Nuriddin Parvin Raymalikhon	<i>Candidate of Politics, Associate Professor</i>
Hojimatova Gulchehra Masaidovna	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
Ustoev Mirzo Bobojonovich	<i>Doctor of Biological Sciences, Professor</i>

Address of the Publishing center:
734025, Republic of Tajikistan,
Rudaki Avenue, 17. Dushanbe.
Phone: (+992 37) 227-74-41
© TNU, 2024

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

ВИЖАГИҲОИ РАВИЯҲОИ МУД ДАР МАНОТИҚИ ТОҶИКИСТОН

Ҷононаи Н.

Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон

Имрӯзҳо соҳаи муд дар Тоҷикистон босуръат рушд карда истодааст, зеро дизайн ва муд дар рушди соҳаи саноати сабуки ҳар мамлакат нақши муҳимро мебозад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи муд аҳаммияти ҷиддӣ дода шуда, сол аз сол барои инкишофи он аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурӣ ва Вазорати фарҳанг дастгириҳои назаррас равона карда мешаванд.

Мардуми тоҷик дар марҳилаҳои гуногуни ҳаёти худ либосҳои ба ҳаёту зисти худ мувофиқ ва хеле зеборо ба вуҷуд овардаанд. Либос дар зиндагии одамон басо нақши муҳимро иҷро менамояд. Таърихи пайдоиши либос қариб, ки дар баробари пайдошавии ҳаёт дар рӯи замин аст. Ҳанӯз дар замонҳои ибтидоӣ одамон аз пӯсти ҳайвонҳои шикоркардашон барои худ либос тайёр намуда, бадани худро аз гармову сармо ва ҳар гуна таъсиrotи беруна эмин нигоҳ медоштанд. Бо мурури замон ва бо тараққӣ ёфтани ҳаёт, одамон аз нахҳои гуногуни табиӣ пашм, абрешим ва пахта бофтани матоъ ва тайёр намудани духтани либосро омӯхтанд.

Ҳамчунин, дар бобати пӯшидани сару либос бо назардошти талаботҳои муд низ дар замони муосир масъалаи мубрам ба ҳисоб меравад. Дар ҳалқи тоҷик байни занону духтарон сару либосро, ки тобишҳои гуногуни ранги сурх дорад аз мадди назар дур кардан ғайриимкон аст, чунки дер боз чунин меҳисобиданд, ки ранги сурх ниғаҳдорандаи чашми бад аст. Сару либоси ҳар минтақа ва нигоҳи онҳо ба муд аз ҳамдигар тафовут доранд, аммо шабеҳи якдигаранд. Ин ба иқлим ва маҳалли ҷойгиршавии аҳоли вобаста аст. Сару либоси соҳибҷамолони кӯҳӣ аз духтарони ҳамворзамин бо он тафовут доштанд, ки либоси онҳо бо гулдӯзии нақшдор, равшаниӣ нақшу нигор, инчунин интихоби гулшорӣ оро дода мешуд. Дар маҳалҳои ҳамворзамин ба духтарон якҷанд либосро болои ҳам мепӯшонданд ва тибқи шумораи онҳо дарк кардан мумкин буд, ки духтар ё зан аз кадом табақа аст. Сару либос бо гулдӯзии дабдабаноки зардӯзӣ орошта гардида, тавассути ороишоти заргарии ба нав зикргардида зиннат дода мешуд. Паривашони ҳамворзамин дар рӯзҳои ид ва ҷашнҳо худро бо либосе оро медоданд, ки аз куртаи адраси остинҳояш зардӯзӣ ва камзӯлчаи беостин иборат буд. Ба сар бандинаи зардӯзӣ-пешонабанд ва рӯймоли калони шохӣ-ҳалилӣ мебастанд. Пойафзол – кафши зардӯзӣ мепӯшиданд. Ороиш: аз болои рӯймол ороиши пешонӣ- қоши тиллоии ба шакли тӯр заргаригардида пӯшида шудааст [3. с.27].

Дар гӯшҳо - гӯшвора бо овезаҳои зумрад ва ёкути сурх, ки халқаи якқадур номида шудааст. Дар паси гӯшҳо зулф – ду адад найчаи филизии тӯршакл овехта шуда, аз дохили ҳар яки онҳо қабзаи мӯйи ба шакли нимхалқа тофта гузаронда шудааст. Ба гардан ду адад зеби гардан баста шудааст: болотар - тавқи гардан, поёнтар - марҷон аз 16 риштаи марҷон; поёнтари он, дар сари дил, ғилофи калони росткунҷа барои раднома овезон аст, дар поёнтар бошад, тавқи калони сарисинагӣ – зеби сина овехта мешуд, ки ба талаботҳои мудии ҳамон давра мувофиқат мекард [5, с. 44].

Умуман, омӯхтани либосҳои миллӣ ва мудии ҳар як халқ, барои ҳамаи шахсоне, ки бо таърих ва маданияти он халқ шинос шудан мехоҳанд, шоёни диққат ва хело шавқовар аст.

Либоси қадимаи занонаи тоҷиказ куртаҳои дарози якқад бурида дӯхташуда иборат буд, ки домани он то ба бучулаки пой мерасид ва баъзан бо сабаби ба ду паҳлу илова кардани ду тирез қисми поёниаш андак васеътар мешуд. Остини ин куртаҳо рост ва дароз буда, панҷаи дастро тамоман мепӯшонд. Дарозии нӯги остинҳо аз чоряки остин то ду

чоряки остин ва аз ин ҳам васеътар шуда метавонист, ки як навъ ифодакунандаи муд ба ҳисоб мерафт [2, с.19].

а)

б)

Расми 1. - Либосҳои занона: а) либоси қадимаи занонаи Шугнон, б) либоси қадимаи Ишқошим.

Дар охири асри гузашта куртаҳои камзулчадор пайдо шуда, рӯз аз рӯз маъмул гардиданд ва заминаи мудии маҳаллиро ғанӣ гардониданд, ки ҳоло намудии асосии куртаҳои занона шудаанд. Фақат пиразанон куртаҳои пешкушод ё куртаҳои ростгиребони бе пар-пар мепӯшанд. Дар водихоии ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон дар охири асри гузашта куртаҳои тутча ё ки чуртча пайдо шуда буданд, аммо зуд аз истифода баромаданд. Пушти куртаҳо якқад буда, тарафи пеши онҳо камзулчадори чин-чин дӯхта мешуд. Дар Помири ғарбӣ, дар Шугнон ҳамчун ифодагари муд, то ба наздикӣ куртаҳои камзулчадор мепӯшиданд, ки худии камзулча ва қисми аз камзулча поёни онҳо чин-чин, гиребонашон рост ва сари остинашон тангу буракдор дӯхта мешуданд.

Расми 2. - Куртаи занонаи гулдӯзикардаси Бухоро

Тахмин кардан мумкин аст, ки куртаҳои сари остинашон танг на танҳо дар ноҳияҳои чанубу шарқии кӯҳӣ, балки дар ҷойҳои дигар низ маъмул будаанд. Аз рӯи маълумоти мавҷуда пӯшидани куртаҳои тангостин дар Нурато низ расм будааст. Аммо дар шимоли Тоҷикистон маъмул будани чунин куртаҳоро ҳанӯз касе қайд накардааст. Мувофиқи талаботҳои муд, остинҳои ба ин тарз бурида ва дӯхташудаи куртаҳои занона дар аввалҳои асри гузашта дар ин ҷойҳо низ маъмул будаанд. Ингуна камзулҳо дар Хучанд дар нимаи дувуми асри гузашта расм будаанд. Дар Бухоро низ дар нимаи аввали асри гузашта калтача ё мӯнисак номи камзулҳои рӯпӯшии пешашон кушодаю бетугма, сари остинашон танг дӯхта мешуданд [1, с.17].

Дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон назари мардум ба муд гуногун аст, зеро композитсияҳои куртаҳои ҳар ноҳияи кӯҳӣ, ҳар деҳа хеле ҷолиб ва нодиранд. Мисол, куртаҳои дида мешаванд, ки дар бари пеши он ду гулғунҷаи калони кутраш 70-90 см, остинаш пурра гулдӯзӣ шудааст. Чунин гулдӯзии мавзун хеле зебо ва ҷолибааст. Онҳо ба ноҳияҳои Тоҷикобод ва Фарм хосанд.

Расми 3. - Куртаи занонаи гулдӯзикарда -шудаи водии Рашт

Гулдӯзӣ дар муди миллий васеъ истифода мешавад, ки дар ноҳияҳои марказӣ куртаҳои гулдӯзишуда зиёд дида мешавад, инчунин дар ноҳияҳои марказии Тоҷикистон паҳн чунин намуди ороиш паҳн шудааст. Гулдӯзии Бадахшон бо нақшу нигори шаклҳои геометрӣ дошта ороиш дода шудааст. Ин ҷо гулдӯзие мавҷуд аст, ки дар дигар ноҳияҳо мавҷуд нестанд. Мисол, сарбандакҳо, камарбандҳо ва такбандҳо, махсусан рӯбандҳои арӯсон танҳо дар ҳамин маҳал вомехӯранд. Ин ҷузъи либоси арӯси тоҷикро занони муосир истифода намеkunанд [4, с.37].

Расми 4. - Куртаи занонаи гулдӯзикардашуда. Тоҷикистони Шимолӣ, аввали асри XX

Бояд тазакурр дод, ки дар муди гузашта ва муосир истифодаи матои атласи миллӣ дар сару либоси бонувон нақши намоён дорад. Шаҳри Хучанд давоми асрҳои XVIII ва XIX яке аз марказҳои истеҳсолкунандаи матои атлас ба шумор мерафт. Аввали асри XX дар ин ҷо қариб 3 ҳазор дӯкони атласбофӣ амал мекард, ки бештар аз 6000 коргар дошт. Дар солҳои 20-уми қарни XX дар Хучанд артели аввалини матоъбофӣ бо номи «Бофанда» таъсис ёфт, ки он беш аз се ҳазор бофандагонро муттаҳид мекард. Дар солҳои 1927-1928 дар Хучанд корхонаи абрешимбофӣ «Бофандаи сурх» ба кор шуруъ кард. Соли 1975 Иттиҳодияи истеҳсолии абрешимбофӣ «Хучандатлас» таъсис ёфт, ки бо иқтисоди 2290 ҳазор метр дар як сол атласҳои гуногун истеҳсол менамуд.

Атласи тоҷик берун аз кишвар низ обрӯю шухрат пайдо карда, то ҳол дар байни бонувон истифодаи васеъ дорад. Новобаста аз давру замон матои атласи миллӣ ҳама вақт аз нигоҳи муд муҳим арзёбӣ мегадад. Давоми чанд соли охир дар шаҳри Хучанд «Иди атлас» (баъдан «Иди атласу адрас») ва озмуни «Атласи тоҷик» («Атласу адрасу тоҷик») баргузор мегарданд, ки дар он беҳтарин навъҳои атласу адрас бо тарҳу дӯхти либосҳо ба намоиш гузошта мешаванд, ки ифодакунандаи муди маҳаллӣ ба ҳисоб меравад.

Атласу адрас маҳсули меҳнати хунармандони халқӣ буда, чун воситаи муҳимми эстетикӣ ороиш бо зиндагӣ ва завқи бадеии мардум робитаи ногусастанӣ дорад. Дар саросари кишвар атлас ва адрас имрӯзҳо аз матоъҳои серхарид маҳсуб мешаванд. Хосатан дар даврони соҳибистиклолӣ занону духтарони тоҷик дар ҷашну маросимҳои анъанавӣ аз матоъҳои мазкур ба таври васеъ истифода мекунанд. Дар солҳои охир дар шаҳри Хучанд «Иди атлас» ва озмуни «Атласи тоҷик» баргузор мегардад, ки дар он беҳтарин навъҳои атлас бо тарҳу дӯхти либосҳо мутобиқ ба талаботҳои муди муосир ба намоиш гузошта мешаванд.

Дар ҷомеаи имрӯзаи мо дар соҳаи санъати муд бисёр дизайнерон фаъолият бурда истодаанд. Масалан, эҷодиёти тарроҳони тоҷик дар соҳаи муд ба монанди Умед Кучкалиев, Тоҳир Ибрагимов, Мавлуда Ҷамроева, Сайдҷалол Маҳсумов дар ин самт бисёр назаррас аст. Боиси ифтихор аст, ки имсол мавсими 10 - уми ҳафтаи муд «Tajikistan Fashion Week» баргузор мегардад, ки он барои тақвият бахшидани дӯстии халқҳо бахшида мешавад. Баргузори чунин чорабиниҳои фарҳангӣ дар соҳаи муд пеш аз ҳама барои муаррифӣ намудани эҷодиёти тарроҳони миллӣ, ки бештар аз матоъҳои маҳаллӣ истифода менамоянд барои баланд бардоштани фарҳангӣ бадеӣ дар самти муд аҳамияти калон дорад.

АДАБИЁТ

1. Рузиев М. Декоративно–прикладное искусство таджиков / М. Рузиев. – Душанбе, 2003.
2. Майтдинова Г.М. Традиции художественного ткачества таджиков. Мероси ниёгон. 1999. – №4.
3. Хақимова Н. Атласы – Худжанда // Фарҳанг ва хунар. 2005, – №4.
4. Хақимова Н. АБРОВЫЕ ТКАНИ ТАДЖИКОВ XX СТОЛЕТИЯ (ИСТОРИЯ И ТЕХНОЛОГИЯ) // Очерки истории и теории культуры тадж. народа. – Д., 2010.
5. Юнусова Н. Гулдӯзии тоҷикӣ / Н. Юнусова. – М., 1979.

ВИЖАГИҲОИ РАВИЯҲОИ МУД ДАР МАНОТИҚИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур оид ба таърихи сару либос ва муд дар манотиқи гуногуни Тоҷикистон маълумот дода шудааст. Инчунин, дар мақола дар бораи баъзе хусусиятҳои сару либоси миллии қадимаи тоҷикон маълумот оварда шудааст. Чи тавре ки муаллиф қайд менамояд, имрӯзҳо соҳаи муд дар Тоҷикистон босуръат рушд карда истодааст, зеро дизайни либос ва муд дар рушди соҳаи саноати сабуки ҳар мамлакат нақши муҳимро мебозад.

КАЛИДВОЖАҲО: муд, услуб, эҷодиёт, фарҳанг, духтарон, атлас, либос, гулдӯзӣ, санъат.

ХАРАКТЕРИСТИКА МОДНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В РЕГИОНАХ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье представлена информация об истории одежды и моды в разных регионах Таджикистана. Также в статье представлена информация о некоторых особенностях древней национальной одежды таджиков. Как отмечает автор, сегодня индустрия моды в Таджикистане бурно развивается, ведь дизайн одежды играет важную роль в развитии легкой промышленности любой страны.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: мода, стиль, творчество, культура, девушки, атлас, одежда, вышивка, искусство.

CHARACTERISTICS OF FASHION TRENDS IN THE REGIONS OF TAJIKISTAN

This article provides information about the history of clothing and fashion in different regions of Tajikistan. The article also provides information about some of the features of the ancient national clothing of the Tajiks. As the author notes, today the fashion industry in Tajikistan is rapidly developing, because clothing design plays an important role in the development of the light industry of any country.

KEYWORDS: fashion, style, creativity, culture, girls, satin, clothing, embroidery, art.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҷононаи Навруз* – Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуюм. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айнӣ, 31. Телефон: (+992)937482220.

Сведения об авторе: *Джононаи Навруз* – Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана, магистрант второго курса. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, у. Аини, 31. Телефон: (+992)937482220.

Information about the author: *Jononai Navruz* – State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master's student. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Aini, 31. Телефон: (+992)937482220.

ХУСУСИЯТҲОИ БАДЕИИ ҲУНАРИ ҚУРОҚДҶҶЗӢ ДАР САӢЪАТИ ОРОИШИВУ АМАЛӢ

Сафарова Б.Р.

Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон

Санъати тасвирӣ як соҳаи фавқулода аст. Ҳангоми намоиш додан, он метавонад объектро ба маънои мустақими ин истилоҳ бо хусусияти хос нишон диҳад, гарчанде ки устодон барои интиқоли ҳаракат бисёр усулҳои аслиро дар тасвир таҳия кардаанд. Дар айни замон, тасвири як лаҳзаи мавҷудият хусусияти ногузир ва шояд маҳсули ин санъат мебошад, ки асоси объективӣ ва рамзии нишонаҳои тасвирҳои он шудааст.

Дар гули асрҳо рассомон воситаҳои нави тасвирро такмил ва кашф карданд, моҳияти чизҳоро таҳлил ва ошкор карданд. Дар баробари ин, аҳаммияти онҳо ва санъати эҷодкардаи онҳо низ меафзуд. Тарғиб ва такмили фарҳанги бадеӣ рушди мувофиқи эстетикӣ чомеаро дар назар дорад, аз ин рӯ таълим дар ин самт шартӣ зарурии ташаккули шахсият гаштааст. Аз худ кардани дониши ибтидоии наққошӣ ва санъати тасвирӣ барои одамоне аҳаммияти маҳсус дорад.

Санъати нақшу нигорӣ тоҷикон, ба монанди дигар эҷодиёти бадеӣ, аз чор унсур иборат аст: муҳити атроф – эҷодкор – маҳсули эҷодӣ – тамошобин. Дар ин ҷо мақоми асосӣ ба эҷодкор, ки дорои ҷаҳонбинии васеъ, дорои маҳорати баланди рассомӣ ва қандакорирӣ мебошад, дода мешавад. Ӯ бояд на танҳо нақша ва расм кашад, бо рангҳои обӣ ё равшанӣ тасвир кунад, балки таърихи пурғановати миллати худ, маишат, маданият, анъанаҳо ва урфу одатҳоро хуб доништа бошад. Бо суҳанҳои одӣ, дар маҳсули эҷодӣ худ эҷодкор бояд далелҳоеро ба назар гирад, ки манфиатҳои идеалии миллату замонаро фаро мегиранд.

Дар ҷанбаи маъмур ба зиммаи эҷодкор ва наққоши миллӣ вазифаи мураккаб гузошта мешавад. Қаҳрамонҳои маҳсули эҷодӣ ӯ асосан наботот ва ҳайвонот, мавзунии олами модӣ мегарданд. Таҷрибаи бисёрсола ба ӯ имкон медиҳад, ки дар таҳияи эҷодкорӣ худ маҳз ҳамон мавзӯҳоеро истифода намояд, ки дар бораи онҳо асотир ё ягон воқеаи таърихӣ боқӣ мондааст. Баъзан мешавад, ки тавассути образҳои воқеӣ ё ҳаёлии устоҳои бомаҳорат ба муоширати мустақим бо тамошобин ноил мешаванд.

Айни замон хуб омукта шудааст, ки гулҳои мехчагул, бунафша, гули барфак, савсан, примула, мӯрт, садбарг, нилуфар, гули доводӣ, ашрафӣ байни миллатҳои гуногун хеле маъмуланд ва то ҳол рамзҳои пурмаънӣ доранд.

Дар байни ҳунарҳои дастии занона, ки як соҳаи санъати ороишӣ амалӣ ва намуди санъати тасвирӣ мебошад, ҳунари қуроқдҷҷзӣ нақши муайянро мебозад.

Хунари куроқдӯзӣ дар байни сокинони минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ бо номҳои каламрезгӣ, курама, қарамадӯзӣ, малофадӯзӣ тарқдӯзӣ ва порадӯзӣ маъруфу маъмул мебошад. Куроқ як навъ усули гулпартоӣ тавассути матоъпораҳо дар болои суф ё ҷит буда, аз он либосу маҳсулоти рӯзгор, ба монанди кӯрпа, кӯрпача, болишт, рӯйчо, дастархон, гахворапӯш ва ғайра дӯхта мешавад [3, С.20].

Маҳсулоти куроқӣ, ки аз ҷониби занону духтарон омода мегардад, ба ҳаёту зиндагӣ, урфу одат ва олами маънавии мардуми тоҷик алоқаманд аст. Дар нақшҳои маснуоти куроқӣ бовару ақидаҳо ва рамзу маънӣ ва орзую омол таҷассум ёфтаанд. Аз ҳамин лиҳоз ин пешаи куроқдӯзӣ дар байни мардум ривочу равнақ дорад ва ба маҳсулоти он талабот кам нест.

Расми 1. Намунаи хунари дастии куроқ.

Хунари куроқдӯзӣ дар ноҳияҳои мухталифи кишвар аз замонҳои қадим муҳимтарин баҳши хунари занона ба ҳисоб рафта, монанди сӯзанидӯзӣ кори пурмашаққат аст. Дар ҳар як минтақа куроқ бо шаклу намуд ва номҳои гуногун маълум мебошад. Аз дигар ҷиҳат куроқ як навъи ҷиҳози хона буда, аз пораҳои матоъ тайёр карда мешавад. Одатан сифати куроқ ба матоъ ва санъату маҳорати дӯзанда вобастагӣ дорад.

Солҳои пеш маҳсулоти куроқиро аз матоъҳои якранг омода мекарданд, аммо барои арӯсон онро аз матоъҳои гулдору симин медӯхтанд. Дар шароити имрӯза хунармандон куроқро аз матоъҳои рангину ҷилдор ва бо омехтаи нақшҳои гулдӯзӣ тайёр мекунанд.

Дар аксари ноҳияҳо ҷиҳози гахвораро аз куроқ тайёр мекунанд ва ҳатто дар баъзе ҷойҳо як либоси кӯдакро низ аз куроқ медӯзанд, то аз ҷашми бад, дарду ранҷ эмин бошад.

Солҳои пеш дар баъзе ноҳияҳои кишвар ҳатто арӯсро либосҳои куроқӣ бо омехтаи гулдӯзӣ кардашуда мепӯшониданд. Дар замони муосир куртаҳои ҷаканеро вохӯрдан мумкин аст, ки бо куроқ ороиш ёфтаанд. Дар ноҳияи Восеъ ҳар як арӯс хангоми ба хонаи шавҳар рафтан бо худ се ё панҷ рафидаи куроқӣ (рафидаи калон барои ҷапоти, рафидаи миёна барои нони гирда ва рафидаи хурд барои кулча) мебарад, ки ин анъана ҳоло ҳам роиҷ аст [1, с.32].

Умуман, дар санъати тасвирӣ ва санъати ороишӣ амаливу хунариҳои мардумӣ тартиб додани композитсияи нақши муҳимро мебозад.

Мафҳуми композитсия дар санъати тасвирӣ мавқеи муҳим дорад. Композитсия (калимаи лотинӣ *composition* - ҷойгиршавӣ, пайваस्ताгӣ, таълиф) – ин воситаи ифодаи ғояи бадеӣ, забони осори бадеӣ мебошад.

Композитсияи нақшу нигорӣ – ин тартибдихӣ, сохтан, сохтори нақши пурра ва дорои мазмун, характер ва таъинот мебошад.

Композитсия, инчунин, кори амалии бевоситаи эҷодкор дар татбиқи ҳадафҳои худ аст. Натиҷаи хотимавии эҷодкорӣ осори бадеӣ мебошад.

Дар офаридани нақш барои қуроқдӯзӣ бештар вақт услуби бадеӣ истифода мешавад. Услуби бадеӣ - хусусиятҳои таърихан асосёфта, нисбатан устувори осори санъат ва дорои ягонагии мазмуни ғоявӣ мебошад.

Ин умумияти принсипҳои эҷодии ифодаи образҳои бадеӣ, ки тибқи тақозои воқеии давра ва идеалҳои ахлоқии он ба вучуд омадааст. Хусусиятҳои барои услуби мазкур хоса дар ин ё он шакли дар ҳамаи намудҳои санъат мушоҳида мешаванд: меъморӣ, мусиқӣ, санъати тасвирӣ ва санъати ороишӣ - дасткорӣ. Бештар онро дар ороиш дидан мумкин аст (беҳуда нест, ки ороишро «хусни хати замон» меноманд).

Бояд тазаққур дод, ки ҳангоми тасвири нақшу ниғор услуби тансиқгардониро истифода мебаранд, ин услуб имконият медиҳад, ки ҳар гуна ашёҳо дар намуди ороишӣ тасвир карда шаванд. Тансиқ (стилизиатсия) – тағйирдиҳӣ ва коркарди намуди нақши табиӣ ҳангоми умумигардонӣ бо мақсади дарёфткунии хусусиятҳои ороишӣ мебошад.

Тансиқ (стилизиатсия) гуфта, инчунин дигаргуншавии шаклҳои олами воқеӣ дар мундариҷаи ин ё он услуби таърихӣ ё ороиши халқиро номидан мумкин аст.

Тансиқ (стилизиатсия) тавассути умумигардонӣ ба даст меояд, ки мақсади он – барои бинанда нақшо фаҳмо намудан, сабук гардонидани иҷроиши он барои эҷодкор аст. Умумигардонӣ нақши воқеӣ, одатшуда, баъзан камтаваҷҷухро ба образи нави дорои хусусиятҳои нав мубаддал мегардонад. Умумигардонӣ ҳангоми ин метавонад бо иловаҳои пешниҳод шавад, ки ба нақш ифодаи хоссари медиҳанд.

Тансиқ (стилизиатсия) эҷодкорро маҷбур месозад, ки ба қонуниятҳои маводҳои интихобкардаи ӯ риоя намояд [2, с. 45].

Ҳар як нақши қуроқ маънию рамзи махсус дорад. Гулдӯзии қуроқ барои ороиши кӯрпа, кӯрпача, болишт, дастурхон, чойнамоз, гаҳворапӯш, борчогаҳ ва ғ. истифода мешавад. Намудҳои гуногуни дӯхти қуроқ вучуд дорад: сеҳишта (турна), чорҳишта ва ғ. Навъи дӯхти турна қариб дар ҳама минтақаҳои Тоҷикистон ба назар мерасад. Дар баъзе лаҳҷаҳо нақши турнаро роҳак ва ё қорама низ ном мебаранд. Асосан, ин нақшо дар қисматҳои гирдогирди ҷиҳози омодашуда истифода мебаранд [3, с. 26].

Расми 2. Болишт бо услуби қуроқдӯзӣ.

Яке аз қуроқдӯзони ноҳияи мазкур Умарова Басгул, (с.тав. 1980), ки дар деҳаи Ҳақиқати ҷамоати деҳоти Ватан зиндагӣ мекунад, ба ҳунари қуроқдӯзӣ машғул буда, бо дастранҷи ҳунари худ дар чорабиниҳои фарҳангии ноҳиявӣ вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ иштироки фаъол дорад ва инчунин тавассути ин ҳунар зиндагии хешро пеш мебарад. Дар

ноҳияи мазкур занони хунарманди дигар аз қабили Сафарова Лола (с.тав. 1991), Зокирова Сайрамбӣ, (с.тав. 1972), Иброҳимова Нодира, (с.тав. 1973), Мирзоева Эркамо, (с.тав. 1978), ба дӯхтани қуроқ машғуланд. Ҳар яки онҳо дар хонаи худ курсҳои кӯтоҳмуддати дӯзандагӣ кушода, аз ҳисоби занҳои хонанишин шогирдони зиёд доранд [4, с.31].

Расми 3. Маҳсулоти маъмули қуроқӣ.

Маълум аст, ки маҳсули дасти хунармандони ҳозира аз қадим тафовут дошта, имрӯзҳо хунармандон бо истифода аз мошинаҳои дарздӯзӣ ва матоҳои гуногуни замонавӣ навҳои мухталифи маҳсулоти қуроқиро бо тарҳу ороиши нав медӯзанд, ин ҳам ба пешрафти санъати халқӣ бисёр манфиатбахш аст. Зеро, ҳар як нақшу ниғор аз унсурҳои алоҳида иборат аст, ки дар худ мазмуни муайянеро инъикос менамояд.

Хулоса, бонувон имрӯзҳо санъати қуроқдӯзии қадимиرو идома дода, нусхаҳои наву замонавии маҳсулоти қуроқиро эҷод кардаанд. Қуроқ айни замон дар саросари кишвар бо шаклу намудҳои мухталиф дӯхта мешавад, ки як чӯзӣ ҷудонашавандаи санъати ороишӣ амалии мардуми моро таҷассум менамояд.

АДАБИЁТ

1. Бобринский А.А. Орнамент горных таджиков Дарваза / А.А. Бобринский. – Москва, 2011.
2. Рузиев М. Декоративно-прикладное искусство таджиков / М. Рузиев. - Душанбе, 2003.
3. Гулдӯзӣ // Мероси фарҳанги ғайри-моддӣ дар Тоҷикистон. – Д. Раҳимов. – Д., 2017. –С. 14147-152.
4. Фароғат А. Мухтасари мероси маънавии тоҷикон. (Варианти аввал) / А. Фароғат. – Душанбе, “Адиб”, 2016.

ХУСУСИЯТҲОИ БАДЕИИ ХУНАРИ ҚУРОҚДӮЗӢ ДАР САНЪАТИ ОРОИШӢ АМАЛӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба хусусиятҳои бадеии хунари қуроқдӯзӣ дар санъати ороишӣ амалӣ маълумот гирд оварда шудааст. Ҳамзамон, дар мақола оид ба нақши хунари қуроқдӯзӣ дар эҳёи хунарҳои мардумӣ маълумот ҷамъ оварда шудааст. Чи тавре ки муаллиф қайд менамояд, дар байни хунарҳои дастии занона, ки як шохайи санъати ороишӣ амалӣ ва намуди санъати тасвирии мебошанд, хунари қуроқдӯзӣ нақши муайяно мебозад.

КАЛИДВОЖАҲО: қуроқдӯзӣ, хунарҳои халқӣ, санъати ороишӣ амалӣ, санъати тасвирӣ.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛОСКУТНОГО РЕМЕСЛА В ДЕКОРАТИВНО - ПРИКЛАДНОМ ИСКУССТВЕ

В данной статье приводится информация о художественной особенности лоскутного ремесла в декоративно-прикладном искусстве. стиле хиппи на примере искусство моды. Также в статье рассматривается информация о значении лоскутного ремесла в возрождении народных ремесел. Как отмечает автор, среди ручных женских ремесел, что являются одной из ветвь декоративно-прикладного и изобразительного искусства, лоскутное ремесло имеет особое значение.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: лоскутное ремесло, народные ремесла, декоративно прикладное искусство, изобразительное искусство.

ARTISTIC FEATURES OF PATCHWORK CRAFT IN DECORATIVE AND APPLIED ART

This article provides information about the artistic features of patchwork craft in decorative and applied arts. hippie style using the art of fashion as an example. The article also discusses information about the importance of caressing craft in

the revival of folk crafts. As the author notes, among women's handicrafts, which are one of the branches of decorative, applied and fine arts, patchwork craft has a special significance.

KEYWORDS: patchwork craft, folk crafts, decorative and applied arts, fine arts.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафарова Беназир Рустамовна* – Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми ихтисоси “Манзаранависӣ”. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи С. Айни 31. Телефон: (+992)553334545.

Сведения об авторе: *Сафарова Беназир Рустамовна* – Институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана, магистр 2-го курса специальности “Пейзажная живопись”. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Айна, 31. Телефон: (+992)553334545.

Information about the author: *Safarova Benazir Rustamovna* – Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, 2-nd year master's student of the specialty “Landscape Painting”. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Aini street, 31. Phone: (+992)553334545.

ФАЛСАФА, ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА – ФИЛОСОФИЯ, ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

ТАЪЛИМИ ГЕНДЕРИИ КЎДАКОН ДАР ШАРОИТИ МАКТАБ-ИНТЕРНАТ

Курбонов А. И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Миллиардҳо одамон дар сайёраи Замин зиндагӣ мекунад. Мо аз сабаби фақияти рангҳои пӯст, шароити гуногуни зиндагӣ ба наҷодҳои гуногун тааллуқ дорем. Инчунин, мо ба халқҳои гуногун тааллуқ дорем, зеро бо забонҳои гуногун ҳарф мезанем. Сарфи назар аз он, ки ҳамаи мо хеле гуногун ҳастем, боз монандӣ ҳам дорем.

Ин монандӣ ҳамаи одамонро ба ду гурӯҳи калон тақсим мекунад: мардон ва занон. Мо, мардон ва занон, сарфи назар аз он ки ба наҷодҳо ва халқҳои гуногун тааллуқ дорем, хеле монанд ҳастем ва аз ҷиҳати генетикӣ, анатомӣ ва физиологӣ фарқ мекунем. Мо дар ҷамъият дигар хел рафтор мекунем ва дар як вазъият дигар хел. Ин аз дарки ҳархелаи олами атроф дар шахсият ба амал меояд. Фарқияти дарки ҷаҳони атроф ба он мусоидат мекунад, ки мо яқдигарро намефаҳмем ва ин нофаҳмӣ моро ба низоъ бурда мерасонад. Омӯзиши масъалаи тарбияи гендерӣ ба ҳалли ин низоъ ё худ ихтилоф мусоидат мекунад.

Ҷомеаи муосири демократӣ ба мутавозинии гендерии мардон ва занон, ки бо тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ алоқаманд аст, асос ёфтааст. Аз ин рӯ, тарбияи гендерӣ дар ҷомеа дар асоси арзишҳои баробарҳуқуқӣ муҳим шуморида мешавад. Эгалитаризм (баробарии ҷинсҳо) маънои онро дорад, ки мардон ва занон бояд мавқеи баробар дар ҳаёти иҷтимоӣ дошта бошанд, яъне мавқеи баробар дар фаъолиятҳои давлатӣ ва ғайра [6]. Ин албатта барои пешрафти ҷамъият ва ҳатто давлат мусоидат мекунад. Агар мо тарбияи дурусти гендериро ба роҳ монем он гоҳ аз дилхоҳ вазъиятҳои душвор баромада метавонем ва ин боис мегардад, ки мо инкишоф ёбем. Умуман, дар инкишофи шахсияти кӯдак фарҳанги гендерӣ нақши муҳимро мебозад.

Фарҳанги гендерӣ – ин системаи муносибатҳо, принсипҳо, матритсаҳои рафтор дар ҷомеа мебошад, ки ҷанбаҳои иҷтимоӣ фарҳангии гендериро (нақшҳои гендерӣ, муносибатҳои гендерӣ, қолабҳои гендерӣ, муносибатҳои оилавӣ, никоҳ ва ғайра) ташкил медиҳанд [7]. Чи тавре, ки маълум аст, барои ташаккули шахсияти кӯдак хусусиятҳои биологӣ иҷтимоӣ таъсиррасон мебошанд. Дар ҳамин замина фарҳанги гендерӣ низ нақши худро мегузорад ва он аксар вақт ба таври автоматӣ ба амал меояд. Кӯдак бешуурона нафаҳмида, фарҳанги рафтори мардона ё занонаро азхуд мекунад, ки дар натиҷа шахсияти ӯ пурра шудан мегирад.

Фарҳанги гендерӣ дар ҳама соҳаҳои ҷомеаи иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ зоҳир мегардад. Модели муосири фарҳанги гендерӣ бунёди муносибатҳои иҷтимоии зан ва мардро мувофиқи принсипҳои зерин амалӣ менамояд:

- имкониятҳои баробар;
- таҳаммулпазирии гендерӣ;
- ҳамоҳангсозии табиати иҷтимоӣ ва биологӣ инсон;
- озодии интихоби касб, нақшҳои иҷтимоӣ, фаъолият ва ғ. новобаста аз ҷинс;
- раҳой аз қолабҳои гендерӣ, таассубҳои, ки ба рушд ва худшиносии шахсият ҳалал мерасонанд [2].

Чи гунае ки болотар гуфта гузаштем раванди азхудкунии фарҳанги муайяни рафтор ба таври автоматӣ ба амал меояд. Агар мо ҳамин равандро бошуурона барои фарзандонамон омӯзиш диҳем, онгоҳ раванди азхудкунии арзишҳои меъёрҳои боз ҳам хубтару нағзтар ба роҳ монда мешавад. Зеро ки бисёр чиз аз таълиму тарбия вобастагӣ

дорад ва дар ҳамин раванд тарбияи гендерӣ низ нақши назаррас дорад. Агар худи истилоҳи гендерро дида бароем, он гоҳ чунин шарҳ дода мешавад. Гендер - маҷмуи меъёрҳои иҷтимоӣ ва инкишофёфта мебошад, ки ҷомеа ба шахсиятҳои алоҳида вобаста ба ҷинси биологияшон чи гуна рафтор намуданро нишон медиҳад. Истилоҳи «гендер» нисбатан ба наздикӣ, дар соли 1975 дар робита ба ҷудокунии равшани ҷанбаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ дар тафовут байни мард ва зан, пайваст кардани онҳо бо мафҳумҳои ҷинс ва гендер пайдо шудааст.

Яке аз самтҳои муосири педагогика ташаккули як соҳаи нави донишҳои илмӣ – педагогикаи гендерӣ мебошад, ки хусусиятҳои таълиму тарбияи фарзандони ҷинсҳои гуногунро меомӯзад [6]. Омӯзиши тарбияи гендерӣ ба ислоҳи раванди иҷтимоишавии кӯдак вобаста ба ҷинс таъсир мерасонад. Муносибати гендерӣ бевосита дар таълиму тарбия фароҳам овардани чунин шароит барои писарону духтарон мебошад, ки дар он инкишоф ва тамоюли маънавию арзишмандии онҳо ба зухур ва инкишофи мусбати хислатҳои мардонаву занонаи фард мусоидат намояд. Ба самаранокии таълими гендерӣ дониш ва маҳорати касбии омӯзгорон таъсири назаррас мерасонад. Агар омӯзгорон ба ин масъала аҳаммияти ҷиддӣ надиханд, он гоҳ дар тарбияи гендерии кӯдакон нуқсон пайдо мешавад. Агар худи истилоҳи тарбияи гендериро таҳлил намоем, пас тарбияи гендерӣ - ин ташкили раванди педагогӣ бо назардошти шахсияти гендерӣ, хусусиятҳои инкишофи кӯдакон дар ҷараёни иҷтимоикунони гендерӣ мебошад. Писару духтарро як хел тарбия ва омӯзиш додан мумкин нест. Онҳо ҷаҳонро ба таври гуногун дарк мекунанд, ба таври дигар нигоҳ мекунанд, гӯш мекунанд, мешунаванд, ҳарф мезананд, ҳис мекунанд ва эҳсос мекунанд. Мақсад, усул ва равиши тарбияи писарону духтарон бояд гуногун бошад. Тафовутҳои ҷинсии биологӣ бо худ хусусиятҳои гуногуни эмотсионалӣ, маърифатӣ ва шахсиятро ба вуҷуд меорад. Аз ин ҷост, ки дар тарбияи писарону духтарон аз рӯзҳои аввали ҳаёт зарурати муносибати тафриқавиро гузоштан ба миён меояд. Бисёре аз олимони бар он ақидаанд, ки хусусиятҳои тарбия дар айни замон барои раванди иҷтимоии ҷинсӣ-нақши писарон номусоид мебошанд. Яке аз ин омилҳои номусоид - феминизатсияи раванди таълим мебошад. Ҳоло раванди таълиму тарбияро дар мактабу боғчаи бачагон асосан занон ба ҷо меоваранд. Ин масъала ба аксарияти муассисаҳои мо дахл дорад. Ин масъаларо агар дар ятимхонаҳо мушоҳида намоем, он гоҳ маълум мешавад, ки воқеан, дар бисёре аз ятимхонаҳои кишварамон фаъолияти муаллимаҳо бештар ба назар мерасад. Аз ин рӯ, ман чунин мешуморам, ки барои таълиму тарбияи гендерии ин гурӯҳи кӯдакон, яъне ятимон бояд ҳадди ақали муаллимони ба фаъолияти таълими ҷалб карда шаванд.

Кӯдаконе, ки аз оилаҳои номусоид ба ятимхона меоянд, бештар дорои мушкилотанд. Ин гурӯҳи кӯдакон гирифтори маҳрумияти иҷтимоӣ ва волидайнӣ ҳастанд, ки ба ташаккули хувияти гендерии ҳам духтарон ва ҳам писарон таъсир мерасонад. Зимнан зикр мегардад, ки аксари кӯдакони ятимхонаҳо чун калонсолон наметавонанд масъулияти шахси баркамолро бар дӯш гиранд, худро дар ишқ ва издивоҷ дарк кунанд, фарзандони худро аз нигоҳи психологӣ, тарбия ва ба камол расонанд, ки ин аз насл ба насл ба маҳрумияти эмотсионалӣ оварда мерасонад.

Тарбия ва таълими омехта дар мактабҳои В. Ф. Базарний (2005) таълими бечинсӣ номидааст. Натиҷаи он безаргардонии майлҳои мардона дар писарон ва занона дар духтарон мегардад. Тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таълимии умумӣ хусусиятҳои гендерии кӯдакро ба кадри кифоя ба назар намегирад. Ҳамаи ин ташкили раванди таълиму тарбияи мактаббачагонро душвор мегардонад, раванди тараққиётро ҳалалдор мекунад ва аксар вақт ба вазъи саломатии онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Ҳалли мушкилоти мавҷуда бо самти афзалиятноки тарбияи ҷисмонии равиши солимгардонӣ, ки муносибати гендериро истифода мебарад, имконпазир аст.

Равоншинос Т.И. Юферева дар мактаб-интернат ва мактабҳои муқаррарӣ як тадқиқоти махсусро ба омӯзиши андешаҳои наврасони 13-15 сола дар бораи мардону занони муосир гузаронид, ки бояд яке аз фарқиятҳои онҳо муайян карда мешуд. Дар он тасвирҳо ва андешаҳои наврасон дар бораи ангеҷаҳои рафтор, самтҳои арзишӣ, моделҳои идеалии рафтори мардону занон ва хислатҳои манфии онҳо таҷдиди назар карда шудаанд.

Барои ҳамин Т.И. Юферева навиштаҳои наврасони мактаб-интернат ва мактаби муқаррариро таҳлил намуд, ки ин натиҷаҳо ба таври назаррас фарқ мекарданд. Барои наврасони мактаби муқаррарӣ ҳаёти оилавӣ ва ақидаҳои онҳо дар бораи мардон ва занони муосир ҷойи намоёнро ишғол кардааст ва ин ақидаҳо бо бисёр хусусиятҳои хоси мусбат пур шудаанд. Ҳамин хусусиятҳо дар тарбиягирандагони мактаб-интернат дигар хел ба амал меояд. Яъне ҳар як қизи ба оила дахлдошта ҷойи хеле холиро ишғол мекунад. Ин аз мавҷуд набудани намунаҳои мувофиқ рафтор барои шиносӣ шаҳодат медиҳад, ки ба ибораи дигар ҷойи гирифтани намунаи рафтори муқаррарии зану мард ё ҳаммонандкунии ҷинсӣ вучуд надорад [5]. Дар ин ҷо барои кӯдак роҳнамоии муаллимон ва ҳатто равоншиносон лозим аст. Яке аз омилҳои номусоиди иҷтимоисозии нақши - ҷинсӣ норавшан кардани сарҳади хусусиятҳои маскулинӣ (хусусиятҳои мардона) ва феменӣ (хусусиятҳои занона) дар фаҳмиши анъанавии онҳо мебошад. Агар дар синни томактабӣ дар духтарон хусусиятҳои монанди нозукӣ, дақиқӣ, майл ба зебӣ ва ғайра инкишоф наёбад ва дар писарон бошад хусусиятҳо ба монанди часорат, устуворӣ, истодагарӣ, қатъият ва ғайра нисбат ба ҷинси муқобил ташаккул наёбад он гоҳ онҳо ҳамчун мард ва зан бо нақшҳои оила, ҷомеа ва муҳити атрофи худ хуб мубориза бурда наметавонанд.

Дар писарбачаҳо, ки танҳо аз ҷониби зан (модар) тарбия ёфтаанд, инкишофи хислатҳои «занона» мушоҳида мешавад: нармӣ аз ҳад зиёд, феминизатсия. Зан барои ӯ ҳамчун ҳоким, муҳофиз ва фармондеҳ амал мекунад. Дар дигар мавридҳо ба далели рушд ба истилоҳ "мардонии ҷубронӣ" кӯдак, баръакс, саҳтгир мешавад. Таъсири мардон (падарон) низ норавшан аст. Падари аз ҳад зиёд саҳтгир ва серталаб, ки кӯдак ба ҳеч ваҷҳ ба ӯ писанд омада наметавонад, эҳтироми ӯро паст мезанад. Муайян карда шуд, ки нақши падарон дар азхудкунии нақши ҷинсии кӯдак махсусан назаррас буда метавонад - онҳо кӯдакониро ба нақшҳои мувофиқ нисбат ба модар бештар одат кунонида метавонанд [1]. Аз ин рӯ, бояд дар тарбияи фарзанд ҳам зан ва ҳам мард ширкат кунанд. Зан бояд хиради занонаи худро омӯзад, мард бошад хиради мардонагии худро.

Диққатро ба он ҷалб кардан мехостам, ки дар ятимхонаҳои мо бачагони синни хурд ва синни миёнаи мактабӣ дар гурӯҳҳои фаъолият менамуданд, ки дар онҳо муаллимони марду зан кор кунанд. Мехоҳам муаллимони таълими меҳнат, яъне дар даст болғаю меҳ дошта бошанд ва дар устохонаи дуредгарӣ ҳамроҳи бачаҳо бошанд ва ба онҳо аз ҳама бештар таълим диҳанд, ки ҷизҳои ибтидоӣ метавонанд ба онҳо дар ҳаёти оилавии ояндашон фоидаовар бошанд. Муаллимаҳо бошанд ба духтарон на танҳо хӯрокпазӣ, шустан, дӯзандагӣ, мучаҳҳаз сохтани зиндагӣ, балки дилсӯзии занона, ҷолиб будан ва ба ҳамин монанд хислатҳои низ таълим медоданд. Агар ҳамин раванд тадриҷан ва мунтазам ба амал ояд он гоҳ мо метавонем дар шахсияти муайян ҳувияти гендерии ташаккулёфтаре тарбия намоем.

Ҳувияти гендерӣ сохтори асосии ҳувияти иҷтимоӣ мебошад, ки шахсро аз ҷиҳати мансубият ба гурӯҳи мард ё зан тавсиф мекунад. Он ҷузъи шахсӣ дошта, вазъи иҷтимоӣ-фарҳангии ташаккули шахсият ба он вобаста аст ва қодир аст самт ва мундариҷаи худро тағйир диҳад. Ҳувияти гендерӣ бо системаи бисёрсатҳаи таносуби шахсият бо арзишҳои психофизиологӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангии хусусиятҳои маскулинӣ ва феменӣ дошта ҳамчун тағйирёбандаҳои мустақил ифода карда мешавад. Дар асоси он фард образи субъективии худро ба вучуд меорад. Потенсиали ташаккули ҳувият ҳангоми дарк кардани мансубияти худ ба як гурӯҳи муайяни гендерӣ ба амал меояд.

Агар ба масъалаи ташаккулёбии ҳувияти гендерӣ наздик шавем, он гоҳ маълум мешавад, ки мушкилоти ташаккулёбии ҳувияти гендерӣ дар давраи балоғат зоҳир мегардад. Қайд кардан ба маврид аст, ки мушкилоти асосии ин давра ба рафтори ҷинсии наврасон алоқаманд аст, ки пеш аз он мушкилҳои дигар, аз қабилҳои ноқомии таҳсил, беинтизомӣ аз байн мераванд. Наврас аз он хеле нигарон аст, ки намуди зоҳирӣ, хислат ва рафтори ӯ ба ақидаҳои стереотипӣ дар бораи «маскулинӣ» ва «феменӣ», ки дар маҷмӯъ, дар ҷомеа ва ё дар муҳити ӯ қабул шудаанд, ҷи гуна мувофиқат мекунад. Тағйирот дар сохтори бадан ва аломатҳои ҷинсии дуҷумдараҷа нақши бениҳоят муҳимро мебозанд. Аз ин ҷост, ки ҳассосият ва таваҷҷуҳи наврас ба организми худ нисбат ба дигарон зиёд мешавад. Ташаккул

додани тасаввуроти дуруст ва солим дар бораи хислатҳои занона дар духтарон ва хислати мардонагӣ дар писарон хеле муҳим аст. Дар наврасоне, ки махсусан аз намуди зоҳирии худ норозӣ ҳастанд, эҳтимоли гирифтори ба бемории равонӣ ва ихтилоли эмотсионалӣ ба назар мерасад [9]. Давраи наврасӣ яке аз давраҳои гузариш ва муҳимми онтогенез мебошад. Ин мақоми махсуси синну сол бо тағйирёбии вазъи иҷтимоии рушди наврасон, хоҳиши ҳамроҳ шудан ба ҷаҳони калонсолон, тамоюли рафтор ба меъёрҳо ва арзишҳои ин ҷаҳон алоқаманд аст. Наврасони дар ятимхонаҳо тарбияёфта аз ин марҳила гузаштанишон (таҷриба кардан) душвортар аст. Сабабҳои ин албатта дур мондани онҳо аз ҳаёти оилавиашон мебошад.

Имрӯзҳо дар ҳақиқат кӯдаконе ҳастанд ва онҳо дар тарбияи калонсолоне қарор доранд, ки аз онҳо таваллуд нашудаанд. Падару модарашон аз ҳам чудо шуданд, яке аз волидон вафот кардаанд ё бо ягон сабаб дигар онҳоро нигоҳубин карда наметавонанд. Аз ин рӯ, тамоми ғамхорӣ ва тарбия ба дӯши кормандони ятимхонаҳо меафтад. Масъулин ва кормандони ятимхонаҳо бояд тамоми хусусиятҳои инкишофи кӯдакони ҳар давраи синну солро донанд.

Мутаассифона, кӯдакони оилаҳои парокандашуда ҳатто пеш аз ба ятимхонаҳо расидан бо зӯрварии ҷисмонӣ, психологӣ ва ҳатто зӯрварии ҷинсӣ рӯ ба рӯ шудаанд. Аз ин рӯ, ба онҳо бояд қоидаҳои асосии рафтор бо ҷинси муқобил, қобилияти худдорӣ аз зӯрварӣ, қобилияти фарқ кардани рафтори маҳрамона ва нозуқро аз қабех ва фахш омӯзонид [8]. Дар назди мураббӣҳои ятимхонаҳо ва мактаб-интернатҳо имрӯз вазифаи хеле душвор – иҷтимоикунонии гендерӣ қарор дорад, ки он аз пур кардани холигии тарбияи оилавӣ, ташаккул додани малакаҳои худҳимоявии ҷинсӣ, ислоҳи оқибатҳои манфии рафтор ва ташаккули меъёрҳои феминӣ ва маскулинӣ мебошад.

Имрӯз мо танҳо ба баъзе мушкилот дар татбиқи равиши гендерӣ дар таълиму тарбия мувоҳида кардем. Тадқиқоти таҷрибавӣ оид ба ин масъала ҳанӯз ба охир нарасидааст, ҷустуҷӯи эҷодӣ давом дорад.

АДАБИЕТ

1. Алешина, Ю.Е., Волович, А.С. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины / Ю.Е. Алешина, А.С. Волович // Вопросы психологии. - 1991. - №4.
2. Берн, Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002.
3. Каган, В.Е. Семейные и полоролевые установки у подростков / В.Е. Каган // Вопросы психологии. - 1987. - № 2.
4. Клецина, И.С. Раздельное по полу обучение: "за" и "против" // Практикум по гендерной психологии / под ред. И.С. Клециной. – СПб.: Питер, 2003.
5. Мудрик А. О полоролевом (гендерном) подходе в социальном воспитании. Народное образование - 2007-№ 5.
6. Словарь гендерных терминов / под ред. А.А. Денисовой. Региональная общественная организация "Восток-Запад: женские инновационные проекты". - М., 2002.
7. Матюшкова С.Д. Основы гендерной культуры: программа спецкурса для старшеклассников / под ред. А.А. Стреленко, к.пс.н. – Витебск: УО «ВОГ ИПК и ПРР и СО», 2008.
8. Прихожан, А. М., Толстых Н. Н. Психология сиротства/ А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – Изд-во «Питер», 2005.
9. Резер, Т.М. Медико-социальный подход к организации полового воспитания и сексуального образования / Т.М. Резер // Социологические исследования. - 2003. - № 1.

ТАЪЛИМИ ГЕНДЕРИИ КӮДАКОН ДАР ШАРОИТИ МАКТАБ-ИНТЕРНАТ

Дар мақола таҳлили истилоҳи гендер, аҳамияти тарбияи гендерӣ ва хусусиятҳои гендерии кӯдакони ятими дар шароити мактаб-интернат тарбиятгиранда мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтааст. Масъалаи таълиму тарбияи дар замони муосир хеле муҳим мебошад ва агар сухан дар бораи тарбияи гендерӣ равад, он гоҳ ин масъалаи ақтуалӣ дар замони ҳозира ба шумор меравад. Чунки бе тарбияи гендерӣ ва махсусан дар мактаб-интернат мо шахсияти комили ба ҷамъият ғойдаоварро тарбия карда наметавонем.

КАЛИДВОЖАҲО: гендер, тарбияи гендерӣ, фарҳанги гендерӣ, нақшҳои гендерӣ, иҷтимоисозии гендерӣ, наврас, мактаб-интернат, ятим.

ГЕНДЕРНОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ В УСЛОВИЯХ ИНТЕРНАТА

В статье анализируется понятие «гендер», значение гендерного образования, а также гендерные характеристики детей-сирот, обучающихся в школах-интернатах. Вопрос образования очень важен в современное время, и если говорить о гендерном образовании, то это считается актуальным вопросом в настоящее время. Потому

что без гендерного образования, особенно в интернатах, мы не сможем воспитать совершенную, полезную обществу личность.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: гендер, гендерное образование, гендерная культура, гендерные роли, гендерная социализация, подросток, школа-интернат, сирота.

GENDER EDUCATION OF CHILDREN IN A BOARDING HOUSE

The article analyzes the concept of "gender", the importance of gender education, as well as the gender characteristics of orphans studying in boarding schools. The issue of education is very important in modern times, and if we talk about gender education, then this is considered a topical issue at the present time. Because without gender education, especially in boarding schools, we will not be able to educate a perfect personality useful to society.

KEYWORDS: gender, gender education, gender culture, gender roles, gender socialization, teenager, boarding school, orphan.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Курбанов Алишер Иномович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси психологияи факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992933733310, +992107683668**

Сведения об авторе: *Курбанов Алишер Иномович* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности психологии факультета философии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудакӣ, 17. Телефон: **+992933733310, +992107683668**

Information about the author: *Kurbanov Alisher Inomovich* - Tajik National University, second-year master's student in Psychology of the Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: **+992933733310, +992107683668**

ИСЛОҲКУНИИ ҲОЛАТИ АФСУРДАҲОЛИИ ЗАНОНИ ДОРОИ ИМКОНИЯТҲОИ МАХСУСИ ЧИСМИДОШТА

Кудратуллозода Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мушкилии ташхиси ҳолати афсурдаҳолӣ сабаби аз ҷониби мутахассисони соҳаи мазкур зарур дониш бақайдгирии ҷанбаҳои психологии пайдоиш ва инкишофи ҳолати афсурдаҳолӣ дар занони дорои имкониятҳои махсуси ҷисмидошта мебошад. Дар асоси маълумотҳои дар адабиётҳои илмию амалӣ мавҷудбуда як қатор самт ва роҳҳои ташхиси моҳияти психологии ҳолати афсурдаҳолӣ, механизмҳои пайдоиш, роҳу воситаҳои муътадилгардонӣ ва ислоҳномаии онро тарҳрезӣ кардан мумкин аст.

Самт ва роҳҳои муътадилгардонӣ ва ислоҳномаии ҳолати афсурдаҳолӣ занони дорои имкониятҳои махсуси ҷисмидошта инҳоянд:

- маърифатӣ рафторӣ;
- психоаналитикӣ;
- оилавӣ;
- инфиродӣ;
- ғуруҳӣ.

Мақсади аввалиндараҷаи кумақрасонии психологӣ - сабук кардани ранҷу азоби руҳии занони дорои имкониятҳои махсуси ҷисмидошта ба шумор рафта, мақсади дуюмдараҷаи он – аз маҳдуд кардани доираи авҷгирии ҳолати афсурдаҳолӣ дар натиҷаи зухуроти нишонаю аломатҳо (масалан, муносибатҳои носолим, низоъҳои оилавӣ, аз ҷомеа ғурехтан ва ғ.) баамалоянда ва бартараф кардани такроршавандагии ҳодисаҳои афсурдаҳолӣ иборат мебошад.

Роҳҳои маърифатӣ ва ислоҳномаии ҳолати афсурдаҳолӣ занони дорои имкониятҳои махсуси ҷисмидоштаро дида мебарояд. Намунаи афсурдаҳолӣ маърифатӣ бо он асос меёбад, ки нишонаю аломатҳои бавҷудорандаи он, ба монанди: ғаму андух, хастаҳолӣ ё пурра аз даст додани маром, майлу хоҳиши худкушӣ кардан аз вайрон шудани равандҳои маърифатӣ вобаста мебошад. Маҷмуи вайроншавиҳои маърифатии тақомулфтои зерин: дарки манфии муҳити атроф ва ҳодисаҳои ҳаётӣ, тасаввуроти манфӣ

нисбати худ ва баҳодихии негативии оянда, ба истилоҳ ҳолати афсурдаҳолии сегонаро аз ҳам фарқ мекунанд.

Мувофиқи натиҷагириҳои Добровольская Т.А., вайроншавиҳои маърифатӣ ҳангоми афсурдаҳолии ба таҳлилнамоеи маълумот таъсири манфӣ мерасонанд. Дар ин маврид таъкид карда мешавад, ки занон ва мардон афсурдаҳол хулосаҳои беасос мебароранд, гуноҳгории худро аз будаи зиёд нишон дода, имкониятҳои маҳдуд намуда, таҷрибаҳои гузаштаро инкор мекунанд, ки боиси пайдоиш ва устувор гардидани образи «МАН»-и манфии онҳо мегардад. Дар назарияи маърифатии афсурдаҳолии ҳолате асос шуморида мешавад, ки дар он худҳисоботдиҳии мурочиаткунандагон на ҳолати воқеии ҳодиса, балки инъикоси мавқеи манфии онҳоро ифода мекунад, яъне дар ниҳояти қор маълум мегардад, ки мулоҳизарониҳои худтанкидонаи мурочиаткунандагони афсурдаҳол, сохтакорӣ (дуруг) мебошад, вале мушкилии асосии одамон ғолибан аз тассавуроти нодурусти онҳо нисбати воқеияти дар заминаи тахминнамоеҳои нодуруст пайдошуда бармеояд.

Моҳияти тавсифнамоеи ислоҳнамоеҳои маърифатӣ дар он ифода меёбад, ки вай намуди муташаккил ва кӯтоҳмуддати бевоситаи ислоҳнамоеи буда, ба инкишофдиҳии қобилиятҳои маърифатии ба рафтор ва маҳорати ҳал карда тавонистани мушкили нигаронида мешавад.

Психолог дар машғулиятҳои амалӣ ба занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта барои ошкор кардани андешаҳои манфии онҳо ва дуруст баҳогузорӣ намудани онҳо, тарҳрезӣ намудани роҳҳои нави тафаккурнамое, дар эҷод ва устуворнамоеи шакли нави назарандозӣ ба ҳодисаи воқеаҳои атроф кумак менамояд. Чунин тарзи таълимдиҳии занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта худро аксарияти психологҳои равияи маърифатӣ ҳамчун барномаи ислоҳнамоеи баррасӣ менамоянд, ки дар амалинамоеи он психолог ва мурочиаткунанда якҷоя фаъолият мекунанд – якҷоя рӯйхати мушкилҳои тартиб медиҳанд ва якҷоя кӯшиш менамоянд, ки мақсади дар пеш гузошташударо амалӣ намоянд.

Аз рӯйи қоида, курси ислоҳнамоеҳои маърифатӣ кӯтоҳмуддат буда, 12-16 машғулиятро дар бар мегирад. Вале дар сурати дуру дароз будани шакли афсурдаҳолии курси офиятбахшии беморӣ аз 6 моҳ то 2 сол давом карда метавонад. Аз рӯйи ҳисоботҳои олимон, офиятбахшиҳои маърифатӣ тахминан ба 50 %-и занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта кумак мерасонад.

Роҳҳои рафторӣ доир ба афсурдаҳолии шарҳ медиҳем. Бихевиористон (рафторгароён) дар ҳалли мушкилҳои ба ҳолати афсурдаҳолии алоқаманд, нисбат ба тартиб додани намунаи назариявии роҳи ҳалли афсурдаҳолии бештар ба муолиҷаи терапевтӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуданд.

А.М. Вейн ҳолати афсурдаҳолии аз нигоҳи рафтор баррасӣ намуда, чунин меҳисобад, ки «вай бо аз даст додани баъзе маҳоратҳои рафторҳои мутобиқшавӣ ва ивазшавии онҳо бо аксуламалҳои канораҷӯӣ, ба монанди шикоятнамое, хоҳишу илтимоскунӣ, гиря ва зудранҷию тундмизочӣ тавсиф дода мешавад. Занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта афсурдаҳол кӯшиш менамоянд, ки вазъияти барояш ногуворро тавассути шикояту илтимос баргараф намоянд».

Вазифаи ислоҳнамоеҳои рафториро, ки онро тақвинулҷабби психологҳои рафтор низ меноманд, ба мурочиаткунандагон доир ба тағйир додани амалу рафторҳои, ки раванди азсаргузарониҳои афсурдаҳолии мушкил мегардонанд, кумак намудан аст. Ба ақидаи психологони рафторгаро ва психотерапевтҳо, ҳолати афсурдаҳолии ҳамон вақт хуруҷ менамояд, ки дар занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта сарбории аз меъёр зиёд воғузур мегардад, вале ба натиҷаи қори анҷомдодаи ӯ ҳавасмандгардонии мувофиқ сурат намегирад. Ҳангоми қор бо занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта, психолог барои дар занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта устувор гардонидани эмотсияҳои мусбат аз усули баҳогузории воқеи истифода мебарад.

Психолог дар баъзе машғулиятҳои ислоҳнамоеҳои психикӣ бо мурочиаткунанда асосан ҳарф намезанад, танҳо арзи дили занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидоштаро мешунаваду ба ӯ тавсияҳо медиҳад. Дар фарқият бо ин намуди қор, психологҳои рафторгаро

хангоми бо муроциаткунанда дар робита гаштан, нақши нисбатан ғаълона дорад. Ӯ барои ислоҳнамоиҳои занони дорои имкониятҳои махсуси ҷисмидошта бо назардошти ҳолати муайяни афсурдаҳолиаш ва сабаби пайдоиши он, нақшаи ислоҳнамоии фардиро тартиб дода амалӣ менамояд.

Назарияи психоаналитикии афсурдаҳои чунин аст.

Ислоҳнамоиҳои психоаналитикӣ бо нуқтаи назаре асос меёбад, ки ба ҳиссиёт ва рафтори шахс таъсири амиқ доштани таҷрибаи гузашта ва тарсу хоҳишҳои дар зершуур нуҳуфтаре тарафдорӣ менамоянд. Мувофиқи назарияи мазкур, аксарияти шахсони дорои имконияти маҳдудро тавассути нисбат ба худ дигар кардани нуқтаи назар ва кори эмотсия шуури шахсони дорои имконияти маҳдудро таъбаат кардан мумкин аст. Ин тарзи кор бо муроциаткунандагон ҳарчанд вақти зиёдтареро талаб кунад ҳам, барои онҳо нисбат ба дигар намудҳои ислоҳнамоӣ мароқангезтар мебошад. Ислоҳнамоиҳои психоаналитикӣ на танҳо нишонаю аломатҳои вайроншавихоро аз байн мебарад, балки назди худ вазифа мегузорад, ки шахсият, хусусиятҳои ӯро дигар карда, ба ӯ барои ба дигарон бовар кардан, барқарор намудани муносибатҳои наздик бо атрофиён, бо осонӣ бартараф кардани мушкилиҳо, нокомиҳо ва дар баробари он аз даст надодани ҳиссиёту эмотсияҳои хушу гуворо кумак намояд.

Мувофиқи назарияи психоаналитикӣ, низои байниҳамдигарии андешаҳои дар шуур ва зершуур мавҷудбуда, хоҳиш ва эътиқодҳои инсон метавонанд сабаби афсурдаҳои гарданд. Занони дорои имкониятҳои махсуси ҷисмидошта аз таъсири низоъҳои онҳоро ташвишдиҳанда ҳалос шудани шуда, онҳоро аз шуур ба зершуур интиқол медиҳанд. Вазифаи ислоҳнамоиҳои психоаналитикӣ – аз қари зершуур берун овардани низоъҳои паҳшкардашуда ва мушкилиҳои ҳалношуда ва бо мақсади ҳал намудани онҳо вориди шуур гардонидани онҳо иборат мебошад.

Барои ба берун овардани низоъҳои паҳшкардашудаи занони дорои имкониятҳои махсуси ҷисмидошта, психоаналитик метавонад аз методҳои ассотсиятсияҳои озод, таҳлилнамоии хоб, кӯчонидан ва монанди инҳо истифода барад.

Камбудии ислоҳнамоиҳои психоаналитикӣ дар он ифода меёбад, ки вай гаранбаҳо буда, якчанд сол давом карда метавонад. Раванди таъбаат ба нуқтаҳои ҳассосу дардноки муроциаткунанда таъсир намуда, ӯро то як андоза изтиробноку ранҷур месозад.

Роҳҳои ислоҳнамоии байниҳамдигарӣ ва таъбаатнамоии ҳолати афсурдаҳолиро дида мебароем.

Ислоҳнамоиҳои байниҳамдигарӣ – ин усули дигаргун намудани муносибатҳои байниҳамдигарӣ мебошад. Мувофиқи назарияи тартибдодаи психиатр Ч. Клеман ва психолог М. Вейсман, ин гуна азсаргузарониҳои таъзиқовар дар заминаи мушкилиҳои муносибатҳои байниҳамдигарӣ пайдо мешаванд.

Психологӣ соҳаи мазкур кӯшиш менамояд, ки муносибати шахсони дорои имконияти маҳдудро бо атрофиён солим гардонад, тасаввурот ва қобилияти муоширатнамоии ӯро нисбати худ ва дигарон беҳтар намояд.

Муроциаткунанда хангоми гузаронидани машғулиятҳо доир ба имкониятҳои барқарор намудан ва пойдор нигоҳ доштани муносибатҳои солимона бо одамони дигар, аз уҳдаи ҳалли супоришҳои нав, мусибат ва бадбахтиҳои дуру дароз фишордиҳанда баромадан, дониш ва маҳорату малака пайдо менамояд. Чавон бо ёрии усулҳои махсус ҳамроҳи психолог доираи мушкилиҳои дар муносибат бо атрофиён доштаи худро муайян намуда, кӯшиш менамояд, ки қобилиятҳои лозимашро сайқал диҳад.

Ислоҳнамоиҳои оилавӣ ҳолати афсурдаҳои чунин сурат мегирад. Вазифаи ислоҳнамоиҳои оилавӣ аз шинос намудани аҳли оилаи занони дорои имкониятҳои махсуси ҷисмидошта бо мушкилиҳои ӯ ва тарҳрезӣ намудани роҳҳои имконпазири кумакрасонӣ ба онҳо дар ҳалли мушкилиҳои чавон иборат мебошад. Оила аз як ҷониб, дар бартараф намудани мушкилиҳои афсурдаҳолии занони дорои имкониятҳои махсуси ҷисмидошта такягоҳи азиму тавоно ба шумор меравад. Аз ҷониби дигар, оилаи носолим метавонад манбаи асосии ба ҳолати вазнини афсурдаҳои гирифта шудани занони дорои имкониятҳои махсуси ҷисмидошта гардад. Ҳамдигарнофаҳмиҳои аъзоёни оила, мушкилиҳо дар муносибат ё

муоширатҳои хешу таборӣ рӯйдиханда боиси ба ҳолати афсурдаҳолӣ гирифташ гаштани занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта мегардад.

Ислоҳномаҳои гурӯҳии ҳолати афсурдаҳолӣ чунин ба амал меояд.

Яке аз мақсадҳои асосии ислоҳномаҳои гурӯҳӣ барои бартараф намудани қариб ҳамагуна мушкилиҳои психикӣ, барои дар занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта муҳайё кардани шароити барқарор намудани робита бо ҳамсолони ба мисли ӯ мушкилидошта мебошад. Шароити мазкур танҳо ба хотири мубодилаи маълумот ва омӯзиши таҷрибаи ҳамдигарии занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта дар бартараф ва офият бахшидани ҳолати афсурдаҳолии онҳо муҳайё карда мешавад.

Мақсади ислоҳномаҳои гурӯҳӣ ҳалли масъалаҳои зеринро дар бар гирифта метавонад:

- барои занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта муҳайё кардани имконияти дарки он ки талаботҳои ӯ ба талаботҳои дигарон шабоҳат дорад;

- тартиб додани роҳи ҳалли алтернативии низоъҳои муайян;
- аз худ намудани маҳоратҳои нисбатан самараноки иҷтимоӣ;
- баланд бардоштани дараҷаи оғаҳӣ аз талабот ва ҳиссиёти одамони дигар.

Аксарияти гурӯҳҳои барои занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта аз бемории афсурдаҳолӣ азияткашанда ташкил карда шуда, ифодакунандагонии гурӯҳҳои машқдихии малакаҳои иҷтимоӣ мебошанд. Самти офиятбахшӣ ба барқарор ва амалӣ намудани малакаҳои иҷтимоӣ дар бартараф кардани низоъҳои оилавӣ ва дӯстон нигаронида мешавад.

Ҳамин тариқ, роҳёфти нисбатан самараноки ислоҳномаҳои ҳолати афсурдаҳолии занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта, роҳёфти истифодабарии методҳои комплекси таҳқиқномаӣ ва самтҳои гуногуни ислоҳномаҳои ҳолати афсурдаҳолии мурочиаткунандагон дар таҳқиқоти мо дар занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта мебошад.

АДАБИЁТ

1. Асосҳои қори иҷтимоӣ - Баҳромбеков В.А., Мирон Ф., Зеваров Х., Шоинбеков Х., Худодов Х. Зери таҳрири дотсент Баҳромбеков В.- Душанбе 2011.
2. Дастурнамал оид ба ташхиси тиббӣ иҷтимоӣ, замима ба фармоиши яқҷояи Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «2» майи соли 2012, № 73 ва Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз аз «2» майи соли 2012, № 189.
3. Добровольская Т.А., Шабалина Н.Б. Социально-психологические особенности взаимоотношений инвалидов и здоровых // Социологические исследования. – 1993. – № 1. – С. 56–63.
4. Каримова М.Т., Муъминова Ф.М., Боҳирова С.С. “Ташкили қори иҷтимоӣ дар Тоҷикистон”.- Д.: Промоушен, 2011.- с.70
5. Кемпинский А. Меланхолия / А. Кемпинский. - СПб, - Наука, 2002.
6. Маҷмуи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба ҳифзи иҷтимоӣ ва хизматрасонӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон-Д., 2011.
7. Матафонова, Т.Ю. Психологические аспекты инвалидности / Т.Ю. Матафонова, В.А. Бронников, М.С. Надымова // XX Мерлиновские чтения: В.С. Мерлин и системное исследование индивидуальности человека: материалы меж регион. юбилейной науч.-практ. конф. 19–20 мая 2005 г., Пермь / науч. ред. Б. А. Вяткин, отв. ред. А.А. Волочкова; Пермь. гос. пед. ун-т. – Пермь, 2005. – С. 270–276.

ИСЛОҲКУНИИ ҲОЛАТИ АФСУРДАҲОЛИИ ЗАНОНИ ДРОИ ИМКОНИЯТҲОИ МАХСУСИ ҲИСМИДОШТА

Дар мақолаи мазкур мавзӯи ислоҳкунии ҳолати афсурдаҳолӣ дар занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мақсади аввалиндараҷаи кумакрасонии психологӣ - сабук кардани ранҷу азоби руҳии занони дорои имкониятҳои махсуси ҳисмидошта ба шумор рафта, мақсади дуюмдараҷаи он – аз маҳдуд кардани доираи авҷгирии ҳолати афсурдаҳолии дар натиҷаи зухуроти нишонанӯ аломатҳо баамалоянда ва бартараф кардани такроршавандагии ҳодисаҳои афсурдаҳолӣ иборат мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: афсурдаҳолӣ, муносибатҳои носолим, низоъҳо, оила, стресс, чома, рафтор, офиятбахшӣ.

КОРРЕКЦИЯ ДЕПРЕССИИ У ЖЕНЩИН С ОСОБЫМИ ФИЗИЧЕСКИМИ СПОСОБНОСТЯМИ

В данной статье обсуждается тема коррекции депрессии у женщин с особыми физическими способностями. Первичной целью психологической помощи является облегчение психических страданий женщин с особыми физическими способностями, а вторичной ее целью является ограничение масштабов обострения депрессивного состояния в результате проявления признаков и симптомов и устранение рецидивов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: депрессия, нездоровые отношения, конфликты, семья, стресс, общество, поведение, реабилитация.

CORRECTION OF DEPRESSION IN WOMEN WITH SPECIAL PHYSICAL ABILITIES

This article discusses the topic of correcting depression in women with special physical abilities. The primary goal of psychological care is to alleviate the mental suffering of women with special physical abilities, and its secondary goal is to limit the extent of depressive symptoms that arise from signs and symptoms and to eliminate relapse.

KEYWORDS: depression, unhealthy relationships, conflicts, family, stress, society, behavior, rehabilitation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қудратуллозода Шоира Қудратулло* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми ихтисоси психология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: **915446776**.

Сведения об авторе: *Қудратуллозода Шоира Қудратулло* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности психологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **915446776**.

Information about the author: *Kudratullozoda Shoira Kudratullo* – Tajik National University, second-year master's student in psychology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **915446776**.

МУШКИЛОТИ ИҚТИМОИЮ ПСИХОЛОГИИ ҶАЛБ НАГАРДИДАНИ ДУХТАРОН БА МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Сафарова И.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳсили духтарон муҳимтарин пайкор, рисолат, талош барои идомаи зиндагӣ ва беҳбуд бахшидан ба ҳаёти ҷомеа ба ҳисоб меравад. Дар ҳама даврҳои асрҳои гузашта, ки ба зан - модар арҷ гузоштаанд, занону хоҳарони донишманд ва ҳунарманд мақому мартабаи волоеро соҳиб гардида, машъалафрӯзони замони худ буданд. Агар ба таърихи гузашта назар намоем, занону модарони тадрисдошта ва огоҳ ба фарзандону наберагон ва атрофиён саводу дониши худро меомӯзонданд аз баракататашон олами маънавӣ ва иқтисодӣ тағйир меёфт ва зиндагӣ ранги дигар мегирифт. Бояд зикр кард, ки аз худ намудани илм, дониш, интихоби касби дӯстдошта имрӯз актуалӣ буда, барои духтарон хело муҳим, ҳалқунанда ва инъикоскунадаи ҷаҳра ва мақоми онҳо мебошад, ҷунки духтарон тарбиятгар ва бавучудоварандаи насли босаводи оянда низ ҳастанд. Ҳақиқат ин аст, ки имрӯз бе таҳсил ва аз худ кардани касбҳои гуногун дигар намешавад дар пайкор ва тақобу ҳаёт мавҷудияти худро нигоҳ бидорӣ ва онро инкишоф бидиҳӣ. Агар нест ба мартабае расидан ва бад-ин васила сохтани як инсонии комили сазовор ва обутобёфта дар замони муосир, ки хеле пурпечуб аст, пайроҳаҳои мушкил дорад, ғайриимкон аст, гарчанде ки шароит ва василаҳо то ҷойе муҳайё мебошанд.

Масъалаи таълиму тадриси занон яке аз бахшҳои муҳими мавзӯи ҷойгоҳ ва ҳуқуқи зан дар ислом буда, мавриди тавачҷуҳи ҳамешагии мутафаккирони исломӣ қарор доштааст. Тавре маълум аст, таълимот ва фармудаҳои ислом дар бораи фарзияту зарурати омӯхтани илм хусусияти ом дошта, ҳам мардон ва ҳам занонро ба таври баробар фаро мегирад. Аз ин нуқтаи назар бояд гуфт, дар таълимоти исломӣ омӯхтани илм барои занон низ фарзу зарур аст. Зани босавод, хоҳари босавод, духтари босавод ҷомеаро босавод намуда, ба ин васила рушди онро таъмин менамояд, бинобар он барои ҳаматарафа омода кардани духтарони босавод ва кадрҳои ихтисосманд аз ҳисоби духтарон дар баробари илмҳои гуманитарӣ, илмҳои дақиқ, баҳусус ихтисосҳои техникӣ ва технологӣ феълан зарурати бештаре пайдо кардааст. Бояд қайд кард, ки дар даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон ба мақоми зан дар

чомае таваҷҷуҳи бештаре сурат гирифт, ки ин бесабаб нест. Зеро 52 % аҳолии кишварро занон ташкил медиҳанд ва мустаҳкамии минбаъдаи соҳибхитӣ ва рушди чомае марбут ба ширкати фаъоли онҳо дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Барои баланд бардоштани мақоми занону хоҳарон тамоми қонунҳо ва санадҳои ҳимоявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд доранд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқҳои баробари мардону занонро кафолат дода, иштироки фаъоли занонро дар ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангии кишвар таъмин мекунад. Сабаби асосии ин вазъ асосан бо набудани механизми ҷалби духтарон ба донишгоҳ, фаъолияти сусти маркетингӣ ва таълимӣ, инчунин набудани системаи чораҳои ҳавасмандгардонии духтарон барои таҳсилоти олии ва шуғли онҳо вобаста аст. Мушкилоти асосие, ки дар заминаи таҳсилоти олии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд дорад, фарогирии нокифоя қабули духтарон ба донишгоҳҳо мебошад.

Бояд гуфт, ки сабабҳои ҷалб нагардидани духтарон ба макотиби оли гуногун мебошанд ва яке аз ин омилҳои омилҳои иҷтимоӣ-психологӣ ба ҳисоб меравад. Биёед дар якҷоягӣ ин омилҳоро дида мебароем, ки то кадом андоза метавонанд барои духтарон таъсиргузор бошанд. Яке аз омилҳои ба муассисаҳои таҳсилоти олии кам рӯ овардани духтарон баъзе оилаҳои суннатии мо мебошанд, ки ба бозую қуввати духтарон камтар боварӣ доранд. Дар интиҳоби касб, хусусан бо баъзе стереотипҳои вохӯрдан мумкин аст. Масалан, зан бояд тамоми умрашро барои тарбияи фарзанд ва нигоҳ доштани муҳити хона бахшад. Бисёр духтарони ҷавон умуман гирифтани маълумоти олиро намехоҳанд ва изҳор доштанд, ки онҳо танҳо вақташонро беҳуда сарф мекунад, зеро барои нигоҳ доштани хонаи худ ба шумо лозим нест, ки донишгоҳро хатм кунед. Баъзеи онҳо то ҳол маълумоти олиро "барои намоиш" мегиранд. Бо сабабҳои гуногун аксари духтарон тасаввур намекунад, ки корҳои маърифатӣ, касбӣ ва хонагӣ метавонанд бидуни зарар ба ягон дарсҳои мазкур бомуваффақият якҷоя карда шаванд. Мавҷуд набудани механизми ҳавасмандкунии духтарон аз ҷониби падару модарони онҳо барои гирифтани маълумоти олии ва инчунин як қатор мушкилотҳои пайдошуда:

1. Пайдоиши мушкилот бо хатми таҳсил дар донишгоҳ ва бо кор таъмин кардани духтарон пас аз издивоҷ;
2. Шароити нокифояи зиндагӣ барои идома додани таҳсили духтарон дар донишгоҳҳо;
3. Дар айни замон, бисёр духтарону занони ҷавони Тоҷикистон ҳангоми ба синни балоғат расидан осебпазир ҳастанд, дар муқоиса бо писарон онҳо маълумоти пурра намегиранд ва мутобиқан, имкониятҳои онҳо барои дарёфт кардани кори музднок хеле маҳдуд мебошад.
4. Онҳо, инчунин, дар соҳаи соҳибкорӣ кам маълумот доранд, дар бораи имкониятҳои шуғл ва инчунин кушодани тиҷорати худ маълумоте надоранд.
5. Аксар вақт занҳои ҷавоне, ки наметавонанд худро таъмин кунанд, манбаи даромад надоранд, ҳадафи зӯрварӣ мегарданд.
6. Қачфаҳмии бархе аз волидон, ки гӯё духтарашон ба мактаб рафтаву бетарбия ва ё бераҳа мегардад, монеи таҳсили бархе аз духтарон шудааст.
7. Аксар мардҳо барои дарёфти маблағ ба муҳочират рафтаанд. Дар оила фақат занҳо мондаанд. Пас, тарбияи фарзандон пурра ба дӯши модар мондааст. Модари бесавод чӣ гуна метавонад фарзанди комилро тарбия намояд?
8. Баъзан боис мешавад, ки волидон ҳам барои "харидор" ёфтани фарзанди худ аз баҳри таҳсили онҳо мегузаранд.
9. Имрӯз, дар давраи нав, дар таърихи рушди Тоҷикистон мақоми занону духтарон ва муносибати онҳо ба чомае ба фаҳмиши нав, аз ҷумла ВАО ниёз дорад, чунки дар солҳои истиқлолияти Тоҷикистон занон кафили пешрафти чомае дар роҳи истиқлолият дар соҳаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳаёт мебошанд.
10. Дар баъзе аз манотиқи Тоҷикистон ҳанӯз ҳам суннатҳои қадимии номзадии бармаҳал вучуд дорад. Духтаронро ҳанӯз дар синни 17-18-солагӣ, бе он ки домоди ояндаро

дида бошанд, ба ӯ номзад мекунад ва дар мавриди идомаи таҳсили духтарон дар мактаб ва донишгоҳ фақат номзад ё шавҳари ояндашон метавонад тасмим бигирад.

11. Ҳанӯз дар синни 12-13-солагӣ ва гоҳ ҳатто баъди таваллуд, волидон духтарони худро ба писарони хешовандони дуру наздик ва ё ёру рафиқони худ номзад мекунад. Ин расм “гаҳворабахш” ном дорад, ки ба маънои “бахшидан аз гаҳвора” мебошад.

Имрӯз яке аз мушкилоти ҷиддии ҷомеа ин ба таҳсилоти пурра фаро гирифта нашудани ҷавонон, аз ҷумла маҳдудияти таҳсилоти духтарон мебошад. Духтарони шаҳру навоҳии гуногун, махсусан, духтарони деҳот пас аз хатми таҳсилоти миёнаи ноপুরра бо сабабҳои гуногун таҳсилоти худро идома намедиханд.

АДАБИЁТ

1. Қувватова А. Андешаи ҷамъиятӣ ва тағирёбии иҷтимоии ҷомеа (дар асоси таҳқиқоти сотсиологӣ дар Тоҷикистон) / А. Қувватова. - Душанбе, 1997.
2. Курбанов А.Ш. Наука и образование в Таджикистане: проблемы и перспективы. Монография / А.Ш. Курбанов. – Душанбе: Аржанг, 2022.
3. Курбанов А.Ш. Образование в условиях трансформации таджикского общества. Монография / А.Ш. Курбанов. – Душанбе: Дониш, 2009.
4. Курилович Н.В. Социология образования: учебное пособие / Н.В. Курилович. – Минск: БГУ, 2020.
5. Қурбонов А.Ш. Амнияти зехнӣ ва истиклолияти давлатӣ (таҳлили иҷтимоӣ-сиёсӣ). Монография / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе: Ирфон, 2016.
6. Маориф дар шароити истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 2 майи с. 2014). – Душанбе: Эр-граф, 2015.
7. Мулоқот бо аҳли маорифи пойтахт дар Рӯзи дониш ва Дарси сулҳ аз 01.09.2021 [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/26437> (санаи истифодабарӣ: 24.03.2022).
8. Назаров Р. Философия качества образования Таджикистана (социально-философский анализ). Монография / Р. Назаров. – Душанбе: Дониш, 2011.
9. Таҳсилоти духтарон ва рақобатпазирии онҳо дар бозори меҳнат. Рӯзномаи «Фановар». № 8-9 (123-124), аз 7-уми сентябри соли 2020.
10. Таҳсилоти духтарон ва рақобатпазирии онҳо дар бозори меҳнат. Рӯзномаи «Фановар». № 10-11 (125-126), аз 2-уми октябри соли 2020.

МУШКИЛОТИ ИҶТИМОИЮ ПСИХОЛОГИИ ҶАЛБ НАГАРДИДАНИ ДУХТАРОН БА МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи мушкилоти иҷтимоию психологии ҷалб нагардидани духтарон ба муассисаҳои таҳсилоти олӣ мавридиди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки аз худ намудани илм, дониш, интиҳоби касби дӯстдошта имрӯз актуалӣ буда, барои духтарон хело муҳим, халқунанда ва инъикоскунадаи ҷеҳра ва мақоми онҳо мебошад.

КАЛИДВОЖАҶО: духтарон, таълим, таҳсил, ҳуқуқи зан, касбҳои гуногун, маънавия, иқтисодӣ, мактабҳои олӣ.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ НЕ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ДЕВУШЕК В ВУЗЫ

В данной статье обсуждается тема социально-психологических проблем девушек, не привлекаемых в высшие учебные заведения. Автор отметил, что освоение науки, знаний, выбор любимой профессии сегодня актуальны, они очень важны для девушек, решительны и отражают их лицо и статус.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: девушки, образование, права женщин, разные профессии, духовные, экономические, высшие учебные заведения.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF NOT ATTRACTING GIRLS TO UNIVERSITIES

This article discusses the topic of socio-psychological problems of girls who are not attracted to higher education institutions. The author noted that mastering science, knowledge, and choosing a favorite profession are relevant today, they are very important for girls, they are decisive and reflect their personality and status.

KEYWORDS: girls, education, women's rights, various professions, spiritual, economic, higher educational institutions.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарова Инобат Юлдошевна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми ихтисоси психология. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 884447776. E-mail: safarova-inobat@mail.ru

Сведения об авторе: Сафарова Инобат Юлдошевна - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности психологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 884447776. E-mail: safarova-inobat@mail.ru

ХУСУСИЯТҲОИ ЧИНСИИ ИНКИШОФИ НУТҚ

Қурбонзода М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чинсияти инсон дар раванди инкишофи психикӣ хело таъсиргузор буда, боиси он мегардад, ки инкишофи психикӣ хусусияти махсуси чинсӣ пайдо намояд. Яъне, вобаста ба чинси мард ё зан буданаш инкишофи протсессҳои маърифатӣ ба таври фарқкунанда сурат мегирад. Ин маъноӣ онро дорад, ки инкишофи протсессҳои маърифатӣ дар занон ва мардон аз ҳам фарқдоранд ва якхел ба вуқӯ намеоянд.

Нутқ низ мисли дигар протсессҳои маърифатӣ дар мардону занон ба таври фарқкунанда дар давраҳои гуногуни синнусолӣ инкишоф меёбад. Ин фарқиятҳо ҳатто аз ҳамон лаҳзаҳои тифлӣ ба назар намоён мегарданд ва метавон онро ба осонӣ мушоҳида намуд. Саривақт ва пурра аз худ намудани нутқ шартӣ муҳимми ташаккули шахсият ба шумор меравад.

Дар давраи барвақти бачагӣ барои инкишофи нутқи кӯдак шароитҳои хеле мувофиқ ба вучуд меояд, ки психологҳо онро давраи сензитивӣ ё мусоиди нутқ меноманд. Дар ин зинаи синнусолӣ дар кӯдак қобилияти кунҷқобӣ ва бо тезӣ омӯхтани нутқ шакл мегирад. Ҳар чӣ қадар ба кӯдак тарзи муоширати нутқиро ёд диҳем, сатҳи луғавиашро бой гардонем ва барои санъати суханварии ӯ кӯшиши зиёдеро ба ҳарч диҳем, ҳамон қадар суръати нутқомӯзии ӯ тез шуда, самаранокии инкишофи нутқи кӯдак зиёд мегардад. Бинобар ин, агар дар давраи кӯдакӣ бо сабабҳои гуногун барои инкишофи нутқи ӯ шароитҳои мусоид фароҳам наорем, он гоҳ ин ба он бурда мерасонад, ки дар зинаҳои минбаъда барои бартараф намудани ноқисҳои нутқи ӯ қорҳои хеле зиёде бурдан лозим меояд. Аз ин рӯ, дар ду-се солагӣ барои рушду камали инкишофи нутқи кӯдак тамоми чораҳо ва воситаҳои таъсиррасонии педагогӣ психологӣ аз ҷониби калонсолон ба инобат гирифта шавад.

Чи тавре ки маълум аст инкишофи нутқ дар духтарон нисбат ба писарон тезтар ба вучуд меояд. Муҳаққиқон бар ин назаранд, ки “бартарии занон дар вазифаҳои шифохӣ (нутқӣ) ё забонӣ аз кӯдакӣ то ба камолоту пиронсолӣ мушоҳида мешавад” (VcCarthy D., 1954; Terman L., Tyler L., 1954).

Муоширати нутқӣ дар кӯдак ҳамон вақт инкишоф меёбад, ки агар калонсолон бо ӯ алоқаи нутқӣ барқарор карда, ӯро маҷбур созанд, ки овозҳоро дуруст талаффуз кунанд ва фикрашро бо тартиб баён намояд. Агар калонсолон бисёр майдагапӣ карда, дар ҳар як қадам ба нутқи кӯдак ислоҳ дароранд, хоҳиши ӯро рад кунанд ва ба кӯдак фишори психологӣ оранд, дар он сурат дар бача шавку хавас ва талаботи инкишоф додани нутқ пайдо намешавад [5, с.71].

Духтарон назар ба писарон 2-4 моҳ пештар сухан мегӯянд. Духтарон дар 18 моҳагӣ тақрибан 50 калимаро медонанд, дар ҳоле ки писарон ҳамон луғатҳоро дар 22 моҳагӣ ба даст меоранд [4, с.211].

Ф.Шехтер (1978) муайян карда буд, ки духтарон дар синни хурдсолӣ калимаҳои навро нисбат ба писарон тезтар ба хотир мегиранд ва аз худ мекунанд, инчунин ҷумлаҳо (ҷумлаҳои дароз ва возех) пештар аз писарон истифода мекунанд [4, с.220].

Духтарон зудтар аз писарон ба ҳарф задан шуруъ мекунанд, яъне то сесолагӣ ва писарон то 4-5 солагӣ ба ҳарф задан шуруъ мекунанд [7, с.20]. Таҳқиқотчиёни америкӣ Е.Е.Маккоби ва К.Н.Чеклин дар натиҷаи таҳлили тамоми тадқиқотҳои то солҳои 70-уми асри XX гузаронидашуда танҳо ҷаҳор фарқияти психологӣ чинсҳоро маълум карданд:

–қобилиятҳои мавқеъгирӣ дар вазъият;

- қобилиятҳои математикӣ;
- малакаҳои нутқӣ;
- агрессивият.

Муҳаққиқони номбурда ба хулосае омаданд, ки писарон дар инкишофи биной-фазой аз духтарон дида афзалият доранд ва қобилиятҳои математикиашон низ баландтар аст. Духтарон бошанд, дар қобилиятҳои шифоҳӣ пешсафанд ва писарон бештар агрессивӣ, яъне бадхашманд [6, с.21]

Аллакай аз кӯдакӣ духтарон дар инкишофи вазифаҳои нутқ аз писарон пеш гузаштанд. Дар синни дусолагӣ, духтарон зиёда аз сесад калима захираи луғавӣ доранд, писарон пас аз чор моҳ ба ҳисоби миёна чунин миқдорро пайдо мекунанд. Илова бар ин, нутқи духтарон аз ҷиҳати сохтори грамматикӣ ва захираи луғавӣ бойтар буда, онҳо дар нутқи худ миқдори зиёди феълҳо, ҷонишинҳо ва пешвандҳоро истифода мекунанд. Маҳорати хониши духтарон пештар инкишоф меёбад. То синни ҳафтсолагӣ духтарон дар рушди зеҳнӣ ва нутқӣ аз писарон пештаранд, қайд мекунанд В.Н. Дружинин [2, с.127-130].

Духтарон на танҳо дар малакаҳои нутқи шифоҳӣ, балки дар истифодаи малакаҳои нутқи ғайришифоҳӣ низ аз писарон беҳтаранд. Тадқиқот нишон медиҳад, ки писарон имову ишораро детар аз духтарон ба истифодабарӣ шуруъ мекунанд.

Духтарон дар иҷрои вазифаҳо аз қабилӣ пур қардани ҷумлаҳо ва ҳикояҳо беҳтар кор мекунанд ва калимаҳоиашон бештар хусусияти баҳодиҳиро доранд. Дар нутқи писарон бошад бештар калимоте истифода мешавад, ки амалро иҷро мекунанд [4, с.213].

Муҳаққиқ Таннин қайд менамоянд, ки суханрони зан дар зохир ғайриманбаъне ва нобовар менамояд, дар ҳоле, ки сухани мард фаҳмо ва боварибахш менамояд.

Дар чехраи занон, ҳангоми муошират ҳолатҳои тарс, хашм, тааҷҷуб, оромиш, изтироб ва ҳаловат ба ҳубӣ намудор аст. Мардҳо ҳангоми гӯш додан хунсард буда, чехрашон дучори тағйиротҳои зиёд намешавад [7, с.6].

Занҳо ҳангоми муошират ва баҳсу мунозира масоили мантиқиро бо ҳолатҳои эмотсионалӣ омехта мекунанд ва аз рафторҳои каломӣ ва ғайрикаломӣ бештар қавитар истифода мекунанд. Мардҳо ҳангоми гуфтушунид ва баҳсу мунозира ба ҳиссиёт дода намешаванд ва мантиқан сухан мегӯянд [7, с.7]. Дар ҳақиқат нутқи занҳо тобиши эмотсионалӣ дошта, онҳо маҳин ва нозук сухан мекунанд. Нутқи мардон бошад мантиқӣ, кӯтоҳ ва ҷиддист, ки ин гуфтаҳоро мушоҳидаҳои ҳаёти низ тасдиқ мекунанд

Занҳо ҳангоми муошират ҳеҷ гоҳ мунтазир намешаванд ва меҳоханд, ки зудтар сухани худро гӯянд, ҳатто лозим шавад сухани дигаронро мебуранд. Мардон бошанд бисёр бо таҳаммул буда, дигаронро то охир гӯш мекунанд [8].

О. Есперсен қайд мекунанд, ки дар нутқи мардон калимоти қабех зиёдтар дида мешавад нисбат ба занон [1, с.71].

Таҳлили адабиёти ба ин самт бахшидашуда моро ба он водор намуд, ки хусусиятҳои хоси нутқи мардонро занонро ҷудо намоем.

Хусусиятҳои хоси нутқи мардон

- *Нутқи мардон кӯтоҳ ва мантиқӣ мебошад.*
- *Мардон нутқи боварибахш ва эътимоднок доранд.*
- *Нутқи мардон хусусияти том дошта ба ҷузъиётҳо дода намешавад.*
- *Одатан нутқи мардон гафс ва баланд мебошад.*
- *Мардон на онқадар нутқи ғайришифоҳиро дарк мекунанду истифода мекунанд.*
- *Маҳорату малакаҳои нутқӣ дар мардҳо фитрӣ набуда, табиатан аз ин қобилиятҳо ба таври пурра баҳраманд нестанд.*
- *Нутқи аксари мардон канда-канда буда, равону тобишноқ гуфтугӯ қарда наметавонанд.*
- *Ҳангоми суханронӣ кам мардон аз санъати сухан истифода мекунанд.*
- *Мардон кам ба ҳиссиёт дода мешаванду нутқи онҳо қариб ки орий аз эмотсияҳо мебошад.*

- *Ҳангоми нороҳатӣ мардон сукутро ихтиёр мекунанду аз пайи ҳалли мушкилоти худ мешаванд.*
- *Дар нутқи мардон калимоти қабех зиёдтар дида мешавад.*
- *Дар нутқи мардон бештар калимоти “кор”, “тиҷорат”, “муваффақият”, “даромад” ва амсоли ингуна калимот дида мешавад.*
- *Мардон одатан нутқи хашимнона доранд ва бархурди агрессивӣ нишон медиҳанд.*

Хусусиятҳои хоси нутқи занон

- *Нутқи занон тобиши эмотсионалӣ дорад.*
- *Занон нутқи нозук ва маҳин доранд.*
- *Ҳангоми истифодаи нутқ дар муошират ба ҷузъиётҳо дода мешаванд.*
- *Занҳо муоширати гайринутқиро хело хуб фаҳмида, моҳирона истифода мебаранд.*
- *Маҳорату малакаҳои нутқӣ дар занҳо фитрӣ мебошад ва онҳо табиатан ин қобилиятҳоро доро мебошанд.*
- *Нутқи занҳо суръати тез дошта, равону тобиноқ мебошад.*
- *Нутқи занон саропо аз маҳоратҳои санъати сухан иборат аст.*
- *Дар аксари мавридҳо занҳо ба ҳиссиёт дода шуда, бо эмотсияҳо суҳбат мекунанд.*
- *Занҳо ҳангоми нороҳатӣ ва гамгиниашон аз пайи исботи чизеву касе нестанд, танҳо меҳоҳанд, ки зиёд ҳарф зананду дигарон онҳоро гӯш диҳанд.*
- *Дар нутқи занон калимоти қабех камтар истифода мешавад.*
- *Дар нутқи занҳо бештар калимоти “муҳаббат”, “дӯстдорӣ”, “оила”, “гамхорӣ”, “тарбия” ва амсоли инҳо зиёд мушоҳида мешавад.*
- *Дар нутқи занон одатан меҳрубонӣ дида мешавад.*

Пажуҳишҳои гузаронидашуда дар ин самт онро равшан намуданд, ки муҳаққиқон якҷанд омилро пешниҳод карданд, ки боиси фарқиятҳои нутқӣ дар писарону духтарон гаштааст. Ин омилҳо ба он оварда расонидаанд, ки духтарон дар фаъолиятҳои нутқӣ бештар аз писарон ба мушоҳида мерасанд:

1. Омилҳои биологӣ. Гени **FOXP2** барои инкишоф нутқ зарур аст, ки муҳаққиқон онро “гени забон” номидаанд. Ин ген дар занҳо бештар аз мардҳо мебошад.

2. Ҳормонҳо (гормонҳо). Ҳормонҳои занона ва мардона барои нақш доштан дар инкишофи нутқ мавриди таҳқиқот қарор гирифтанд. Зимни таҳқиқот муайян гардидаст, ки ҳормони занона – эстроген метавонад маҳоратҳои иҷтимоӣ ва каломиро тақвият диҳад ва бо марказҳои нутқие, ки дар майнаи сар ҳафт, иртибот дорад. Гармони мардона - тестестерон бошад таъсири баръакс дорад [9].

3. Тарбия. Дар баробари омилҳои дигар тарбия низ омилҳои таъсиррасон ба шумор меравад. Чунки дар оилаи кӯдаконро вобаста ба хусусиятҳои ҷинсияшон тарбия мекунанд. Интизориҳои ҷомеа ва тарзи бархӯрди онҳо бо писарону духтарон сабаби он гаштааст, ки волидайн тарбияро ба таври фарқкунанда ба роҳ монанд. Ҳамеша ба духтарон талқин мешавад, ки “зан бояд хуб сухан гӯяд”, “боодобона ҳарф занад”, “сухани дигаронро гӯш кунад”, “бештар ҳарф занад” ва ғ...

4. Сохтори майнаи сар. Маркази нутқ дар занон дар ду нимкурраи мағз қарор дорад, онҳо зимни муошират метавонанд аз ҳарду нимкурра истифода баранд. Маркази нутқ дар мардҳо бошад танҳо дар нимкурраи чапи онҳо қарор дорад ва нисбат ба занҳо хурдтар низ мебошад [7, с.20]. В.Д.Еремеева, Т.П.Хризман ба ин назаранд, ки майнаи сари писарон ва майнаи сари духтарон сохтори гуногун доранд ва ба таври гуногун кор мекунанд. Корпус каллосум, ки нимкураи чап ва ростро мепайвандад, дар писарон бориқтар аст. Аз ин лиҳоз, барои писарон муқоиса кардани иттилооте, ки аз ҷониби нимкураҳои чап ва рост коркард мешаванд, душвортар аст, зеро нимкураҳои чап ва рост ба таври интихобӣ раванди фикрӣ дохил мешаванд. Корпус каллосум дар писарон то ҳаштунимсолагӣ ва дар духтарон то ҳафтсолагӣ инкишоф меёбад [3, с.184].

5. **Мухит.** Интизороти чомеа ва бархурди атрофиён бо мардону занон, стереотипҳои чамъиятӣ, тарзи муносибату муошират бо онҳо боиси шаклгирии хусусиятҳои нутқӣ мегардад.

Хулоса, инкишофи нутқ дар мардону занон ба таври мухталиф сурат мегирад. Ҳарчанд ки қобилиятҳои нутқӣ дар занон бештар бошад, ҳам ин маъноӣ бештар будани яке бар дигареро надорад. Мардон низ метавонанд аз қобилиятҳои нутқӣ бархурдор бошанд, ба шарти он ки тамрин ва омӯзиш намоянд. Мо низ ба ақидаи психологи амрикоӣ Шон Берн розӣ ҳастем. Ӯ қайд менамояд, ки “психикаи мардона ва занона ҳадди ақал 90% умумият дошта, танҳо дар 10%-и ҳолатҳо фарқ доранду ҳалос” [6, с.22]. Мардону занон ҳарчанд ки дорои психикаи мухталиф бошанд ҳам, вале ин фарқиатҳо танҳо чузбӣ буда, дар инкишофи кулл хусусиятҳои яхкеларо доро мебошанд.

Барои инкишофи муътадили нутқ 3 омил муҳим ва ҳатмӣ ба ҳисоб мераванд: физиологӣ (анализатори шунавоӣ, системаи қабули ахбор, механизмҳои марказии нутқ, системаи садодиҳанда, системаи қабули иттилоот), психологӣ (инкишофи муътадили дигар протсессҳои маърифатӣ) ва иҷтимоӣ (муҳите, ки фардро фаро гирифтааст ва бо ӯ чӣ тавр муошират ба роҳ монда мешавад).

АДАБИЁТ

1. Вестник. Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия Филология. №4 (133)/2020/ с.70-77, - С.71
2. Дружинин В.Н. Психология и психодиагностика общих способностей / В.Н. Дружинин. – М.: Наука, 1994.
3. Еремеева В.Д., Хризман Т.П. Мальчики и девочки два разных мира. Нейропсихология учителям, воспитателям, родителям, школьным психологам / В.Д. Еремеева, Т.П. Хризман. – М.: ЛИНКА-ПРЕСС, 1998.
4. Ильин Е.П. Пол и гендер / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2010.
5. Мустафокулов Т., Нарзуллоева М. Асосҳои психологияи синнусоӣ ва педагогӣ / Т. Мустафокулов, А. Нарзуллоева. – Кӯлоб, 1993.
6. Психология: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни макотиби олий; Зери таҳрири Давлатов М.-Душанбе, “Собириён”, 2010, 336 с.
7. Тафовутҳои занон ва мардон (Differences between women and men). Фотимаи Шайбӣ. - Техрон, 1392, 49 с.
8. <https://zendeghima.ir/bargozideh/> (санаи мурочиат 30.11.23)
9. <http://kardarmaninovin.ir/> (санаи мурочиат 22.11.23)

ХУСУСИЯТҲОИ ЧИНСИИ ИНКИШОФИ НУТҚ

Дар мақолаи мазкур масъалаи хусусиятҳои чинсии инкишофи нутқ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф кӯшиш ба ҳарч додааст, ки ба тадқиқотҳои гуногуни дар ин самт бахшидашуда таъя намою онҳоро таҳлил кунад ва ин мавзӯро равшан созад. Дар мақолаи мазкур чараёни инкишофи нутқ дар мардону занон муайян гашта, фарқиатҳои нутқии онҳо ошкор карда шудааст. Омилҳое, ки боиси фарқиатҳо дар инкишофи нутқи зану мард мегарданд, нишон дода шудааст. Инчунин, он омилҳое, ки сабабгори инкишофи муътадили нутқ дар марду зан мегарданд, равшан гардид. Таҳлили адабиёти мутолиашуда ва тадқиқоти дар ин самт гузаронидашуда, инчунин мушоҳидаҳои ҳаёти моро ба ин хулоса меорад, ки занон назар ба мардон аз маҳоратҳои баланди нутқӣ бархурдоранд ва дар инкишофи нутқ назар ба мардон пештаранд. Вале ин маъноӣ онро надорад, ки мардон наметавонанд аз он маҳоратҳо бархурдор гарданду дар ҳаёт истифода кунанд. Албатта, бо машқ ва тамринҳои муайян метавон онро аз худ кард. Набояд фаромӯш кард, ки бо ошкор гаштани фарқиатҳои дар инкишофи нутқи мард ва зан, яке бар дигаре бартарӣ ва афзалият пайдо намекунад, яъне фарқиатҳои нутқие, ки муаллиф дар мақола овардааст, маъноӣ онро надорад, ки яке аз дигаре бештар аст. Вобаста ба хусусиятҳои физиологӣ психологӣ протсессҳои маърифатӣ дар мардону занон ба таври мухталиф рушд ва инкишоф меёбад.

КАЛИДВОЖАҲО: нутқ, ихтилоли нутқ, тафовут, инкишоф, муошират, нимкурраи ростии мағз, нимкурраи чапи мағз, ҳормон.

ПОЛОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ

В данной статье рассматривается вопрос о половых особенностях речевого развития. Автор, опираясь на различные исследования, посвященные этой области, постарался проанализировать их и прояснить данную тему. В данной статье определен процесс речевого развития у мужчин и женщин, выявлены их речевые различия. Показаны факторы, вызывающие различия в развитии речи у мужчин и женщин. Также стали понятны факторы, обуславливающие нормальное развитие речи у мужчин и женщин. Анализ прочитанной литературы и исследований, проведенных в этой области, а также жизненные наблюдения приводят нас к выводу, что женщины обладают более высокими разговорными навыками, чем мужчины, и опережают мужчин в развитии речи. Но это не значит, что мужчины не могут наслаждаться этими навыками и использовать их в жизни. Конечно, этим можно овладеть при

некоторой практике и тренировках. Не следует забывать, что, выявляя различия в развитии мужской и женской речи, один не получает превосходства над другим, то есть речевые различия, упомянутые автором в статье, не означают, что один лучше другого. В зависимости от физиологических и психологических особенностей когнитивные процессы развиваются у мужчин и женщин по-разному.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: речь, речевое нарушение, различие, развитие, общение, правое полушарие мозга, левое полушарие мозга, гормоны.

SEXUAL CHARACTERISTICS OF SPEECH DEVELOPMENT

This article discusses the issue of sexual characteristics of speech development. The author has made an effort to rely on various researches devoted to this area, analyze them and clarify this topic. In this article, the process of speech development in men and women was determined, and their speech differences were revealed. Factors that cause differences in the development of speech between men and women are shown. Also, the factors that cause the normal development of speech in men and women became clear. The analysis of the read literature and the research conducted in this area, as well as life observations, lead us to the conclusion that women have higher speaking skills than men and are ahead of men in the development of speech. But this does not mean that men cannot enjoy those skills and use them in life. Of course, it can be mastered with some practice and training. It should not be forgotten that by revealing the differences in the development of male and female speech, one does not gain superiority over the other, that is, the speech differences mentioned by the author in the article do not mean that one is better than the other. Depending on the physiological and psychological characteristics, cognitive processes develop and develop in men and women in different ways.

KEYWORDS: speech, speech disorder, difference, gender, development, communication, right brain hemisphere, left brain hemisphere, hormones.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қурбонзода Меҳробиддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри курси 2-юми ихтисоси психологияи факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **882006320**.

Сведение об авторе: *Қурбонзода Меҳробиддин* – Таджикский национальный университет, магистр по специальности психологии философского факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **882006320**

Information about the author: *Qurbonzoda Mehrobiddin* – Tajik National University, master`s student of Psychology of the Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave.,17. Phone: **882-00-63-20**.

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА – ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

ТАҲЛИЛИ ГУЗАРИШИ КАЛИМА АЗ ЯК ҲИССАИ НУТҚ БА ДИГАР ҲИССАИ НУТҚ

Зиёева Д.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чун дигар ҳодиса ва воқеаҳо дар забоншинос, калимасозӣ таърихи худро дорад. Илми забоншиносӣ имрӯзҳо бо суръати хеле баланд тараққӣ ёфта истодааст. Омӯзиши ҳодисаҳои забонӣ ҳамаҷониба ба роҳ монда шудааст. Дар баробари грамматика масъалаҳои типологӣ, услубӣ, луғатшиносӣ ва ғайраҳо ҳалли худро ёфта истодаанд.

Дар забони адабии муосири тоҷикӣ, чӣ тавре ки маълум аст, усулҳои зерини калимасозӣ мавҷуданд: 1) фонетикӣ; 2) луғавӣ-семантикӣ; 3) аффиксалӣ; 4) калимаҳои мураккабсозӣ; 5) конверсия; 6) аббревиатсия.

Ба таври ғайримуқаррарӣ аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ гузаштани калимаҳоро дар гурӯҳи забонҳои эронӣ аз ҷониби олимони барҷаста А.Г.Фуломов (1949), Г.Х.Садвақасов (1956), Э.В.Севортян (1956), Т.М.Гарипов (1959), А.Н.Кононов (1960), С.Ҷафаров (1960), С.Н.Муратов (1961), Б.О.Орузбаева (1964) дар таҷриба ва амал истифода шудааст [7; с.160].

Гузариши калима аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ дар аксари забонҳои ҷаҳон амри воқеист. Дар як гурӯҳи забонҳо конверсия усули пурмаҳсул ва мунтазам ҳосил намудани калимаҳои нав мебошад (масалан, дар забонҳои англисӣ, франсавӣ), дар баъзе забонҳо самаранокӣ ва мунтазамии ҳосил намудани калимаҳои нав ба воситаи конверсия мушоҳида карда намешавад.

Дар гурӯҳи забонҳои эронӣ якҷанд нуқтаи назар дар масъалаи шарҳ додани табиати забонии ҳодисаи тадқиқшаванда пайдо шуд. Дар забони тоҷикӣ ду нуқтаи назар оид ба масъалаи таҳқиқот вучуд дорад. Якум - анъанавӣ, ки мувофиқи он ҳодисаи гузариши калима аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ дар шакли реша ё ягон шакли грамматикӣ бо роҳи морфологӣ-синтаксисӣ ба амал меояд. Дар замони ҳозира ин усули калимасозиро бештар конверсия меноманд. Муносибати усули зерини калимасозиро нисбат ба морфология ва синтаксиси забон Д.Г.Тумашева чунин маънидод менамояд: «Як шакли ягон ҳиссаи нутқ (ҳодисаи морфологӣ) дар натиҷаи ба муддати дурудароз дар вазифаи дигар истифода шудан (ҳодисаи синтаксисӣ) аз системаи ин ҳиссаи нутқ ҷудо шуда, ба калимаи нав табдил меёбад...». Илова ба гуфтаҳои боло, метавон калимаҳои зерини аз ҷиҳати морфологӣ ҷудошударо мисол овард: якҷоя, *дар аввал, шифоҳӣ* ва ғайраҳо [8; с.254].

Дар тафсири анъанавӣ бо роҳи морфологӣ-синтаксисӣ дар забони тоҷикӣ ҳиссаҳои гуногуни нутқ сохта мешаванд: исм, сифат, зарф, ҷонишин, ҳиссаҳои номустақили нутқ ва ғайра, ки ҳар яки он қонуниятҳои гузариши худро доранд:

Исмҳо, асосан, дар натиҷаи сифатҳо ва сифатҳои феълӣ, инчунин дар асоси гузариши баъзе аз шаклҳои феъл ба қатори исмҳо ба миён меоянд. Мисол: *бекор, мӯйсафед, талаба, таълим* ва ғайра.

Зарфҳо, ҷонишинҳо, ҳиссаҳои номустақили нутқ, асосан, бо роҳи шаклҳои грамматикӣ ягон ҳиссаи нутқ тавлид меёбанд: *сахар, беҳуда, барабас, дар давоми, ба қад, қад-қад, новобаста ба, аз, аз миёни, хеле, бисёр* ва ғайра.

Нуқтаи назари дуюм – фаҳмиши васеи усули конверсионии калимасозӣ. Дар қорҳои илмии олимони оид ба калимасозӣ шарҳи зерини конверсия дода мешавад: «Усули зерини калимасозӣ ҳосил намудани калимаи навро бо роҳи гузариши реша ба дигар ҳиссаҳои нутқ ба воситаи формантҳои оддӣ ё мураккаби грамматикӣ дар бар мегирад». Бояд иброн намуд,

ки дар забони тоҷикӣ калимаҳо бе ягон мушкิลӣ метавонанд аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ гузаранд ва ҳамзамон хусусиятҳои морфологию синтаксисии ҳиссаи нутқеро, ки ба он гузаштааст, ба худ қабул намояд. Ҳамин тариқ, ба усули зерини калимасозӣ мисолҳои бисёр овардан мумкин аст, ки шумораи зиёди исмҳо, ба монанди: *дарахт, пиёла, кумур, оҳан, мрамор, паши, гург, бум* ва ғайра ҳамчун сифат маънидод карда мешаванд, ва исмҳои *тобистон, зимистон, бегоҳ ва ғайра*, чун зарф шарҳ дода мешаванд, бисёр сифатҳо ҳамзамон ба зарфҳо мубаддал мегарданд ва ғайраҳо. Ба таври схематикӣ метавон ин гуна қоидаҳо ба таври зайл тасвир намуд:

I. Ба вучуд овардани сифатҳо ба воситаи конверсия:

1.N ->Adj

зар«тилло» -> заррин, шиша«стекло» -> шишагин, пахол - пахолӣ ва ғайра.

2.V->Adj

хомӯш —> хомӯш

расидан —> ба балоғат расидан,

хунук хӯрдан—> хунукӣ,

бӯй гирифтани—> бӯйнок ва ғайра.

II. Ба вучуд овардани исмҳо бо роҳи конверсия:

1.Adj->N

бадахлоқӣ —> бадахлок,

душвор —> душворӣ,

камбағалӣ —> камбағал,

чавон —> чавонмард ва ғайра.

2.V->N

Таваллуд шудан аз решаи таваллуд» -> ,

баркашидан —> тарозу ,

интиҳоб кардан —> интиҳобот,

тахдид кардан —> таҳдид.

III. Ба вучуд овардани зарф ба воситаи конверсия:

1.N->Adv

зимистон—> дар зимистон,

тирамоҳ —> дар тирамоҳ,

тобистон —> дар тобистон

охир —> баъдӣ.

2.Adj ->Adv

равшан—> равшан,

гарм —> гарм,

торик —> торик,

салқин —> салқин ва ғайра.

Бояд қайд намуд, ки ҳамаи олимони эронишинос дар тадқиқотҳои худ ба таҳқиқи мавзӯи зерин даст задаанд. Чунончи, Н.К.Дмитриев, В.А. Авронин, Т.И. Грунин, Ф.Р. Зейналов, А.Н. Кононов ва боз чанде дигарон чунин ақида доранд, ки исмҳои, ки дар вазифаи муайянкунанда ё ҳол баромад менамоянд, ба сифат ва зарф мубаддал намегарданд ва ҳамчун исм ва сифат боқӣ мемонанд[1; с.32].

Л.Н. Харитонов қайд менамояд, ки бисёр решаҳо метавонанд ҳамзамон ҳам дар маънои исм ва ҳам дар маънои сифат иштирок намоянд: *чамъ*- множество ва множественный ва ғайра... Сабаби чунин ивазшавиро чунин исбот менамоянд, ки дар гуруҳи забонҳои эронӣ, фарқиятҳои синтаксисӣ ва морфологие, ки исмҳоро аз сифатҳо ҷудо менамоянд, вучуд надоранд, аммо дар забонҳои хиндуаврупой онҳо вучуд доранд.

Ба ақидаи Н.А.Баскаков, «дар луғати забони адабии муосири тоҷик калимаҳои вучуд доранд, ки онҳоро бо осонӣ аз якдигар фарқ карда намешавад, масалан:

а) сифат ва зарф: *шавқовар* – *шавқовар* ва ғайра.

б) исм ва сифат: *ҷӯб (ин)* - *дерево, деревянный; зар (рин)* ва ғайра.»

Чунончи, Р.Г. Ахметьянов менависад: «Дар бештар ҳолатҳо луғаткунонии тарзи грамматикӣ ба синкретизм монандӣ мекунад». Дар забони тоҷикӣ ба ин гурӯҳ калимаҳои зерин дохил мешаванд:

шамол -- шамол барин,
куш - қӯш кардан,
хунук - хунук хӯрдан,
ором - ором шудан,
рост - рост рафтани,
варам - варам кардан ва ғайра.

Ин омонимҳо, эҳтимол, аз давраҳои боқӣ мондаанд, ки дар гурӯҳи забонҳои эронӣ исмҳои озодона, бе ёрии ин ё он аффикс ба феъл табдил меёфтанд ва баръакс, ба мисли он ки имрӯз онҳо дар бисёр мавридҳо меавонанд ба маънои сифат, ҳатто аз забони адабии муосири англисӣ васеътар истифода бурда шаванд.

Ба гурӯҳи дигар, асосҳои феълӣ чунин калимаҳои дохил мешаванд, ки дар онҳо аффиксҳои калимасозии махсусро мушоҳида кардан мумкин аст. Шумораи чунин калимаҳо нисбат ба гурӯҳи аввал бештар мебошад. Дар аксар мавридҳо онҳо бо сабаби ба омонимҳо пайвастанӣ аффиксҳо ба миён меоянд. Масалан, *хароб* ва *харобӣ*, *гамгин* ва *гамгин шудан*, *шавқовар* ва *шавқ доштан* [6; с.56].

В.А. Авронин қайд менамояд, ки «агар як калима дар вазифаҳои гуногуни синтаксисӣ гоҳ дар нақши сифат, гоҳ дар нақши зарф иштирок намояд, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар асл вай на ба сифат ва на ба зарф тааллуқ дорад, балки ба категорияи махсуси мустақиле тааллуқ дорад, ки эквиваленти баробарвазни онро дар забонҳои ҳиндуаврупоӣ пайдо намудан ғайриимкон аст.

Аз гуфтаҳои боло чунин бармеояд, ки миёни забоншиносон оид ба проблемаи калимасозӣ дар забони тоҷикӣ ақидаҳои мухталиф вучуд дорад.

Ба омӯзиши масъалаҳои конверсия дар забонҳои германӣ олимони зиёд тадқиқот гузарониданд ва имрӯз низ тадқиқотҳо мебаранд. Мутахассисон сабаби таваҷҷуҳи баланд зоҳир намудан ба масъалаи мазкурро пеш аз ҳама дар алоқамандии зичи байни таркиби луғавӣ ва грамматикаи забон мебинанд. Ҳангоми омӯзиши таърихи ҳар як забон, аз он ҷумла забони англисӣ, наметавон маълумоти муфассал оид ба инкишофи ин забон пайдо намуд, ба шарте ки таркиби луғавии он сарфи назар карда шавад, зеро вай тамоми калимаҳои забонро дар бар мегирад. Ҳанишавии таркиби луғавии забони англисӣ дар се давра ба вуқӯ пайваستاаст. Яъне, забони англисии қадим, забони англисии асримиёнагӣ ва забони англисии давраи нав. Агар оид ба забони англисии даври қадим (асрҳои VII-XI) сухан ронем, бояд иброн намуд, ки дар ин давра таркиби луғавии забони англисӣ на он қадар бой буд. Чи тавре ки маълум аст, таркиби луғавии забони англисии давраи қадим асосан аз ҳисоби иқтибосот аз дигар забонҳо бой мегардид ва дар соҳаи калимасозӣ усулҳои асосӣ ва самаранок аффиксатсия ва калимаҳои мураккаб буд.

Дар давраи забони англисии асримиёнагӣ (асрҳои XI-XV) системаи воситаҳои калимасозии забони англисӣ ба як қатор тағйиротҳо дучор гардид:

1. Таркиби луғавӣ ва тарзи овозии баъзе аз аффиксҳо тағйир ёфт.

2. Усули сохтани калимаҳои нав ба воситаи ба якдигар ивазшавии садонокҳо ва ҳамсадоҳо каммаҳсул гардид.

3. Конверсия ба миён омад, аммо ба усули самараноки калимасозӣ мубаддал нагардид.

Раванди сустшавии талаффузи овозҳои садонок дар ҳиҷоҳои беада на танҳо ба сохти морфологии забони англисии асримиёнагӣ, балки бевосита ба системаи калимасозӣ низ таъсир расонд.

Фарқиятҳои морфологии шаклҳои асосии исм ва феъл, ки дар забони англисии давраи қадим вучуд дошт, дар натиҷаи редуксияи охириҷаспакҳои беада аз байн рафт.

Аз сабаби аз байн рафтани падежҳо ва категорияи чинсият дар системаи исмҳо ва мубадалшавии сифат ба ҳиссаи нутқи тағйирнаёбанда, инчунин аз байн рафтани охириҷаспакҳои шахсии феъл шумораи калимаҳо яку яқбора кам шуд, ки ба омӯзиши системаи феълҳо мушкилиҳо пеш овард. Вақте ки дар асри XIV охириҷаспаки –n аз байн рафт ва дар асри XV талаффузи охириҷаспаки нейтралӣ аз байн рафт, он гоҳ шаклҳои пешинаи исмҳо ва феълҳо, яъне

шаклҳои шумораи танҳои падежи умумии исм ва шаклҳои масдари феъл, инчунин шаклҳои сифат аломатҳои морфологии хоси худро аз даст доданд:

№	Забони англисии қадим	Забони англисии асримиёнагӣ	
			с XIV-XV вв.
Исм	smosa - дуд	smoke	Smoke
Феъл	smocian – сигор каш	smoken	Smoke

Дар таърихи инкишофи забони англисӣ падидае ба амал омад, ки номи шакли омоним, яъне айнияти шакли овозиро гирифт [4; с.20].

Бо ба миён омадани ин шакли омонимҳо дар забони англисии асримиёнагӣ усули нави калимасозӣ, яъне бе ёрии аффиксҳои калимасоз ба вучуд омад. Ин усули калимасозӣ, ки хиссаҳои гуногуни нутқро фаро мегирад, конверсия номида мешавад [8; с.254].

Ҳамин тариқ, дар асрҳои XIV-XV калимаҳои зерини нав ба вучуд омаданд:

Феълҳо аз исмҳо:

To comb – мӯйро шона кардан, аз исми comb - шона;

To land – дар соҳил нишастан, аз исми land - мамлакат, замин.

Исмҳо аз феълҳо:

a call - фарёд, аз феъли to call;

a smile - табассум, аз феъли to smile;

a stare – нигоҳи дақиқ, аз феъли to stare.

Аз нуктаи назари системаи луғавии забони муосири англисӣ зарур аст, ки ду роҳи калимасозии омонимино аз якдигар фарқ кунем.

1. Омонимҳои таърихӣ–омонимҳое, ки аз исмҳо ва феълҳои дар давраҳои пеш вучуддошта пайдо шудаанд:

answer - ҷавоб<дигар -a. andswaru;

to answer – ҷавоб гуфтан<дигар -a. andswarian;

drop - қатра< -a. dropa;

end – анҷом, охир< -a. ende;

to end – ба анҷом расидан< -a. endian.

2. Омонимҳое, ки бо усули решагӣ сохта шудаанд, яъне яке аз омонимҳо ба калимаҳои давраҳои пеш тааллуқ надошта, аз омоними дигар пайдо шудааст. Аммо дар давраи забони англисии асримиёнагӣ ин усули калимасозӣ васеъ паҳн нашуд [9; с.260].

Ба забони англисии давраи нав (**аз охири асри XV- то замони ҳозира**), давраи инкишофи муносибатҳои истеҳсолии капиталистии Англия таъсири калон расонд. Пеш аз ҳама, калимаҳое, ки ашӯҳо ва ҳодисаҳои давраи феодализмро ифода менамуданд, аз истифода бароварда шуданд.

Айни замон, калимаҳои наво пайдо шуданд, ки мафҳумҳои ба давраи инкишофи капитализм алоқамандро ифода мекарданд.

Вобаста ба системаи калимасозӣ ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки дар он, дар давраи наво инкишофи забони англисӣ як қатор тағйиротҳо ба миён омад:

1. Дар системаи калимасозӣ суффиксҳои аслии исмҳои англисӣ *-er, -ing, -man* хеле паҳн гардиданд.

3. Аз забонҳои франсавӣ ва лотинӣ суффиксҳои калимасозии *-ment, -al, -ity, -ance (-ence)* барои исмҳо; *-able, -ic (al)* барои сифатҳо; префиксҳои *re-, dis-*.

4. Усули махсуси калимасозӣ, яъне усули кӯтоҳ намудани калимаҳои серхичо ё дар баъзе ҳолатҳо ибораҳо.

5. Усули конверсия васеъ истифода бурда мешавад.

Ҳанӯз дар давраи асримиёнагии забони англисӣ усули наво калимасозӣ, яъне бе тағйиротҳои морфологӣ дар аввали калима, ки онро усули решагии калимасозӣ номиданд, ба амал омад.

Хусусияти ин усул аз он иборат аст, ки бе ягон дигаргунӣ калимаи нав сохта мешавад, ки ба системаи ҳиссаи нутқи дигар дохил мешавад ва дар натиҷаи ин категорияҳои грамматикӣ ба дигар ҳиссаи нутқ тааллуқдоштаро ба худ қабул мекунад.

Бо сабаби пайдоиши феълҳои нав аз исмҳо ба таркиби луғавии забони англисии давраи нав шумораи зиёди калимаҳо ворид шуданд:

Калимаи асли	Калимаи ҳосилшуда
a bomb – бомба	to bomb – бомба партофтан
a camp – лагерь	to camp – дар лагерь чой гирифтани
a head – сар	to head – роҳбарӣ кардан
a lecture- лексия	to lecture – лексия хондан
a mine-мина	to mine – мина гузоштан
a station- истгоҳ	to station – чой кардан

Таркиби луғавии забони англисӣ аз ҳисоби аз феълҳо пайдо шудани исмҳои нав низ бой гардид, масалан:

Калимаи асли	Калимаи ҳосилшуда
to bend – хам шудан	a bend – қат, хам
to bow – таъзим кардан	a bow – таъзим
to bite - газидан	a bite – чойи газидашуда
Калимаи асли	Калимаи ҳосилшуда
to help – ёрӣ расонидан	a help – ёрӣ, кумак
to stop – қарор гирифтани	a stop – истгоҳ
to shout – фарёд задан	a shout – фарёд, фиғон
to talk – гуфтугӯ кардан	a talk – мулоқот
to travel – сафар кардан	a travel – сафар

Дар давраи нави инкишофи забони англисӣ феълҳои зиёд аз сифатҳо низ сохта шуданд:

Калимаи асли	Калимаи ҳосилшуда
calm – ором	to calm – ором кардан
clean-тоза, озода	to clean – тоза кардан
complete - пурра, баохиррасида	to complete – тамоми кардан
dirty – чиркин, ифлос	to dirty – ифлос кардан

Аз зарфҳои забони англисӣ феълҳои нав сохта шуданд, масалан: феъли *to down*– зада афтондан (самолётро) аз зарфи *down*– ба тарафи поён.

Аз зарфҳои забони англисӣ, ҳамчунин, исмҳои нав ба вуҷуд омаданд, масалан: *the ups and downs*– гардиши фалак аз *up and down*– ба боло ва ба поён; *ins and outs*– ҳамаи даромагоҳҳо ва баромадгоҳҳо аз *in and out*– берун ва дохил.

Аз гуфтаҳои боло мо чунин хулоса бароварда метавонем, ки усули решагии калимасозӣ хусусияти ҳосилшавии калимасозии давраи нави забони англисиро ташкил дода, бемайлони таркиби луғавии забони англисиро бо шумораи зиёди калимаҳо бой мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Абдуазизов А.А. К типологии фонологических систем / А.А. Абдуазизов. - Москва, 1974.
2. Абдурахманов С. Словосочетание с именем существительным в современном таджикском языке //АКД, - Душанбе, 1967.

3. Адиллов М.И. Сложные слова в современном иранском языке / М.И. Адиллов. - Баку, 1958.
4. Алиев С. А. Полуаффиксация в системе словообразования современного персидского языка.// АКД. – Москва, 1985.
5. Амонова Ф. Р. Именное аффиксальное словообразование в современном таджикском языке (в сопоставлении с персидским) //АКД. Душанбе, 1979.
6. Амонова Ф. Р. Опыт ономаσιологического исследования деривационной системы современного персидского языка. //АДД. Москва, 1990.
7. Анацкий И.Н. Историко - типологический анализ сложного слова в современных германских языках / И.Н. Анацкий. - Москва: Наука, 1966.
8. Аракин В.Д. История английского языка /Уч. пособие для студентов педагогических институтов / В.Д. Аракин. - Москва: Просвещение, 1985.
9. Аракин В.Д. История английского языка /Учебное пособие для студентов педагогических институтов / В.Д. Аракин. - Москва: Физматлит, 2001.
10. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / В.Д.Аракин. - Ленинград: Просвещение, 1979.

ТАҲЛИЛИ ГУЗАРИШИ КАЛИМА АЗ ЯК ҲИССАИ НУТҚ БА ДИГАР ҲИССАИ НУТҚ

Дар мақолаи мазкур муаллиф мавзуи таҳлили гузариши калима аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқро мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф қайд кардааст, ки гузариши калима аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ дар аксари забонҳои ҷаҳон амри воқеист. Дар як гурӯҳи забонҳо конверсия усули пурмахсул ва мунтазам ҳосил намудани калимаҳои нав мебошад (масалан, дар забонҳои англисӣ, франсавӣ), вале дар баъзе забонҳо ин ҳодисаи забонӣ дида намешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: франсавӣ, лотинӣ, ҳиссаи нутқ, гурӯҳ, исм, зарф.

АНАЛИЗ ПЕРЕХОДА СЛОВ ИЗ ОДНОЙ ЧАСТИ РЕЧИ В ДРУГУЮ ЧАСТЬ РЕЧИ

В данной статье автор затронул тему анализа перехода слов из одной части речи в другую часть речи. Автор отметил, что переход слова из одной части речи в другую часть речи является реальным порядком в большинстве языков мира. В группе языков конверсия является продуктивным и регулярным методом образования новых слов (например, в английском, французском), но в некоторых языках это лингвистическое явление не наблюдается.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: французский язык, латынь, часть речи, группа, существительное, наречие.

ANALYSIS OF THE TRANSITION OF WORDS FROM ONE PART OF SPEECH TO ANOTHER PART OF SPEECH

In this article, the author touched upon the topic of analyzing the transition of words from one part of speech to another part of speech. The author noted that the transition of a word from one part of speech to another part of speech is a real order in most languages of the world. In a group of languages, conversion is a productive and regular method of forming new words (for example, in English, French), but in some languages this linguistic phenomenon is not observed.

KEYWORDS: French, Latin, part of speech, group, noun, adverb.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зиёева Давлатбӣ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **907705032**. E-mail: Ziyaevadavlatbi@gmail.com

Сведения об авторе: *Зиёева Давлатби* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **907705032**. E-mail: Ziyaevadavlatbi@gmail.com.

Information about the author: *Ziyoeva Davlatbi* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **907705032**. E-mail: Ziyaevadavlatbi@gmail.com

ТАҲЛИЛИ МАВОДУ МАТЛАБҲОИ БА НБО-И “РОҒУН” БАХШИДАШУДА ДАР ҲАФТАНОМАИ «АДАБИЁТ ВА САНЪАТ»

Таварова М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Очерк яке аз жанрҳои серъистеъмол буда, ба он таввачуҳи зиёд зоҳир мегардад. Аз ин рӯ, муҳаққиқон дар бораи таърих, ташаккул ва хусусиятҳои жанри очерк фикру мулоҳизаронӣ намуда, таҳқиқоти арзишманд низ дар ин самт ба анҷом расонида шудааст.

Таҳқиқи очерк дар муҳити Тоҷикистон бо фаъолияти С.Ш.Табаров, Ф. Муҳаммадиев, И. К. Усмонов ва дигарон марбут аст. Муҳаққиқони насли ҷавонтар аз қабили А. Азимов, М. Муродӣ, С. Гулов дар бораи хусусиятҳои очерк ва бахсҳо дар пиромуни ин жанр таҳқиқотҳо доранд. Муҳаққиқон ҳар кадом ба таври худ ин жанро таҳқиқ ва арзбӣ кардаанд. Дар миёни ин таҳқиқот шабоҳати зиёд ба назар мерасад. Аксари муҳаққиқон бар он назаранд, ки дар ҳаҷми хурд низ очерки мондагор навиштан мумкин аст. «Агар материал нағз ҳазм шавад ва фикри муаллиф равшан бошад, дар ҳаҷми хурд очерки хуб навиштан мумкин аст». [5, с.108].

Муҳаққиқ С. Гулов дар китобаш (Амвочи сухан. – Душанбе, 2005) доир ба навишти дурусти очерк ва хусусиятҳои он пажӯҳиш гузаронидааст. Дар ин замина аз очеркҳои, ки пурра ба ин талабот ҷавобгӯянд, ёдрас шудааст, махсусан дар бораи очерки намунавӣ бо номи "Эҳёи дил" сухан меравад. Муаллиф очерки номбурдари муваффақият дар эҷодиёти Шодон Ҳаниф ва публитсистикаи тоҷик номидааст.

Яке аз хусусиятҳои очерк ба ақидаи Евгения Журбина, на «омӯзиши табиат», балки «шинохти инсон» аст. Манзури муҳаққиқ навбӣ очерки портретӣ мебошад, ки дар сарғаҳи он қаҳрамон меистад. Ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» ҳафтаномаи соҳавӣ аст. Минбари эҷодкорони Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар мавзӯҳои соҳаи адабу санъати тоҷик мақолаҳо интишор мекунад. Сармуҳаррираш айни ҳол Парда Ҳабиб мебошад.

Ҳангоми таҳлил ба мо маълум гардид, ки ба мавзуи сохтмони НБО-и "Роғун" дар ин ҳафтанома таваҷҷуҳи зиёд зоҳир шуда, дар ин бобат на танҳо муаллифон аз дохил, балки аз хориҷи кишвар низ таваҷҷуҳ мекунанд. Ҳангоми варақгардонии ҳафтаномаи номбурда ба мо маълум гардид, ки дар он очеркҳои зиёде ба ин мавзӯ бахшида чоп гардидаанд, ба монанди «Дуруд, Роғун» (Барот Абдурахмон 21. 07.2022), «Зинаҳои Хуршед» (Р. Аҳмадзода 21.07.2022), «Аз сулҳ то бунёди Роғун» (Меҳриниссо, 21.07.2022), «Фолклори Роғун» (Рӯзӣ Аҳмад, Ф. Салоҳиддин 21.07.2022), «Дунёи сабзи Роғун» (Шералӣ Мусо 21.07.2022), «Пирӯзии муҳандиси тоҷик» (Бахтиёр Муртазо, 21.07.2022), «Бар хеш гаштем қоил зи Роғун» (Саидҷаъфар Ашӯрзода 21.07.2022), «Се романи нав дар бораи корномаи Роғун» (Мансур Суруш 21.07.2022), «Тамадуни беназири зеризаминӣ» (Александр Прохов, 21.07.2022), «Нури равони Роғун» (Мачид Салим, 8.09.2022).

Дар соли 2022 дар ин ҳафтанома дар маҷмуъ 10 мақола дар мавзуи мавриди назар чоп гардидааст.

Мақолаи «Тамадуни беназири зеризаминӣ» матлаби дигарест, ки ба қалами Александр Проханов тааллуқ дошта, дар таърихи 21 июли 2022 рӯи чоп омадааст. Ин мақоларо Сурайё Аҳмадзод ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст. Мақолаи номбурда хусусияти таърихӣ таҳлиلى дорад. Ба хусусияти таърихияш ба таърихи иншоот рӯ овардани муаллиф ва хонандаро аз аввалин қадамҳо барои сохтмони иншооти аср огоҳ месозад. Он ҳам хусусияти нақлӣ ва таҳлиلى дорад.

"Ҳангоми танаффуси фоҷиавӣ кишваре аргувонӣ барҳам хӯрд, ҷангҳо сар заданд, халқҳои аз дарду ғам ақлбохта ба ҳам дарафтодаанд, заводҳои лабораторияҳои илмӣ нобуд шуданд, таҷрибаи бебаҳои бародарии умумихалқӣ аз даст рафт. Имрӯз баъди ин танаффуси фоҷиавӣ, Тоҷикистон сохтмони нави бузург - Неругоҳи барқи обии "Роғун"-ро ба анҷом мерасонад".

Дар мақола хусусиятҳои очерк ба назар мерасад. Ин гуфтаҳо дар тасвири ин ҷумлаҳо мушоҳида кардан мумкин аст ва мо онро барои тақвияти фикр дар зер меорем:

"Ин неругоҳ ҳосили азму нияти бузургест. Он қудрати ҷаҳонии созандагӣ дорад. Неруи бузурги об обшавии яхҳои кӯҳӣ, селборонҳо, ҷӯю рӯдҳои зеризаминро зоҳир мекунад" [6].

Лаҳза баъдӣ идомаи мантиқии фикр аст, вале дар сарғаҳи он шахс-қаҳрамон меистад.

"Дар замони Эмомалӣ Раҳмон камонҳо хомуш шуданд, бо амри Ё кӯҳдоманҳои сӯхта ба тоқзору себзору гелосзор мубаддал гардиданд. Пешвои халқ тамоми кишварро бо роҳҳои оличаноб камарбандӣ кард, аз синаи кӯҳҳо нақбҳои бунёд намуд, ки деҳаҳои дурдасттарину душворгузартарин то ним сол аз одаму олам кандаро ба марказ пайвастанд" [6].

Яъне, дар ин пора сухан аз сулҳоварӣ, осудагӣ ва созандагӣ меравад, ки бо ташаббуси Президенти мамлакатамон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба роҳ монда шудааст. Амали Президенти мамлакатамон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон намуна аст, қобили тавачҷуҳ ва пайравист.

Ана ҳамин андешаҳо дар тасвири маводи мазкур дарҷ гардидааст.

НБО-и “Роғун” низ яке аз ин дастовардҳои миллати тоҷик дар замони Истиқлол ба шумор меравад. Ба кор даровардани агрегатҳои ин неругоҳ яке аз масъалаҳои муҳим барои минтақа ва ҷаҳон ба шумор рафта, дар ин мавзӯ на танҳо дар ВАО-дохилӣ, балки дар хориҷ низ мароқ зоҳир кардаанд. Ин дар мақолаи боло ба назар мерасад. Дар якҷанд ҳолат ба мушоҳида мерасад, ки муаллиф аз тасвир истифода карда, фикру андешаҳои худро ба хонанда расонидааст. Барои хуб баромадани матлаб тасвир ба муаллиф кумак кардааст. Ҳолати дигар дар ин ҷумлаҳост:

"Неругоҳи “Роғун” сохтмони президентист. Он фарзанди дӯстдоштаи Президент Эмомалӣ Раҳмон аст. Вай онро чун ёдгории давраи давлатдорӣ хеш бунёд мекунад. Президент аз тамоми дунё бинокорону муҳандисонро ҷамъ оварда... " [6].

Ин сатрҳо аз ташаббусҳои Президенти мамлакатамон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон гувоҳӣ медиҳанд. Ин ташаббусҳои созандаро дар ҳама ғушаву канори кишварамон دیدан мумкин аст. Бунёди ин неругоҳ низ яке аз онҳост. Сохтмони ин неругоҳ бо ташаббусҳои Пешвои миллат ба роҳ монда шуд. Дар сатрҳои дигар яке аз орзуи тоҷикон будани сохтани иншоот гуфта шудааст. Ҳангоми хондани мақола хонандаро аз аввалин қадамҳо то кушода шудани агрегатҳо огоҳ месозад. Хонандаро аз хурдтарин ҷузъиёт огоҳ карда, ҳамаи инро якеро аз пайи дигар меорад. Мақола бо ин сатрҳо ба охир мерасад:

"Худо хоҳад, ин сохтмон ба анҷом мерасад, турбинаҳои муқтадир садо баланд мекунад, нур ғаввора мезанад, нуре, ки шоирону паёмбарони бузург пешгӯӣ намудаанд, нури эҳтироми беназире, ки халқи тоҷик ба равшаниву сафову бунёдкорӣ дорад" [6].

Дар ин сатрҳо нигоҳи нек ба ояндаи дурахшони ин неругоҳро муаллиф иброс кардааст. Дар ҳар сатр аз ташаббусҳои Пешвои Миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ёдрас гардида, аз зебоиҳои Тоҷикистон мисол меорад. Муаллиф тавонистааст аз тасвир истифода карда, ба мақолааш таровати дигар бахшад.

Яке аз матлабҳои, ки ба талаботи ин жанр ҷавобгӯянд, очерки «Пирӯзии муҳандиси тоҷик» буда, ба қалами Бахтиёр Муртазо тааллуқ дорад ва дар таърихи 21 июли соли 2022 рӯйи чоп омадааст. Ин очерк дар чанд шумораи ҳафтанома чоп гардида, дар он аз санъатҳои ба очерк хос истифода шудааст. Очерки мазкур ба директори генералии НОБ-и “Роғун” бахшида шудааст. Дар очерк қаҳрамон ба дигарон намунаи ибрат буда, дар он талошҳои қаҳрамон ба қалам дода шудааст. Аз лаҳзаҳои донишҷӯӣ то заҳматҳои ҳозираи ин қаҳрамон ба хонанда пора-пора таҳлил мегардад.

"Пешвои муаззами миллат дар суҳбат бо бинокорони неругоҳ гуфтаанд, ки дар дурдасттарин деҳа ҳам бояд хонаи мардуми мо бо барқ таъмин ва нурафшон бошад то ки вақти зарурат модар шабонгаҳ низ ба тифли худ бо хоҳири ҷамъ шир дода тавонад" [6].

Сохтмони неругоҳи барқи обии “Роғун” дар Осиеи Марказӣ бузургтарин ба шумор меравад. Иқтидори лоиҳавии НБО Роғун ба 3600 МВт баробар буда, он аз 6 агрегати 600 МВт ва баландии сарбанди он 335 метр муайян шуда буд. Ин неругоҳ дар ҳолати пурра ба кор даромаданаш, дар як сол метавонад 17млрд кВт-соат нури барқ истеҳсол кунад. Бо ҳамин мақсад ҷамъияти саҳҳомии кушодаи «Неругоҳи барқи обии Роғун» таъсис ва ойнномааш 15 апрели соли 2008, бо сармояи 116 млн сомонӣ тасдиқ гардид. Соли 2009 ҳадди ин сармоя ба 6 млрд сомонӣ расонида шуд. Дар ин иншооти муҳимми аср қариб 15 ҳазор нафар мутахассисону коргарон машғули кор буда, зиёда аз 2100 адад техника ва мошини механизмҳо сафарбар гардидааст.

Ба кор даровардани агрегати якуми НБО-и “Роғун”.

16 ноябри соли 2018 Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вазъи тантанавӣ агрегати якуми Неругоҳи барқи обии «Роғун»-ро ба кор дароварданд. Нахуст дар маҳалли сохтмони Неругоҳи барқи обии “Роғун” хатти баландшиддати интиқоли нури барқи 500 кВ-и “Душанбе-Роғун”-ро бо паҳши васлак ба

истифода дода, орзуву омоли деринаи миллати тоҷикро чомаи амал пӯшониданд. Хатти баландшиддати интиқоли неруи барқи 500 кВ-и “Душанбе-Роғун” дар доираи лоиҳаи “Барқарорсозӣ ва сохтмони хати баландшиддати интиқоли неруи барқи 500 кВ дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ” амалӣ шуда, арзиши умумии тарҳ 650 миллион сомонӣ мебошад. Лоиҳаи мазкур моҳи сентябри соли 2017 оғоз ёфта, анҷоми татбиқи лоиҳа тибқи нақша моҳи августи соли 2021 пешбинӣ шудааст.

Ба қор даровардани агрегати дуҷоми Неругоҳи барқи обии «Роғун»

9 сентябри соли 2019 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ба қор даровардани агрегати дуҷоми Неругоҳи барқи обии «Роғун» ба шаҳри Роғун ташриф оварданд. Ба қор даровардани агрегати дуҷоми неругоҳ неруи барқи аз он тавлидшаванда ба системаи умумии энергетикӣ мамлакат интиқол дода шуд.

АДАБИЁТ

1. Гулов С. Амвоҷи Сухан / С. Гулов – Душанбе: Эҷод, 2005.
2. Журбина Е. Искусство очерка / Е. Журбина. – М., 1957.
3. Муродӣ М. Асосҳои эҷодии журналистӣ / М. Муродӣ. – Душанбе, 2022.
4. Тертычный А. А. Жанры периодической печати / А. А. Тертычный. – М., 2000.
5. Усмонов И. К. Жанрҳои публицистика / И. К. Усмонов – Душанбе, 2009.
6. Адабиёт ва санъат. – 2021-2022.

ТАҲЛИЛИ МАВОДУ МАТЛАБҲОИ БА НБО-И “РОҒУН” БАХШИДАШУДА ДАР ҲАФТАНОМАИ «АДАБИЁТ ВА САНЪАТ»

Дар мақолаи мазкур матлабҳое, ки ба сохтмони НБО-и “Роғун” бахшида шудааст, таҳлил мегардад. Объекти таҳқиқ ҳафтаномаи “Адабиёт ва Санъат” мебошад. Дар шумораҳои яқсолаи ҳафтаномаи “Адабиёт ва Санъат” 10 мавод рӯйи чоп омадааст, ки аксарияти он очерк мебошад. Очерк жанри публицистӣ-бадеӣ буда, дар шароити кунунӣ ба он тавҷаҳҳ зиёд аст.

КАЛИДВОЖАҲО: жанр, ҳафтанома, сохтмон, муҳаққиқ, объект.

АНАЛИЗ МАТЕРИАЛОВ И СТАТЕЙ, ПОСВЯЩЕННЫХ ГЭС «РОГУН» В ЕЖЕНЕДЕЛЬНИКЕ «ЛИТЕРАТУРА И ИСКУССТВО»

В данной статье анализируются статьи, посвященные строительству Рогунской ГЭС. Объектом исследования является еженедельник «Литература и Искусство». В еженедельных выпусках журнала «Литература и искусство» опубликовано 10 материалов, большинство из которых являются очерками. Очерк – публицистически-художественный жанр, и в нынешних условиях ему уделяется большое внимание.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: жанр, еженедельник, конструкция, исследователь, объект.

ANALYSIS OF MATERIALS AND ARTICLES DEVOTED TO THE ROGUN HPS IN THE WEEKLY “LITERATURE AND ART”

In this article analysed the articles devoted to the "Rogun" Hydroelectric Power Station. The object of research is the weekly "Literature and Art". In the weekly issues of "Literature and Art" 10 materials have been published, most of which are essays. Essay is a journalistic-artistic genre, and in the current conditions, there is a lot of attention to it.

KEYWORDS: genre, weekly, design, researcher, object.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Таварова Мохира* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷоми факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 918362122.

Сведения об авторе: *Таварова Мохира* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** 918362122.

Information about the author: *Tavarova Mohira* - Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** 918362122.

НОМИНАЦИИ МУЖЧИНЫ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Вэн Ю Дзя

Таджикский национальный университет

Конец XX — начало XXI века для русского языка ознаменовался очередной революцией, схожей с ситуацией Петровской эпохи или трансформациями 20-х гг. XX в. Современная языковая картина мира претерпевает серьезные изменения, а общество, переходя на новый этап развития, теряет языковую преемственность с прошлыми эпохами и приобретает новый язык. Тем интереснее наблюдать те изменения, которые происходят в современном языке и которые неминуемо влияют на наши представления о мире и месте человека в нем. Этот новый взгляд неминуемо модифицирует, подчас отрицательно маркируя и семантически упрощая, некие кванты традиционной культуры и элементы традиционной языковой картины мира.

Представляется, что исторические трансформации, характерные для любого языка, особенно явно обнаруживаются на материале семантических и прагматических модификаций тех слов, которые обозначают базовые концепты любой культуры, например, «человек», «мужчина», «женщина», «ребенок» и т. д.

Вслед за рядом современных исследователей термин «концепт» можно определить как «культурно отмеченный вербализованный смысл, представленный в плане выражения целым рядом своих языковых реализаций, образующих соответствующую лексико-семантическую парадигму» [2, с.36]. Концепты «мужчина» и «женщина» как архетипические для человеческого сознания относятся к разряду универсальных, представленных в любом языке, так как характеризуют фундаментальное биологическое, психологическое и социальное разделение людей по полу. Вместе с тем эти базовые «кванты знания» по-разному вербализуются в системах разных культур. Так, универсальной характеристикой представителя того или иного пола будет указание на его возраст (*мальчик, юноша, парень, молодой человек, старик, дед* и т. д.). Однако степень семантической дифференциации возрастных групп в разных языках и в отдельные периоды истории одного языка может быть различной (см., например, первоначальные значения слов *отрок* 'тот, кому отказано в праве говорить; слуга; раб' и *парубок* 'мальчик-слуга'; диалектные значения слов *малец* 'юноша', *детина* '(холостой) молодой человек' и др.). Более того, сам список слов, обозначающих мужчин и женщин, меняется со временем, что особенно заметно на примере близких к исследуемой группе лексики терминов родства (агнотимичные ныне *паотец* 'отчим', *старый* 'дядя по матери', *мизинец* 'младший сын', *братан* 'двоюродный брат' и мн. др.).

Данная статья посвящена анализу семантических и прагматических модификаций наиболее частотных лексем, обозначающих в русском языке концепт «мужчина» (*муж, мужчина, мужик*), то есть тех слов, которые выражают представление о мужчине «в чистом виде», вне какой-либо его принадлежности: этнической, религиозной, профессиональной и так далее.

В наиболее полном идеографическом словаре современного русского языка в рамках максимально большого класса «Названия лиц» выделена в качестве самостоятельной группы номинаций «По полу, а также по полу и возрасту», состоящая из 53 существительных [4, с.325–329]. По данным этого словаря, в современном русском языке для наиболее общего обозначения мужчины используются 22 слова. Однако «качество» этих вербализаторов весьма неоднородно: к собственно литературным, не связанным никакими хронологическими или стилистическими ограничениями, относятся только 11 лексем: *дед* 2, *дедушка* 2, *дядя* 2, *мальчик* 1,2, *мужик* 2, *мужчина* 1,2, *парень* 1, *парнишка*, *старик* 1, *старина*² 1, *юноша*. Отдельного внимания в аспекте культуры речи заслуживает группа существительных, объединенных пометой *прост.*: *мальй* 1, *парень* 2, *пацан*, *хлопец*. Анализ употребления слов *парень* и *пацан* в русском сегменте Интернета и в современной художественной прозе позволяет утверждать, что частота их использования

стремительно растет, а стилистическая принадлежность сдвигается от просторечного пласта лексики к разговорному.

Однако вернемся к истокам. Как известно, формирование концепта тесно связано с этимологией одноименного слова. Судя по данным истории славянских языков, первоначальным общеславянским обозначением мужчины было бессуффиксальное существительное *mo, zhy — *муж*. При этом, как специально отмечают некоторые этимологи, основная функция данной номинации — именно обозначение мужчин «с наиболее существенной практически стороны, а именно как таковых в противоположность женским членам» [4: 96], что определяется вероятным сугубо физиологическим мотивирующим значением древнего корня. Однако здесь необходимо внести важное замечание. Уже в ранний период формирования русской языковой картины мира номинация мужчины, помимо противопоставленности женщине, содержала еще два обязательных семантических компонента. Первый — указание на возраст и связанную с ним оппозицию дееспособности/недееспособности (*мужь vs мальць, отрокъ, старць* и т. п.). Второй — обозначение социального статуса через противопоставление свободного человека и людей низших социальных классов (*мужь vs рабь, слоуга* и аналогичные им). Обе оппозиции сохраняют свою значимость на протяжении долгого времени. Первая связана с уже упомянутой семантической универсалией: нельзя назвать человека по полу, не актуализировав семантический компонент 'возраст'. Вторая в эксплицитном виде просуществовала до начала XX века: на протяжении многих столетий обязательную оппозицию для обозначения максимально абстрактного представления о мужчине составляли пары: *муж (человек) — раб, муж (человек) — слуга, господин — мужик, барин — мужик* (последнее особенно характерно для деревенской патриархальной картины мира). Интересно, что вплоть до XIII века и сами *мужи* как свободные члены общества имели определенную иерархию: в древнерусской книжности упоминаются *мужи большие, великие, добрые, избранные* и т. д. ('знать') и *мужи молодые, меньшие* (менее привилегированная часть свободного населения Древней Руси).

Важно отметить, что общеславянское по происхождению слово *муж* в исторической перспективе родственно основным номинациям мужчины во многих индоевропейских, в том числе и в германских языках: ср. англ. *man*, нем. *Mann* [5, с.160]. Более того, английские этимологические словари (например: [5, с.279]) указывают на общий характер одной продуктивной семантической параллели в германских, романских и славянских языках: значение 'супруг' зачастую появляется в качестве производного у лексем, обозначающих мужчину вообще, т.е. всегда вторично по отношению к значению 'человек, мужчина'. Аналогичный метонимический перенос обнаруживаем в диалектной и просторечной картинах мира, в которых для обозначения мужа используются такие слова, как *мужик, мужчина* или *хозяин*, например.

Вплоть до XVIII века значение 'мужчина' у слова *муж* было столь же распространено и стилистически нейтрально, что и значение 'супруг' (см., напр., иллюстративный материал «Словаря Академии Российской» или филиацию значений в исторических словарях русского языка). Однако уже в пушкинскую эпоху стилистическая дифференциация значений лексемы привела к ситуации, сходной с современной: слово *муж* в нейтральном контексте стало обозначать женатого, а в высоком, книжном стиле — почтенного, именитого человека (ср. используемые до сих пор фразеологизированные словосочетания *государственные мужи, ученые мужи*). Одновременно в этот же период первоначальное значение слова *муж* 'мужчина' полностью приняло на себе само слово *мужчина*, не зафиксированное ни в «Материалах для словаря древнерусского языка» И. И. Срезневского, ни в «Словаре древнерусского языка IX–XIV вв.».

Еще раз подчеркнем, что на протяжении длительного времени слово *муж* было единственной нейтральной номинацией социально свободного представителя сильного пола. И лишь в XV–XVI вв. в памятниках письменности появляется слово *мужчина* (в иных орфографических вариантах — *мущина, мужщина*), которое восходит к отвлеченному существительному *мужьщина*, образованному от прилагательного *мужьскъ* с помощью суффикса со значением собирательности *-щин(а) < -ьск- + -ин-* (ср. аналогичные по модели

лакейщина, славяница, иноземщина и мн. др.). В ходе развития языка лексема *мужчина* утратила первоначальное собирательное значение (о чем писали в свое время А. А. Потенция и В. В. Виноградов) и приобрела редкое и непродуктивное для слов с этим суффиксом значение 'лицо — носитель признака' (*деревенщина, женищина*, переносные неузусальные номинации людей *военищина, безотцовщина*). К концу XVIII века происходит окончательная стилистическая дифференциация лексем *муж* и *мужчина*. Последнее слово, если судить по данным литературных источников, деловых документов и словарей, долгое время продолжало существовать лишь на периферии языка. При этом «Словарь Академии Российской» подробно описывает семантическую структуру лексемы *муж*, богато иллюстрируя ее значения, в то время как словарная статья *мужчина* содержит только толкование 'человек мужеского полу' и не имеет никаких примеров употребления. Слово *муж* в значении 'мужчина' с начала XIX века используется почти исключительно в художественных текстах «высокого штиля» и риторических произведениях, а лексема *мужчина*, постепенно увеличивая частоту употребления, занимает его место для обозначения максимально общего понятия о представителе сильного пола.

Таким образом, именно в XIX веке слово *мужчина* входит в активное употребление носителей русского языка, а XX век окончательно закрепляет его в качестве ядерного вербализатора одноименного концепта. Интересно, что, в отличие от авторов «Словаря Академии Российской», В. И. Даль довольно активно использует это слово в своих толкованиях, а по данным Национального корпуса русского языка (www.ruscorpora.ru), лексема *мужчина* (*мужщина*) со второй половины XIX века становится весьма употребительным не только в литературных произведениях, но и в текстах различной функционально-стилистической принадлежности: от публицистики до науки.

Приблизительно в то же время, что и номинация *мужчина*, в русском языке XV века возникает еще один дериват корня *муж* — слово **мужик**, одна из первых достоверных письменных фиксаций которого встречается в знаменитом «Хождении за три моря» Афанасия Никитина. Как отмечают этимологи, первоначально диминутивный характер этого слова «объясняется тем, что людей, более низких в правовом отношении, обозначали как несовершеннолетних» [10, с.671]. Исторические словари русского языка отмечают, что на протяжении трех веков эта лексема употреблялась в трех значениях: 'простолудин, крестьянин', 'мужчина' и 'супруг'. Однако «Словарь Академии Российской», отражая состояние современной ему словесности, фиксирует лишь одно, исторически первое и стилистически нейтральное значение слова *мужик* — 'крестьянин, житель сельской' [7, с.323]. Можно утверждать, что именно это, еще раз подчеркнем, лишнее какой-либо оценки значение и было основным на протяжении всего XIX и начала XX века. Стоит отметить, что подобного рода нейтральная характеристика сохраняется до сих пор в простонародной и деревенской речи (ср. клишированное, оценочно немаркированное словосочетание *мужики и бабы* в речи деревенского жителя), в то время как в литературном языке XX века произошла резкая дифференциация *мужчины* и *мужика*. Хотя В. И. Даль, помимо основного значения 'мужчина простолудин, человек низшего сословия; крестьянин', приводит и толкование 'человек необразованный, невоспитанный, грубый' [3, с.58], необходимо помнить, что для выражения последнего в XIX веке существовало однокоренное слово *мужлан*, которое встречается, например, уже в «Рославле» М. Н. Загоскина (1832), хотя и не зафиксировано в «Словаре русского языка XVIII в.».

Однако социокультурные трансформации, которые имели место в России начала XX века, привели к значительным изменениям в языковой картине мира русскоговорящего человека, что не могло не отразиться и на судьбе слов, выражающих архетипические концепты человеческого сознания. Так, уже первый толковый словарь советской эпохи фиксирует иную филиацию и стилистическую «отмеченность» лексемы *мужик*:

«1. В устах „господ“ (прежде), а также в крестьянском быту — крестьянин. 2. В том же языке „господ“ — грубый, невоспитанный человек вообще (разг. пренебр. устар.). 3. Мужчина

(обл. и простореч. фам.). 4. Муж (обл.)» [8, с.74–275]. С одной стороны, казалось бы, словарь новой эпохи возвращает слову *мужик* всю полноту семантического содержания (см. приведенные выше данные исторических словарей). Однако, с другой стороны, именно в словаре Д. Н. Ушакова предпринята попытка путем идеологического окрашивания («в устах (языке) „господ“») маркировать данное слово, а значит, и само понятие (!), как чуждое новой реальности, как допустимое лишь во внелитературной речи, отражением чего и становятся словарные пометы.

Следует отметить, что подобного рода взаимоотношения *мужчины* и *мужика* — базовых слов, обозначающих мужчину самого по себе, — не могли не отразиться и на использовании одноименных фатических средств языка. Так, наиболее информативный словарь русского речевого этикета отражает появление не употребительных до революции обращений типа:

Мужик. *Прост.* 1. Грубовато-фамильярное обращение к незнакомому мужчине (обычно к бедно одетому, неопрятному на вид), равному или низшему по положению. 2. Обиходное обращение жены к мужу (чаще в сельской местности).

Мужчина. *Прост.* Преимущественно женское обращение к незнакомому мужчине (обычно на улице, в общественных местах). До революции — малоупотребительное. /.../ В сочетании с «Вы»-формами получило широкое распространение в городском просторечии в советский период.

Мужчины *Разг.* Преимущественно женское обращение к группе знакомых мужчин, сослуживцев. [Получило распространение в советский период, поначалу как альтернатива *прост. мужики* и «буржуазному» *господа.*] [1, с.266–267].

Таким образом, в начале советской эпохи существования русского языка сформировалась важная для языковой картины мира уже не просто социальная, как в XIX веке, а социокультурная оппозиция двух типов маскулинности, двух полюсов мужского поведения — мужчина и мужик. Первый тип приобретает черты идеального, положительного и правильного; второй — черты отрицательного и маргинального.

Реконструировать тот или иной фрагмент языковой картины мира можно не только через лексикографический или контекстуальный анализ, но и путём ассоциативного эксперимента. Так, в современном и наиболее репрезентативном ассоциативном словаре русского языка на стимул *мужчина* представлено 547 реакций, из них наиболее частотные — *сильный* (43 реакции), *высокий* (27), *красивый* (16), *сила*, *средних лет* (12), *красавец* (10), *настоящий*, *человек* (9), *умный* (6) [5: 247]. Легко заметить, что среди первых по количеству ответов-реакций на слово-стимул — лексические единицы, имеющие исключительно положительную коннотацию. Это свидетельствует о том, что в русской языковой картине мира образ мужчины наделен прежде всего положительными чертами.

Однако этот моделируемый образ — своего рода антипод образа среднестатистического русского мужчины, полученного в ходе социологических исследований. Так, по мнению студентов, принявших участие в одном из экспериментов, типичный россиянин — это «мужчина в возрасте тридцати пяти лет, среднего роста, с русыми волосами, сероглазый, полноватый, непричесанный, плохо следит за собой. Он боится лишиться работы, испытывает катастрофическую нехватку денег, постоянно куда-то спешит. Женат, имеет двоих детей, будущим которых очень обеспокоен. «Заеден» бытом. Мало смыслит в «практической жизни», ждет, когда все «само собой образуется», трудно адаптируется к «новым жизненным условиям», не знает, что предпринять, чтобы вырваться из жизненных проблем. Любит выпить, курит, не занимается спортом, в свободное время смотрит телевизор, любит отмечать праздники. Кроме газет ничего не читает. Добрый, гостеприимный, отзывчивый» [4, с.16–17]. Подобного рода описание почти неминуемо вызывает ассоциацию со словом *мужик*, а не словом *мужчина*.

Нетрудно заметить, что в этом образе усредненного россиянина отсутствуют черты сильного, мужественного и твердого мужчины: образ, реконструируемый с помощью ассоциативных экспериментов, отражает идеальное представление о мужчине и весьма отличается от образа, полученного в ходе социо- и психологических исследований. Это связано

с тем, что словарь фиксирует традиционную картину мира, складывавшуюся на протяжении нескольких столетий, в то время как данные полевых экспериментов отражают современную действительность.

Кстати, по-видимому, на этом зазоре несовпадения образа идеального мужчины и реального представителя сильного пола и появляются в русском лингвокультурном пространстве разнообразные новые типы мужского поведения: от *мачо* до *метросексуала*.

Вместе с тем необходимо сказать, что в последнее время происходит своего рода реабилитация слова *мужик*. В литературных произведениях, художественных фильмах, речи образованных людей всё чаще оно используется либо в нейтральном контексте, либо даже с определенной положительной коннотацией (ср. комплиментарные расхожие выражения «настоящий мужик» или «стоящий мужик»). Мужик не просто приобретает позитивные атрибуты, но и становится своего рода мерилом истинной мужественности, например: «Ирина вдруг увидела в нём массу достоинств: немногословный, честный, трудяга, а главное мужик. Мужская сила в глазах, в развороте плеч и в верности, как это ни странно» (В. Токарева. *Своя правда*, 2002).

При этом обнаруживается одна весьма интересная гендерная асимметрия: номинация *мужик* в речи элитарных носителей русского языка (так, 14.02.2008 в Новосибирске при обсуждении демографических проблем российского общества Д.А. Медведев акцентировал внимание присутствующих на том, что «<В России> здоровые *мужики* травятся суррогатом») в последнее время встречается гораздо чаще, чем схожая по своей истории и природе семантических трансформаций номинация *баба*.

Образ мужика сегодня активно используется и в кино (ср. название популярного сериала «*Бальзаковский возраст, или все мужики сво...*»), и в рекламе (слоганы типа: «*Размер для настоящего мужика!*»), «*А мужики-то не знают!*»), и в многочисленных литературных произведениях разной степени художественного мастерства.

Более того, если переживаемые трансформации и вульгаризация русского языка будут продолжаться в сложившемся направлении, то вполне вероятно, что со временем слово *мужик* может если не вытеснить, то весьма основательно потеснить слово *мужчина*, как когда-то последнее, стилистически дифференцировавшись, вытеснило слово *муж* для обозначения «человека рода *он*».

Итак, переживаемые обществом в последние 10–20 лет разнообразные социальные, культурные, идеологические метаморфозы не могут не отразиться как на его культуре, так и на языке. В качестве «лакмусовой бумажки», выявляющей даже минимальные процессы «окисления» языка, можно предложить вербализаторы концепта «мужчина» — одного из универсальных в языковом сознании.

Вместе с тем возможно и иное объяснение экспансии слова *мужик* в современной речи: всеобщая установка на «карнавализацию языка» (термин В. Г. Костомарова и Н. Д. Бурвиковой), редукция жестких стилистических норм и смена языкового вкуса приводят к переосмыслению данного слова в элемент непринужденной, дружеской беседы, в которой можно и побалагурить, и поиграть с тональностью разговора, и позволить себе некоторые языковые вольности. И это уже проявление свободы — свободы языка и мышления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балакай А.Г. Толковый словарь русского речевого этикета / А.Г. Балакай. - М., 2004.
2. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С.Г. Воркачев. - М., 2004.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / В.И. Даль. - М., 1998.
4. Лабковская Е.Б. Юридическая психология: теории девиантного поведения / Е.Б. Лабковская. - СПб., 2000.
5. Русский ассоциативный словарь: В 2 т. / Ю. Н. Караулов и др. Т.1. М., 2002.
6. Русский семантический словарь / Под ред. Н. Ю. Шведовой. Т.1. М., 1998.
7. Словарь Академии Российской 1789–1794. Т. 4. М., 2004.
8. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. 2. М., 1938.
9. Трубачев О. Н. История славянских терминов родства / О.Н. Трубачев. - М., 1959.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. Т. 2 / М. Фасмер. - М., 2004.

НОМИНАТСИЯҲО БАРОИ МАРД ДАР ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола мавзуи номинатсияҳо барои мардон дар забони русӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф доир ба таърихи пайдоиши калимаи «мужчина» дар забони русӣ маълумоти муфассал овардааст. Тағйироти маъноҳо ва доираи истифодаи ин калимаҳо равандҳои динамикиро инъикос мекунанд, ки ба тасвири забони русии ҷаҳон дар маҷмӯъ таъсир мерасонанд.

КАЛИДВОЖАҲО: мард, таърихи забони русӣ, тасвири ҷаҳони забоншиносии рус.

НОМИНАЦИИ МУЖЧИНЫ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается тема номинаций для мужчин на русском языке. Автор дает подробную информацию об истории слова «мужчина» в русском языке. В трансформациях значений и сфер употребления этих слов находят отражение динамические процессы, затрагивающие русскую языковую картину мира в целом.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: мужчина, история русского языка, русская языковая картина мира.

NOMINATIONS FOR MEN IN THE RUSSIAN LANGUAGE

The article discusses the topic of nominations for men in Russian. The author gives detailed information about the history of the word “man” in Russian. The transformations of the meanings and spheres of use of these words reflect dynamic processes affecting the Russian linguistic picture of the world as a whole.

KEYWORDS: nomination of a man, the history of Russian language, Russian linguistic picture.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Вен Ю Чуа* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Вен Ю Дзя* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Wen Yu Jia* – Tajik National University, master’s student of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ТЕМА ЛЮБВИ В ТВОРЧЕСТВЕ И.С. ТУРГЕНЕВА

(на примере повести «Первая любовь»)

Курбонова А.

Таджикский национальный университет

В творчестве великого русского писателя Ивана Сергеевича Тургенева тема любви занимает особое место. Любовь для него не только к женщине, к природе, к человеку, но и к самой жизни пронизывает все произведения писателя и, конечно, неизменно затрагивает самые тонкие струнки в нашей читательской душе. И говорить о любви в произведениях Ивана Сергеевича Тургенева можно бесконечно, он о своей любви к родине к отчизне говорит.

Повесть «Первая любовь» - это автобиографическое произведение, написанное в 1860 году в, которое писатель вложил все чувства человека к человеку, признательность и непризнательность и в то же время, разочарование в людях, что отразилось в «Первой любви». В произведении говорится о том, как шестнадцатилетний юноша влюбляется в соседку по даче Зинаиду, но его главным соперником оказывается собственный отец.

Действительно, в биографии И. С. Тургенева был подобный случай. Его отец был ветреным человеком, не любившим свою жену. Это событие было очень тяжело воспринято будущим писателем, он никак не ожидал такого от своего отца. Первая любовь – это то, что случается с каждым, однако история Тургенева поистине необычайна.

Прототипом молодого героя повести, как говорил Тургенев, послужил он сам: "Этот мальчик - ваш покорный слуга". Прототипом Зинаиды стала поэтесса Екатерина Шаховская. Она была соседкой по даче пятнадцатилетнего Тургенева, и именно она открыла в его жизни полосу неразделенной любви.

В повести "Первая любовь" писатель очень поэтично описывает это чувство, приносящее ему и радость и горе, но всегда делающее его чище, возвышеннее. Сюжет повести очень прост.

Главное в нем - это искренность, взволнованность и лиризм в выражении чувств. Сам писатель говорил о повести так: "Это единственная вещь, которая мне до сих пор доставляет удовольствие, потому что это сама жизнь, это не сочинено...".

Повесть делится на главы. Это определяется авторским замыслом - рассказать о череде событий юности героя, которые запомнились ему. Каждая глава имеет свой микросюжет. Проходит ли юный герой повести, Володя, испытание любовью? Если бы прошёл, нам было бы не так интересно читать повесть. Конечно, у Володи и Зинаиды вряд ли бы могло что-то получиться, ведь у них была огромная разница в возрасте, разница во взглядах на жизнь...

Как и во всех повестях И. С. Тургенева, всё обернулось к лучшему, герои просто расстались. Володина влюблённость забылась, Зинаида вышла замуж. Каждый из них зажил собственной жизнью, где не было и не могло быть места другому. Стихотворения в прозе написаны уже в конце жизни писателя.

Во многих из них Тургенев затрагивает любовную тему. Например, в таких, как «Любовь», «Как хороши, как свежи были розы», «Маша», «Последнее свидание», «Когда меня не будет», «Чья вина?» и во многих других. Любовь для писателя – это особое чувство, на котором весь мир держится, чувство, когда «чужое я внедрилось в твоё: ты расширен – и ты нарушен; ты только теперь зажил, и твоё я умерщвлено». И как много воспоминаний связано у писателя с любовью! «Как хороши, как свежи были розы!» - восклицает он, вспоминая всех тех, кого любил он в жизни.

Сам Иван Сергеевич Тургенев не был счастлив в любви и всю жизнь жил, как он сам говорил, «на краешке чужого гнезда», ведь главная любовь всей его жизни Полина Виардо была замужем, имела детей и, конечно, не могла уйти из семьи. Она не прекращала общение с писателем, была ему и подругой, и опорой.

Существует версия, что один из сыновей Полины Виардо был сыном Тургенева, однако доподлинных доказательств этого факта не существует. Несомненно, Иван Сергеевич Тургенев умел любить бескорыстно, безнадежно, нежно и трепетно. И, читая его произведения, мы ещё раз убеждаемся в этом, потому что человек, никогда не испытывавший любви, вряд ли смог бы написать что-то подобное. На это способен лишь тот, кто действительно влюблён в мир.

Позже Дмитрий Сергеевич Мережковский скажет: «Благословенна да будет любовь, которая сильнее смерти». А раз так, то благословенна да будет тургеневская любовь, та, что сильнее и смерти, и страха, и времени.

В "Первой любви", как, впрочем, и в большей части других повестей и рассказов Тургенева, посвященных, казалось бы, исключительно личным судьбам героев, любовь - это отнюдь не просто интимнейшее человеческое чувство.

У Тургенева любовь всегда сильная страсть, которую он приравнивает к самым могучим человеческим страстям, способным перековать человека, сделать его сильным и волевым, способным на подвиг и жертву. "...любовь, - говорил он, - есть одна из тех страстей, которая надламывает наше "я", заставляет как бы забывать о себе и о своих интересах.

Не одна любовь всякая сильная страсть, религиозная, политическая, общественная, даже страсть к науке, надламывает наш эгоизм. Фанатики идеи, часто нелепой и безрассудной, тоже не жалеют головы своей. Такова и любовь...".

Взгляд Тургенева на любовь был всегда романтический. "Певец чистой, идеальной женской любви, г. Тургенев, - писал Добролюбов, анализируя роман "Накануне", - так глубоко заглядывает в юную, девственную душу, так полно охватывает ее и с таким вдохновенным трепетом, с таким жаром любви рисует ее лучшие мгновения, что нам в его рассказе так и чуетя - и колебание девственной груди, и тихий вздох, и увлажненный взгляд, слышится каждое биение взволнованного сердца, и наше собственное сердце млеет и замирает от томного чувства, и благодатные слезы не раз подступают к глазам, и из груди рвется что-то такое - как будто мы свиделись с старым другом после долгой разлуки или возвращаемся с чужбины к родимым местам. И грустно и весело это ощущение: там светлые воспоминания детства, невозвратно мелькнувшего, там гордые и радостные надежды юности, там идеальные, дружные мечты

чистого и могучего воображения, еще не смиренного, не униженного испытаниями житейского опыта<...> И благо тому, кто умеет пробуждать в других такие воспоминания, вызвать такое настроение души...

Талант г. Тургенева всегда был силен этою стороною, его повести постоянно производили своим общим строем такое чистое впечатление, и в этом, конечно, заключается их существенное значение для общества".

Сам писатель и критик Н. А. Добролюбов в сборнике сочинений т. 6, с. 117 - 118 говорил: «Да, Тургенев с самого начала своего творчества очень поэтично, с большим лиризмом описывал истинно прекрасное чувство любви. Но самые взволнованные, самые лучшие страницы его книг посвящены расцвету первого юного чувства и тем сложным душевным переживаниям, которыми оно сопровождается.

Во многих своих произведениях Тургенев воспел именно первую любовь - юную, чистую. Так было в "Асе", "Дворянском гнезде", "Накануне", так было и в "Первой любви". А в более поздней повести - "Вешние воды" писатель пропел подлинно вдохновенный гимн этому чувству.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арсеньева Н.Н. Проблемы мировоззрения и метода И.С. Тургенева. 5-8 окт. 1993 г., Орел // De visu. М., 1994. - N 3/4.
2. Аскерова Ж.И. Тургенев как мыслитель : Автореф. дис. . канд. фи-лос. наук / МГУ им. М.В.Ломоносова. Дис.совет (К.053.05.64) по фи-лос. наукам. М., 1996.
3. Аскерова Ж.И. Философия любви И.С.Тургенева / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. М., 1992. Рукопись деп. в ИНИОН РАН N 47203 от 26.10.92.
4. Аюпов С.М. Проблемы поэтики Тургенева-романиста / С.М. Аюпов. - Уфа, 1998.
5. Аюпов С.М. Тургенев-романист и русская литературная традиция / С.М. Аюпов. - Сыктывкар, 1996.
6. Аюпов С.М. Художественный мир русской прозы XVIII-XIX вв: Очерки. Метод, рекомендации учителю / С.М. Аюпов. - Сыктывкар, 1994.
7. Буренин Б.В. Литературная деятельность Тургенева. Критический этюд / Б.В. Буренин. – Спб., 1994.

МАВЗУИ ИШҚ ДАР ОСОРИ И.С. ТУРГЕНЕВ

(дар мисоли асари «Ишки аввал»)

Дар мақолаи мазкур мавзуи ишқ ва танқиди он дар осори И.С. Тургенев, таассуроти ишки бечавоби ҳуди нависанда, ки дар овони ҷавонӣ аз сар гузаронидааст мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамчунин, дар мақолаи мазкур аҳаммияти ишқ дар ҳаёти харду қахрамон таъкид карда шудааст. Дар ин асар нотарсии қахрамонзан ва заифии қахрамон нишон дода шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: феъл, симо, қахрамон, тасвир, мавзуъ, асар, осор, ҳиссиёт, таассурот, ишқ.

ТЕМА ЛЮБВИ В ТВОРЧЕСТВЕ И.С. ТУРГЕНЕВА

(на примере повести «Первая любовь»)

В данной статье раскрывается тема любви и критика этой любви в творчестве И.С. Тургенева, переживания несчастной любви самого писателя, полученные в юном возрасте. Также в данной статье утверждается значимость любви в жизни героинь двух произведениях. В данном произведении показана смелость героини, и слабость героя произведения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: характер, образ, герой, изображение, тема, повесть, произведение, чувства, переживание, любовь.

THE THEME OF LOVE IN THE WORK OF I.S. TURGENEVA

(using the example of the story "First Love")

This article reveals the theme of love and criticism of this love in the works of I.S. Turgenev, experiences of unhappy love of the writer himself, received at a young age. This article also asserts the importance of love in the lives of the heroines of two works. This work shows the courage of the heroine and the weakness of the hero of the work.

KEYWORDS: character, image, hero, image, theme, story, work, feelings, experience, love.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Курбонова Азиза* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Курбонова Азиза* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

РУССКИЙ НИГИЛИЗМ КАК ИДЕОЛОГИЯ И ФИЛОСОФИЯ

Мусаямов К.

Таджикский национальный университет

Целью данной статьи является анализ такого явления, как русский нигилизм второй половины XIX века в его по преимуществу идеологическом аспекте и в плане осмыслении этой идеологии русскими мыслителями и философами второй половины XIX-го — начала XX века. В этой статье мы проведем обзор историко-культурных и философских трудов, связанных с нигилизмом. В России о нигилизме в XIX веке писали М.Н. Катков, И.С. Тургенев, А.И. Герцен, С.С. Гогоцкий, Н.Н. Страхов, Ф.М. Достоевский и др., в начале XX века эта тема в той или иной форме затрагивалась Д.С. Мережковским, В.В. Розановым, Л.И. Шестовым, С.Н. Булгаковым и заняла особое место в трудах Н.А. Бердяева и С.Л. Франка. Нигилизм может рассматриваться как социокультурный феномен, онтологический феномен, способ мышления, ориентация деятельности человека, идеология.

История понятия «нигилизм» весьма богата и разнообразна. «С одной стороны, эта история оказалась неразрывно связанной с немецкой традицией, с другой — в русском культурно-речевом сознании термин зажил иной жизнью и предстал в ином контексте». Данный термин использовался различными философами и каждым трактовался по-своему. Основная цель данной главы — рассмотреть нигилизм как явление, пришедшее в Россию в XIX веке, и его влияние на сознание русской интеллигенции. Термин попадает в Россию из работы немецкого писателя-романтика Жан-Поля «Vorschule der Aesthetik» (в русском переводе «Приготовительная школа эстетики») 1804-го года, опираясь на которую «С. П. Шевырев читал лекции по истории поэзии в Московском университете. «Нигилизм», как и у Жан-Поля, противопоставляется «материализму». Под «нигилистами» Жан-Поль (а вслед за ним и Шевырев) имеет в виду идеалистов, считающих, что поэзия не зависит ни от каких внешних обстоятельств и является творением только лишь человеческого духа. Под «материалистами» здесь имеются в виду те, кто считает, что поэзия романтизма просто рабски копирует реальный мир. Таким образом, и получается, что под «нигилистами» имеются в виду крайние идеалисты.

Спор о поэзии является результатом столкновения противоположных взглядов на мир и, в особенности, на человека в европейской философии в конце XVIII — нач. XIX в.». Немаловажно упомянуть и о том, что в 1829-1830 гг. в журнале «Вестник Европы» филолог и литературный критик Н.И. Надеждин опубликовал несколько статей, посвященных «нигилизму» (например, «Сонмище нигилистов»), который, в его понимании, являет собой «кладбищенскую лирику романтиков, и романтический эрос разрушения — смерти, и байроновский скептицизм, и светскую пустоту. В отечественной науке не раз высказывалось мнение, что, вероятнее всего, не нигилизм повлиял изначально на литературу, а, наоборот, второе породило первое: «Герой романа И.С. Тургенева «Отцы и дети» Базаров, относившийся с непомерным цинизмом ко всему положительному и устойчивому, распространявший крайние нигилистические взгляды, стал символом, героем-идеалом революционно настроенных людей, главным образом из интеллигентной молодежи...» [1, с.45].

Роман «Отцы и дети» создавался в тот период, когда назревала крестьянская реформа, и уже тогда имело место противостояние консерваторов, либералов и революционеров-демократов, которые «нигилистами» стали называть себя позже; всё это еще раз говорит в пользу того, что нигилист — это, по преимуществу, революционер, но революционер — это не всегда нигилист. Рассматривая явление русского нигилизма второй половины XIX века в культурном аспекте, Нигилизм, и, следовательно, идеи, заключавшиеся в нем, Катков называет «новым духом», который главным образом «сидит» Базарове. Оба товарища, Базаров и Кирсанов,

названы «прогрессистами», которые принесли в деревню, в глушь, «дух исследования». Критик, обращая наше внимание на эпизод, в котором Базаров по приезду сразу же неистово рвётся к свершению опытов, утверждает, что такая характеристика натуралиста гипертрофирована, что в реальности исследователь не может быть настолько увлечен своим занятием, отвергая остальные дела, не касающиеся этого. Катков видит в этом «неестественность», некую несерьезность: По мнению Каткова, наука для нигилистов (в данном случае — для Базарова) важна не сама по себе, а как точка опоры для достижения целей, которые с наукой не связаны. Далее следует сравнение с философами: «Бедные молодые люди! Они никого не хотели морочить, они морочили только самих себя. Они надувались, напрягались и губили свои умственные силы на бесплодное дело казаться в своих глазах великими философами. Правда, науки, на которые предъявляет претензию Базаров — другого свойства. Они общедоступны и просты, они школят мысль и приучают ее к трезвости и самоограничению. Но он вовсе не о том хлопочет, чтобы стать специалистом по той или другой части; ему важна вовсе не положительная сторона науки; он занимается естественными науками более в качестве мудреца, в интересе первых причин и сущности вещей. Он потому занимается этими науками, что они, по его мнению, прямо ведут к решению вопросов об этих первых причинах. Он уже заранее уверен, что естественные науки ведут к отрицательному решению этих вопросов, и они ему нужны как орудие уничтожения предрассудков и для вразумления людей в той вдохновительной истине, что никаких первых причин не имеется и что человек и лягушка в сущности одно и то же» [3, с.45].

Таким образом, Катков ведет речь о том, что интерес нигилистов к естественным наукам — не интерес к науке как таковой; это, скорее, некое орудие, которым, по их предположению, можно «расчистить» сознание, чтобы прийти к чему-то простому и единому, что стало бы точкой отсчета новой жизни с ее новыми правилами и законами. Искусство и различные возвышенные проявления и понятия, судя по всему, отдаляют людей от сути, являются ненужными элементами общественной жизни, которые не позволяют дойти до истинной сути, гуманности.

В 1880-е годы, в период активизации революционного движения в России, философ и критик Н.Н. Страхов в «Письмах о нигилизме» (в «Письме первом») писал о том, что не нигилизм служит анархистам и тем, кто «дал денег или прислал бомбы» для первых, наоборот, они — его (нигилизма) слуги. Философ видит «корень зла» в самом нигилизме, а не в нигилистах. Нигилизм «составляет как бы естественное зло нашей земли, болезнь, имеющую свои давние и постоянные источники и неизбежно поражающую известную часть молодого поколения [5, с.67]. Характеризуя нигилизм, философ пишет: «Нигилизм есть движение, которое в сущности ничем не удовлетворяется, кроме полного разрушенья. Нигилизм — это не простой грех, не простое злодейство; это и не политическое преступление, не так называемое революционное пламя. Поднимитесь, если можете, еще на одну ступень выше, на самую крайнюю ступень противления законам души и совести; нигилизм, это — грех трансцендентальный, это — грех нечеловеческой гордости, обуявшей в наши дни умы людей, это — чудовищное извращение души, при котором злодеянье является добродетелью, кровопролитие — благодеянием, разрушение — лучшим залогом жизни. Человек вообразил, что он полный владыка своей судьбы, что ему нужно поправить всемирную историю, что следует преобразовать душу человеческую. Он, по гордости, пренебрегает и отвергает всякие другие цели, кроме этой высшей и самой существенной, и потому дошел до неслыханного цинизма в своих действиях, до кощунственного посягательства на все, перед чем благоговеют люди. Это — безумие соблазнительное и глубокое, потому что под видом доблести дает простор всем страстям человека, позволяет ему — быть зверем и считать себя святым» [5, с.89]. Нетрудно увидеть, что Н.Н. Страхов оценивает нигилизм с позиции консерватора, видит в нигилизме больше, чем просто разрушительное и греховное явление; философ указывает на чудовищную, сверхмерную греховность нигилизма.

Теперь обратимся к достаточно известной и чрезвычайно содержательной статье философа Н.А. Бердяева «Духи русской революции» (1918 г.), в которой философ рефлексировал на тему свершившийся в России революции. Автор данной статьи, в первую очередь, указывает на то, что с наступлением революции Россия «ниспала в темную бездну», а двигателем этой

катастрофы стали «нигилистические бесы, давно уже терзающие Россию». Так, Бердяев видит в нигилизме причину едва ли не всех бед России, произошедших в начале XX века, и такая позиция схожа с позицией Н.Н. Страхова, изложенной выше. «...В Достоевском нельзя не видеть пророка русской революции» — утверждает Бердяев. «Француз — догматик или скептик, догматик на положительном полюсе своей мысли и скептик на отрицательном полюсе. Немец — мистик или критицист, мистик на положительном полюсе и критицист на отрицательном. Русский же — апокалиптик или нигилист, апокалиптик на положительном полюсе и нигилист на отрицательном полюсе. Русский случай — самый крайний и самый трудный. Француз и немец могут создавать культуру, ибо культуру можно создавать догматически и скептически, можно создавать ее мистически и критически. Но трудно, очень трудно создавать культуру апокалиптически и нигилистически. Апокалиптическое и нигилистическое самочувствие свергает всю середину жизненного процесса, все исторические ступени, не хочет знать никаких ценностей культуры, оно устремляет к концу, к пределу. Русский человек может произвести нигилистический погром, как погром апокалиптический; он может обнажиться, сорвать все покровы и явиться нагишом, как потому, что он нигилист и все отрицает, так и потому, что он полон апокалиптических предчувствий и ждет конца мира. Русское искание правды жизни всегда принимает апокалиптический или нигилистический характер. Это — глубоко национальная черта. В самом русском атеизме есть что-то от духа апокалиптического, совсем не похожее на атеизм западный. Достоевский до глубины раскрыл апокалипсис и нигилизм в русской душе. Поэтому он и угадал, какой характер примет русская революция. Он понял, что революция совсем не то у нас означает, что на Западе, и потому она будет страшнее и предельнее западных революций [1, с.45].

Среди писателей, предвосхитивших русскую революцию, «коснувшихся» русского нигилизма, Бердяев называет Л.Н. Толстого и Н.В. Гоголя (хотя у последнего постановка данной темы не столь прозрачна и может ставиться под сомнение). Согласно данной статье, святость революционера — в его безбожности, в его убежденности в возможности достижения святости «одним человеческим и во имя человечества» [1, с.34].

Русский революционный нигилизм — это отрицание всего святого, не поддающегося власти человека. И, по мнению, Бердяева, это отрицание заложено в природе русского человека. Данное утверждение очень схоже с тем, как представлен нигилизм у Н.Н. Страхова, который также разрушительность и зло данного направления видел в гордыне человека, в уме которого зародилась мысль о его способности влиять на судьбу, на ход истории. Данное явление было рассмотрено идеологическом и философском аспектах с привлечением высказываний ряда современных исследователей, непосредственно занимавшихся данной проблемой, и некоторых наиболее значимых, на наш взгляд, мыслителей конца XIX — начала XX века.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бердяев Н. А. От мессианства до нигилизма / Н.А. Бердяев. - М.: Наука, 2017.
2. Катков М. Н. О нашем нигилизме по поводу романа Тургенева, Русский вестник 1862 Т.40 к 70 – с 402 – 426.
3. Кириленко Г.Г., Шевцов Е.В. Краткий философский словарь./ Г.Г. Кириленко. - М.2010.
4. Ковалик С.Ф. Революционное движение семидесятых годов и процесс 1930-х./ С.Ф. Ковалик. М., 1929.
5. Страхов Н.Н. Избранные труды, /составитель Цимбаев. М., 2010.

НИГИЛИЗМИ РУС ҲАМЧУН ИДЕОЛОГИЯ ВА ФАЛСАФА

Дар мақолаи мазкур мавзуи ниғилизми рус ҳамчун идеология ва фалсафа мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Бисёре аз мунаққидон дар бораи ин падида назарҳои манфӣ доранд. Падидаи мазкур аз ҷониби як қатор муҳаққикон ба таври ғоявӣ фалсафӣ зери мулоҳиза қарор гирифтааст. Мутафаккирони охири асри XIX ва аввали асри XX низ дар ин масъала бевосиат фикру андешаҳои ҳешро ибраз намудаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: ниғилизм, ғояи русӣ, инқилоб, инкор қардан, ҷавонон, радикализм, либерализм.

РУССКИЙ НИГИЛИЗМ КАК ИДЕОЛОГИЯ И ФИЛОСОФИЯ

В статье рассматривается тема русского нигилизма как идеология и философия. Многие критики очень отрицательно отзывались об этом явлении. Данное явление было рассмотрено идеологическом и философском аспектах с привлечением высказываний ряда современных исследователей, непосредственно занимавшихся данной проблемой, и некоторых наиболее значимых, на наш взгляд, мыслителей конца XIX — начала XX века.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: нигилизм, русская идея, революция, отрицания, молодёжь, радикализм, либерализм.

RUSSIAN NIHILISM AS IDEOLOGY AND PHILOSOPHY

The article examines the topic of Russian nihilism as an ideology and philosophy. Many critics spoke very negatively about this phenomenon. This phenomenon was examined from ideological and philosophical aspects with the involvement of the statements of a number of modern researchers who were directly involved in this problem, and some of the most significant, in our opinion, thinkers of the late 19th - early 20th centuries.

KEYWORDS: nihilism, Russian idea, revolution, denial, youth, radicalism, liberalism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мусаямов Киromуддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Мусаямов Киromуддин* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Musayamov Kiromuddin* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВНЕШНОСТИ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Султонова З.

Таджикский национальный университет

В современной лингвистике наблюдается повышенный интерес к изучению языка с точки зрения говорящей личности, раскрывающей себя в процессе языковой коммуникации и одновременно наблюдающей «другого». Важным объектом исследования при этом становятся внешность человека и ее языковые характеристики. Слово *человек* – одно из центральных слов языка. Оно является фоном для представления семантики других слов. Существование человека во всей полноте возможно только при условии существования других людей – большая часть действий и атрибутов человека реализуется лишь постольку, поскольку они воспринимаются и оцениваются другими людьми. Это относится, в частности, к внешности [7, с.373, 371].

Е. С. Кубрякова относит названия частей человеческого тела к числу первичных обозначений и отмечает, что, «формируясь в ходе чувственного восприятия мира, они явно проступают в исторической перспективе как первичные» [5, с.58].

Очевидно, что основой формирования представлений о человеке являются его физические характеристики, такие как телесное строение, рост, очертания лица, представляющие собой главные различительные признаки людей. Воспринимая внешность, человек выделяет в ней отдельные признаки - идентификаторы, являющиеся наиболее информативными. Такими признаками, по мнению А. А. Кожанова, являются антропологические [3, с.14–21].

По мнению О. В. Коротун, образ «внешнего человека», данный экстралингвистически и в языке, – многоплановое, структурированное образование, один из наиболее значимых фрагментов языковой картины мира, основанный на национальной психологии, культуре, обусловленный социально-историческим развитием народа и отображающий существенные свойства объектов материального и социокультурного мира. В наивной картине мира в понятие «внешний облик человека» входит все то, что человек объективно и субъективно, прагматически, эстетически присваивает своему внешнему виду: физические и нефизические органы (естественные и искусственные), предметы, украшающие человека и покрывающие его тело или используемые для дополнения внешнего облика, динамические признаки внешности (движения тела, мимика, позы, манеры, походка), внешние речевые признаки (голос, речь), а также эстетические, этические, социальные, психологические оценки наружности человека [4, с.44–45].

Ю. Д. Апресян, ведя речь о многоаспектном представлении человека в языке, выделяет всего 8 систем, одновременно обозначая органы, в которых они локализируются, и соответствующие им семантические примитивы: 1) физическое восприятие (глаза, уши, нос, язык, кожа) – «воспринимать»; 2) физиологические состояния (части тела) — «ощущать»; 3) физиологические реакции на разного рода внешние и внутренние воздействия (части тела или тело в целом) – семантического примитива нет; 4) физические действия и деятельность (конечности и тело) — «делать»; 5) желания (тело или душа) — «хотеть»; 6) мышление, интеллектуальная деятельность (голова) — «знать», «думать, что» и др.; 7) эмоции (душа, сердце или грудь) — «чувствовать»; 8) речь (язык) — «говорить» [6, с.46–47].

В.М. Богуславский выделяет шесть аспектов оценки внешности человека:

- 1) экзистенциальный (восприятие человека как некой природной данности);
- 2) эмоциональный (выражение эмоционального отношения к воспринимаемому человеку);
- 3) эстетический (оценка внешности с точки зрения ее красоты и гармонии);
- 4) психологический (приписывание человеку личностных черт на основе наблюдаемых признаков внешности);
- 5) социальный (приписывание человеку социальных характеристик);
- 6) возрастной (ассоциирование воспринимаемых признаков внешности с определенным возрастом).

В указанных аспектах находят отражение основные категории познания – количество, качество, время, специфически преломляющиеся в самом объекте [2, с.56–62].

Справедливо замечание В. М. Богуславского о том, что «среди оценочных средств выражения наибольшее число составляют единицы, соотносимые с оценками образа человека. Для их системного описания необходимо разработать такую концепцию, которая позволяет выделить базовые семантические признаки, формирующие эту систему как в целом, так и отдельные ее сегменты. Это обуславливает необходимость комплексного подхода к описанию данного объекта, поскольку лексическое значение слова представляет собой единство языкового и неязыкового содержания» [1, с.7].

В данной статье предпринимается попытка, с одной стороны, обобщить предыдущий опыт анализа характеристик внешности, с другой – предложить собственную классификацию, которая отражала бы комплексный подход, а именно совмещение экстралингвистических и лингвистических, системных и функциональных свойств языковых единиц, представляющих многообразные способы описания внешности человека. Разделяя мнения В. М. Богуславского и Ю. Д. Апресяна о многоаспектном и динамическом характере человека и его внешности, мы выделяем среди характеристик внешности два основных типа: статические и динамические. статические признаки внешности – это данные природой особенности внешнего облика, идентифицирующие его с другими людьми и одновременно отличающие от них. Статические признаки внешности подразумевают их относительную стабильность в процессе взаимодействия участников коммуникации в конкретный период времени. Внешность человека при этом воспринимается как физически цельный образ, объект живой природы, обладающий известным анатомическим строением, с определенными параметрами. Статические признаки, в свою очередь, имеют несколько разновидностей:

1. Признаки по наличию какого-либо компонента внешности. К таким признакам можно отнести две группы характеристик:

1) глобальные, основанные на презумпции восприятия человека как цельного объекта (по терминологии В. М. Богуславского), у которого должен быть в наличии регламентированный набор компонентов внешности. Это, например, характеристики человека по отсутствию одной из (или обеих) парных деталей внешности, к которым относятся конечности (*руки, ноги*), а также детали головы (*глаза, уши, брови*) (например, *безногий, однорукий, одноглазый*): *Вспомнил я и безногого гармониста на колесиках, который, лихо перекосясь, играл по заказу гуляющих...* (Ю. О. Домбровский. хранитель древностей. 1964); *В годы войны он, однорукий летчик, лично сбил*

шесть фашистских самолетов и еще два – в паре с другим летчиком (В. Симонин. Кавказский маршрут миротворцев. 2004); Однажды к нам заявился некий одноглазый молодой мужчина в поношенном морском кителе... (И.М. Дьяконов. Книга воспоминаний. 1995); волосяного покрова (безволосый, лысый, безбровый, бородатый, усаый): Третьим теперь был ремонтный подрядчик – хмурый лысый мужик лет пятидесяти в лоснящейся кожаной куртке и такой же кепке (А. Волос. Недвижимость. 2000); Безволосый старик, нехорошо округлив медные глаза, посмотрел на Петра и размашисто, с явной нарочитостью, перекрестился (М. Горький. Дело Артамоновых. 1924–1925); Грандиозность замыслов кружила его лысую голову, он постоянно выступал в научных обществах, в учебных заведениях, в домашних семинарах... (Л. Улицкая. Казус Кукоцкого. 2000); На безволосом мятом лице Татарина ничего не выразалось (А. Солженицын. Один день Ивана Денисовича. 1961); Передо мной стояло круглое, безволосое, ребячье лицо барина... (М. Горький. Детство. 1913–1914); Его неприятное безбровое лицо оставалось невозмутимо серьезным (В. Быков. Болото. 2001);

2) специфические, в которых наличие компонента внешности указывает на его чрезмерную величину (щекастый, губастый, волосатый, носатый, ушастый, плечистый, скуластый): Ирина подолгу всматривалась в щекастого мужика с длинными волосами и поджатыми губами (В. Токарева. Своя правда. 2002); На этом портрете был изображен в профиль молодой, носатый, чубатый, губастый человек, и меня вдруг осенило – это же был Зубр тех лет, сорокалетний (Д. Гранин. Зубр. 1987); Более того, на соседней верхней полке уже улегся и спал, храпя и свесив волосатую руку с часами, какой-то мужик (И. Грекова. В вагоне. 1983); Им встретились раненый военный, лейтенант, и низкорослая плечистая девушка в лыжном костюме (В. Гроссман. Жизнь и судьба. 1960); Он был таким, как прежде: ушастым, юным, с глазами мальчишки, но только, как и он, – седой (Г. Фукс. Двое в барабане. 2003); Из-под беретика на татаристое скуластое личико мамы выбивается кокетливо несколько завитков (Э. Лимонов. У нас была Великая Эпоха. 1987).

В ряде случаев в таких характеристиках наблюдается смещение значения от прямого к переносному: ср. глазастый «имеющий большие глаза» → «обладающий острым зрением», рукастый «имеющий большие руки» → «делающий все своими руками, умелый».

2. Признаки, указывающие на отличительные особенности компонентов внешности по разным параметрам:

1) характеристики компонентов внешности (телосложения, конечностей, лица, головы и т.д.) по длине, высоте, ширине (полный, упитанный, худой, высокий, приземистый, коренастый, низкорослый = низкий рост, широкоплечий = широкие плечи, длинноногий = длинные ноги, большеголовый = большая голова, большеглазый = большие глаза, низколобый = низкий лоб, узкоглазый = узкие глаза...): ...дверь открыла большеглазая и большеротая женищина, которая все поняла без слов (А. Азольский. Лопушок. 1998); Это был крепкий, коротконогий, немного приземистый мужчина, по возрасту он приближался к пятидесяти... (Л. Зорин. Глас народа. 2008); Когда Володя знакомил меня с ним, я увидела необыкновенно элегантного, худого, высокого человека с аристократическим лицом, мягкими карими глазами и обаятельной улыбкой (С. Спивакова. Не все. 2002); Лагудов оказался статным упитанным дядькой с густой седящей шевелюрой (М. Елизаров. Библиотекарь. 2007); А посмотреть со стороны – ничего особенного: коренастый мальчик небольшого даже для нашего класса роста (Ф. Искандер. Мой кумир. 1965–1990); Толстогубый, большеголовый историк Мадьяров, с кожей, литой из синевато-смуглого микропористого каучука... (В. Гроссман. Жизнь и судьба. 1960);

2) характеристики внешних очертаний частей тела человека по форме (квадратный, круглый, треугольный; курносый = курносый нос, кудрявый = кудрявые волосы): Треугольное широкоскулое лицо, загорелое дочерна, даже сейчас чуть надменно поднятый подбородок, теперь простоватый и все равно властный прищур непонимающих глаз (А. Иличевский. Перс. 2009); Халав обнаружил в улыбке плитку очень белых квадратных зубов и розовые десны (С. Юрский. Чернов. 1972–1978); У шаманки плоское, круглое лицо, как обветренный лик каменной

бабы... (а. терехов. Воскресенье. Дневник. 1991); *Приземистый, курносый, рябой и плешистый черный поп Пафнутий был общим любимцем и в монастыре, и в обители...* (Д. Н. Мамин-сибиряк. Охонины брови. 1892); по соразмерности внешних очертаний (*стройный, статный, правильные черты лица, пропорциональный*): *Человек моего возраста или чуть постарше, среднего роста, с правильными чертами лица, что в нем было даже европейское* (А. Рыбаков. Тяжелый песок. 1975–1977); *Только высокий, статный и розовощекий милицейский майор – должно быть, тот самый Валька Семенухин...* (А. Волос. Недвижимость. 2000); *Ее стройная пропорциональная фигура с тонким лицом восходит к киевским традициям* (С.А. Еремеева. Лекции по русскому искусству. 2000); нарушений качественных (эстетических) характеристик внешности (*сутулый, горбатый, кривоногий = кривые ноги, морщинистый*): *Это был Р Первый, и с ним какой-то кривоногий старик в фуражке* (М. Петросян. Дом, в котором... 2009); *При свете фонаря я мог разглядеть его испитое, морщинистое лицо, нависшие желтые брови, беспокойные глаза, худые члены...* (И.С. Тургенев. Бирюк. 1848); *Другой был, наоборот, аскетически худой, сутулый, с коричнево-смуглым лицом, изрубленным морщинами* (И. Грекова. Хозяева жизни. 1960); *...разорялся стоящий неподалеку темный торговец с густыми черными усами под горбатым носом* (Д. Глуховский. Метро 2033. 2005);

3) по цвету кожи (*румяный = краснощекий = красные щеки, смуглый, белолицый = белое лицо, белые руки*): *Прокурор по спецделам Мячин был упитанным хорошо выглаженным, краснощеким, благоухающим товарищем* (Ю.О. Домбровский. Факультет ненужных вещей. 1978); *Рост немалый, выправка отменная, вылощенный, выхоленный, белолицый, чернобровый, он личный адъютант шефа жандармов, глядел обиженно* (Ю. Давыдов. синие тюльпаны. 1988–1989); *Софья Андреевна не удержалась, чтобы не рассмотреть украдкой ее молодое круглое лицо, бордовые большие щеки...* (О. Славникова. Стрекоза, увеличенная до размеров собаки. 1995–1999); по цвету волосяного покрова на голове (*рыжий = рыжеволосый = рыжие волосы, черноволосый = черные волосы, светловолосый = светлые волосы, седовласый = седые волосы*) и на лице (*чернобородый = черная борода, чернобровый = черные брови, черноусый = черные усы*): *Рыжая голова сестры Вари торчала внизу, ниже клавиатуры* (И. Грекова. Фазан. 1984); *...бесстрашно ответил чернобородый Каифа, и глаза его сверкнули* (М. Булгаков. Мастер и Маргарита. 1929–1940); *Копилка освещала снизу его черноусое, давно не бритое лицо, шерстистый подбородок* (В. Быков. На болотной стежке. 2000); по цвету глаз (*черноглазый = черные глаза, голубоглазый = голубые глаза, кареглазый = карие глаза, зеленоглазый = зеленые глаза*): *Появился черноглазый Володя, держа в руке ведро, из которого торчала палка* (И. Грекова. В вагоне. 1983); *Рослый голубоглазый Скавроновский потирал радостно руки и бормотал...* (М.А. Булгаков. Театральный роман. 1936–1937); *Кареглазый начальник этажа даже не обернулся и пошел дальше* (А. Терехов. Мемуары срочной службы (1991).

3. Признаки, связанные с оценкой внешности и его компонентов, указывающие:

1) на экзистенциальные аспекты человека – характеристика гендерных особенностей (*мужественный, женственный, мужеподобный*): *Это был парень лет тридцати, очень крепкого сложения, с мужественным лицом и абсолютно неотомимый* (Ф. Искандер. Случай в горах. 1980–1990); *Легкое летнее платье не скрывало в меру полных, женственных плеч и рук* (Б. Екимов. Пиночет. 1999); возрастных (*молодой, старческий, юный*): *Нора смотрела на молодое, плохо выбритое лицо* (Г. Щербакова. Актриса и милиционер. 1999); *Лицо же было заурядно, как большинство старческих лиц, к тому же красно от негодования* (С. Осипов. Страсти по Фоме. 1998); *Яков Моисеевич легким прикосновением сухих старческих пальцев двигал выложенную перед ним салфетку...* (Д. Рубина. Наш китайский бизнес. 1999); социокультурных (*благородный, холеный, опрятный, неряшливый*): *Благородная гордая фигура графа с достоинством носит этот мундир и усиливает его эффектность* (Эскизы и кроки. 1911); *Характерные морщины беспорядочно перекрестили когда-то холеное, красивое лицо* (Г. Жженов. Прожитое. 2002); *Опрятная женщина средних лет в переднике нарезала к обеду какую-то снесь* (Д. Глуховский. Метро 2033. 2005); *Мне открыла дородная неряшливая баба, его кухарка* (М. Шишкин. Всех ожидает одна ночь. 1993–2003);

2) на эстетическую характеристику внешности (*красивый, приятный, импозантный, миловидный, привлекательный, обаятельный, некрасивый, безобразный, уродливый*): *Из-за стола поднялась миловидная женщина средних лет, одетая по моде семидесятых* (А. Житков. Кафедра. 2000); *Плечи светло; ссутулился – красивое лицо совсем утонуло в ночи* (В. Маканин. Кавказский пленный. 1995); *Женщина вспыхнула, и впервые бледное ее, некрасивое лицо зажег румянец* (О. Павлов. Карагандинские девятины, или Повесть последних дней. 2001); *При явной косинке имел весьма привлекательные голубовато-зеленые глаза* (Б. Евсеев. Евстигней. 2010); *На одно мгновение я увидел перед собой обаятельное лицо девушки...* (И.А. Ефремов. Встреча над Тускаророй. 1942–1943); *Глаза у бабульки блестели росой, и безобразный корявый рот дергался жалко и мелко...* (А. Терехов. Мемуары срочной службы. 1991); *Сучкову стали мешать его красивые бакенбарды, которые пришлось поэтому откидывать вправо и влево и хмурить на них свои красивые брови...* (Н.Д. Телешов. На тройках. 1892);

3) на особенности внутреннего мира человека (как правило, это характеристики лица и глаз) – его характера (*волевой, смелый, благородный, застенчивый, добрый*): *На столе стояла карточка незнакомого мне студента с красивым и преувеличенно смелым, но неоригинальным лицом...* (М.П. Арцыбашев. Жена. 1905); *У всех Анисимовых красивые темно-карие застенчивые глаза, такие бывают у священников* (Э. Поляновский. старые русские. 2001); *Он говорил и смотрел ему в лицо добрыми, смешливыми глазами* (Ю. О. Домбровский. Факультет ненужных вещей. 1978); *Я не могу вымолвить ни слова, смотрю на бледное, немного веснушчатое лицо, вижу, как оно улыбается добрыми губами, добрым взглядом близоруких глаз...* (Ю. Трифонов. Дом на набережной. 1976); и интеллекта (*умный, глупый*): *У нее приятное умное лицо, правда немного растерянное* (Б. Окуджава. Новенький как с иголки. 1962); *Он был стройным, хорошо сложенным брюнетом с глупым лицом и большими отрешенными глазами* (Е. Радов. Змеесос. 2003); *Человек небольшого роста с умными глазами и такой же головой, крупное должностное лицо...* (И. Мартынов. Это наша с тобой абстиненция. 1997); *...а он на меня смотрит своими глупыми глазами и ничего не понимает* (А. Геласимов. Чужая бабушка. 2001).

Таким образом, учитывая семиотический подход к внешности как к объекту наблюдения и речевой репрезентации, мы определяем характеристики внешности человека как своеобразную знаковую систему, соотносимую с реальным внешним обликом человека и особенностями его существования как биологического и социального существа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богуславский В.М. Оценка внешности человека: словарь / В.М. Богуславский. - М.: ООО «Издательство Аст»; Харьков: «Торсинг». 2004.
2. Богуславский В.М. Человек в зеркале русской культуры, литературы и языка // В.М. Богуславский. - М., 1994.
3. Кожанов А. А. Внешность как фактор этнического сопоставления // Сов. этнография. 1977. № 3.
4. Коротун О. В. Образ-концепт «Внешний человек» в русской языковой картине мира: дис. ... канд. филол. наук. Омск, 2002.
5. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е.С. Кубрякова. - М.: Наука, 1997.
6. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка: проспект / Ю. Д. Апресян, О. Ю. Богуславская, И. Б. Левонтина, Е. В. Урысон; под общ. рук. Ю. Д. Апресяна. М.: Рус. словари, 1995.
7. Розина Р.И. Человек и личность в языке // Логический анализ языка. избранное. 1988–1995 / редкол.: Н.Д. Арутюнова, Н.Ф. Спиридонова. М.: Индрик, 2003.

ЧАНБАҲОИ АСОСИИ ХУСУСИЯТҲОИ НАМУДИ ЗОҲИРИИ ШАҲС ДАР ЗАБОНИИ МУОСИРИ РУСӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи чанбаҳои асосии хусусиятҳои намуди зоҳирии шахс дар забони муосири русӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф бо овардани мисолҳо аз асарҳои донишмандони шинохта мавзӯи мазкурро ба тафсил шарҳ додааст. Муаллиф қайд кардааст, ки мавҷудияти инсон ба таври кулӣ танҳо дар сурате имконпазир аст, ки одамони дигар вучуд дошта бошанд - аксари амалҳо ва хислатҳои инсон танҳо дар ҳоле амалӣ мешаванд, ки онҳо аз ҷониби одамони дигар дарк ва баҳо дода шаванд. Ин махсусан ба намуди зоҳирӣ дахл дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: хусусияти зоҳирӣ, ҷузъи зоҳирӣ, аломати статикӣ, аломати динамикӣ.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВНЕШНОСТИ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассмотрена тема основных аспектов характеристики внешности человека в современном русском языке. Автор подробно разъяснил эту тему, приведя примеры из работ известных ученых. Автор отмечает, что существование человека во всей полноте возможно только при условии существования других людей – большая часть действий и атрибутов человека реализуется лишь постольку, поскольку они воспринимаются и оцениваются другими людьми. Это относится, в частности, к внешности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: характеристика внешности, компонент внешности, статический признак, динамический признак.

BASIC ASPECTS OF A PERSON'S APPEARANCE CHARACTERISTICS IN THE MODERN RUSSIAN LANGUAGE

This article discusses the topic of the main aspects of characterizing a person's appearance in the modern Russian language. The author explained this topic in detail, citing examples from the works of famous scientists. The author notes that the existence of a person in its entirety is possible only if other people exist - most of a person's actions and attributes are realized only insofar as they are perceived and evaluated by other people. This applies in particular to appearance.

KEYWORDS: appearance characteristics, component of appearance, static sign, dynamic sign.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Султонова Зарина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Султонова Зарина* – Таджикский национальный университет, магистр факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Sultonova Zarina* – Tajik National University, master's student of Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ЗАБОНИ АНГЛИСИИ ДАВРАИ МИЁНА

Ғаниева М.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз ибтидои асри XI забони англисии қадим ба забони англисии давраи миёна табдил ёфт. Ин дар натиҷаи таъсири забони норманӣ ба амал омад. Дар байни асрҳои XI ва XV дар Англия бо забони англисии давраи миёна ҳарф мезаданд. Дар ин давра ба забони англисӣ бисёр калимаҳо ва ибораҳои нав аз фаронсавӣ ва лотинӣ ворид карда шуданд.

Истилои Норманиҳо (фаронсавӣ) ибтидои ин давраро нишон дод. Аз он вақт инҷониб, забони фаронсавӣ тақрибан 600 сол дар Англия забони расмӣ буд. Он забони мардуми ашроф, ҳукумат, қонунгузорӣ, саноат, бисёр нависандагону устодони донишгоҳҳо гардид. Аз ин рӯ, иқтибосҳои аз фаронсавӣ гирифташуда соҳаҳои хоси ҳаётро ифода мекунанд.

Масалан: Duke – герцог, state – давлат, judge – довар. Дар забони фаронсавӣ ин калимаҳо чунин садо медиҳанд: Duc, etat, juge. Бо вучуди ин, ҳама чиз на он қадар ногаҳонӣ рӯй дод. Дар ибтидо забони фаронсавӣ асосан дар шакли лаҳҷаи норманӣ бо унсурҳои ғуишҳои шимолу шарқии фаронсавӣ омехта паҳн шуд. Баъдтар забони англо-франсавӣ ӯ англо-норманӣ пайдо шуд, вале забони хориҷӣ забони англисиро паҳн кард.

Дар охир таъсири забони фаронсавӣ таъҷҷубовар аст, ки калимаҳои иқтибосӣ бештар пайдо шуданд. Ин аз он сабаб аст, ки забони англисӣ бояд захираи луғавии худро ғани гардонад ва ин қор аз ҳисоби унсурҳои, ки фаронсавӣ дошт, сурат гирифт. Лотинӣ ба забони англисӣ таъсири худро идома дод. Он дар дарбор ва хидматҳои калисо истифода мешуд ва дар бораи он китобҳои зиёде навишта шудаанд. Албатта, он назар ба забони фаронсавӣ хеле камтар таъсир дошт, аммо лотинӣ яке аз таъминкунандагони асосии калимаҳо ва ибораҳои нав боқӣ монд.

Илова ба забонҳои фаронсавию лотинӣ, дигар забонҳои шабех ба олмонӣ низ ба забони англисӣ таъсир расониданд. Замони ҳукмронии викингҳо ба охир расида бошад ҳам, забони онҳо дар ҳамкориҳои иқтисодиву тиҷоратӣ ва баъзан дар муҳоҷирати меҳнатӣ

истифода мешуданд. Таъсири забонҳои скандинавӣ ва фаронсавӣ ба забони англисӣ аз ҷиҳати истифода ва дараҷаи фарогирии соҳаҳои гуногун ин забон хеле дур буд.

Ин пеш аз ҳама ба омилҳои зерини таърихӣ ва забонӣ вобаста буд:

1. байни истифодабарандагони диалекти онҳо ва ғӯишҳои англосаксонӣ фарқияти калон вучуд надошт;
2. аз рӯйи пайдоиши этникӣ онҳо хеле наздик буданд;
3. забонҳои англисӣ ва скандинавӣ ба дараҷае монанд буданд, ки ғӯяндагони онҳо бидуни тайёрии махсус якдигарро хуб мефаҳмиданд.

Забони англисии давраи миёна аз охири асри XI то охири асри XV давом кард. Меъёрҳои муайян кардани ин марҳалаи инкишофи забон суръати тезтарини рушд дар ибтидо ва охири давра, вале дар айни замон бештар шабоҳати он бо ду марҳалаи дигар мебошад. Баъзан санаҳои дақиқ истифода мешаванд - аз соли 1066 (истилои Норманиҳо) то соли 1476 (ҷоришавии нашри китоб дар Англия). Дар ин давра, ин забон ба тамоми ҷазираҳои Бритониё паҳн шуд ва шумораи гуфтугукунандагон аллақай тақрибан чаҳор миллион нафарро ташкил меод. Дар ин давра кишвар - **Engleland** - «Замини англисҳо» номида шуд.

Тавре ки қаблан зикр гардид, ба далели забти норманҳо (ё фаронсавиҳо) забони фаронсавӣ дар тули 600 сол дар ин кишвар забони расмӣ буд. Дар он замон, забони англисӣ амалан аз истифода дур шуд; ба инсоният дар бораи асарҳои ба забони англисии миёна навишташуда маълумот камтар аст. Намунаҳои матн хаттӣ асосан танҳо дар дастхатҳои монастирӣ ва дар осори баъзе муаллифон боқӣ мондаанд.

Яке аз онҳо Чөффри Чөсер мебошад. Ӯ аввалин шахсе буд, ки ба забони модариаш менавишт, на ба забонҳои дар он давра паҳншудаи лотинӣ ва фаронсавӣ. «Қиссаҳои Кентербери» - яке аз асарҳои эҷоднамудаи эшон ба шумор меравад, ки далели ин гуфтаҳо аст. Он дар охири асри XIV навишта шудааст, гарчанде ки он кори асосии муаллиф ба ҳисоб равад ҳам, ба итмом нарасидааст.

Биёед прологро таҳлил кунем:

- **Whan that aprill with his shoures soote;**
- **The droghte of march hath perced to the roote;**
- **And bathed every veyne in swich licour;**
- **Of which vertu engendred is the flour;**
- **Whan zepirus eek with his sweete breath.**

Бар хилофи забони англисии муосир, ки қариб ҳеч гоҳ ҷумлаҳои дароз надоранд, ин порчае аз ҷумлаи дароз аст. Дар забони англисии муосир ин матн чунин садо медиҳад:

- **When April with his showers sweet with fruit;**
- **The drought of March has pierced unto the root;**
- **And bathed each vein with liquor that has power;**
- **To generate therein and sire the flower.**

Онро ба забони тоҷикӣ чунин тарҷума кардан мумкин аст:

- **Вақте ки моҳи апрел бо борони мисли мева ширинаш;**
- **Хушксолии моҳи март то реша суроҳ кардааст;**
- **Ва ҳар рағро бо машруботе, ки қудрат дорад, ғусл кард;**
- **Аз реша то пояи сабз.**

Дастхати зеровардашуда нишон медиҳад, ки дар ин замон аллақай дар забони ҳамонзамонаи англисӣ пешвандҳо вучуд доштанд, ки ба хоҳири сарфакорӣ дар матнҳои қадимии англисӣ навишта намешуданд. Сатри аввали боб бо ҳарфи ибтидоии ранга оро дода шуда, канорҳои он бо ҷаҳорҷӯба ороиш дода шудаанд.

Ин матн бештар ба забони муосири англисӣ шабоҳат дорад, аммо дар он то ҳол вожаҳои зиёде мавҷуданд, ки ба калимаҳои забонҳои гурӯҳи германӣ монанданд. Алифбо дигар нашудааст. Дар ин давраи забони англисӣ раванди заифшавии садонокҳои бетараф ба амал меояд - онҳо ба як садо муттаҳид мешаванд, ки амалан бетараф аст. Дар натиҷа имлои бисёр калимаҳо тағйир меёбад.

Масалан, феъли **Lufian** (Муҳаббат) ба **lov(i)en** ва **da3as** (рӯз) ба **dayesn** табдил ёфтааст. Ҳамсадоҳои **м** ва **н** низ дар ҳиҷоҳои бе зада дар охири калимаҳо ба ҳам омада, ба як ҳарфи **н** мубаддал мешаванд, ки бе зада талаффуз мешавад ва баъд аз байн меравад. Пас аз калимаи **Fishe(n)** (моҳӣ) калимаи **Fiscum** (моҳӣ) калимаи **fishe(n)** ва аз он - **fisc** омадааст.

Лаҳҷаҳои асосии забони англисии қадимӣ аз сабаби он, ки шоҳигарихое, ки ба онҳо хос буданд, аз байн рафтанд, пароканда шуданд:

1. аз лаҳҷаи Нортумбрия гӯйиши шотландӣ, шимолӣ ва лаҳҷаҳои салтанатҳои хурдтар арзи вучуд намуданд;
2. аз лаҳҷаи Мерсианӣ гӯйиши шарқӣ - марказӣ, ғарбӣ-марказӣ пайдо шуданд;
3. аз лаҳҷаи Вессексӣ гӯйиши ҷанубу ғарбӣ ташаккул ёфт.

Лаҳҷаи Кентӣ ягона лаҳҷаест, ки номи худро аз замони пайдоиши музофоти Кент нигоҳ доштааст. Аммо баъзан онро лаҳҷаи ҷанубу шарқӣ низ меномиданд.

Дар маҷмӯъ, давраи забони англисии миёна аз забони англисии кӯҳна ба таври назаррас фарқ мекунад - он соддатар мешавад, шумораи зиёди таркибҳои садонокӣ кӯҳна дар он нопадид мешаванд, навъи дигари онҳо пайдо мешаванд ва дар он миқдори зиёди иқтибосоти фаронсавӣ боқӣ мемонанд. Ин аст, ки забони англисӣ, ки ба гурӯҳи забонҳои олмонӣ мансуб аст, бо хониши махсуси худ аз дигар намояндагони ин гурӯҳ фарқ мекунад.

АДАБИЁТ

- 1 Арутюнова Н. Д. Лингвистический энциклопедический словарь /Н.Д. Арутюнова, В.Н. Ярцева. - М., Советская энциклопедия,1990.
- 2 Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека /Н.Д. Арутюнова. - М.: Языки русской культуры, 1998.
- 3 Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика Учебник; Практикум /Бабенко Л.Г., Казарин Ю.В. – М.: Флинта: Наука, 2005.
- 4 Блэк М. Метафора // Теория метафоры / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Изд-во «Прогресс», 1990.
- 5 Глазунова, О. И. Логика метафорических преобразований / О. И. Глазунова. - СПб.: Издательство "Питер", 2000.

- 6 Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Гоббс Т. Собр соч.: в 2 т. Т. 2. М.: Мысль, 1991.
- 7 Ермакова О. П. Пространственные метафоры в русском языке / О. П. Ермакова // Логический анализ языка. Языки пространств / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. - М. : Языки русской культуры, 2000.
- 8 Лавренова О.А. Семантика культурного ландшафта и поэтические метафоры / О.А. Лавренова. Международный журнал исследований культуры, 2011. № 4.
- 9 Никитин М.Б. Метафорический потенциал слова и его реализация / Проблема теории европейских языков / Отв. ред. В.М. Аринштейн, Н.А. Абиева, Л.Б. Копчук. – СПб: Изд-во «Тригон», 2001. – С. 43-44.
- 10 Ричардс А. Философия риторики // Теория метафоры. Сборник. - М.: Прогресс, 1990.

ЗАБОНИ АНГЛИСИИ ДАВРАИ МИЁНА

Дар мақола забони англисии миёна, ки дар давраи аз асрҳои 11 то 14 ба вуҷуд омадаанд, таҳлил карда шудааст. Ин марҳилаи навбатии рушди забони англисӣ пас аз забони англисии кӯҳна пайдо гардид. Дар давраи англисии миёна адабиёти англисӣ инкишоф ёфт, аз ин рӯ ин давра дар таърихи забони англисӣ муҳим ҳисобида мешавад. Яке аз вижагиҳои асосии забони англисии миёна ворид шудани калимаҳо ва ибораҳои нав аз фаронсаӣ ва латинӣ буд.

КАЛИДВОЖАҲО: забони англисии миёна, рушди забони англисӣ, таърихи забони англисӣ.

СРЕДНЕАНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

В статье рассматривается тема среднеанглийского языка, который возник в период с XI по XIV век. Он стал следующим этапом в развитии английского языка после староанглийского. В период среднеанглийского языка английская литература начала развиваться, поэтому данный период считается важным в истории английского языка. Одной из основных черт среднеанглийского языка это появление множества новых слов и идиом из французского и латинского языков.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: среднеанглийский язык, развитие английского языка, истории английского языка.

MIDDLE ENGLISH LANGUAGE

In this article the Middle English language which arose in the period from the 11th to the 14th centuries, is discussed. It became the next stage in the development of the English language after Old English. During the period of the Middle English language, English literature began to develop, therefore this period is considered important in the history of the English language. One of the main features of the Middle English language was the emergence of many new words and idioms from the French and Latin languages.

KEYWORDS: Middle English language, development of the English language, history of English language.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ганиева Мунаввархон Наимҷонова* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 90-505-17-60. **E-mail:** munavvara.ganieva@inbox.ru.

Сведения об авторе: *Ганиева Мунаввархон Наимҷонова* – Таджикский национальный университет, магистр факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 90-505-17-60. **E-mail:** munavvara.ganieva@inbox.ru.

Information about the author: *Ghanieva Munavvarkhan Naimjonovna* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (+992) 90-505-17-60. **E-mail:** munavvara.ganieva@inbox.ru.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЕ МЕТАФОРЫ

Халилова Ш.Х.

Таджикский национальный университет

Еще в древние времена людей привлекали изобразительные средства языка и возможность создания поэтических образов с помощью этих средств. Во времена классической древности слова или выражения, используемые в переносном значении с целью усилить образность языка, художественную выразительность речи были описаны в различных гуманитарных науках. Одним из таких средств является метафора.

Метафора (от др.-греч. μεταφορά - «перенос», «переносное значение») - слово или выражение, употребляемое в переносном значении, в основе которого лежит неназванное сравнение предмета с каким-либо другим на основании их общего признака.

Рождение и первое определение термину «метафора» дал Аристотель: «Метафора – перенесение слова с изменением значения из рода в вид, из вида в род, или из вида в вид, или по аналогии». Как утверждает Аристотель, метафора может «говоря о действительном, соединять с ним невозможное» [4, с.15].

Аристотель рассматривал метафору только как фигуру речи, но не говорил о метафоре как об индивидуальном языковом явлении: «Всякое имя бывает или общеупотребительное, или глосса, или метафора, или украшение, или вновь составленное, или растяженное, или сокращенное, или измененное» [4, с.17].

В то же время, настаивая на том, что в рассуждениях следует избегать использования метафор, ценил их как способ описания не того, «что было, а того», «что могло быть, будучи возможно в силу вероятности или необходимости» [4, с.17]. Складывавшаяся Г.Н. в книге «Метафора в системе языка» говорит о том, что, несмотря на это, благодаря Аристотелю сложился взгляд на метафору как на «неотъемлемую принадлежность языка, необходимую для коммуникативных, номинативных и познавательных целей».

Доказывая то, что они уже содержат зерна идей, послуживших основой для разноаспектного изучения этого языкового феномена, Г.Н. Складывавшая приводит высказывания античных философов о метафоре: «Квинтилиан полагал, что «метафора дарована нам самой природой» и «содействует тому, чтобы ни один предмет не остался без обозначения». Это же утверждает Деметрий: «обиходная речь создала такие хорошие метафоры для некоторых понятий, что мы уже не нуждаемся для них в точных выражениях, такая метафора утвердилась в языке, заняв место буквального обозначения». Цицерон трактует метафору как способ формирования недостающих языку значений – перенос по сходству производится «ввиду отсутствия в языке соответствующего понятию слова». Теофраст также признавал за метафорой право пополнять недостаток слов в языке».

Тем не менее, после расцвета изучения теории метафоры, пришедшегося на время античности, Аристотеля, Платона и их последователей, следует долгий период упадка риторики, повлекший за собой упадок развития теории метафоры. А. Ричард отмечает: «На протяжении истории риторики метафора рассматривалась как нечто вроде удачной уловки, основанной на гибкости слов, как нечто уместное лишь в некоторых случаях и требующее особого искусства и осторожности. Короче говоря, к метафоре относились как к украшению и безделушке, как к некоторому дополнительному механизму языка, но не как к его основной форме». Метафорам свойственна двусмысленность, поэтому в связи с недопустимостью появления неточностей, долгое время употребление метафор считалось недопустимым для языка науки. Английский философ Т. Гоббс также писал о том, что, когда люди рассуждают и ищут истины, недопустимо использовать метафоры, так как они носят двусмысленный, а иногда и бессмысленный характер.

Речь служит в первую очередь для выражения мыслей и передачи знания и что для выполнения этой функции пригодны только слова, употребленные в их прямом смысле. Философ подчеркивал, что «светом человеческого ума» могут быть только вразумительные слова, предварительно очищенные от всякой двусмысленности.

Данная точка зрения начала пересматриваться в 20 веке, метафора начинает переосмысливаться как неотъемлемый элемент речи, а научное познание рассматривается в новых измерениях. Способность метафор создавать целостность, объединяя разнородный материал, постоянно привлекает к ним интерес различных авторов.

Так как метафоры рассматриваются в рамках художественно-эстетического анализа, выявленные детали становятся важны для понимания сущности познавательных процессов. Интерес представляет анализ того, какая часть значения подвергается метафорическому переосмыслению, какие семантические признаки оказываются основанием для формирования нового, метафорического значения. У слова нет конечного перечня значений, а

есть некое исходное значение модели семантического отклонения, породившие некоторое число значений, способных породить неконечное число производимых значений. Однако у разных значений есть разный шанс осуществиться. Никитин М.Б. выделяет две возможности реализации того или иного значения данным словом. Это: 1. потребность в номинации соответствующего концепта и 2. сила, яркость ассоциативной связи двух концептов (исходного и переносно обозначаемого).

Совокупность действия этих факторов увеличивает шанс реализации производного значения. Объективно судить о метафорическом потенциале слов можно только на основе зафиксированных случаев их переносного употребления на основе аналогического сходства с учетом метафор. В результате концепты сопоставляют по способу их выражения, прямому или переносному.

Лишь в 60-е годы 20 века возник пристальный интерес к метафоре с точки зрения её связей с практикой научного исследования. Одним из первых исследователей, непосредственно связавших метафору с научным познанием, был американский логик и философ Макс Блэк, автор терминов «фокус» (“focus”) и «рама» (“frame”):

Утверждение, что в основе метафоры лежит демонстрация сходства или аналогии Блэк называет сравнительной точкой зрения на метафору (comparison view). Блэк приводит примером высказывание Шопенгауэра о том, что геометрическое доказательство является мышеловкой: «Геометрическое доказательство похоже на мышеловку; и в том, и в другом случае обещанное вознаграждение не более чем обман: как только жертва позволила себя заманить, она тут же сталкивается с неприятной неожиданностью и т. д.». Согласно сравнительной точке зрения, метафорическое утверждение может быть заменено эквивалентным ему сравнением, таким образом она является разновидностью субституциональной концепции метафоры.

Главным отличием субституциональной концепции Блэка и, являющейся её разновидностью сравнительной точкой зрения, является то, что при сравнительной точке зрения требуется более детальная перефразировка. Автор использует метафорическое выражение «Ричард — лев» (*Richard is a lion*) для иллюстрации этого отличия, он говорит о том, что согласно первой точке зрения это предложение обозначает приблизительно тоже, что и «Ричард храбр» (*Richard is brave*). В соответствии со второй точкой зрения – почти то же самое что и «Ричард (своей храбростью) похож на льва» (*Richard is like a lion (in being brave)*), при этом слова, стоящие в скобках, употребляются не явно, а только предполагаются.

Сравнительная точка зрения Блэка перекликается с определением метафоры Аристотеля, приведённым выше: «Метафора – перенесение слова с изменением значения из рода в вид, из вида в род, или из вида в вид, или по аналогии».

Блэк рассматривает метафору с интеракционистской точки зрения (interaction view): она лишена главных недостатков субституциональной и сравнительной точек зрения и проникает в суть употребления метафор и границ самого этого понятия. Интеракционистская точка зрения по Блэку сводится к следующим семи понятиям:

1. Метафорическое суждение имеет два различных субъекта — главный и вспомогательный.

2. Эти субъекты зачастую выгоднее рассматривать как «системы» (systems of things), чем как глобальные объекты (things).

3. Метафора в имплицитном виде включает в себя такие суждения о главном субъекте, которые обычно прилагаются к вспомогательному субъекту. Благодаря этому метафора отбирает, выделяет и организует одни, вполне определенные характеристики главного субъекта, и устраняет другие.

4. Происходят сдвиги в значении слов, принадлежащих к той же самой семье или системе, что и метафорическое выражение, и некоторые из этих сдвигов, хотя и не все, могут быть метафорическими переносами. (Вторичные метафоры должны, однако, прочитываться менее «эмфатично».)

Метафорические образы появляются благодаря наложению и синтезу таких элементов как образ конкретного предмета, психическое переживание и концептуально-образная схема. Например, выражение «заледеневшая душа», составляющие элементы которой мы всегда воспринимаем в буквальном значении.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Арутюнова Н. Д. Лингвистический энциклопедический словарь / Н.Д.Арутюнова, В.Н.Ярцева. - М., Советская энциклопедия, 1990.
- 2 Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. - М.: Языки русской культуры, 1998.
- 3 Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика Учебник; Практикум / Бабенко Л.Г., Казарин Ю.В. – М.: Флинта: Наука, 2005.
- 4 Блэк М. Метафора // Теория метафоры / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Изд-во «Прогресс», 1990.
- 5 Глазунова, О. И. Логика метафорических преобразований / О. И. Глазунова. - СПб.: Издательство "Питер", 2000.
- 6 Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Гоббс Т. Собр соч.: в 2 т.. Т. 2. М.: Мысль, 1991.
- 7 Ермакова О. П. Пространственные метафоры в русском языке / О. П. Ермакова // Логический анализ языка. Языки пространств / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. - М.: Языки русской культуры, 2000.
- 8 Лавренова О.А. Семантика культурного ландшафта и поэтические метафоры / О.А.Лавренова. Международный журнал исследований культуры, 2011. № 4.
- 9 Никитин М.Б. Метафорический потенциал слова и его реализация / Проблема теории европейских языков / Отв. ред. В.М. Аринштейн, Н.А. Абиева, Л.Б. Копчук. – СПб: Изд-во «Тригон», 2001.
- 10 Ричардс А. Философия риторики // Теория метафоры. Сборник. - М.: Прогресс, 1990.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ОМУӢЗИШИ МАҶОЗ

Дар мақола асосҳои назариявии омузиши маҷоз (метафора), инчунин шарҳи истифодаи сохторҳои мувофиқи нутқ дар адабиёти англисӣ ва тоҷикӣ таҳлил карда шудааст. Образҳои маҷозӣ дар натиҷаи ҷобаҷогузорӣ ва синтези ҷунин унсурҳо ба монанди тасвири предмети мушаххас, таҷрибаи раванӣ ва схемаи образии концептуалӣ пайдо мешаванд.

КАЛИДВОЖАҶО: асосҳои назариявии омузиши маҷоз, истифодаи калимаҳо, маҷозҳо, тасвири маҷозӣ, шарҳ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЕ МЕТАФОРЫ

В статье анализируются теоретические основы изучения метафоры, а также из интерпретации использования соответствующих речевых конструкций в английской и таджикской литературе. Метафорические образы появляются благодаря наложению и синтезу таких элементов как образ конкретного предмета, психическое переживание и концептуально-образная схема.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: теоретические основы изучения метафоры, словоупотребления, метафор, метафорические образы, интерпретации.

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE STUDY OF METAPHOR

The article analyzes the theoretical foundations of the study of metaphor, as well as the interpretation of the use of corresponding speech structures in English and Tajik literature. Metaphorical images appear due to the superposition and synthesis of such elements as the image of a specific object, mental experience and conceptual figurative scheme.

KEYWORDS: theoretical foundations for the study of metaphor, word usage, metaphors, metaphorical images, interpretations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Халилова Шаҳноза Худойназаровна* – Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992919710796**. E-mail: **shahnozakhililova1995@gmail.com**

Сведения об авторе: *Халилова Шаҳноза Худойназаровна* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992919710796**. E-mail: **shahnozakhililova1995@gmail.com**

Information about the author: *Khalilova Shahnoza Khudoinazarovna* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **+992919710796**. E-mail: **shahnozakhililova1995@gmail.com**

ВИЖАГИҲОИ ТАҒЙИРОТИ ФОНЕТИКИИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ҳакимова С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар гули таърих ба забони англисӣ аз забонҳои дигари дунё калимаҳову ифодаҳои зиёде иқтибос шудаанд. Забони англисӣ на танҳо аз забонҳои ҳинду-аврупоӣ, балки аз забонҳои соми низ калимаҳоро иқтибос гирифтааст. Яке аз он забонҳое, ки бевосита ба забони англисӣ таъсир расонидааст, ин забони арабӣ мебошад.

Сабаби асосии иқтибосшавии калимаҳои арабӣ дар забони англисӣ дар он аст, ки дар асрҳои XI – XII арабҳо на танҳо дар Осиёи Миёна ва Шимоли Африқо, балки дар Испания низ ҳукмронӣ мекарданд ва ин сабаб шуд, ки донишмандони он замона ба забони арабӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, ба омӯхтани таъриху фарҳанги он шуруъ карданд.

Дар муқоиса ба Фаронсаву Италия робитаҳои дучонибаи арабу англис таърихи қадимае надорад, балки нисбат ба дигар кишварҳои аврупоӣ муносибатҳои дутарафаи арабҳову Англия баъдтар сурат гирифтааст.

Аслан, таъхир дар робитаҳои арабу англис, пеш аз ҳама, ба мавқеи ҷуғрофиёии Англия алоқаманд мебошад, зеро сарзамини Англия аз сарзаминҳои аврупоие, ки аз ҷониби арабҳо фатҳ гардиданд ва ё дар садади фатҳшавӣ буданд, ҷудо мебошад. Аз ин рӯ, англисҳо аз муносибатҳои тичоратие, ки дигар мардуми Аврупо бо арабҳо анҷом медоданд, каме дар таъхир афтоданд.

Муносибатҳои тичоратии англисҳо бо мардуми араб дар охири асри XVI оғоз гаштааст. Соли 1580-и мелодӣ ширкати туркии Лифонт барои иҷроиши муносибатҳои тичорӣ байни Англия ва Империяи Усмонӣ таъсис дода шуд. Пас аз як соли таъсиси он (1581) Англия аввалин сафири худро дар сарзаминҳои исломӣ таъин намуд.

Дар натиҷаи тичорат ва дигар бархӯрдҳо байни арабу англис калимаҳои зиёде аз забони арабӣ ба забони англисӣ гузаштааст. Аз ҷумла, бархе донишмандон дар робита ба ин мегӯянд, ки забони англисӣ зиёда аз ҳазор калимаи арабиаслро иқтибос намудааст, ки ҳафтади онро ҳамарӯза мавриди истифода қарор медиҳанд, дар ҳоле ки бархе дигар иддао менамоянд, ки тақрибан даҳ ҳазор калимаи англисӣ асли арабӣ доранд. Донишмандони дигаре омили калимаҳои иқтибосии арабиро дар забони англисӣ се ҳазор ба қалам додаанд.

Чи тавре ки маълум аст, вақте калима аз як забон ба забони дигар иқтибос мешавад, новобаста аз қонуну қоидаҳои он забон тобишҳои забони аслро дар худ нигоҳ медорад. Ҳамин аст, ки иқтибосоти арабӣ бо он ки аз ҳама ҷиҳат қоидаҳои забони англисиро риоя мекунанд, дар навбати худ аз хусусиятҳои арабии худ пурра дур нашудаанд. Ин нуктаро дар тағйирот ва субути хусусиятҳои фонетикӣ калимаҳои иқтибосии арабӣ ба англисӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Ба таъкиди муҳаққиқон, англисзабонон дар талаффузи баъзе аз ҳарфҳои забони арабӣ ба душвориҳо дучор меоянд. Масалан, калимаи «القاضي» -ро ҳамчун «*Al-kadi*» талаффуз мекунанд. Яъне, ҳарфи «*zod*» - ро ҳамчун «*d*» талаффуз мекунанд.

Дар забони арабӣ чор ҳамсадоҳои ҷарангдор мавҷуд аст: «*ص*», «*ض*», «*ط*», «*ظ*», ки дар забони англисӣ муодилҳои ба онҳо монанд истифода карда мешаванд: «*cod*» - *s*, «*zod*» - *d*, «*mo*» - *t*, «*zo*» - *ð*.

Баъзе аз калимаҳои арабӣ дар забони англисӣ метавонанд ба тағйироти фонетикӣ қисман ва ё пурра дучор шаванд. Масалан, ҳарфи «*ق*» дар забони англисӣ ба «*Q*» ифода шудааст ва ҳарфи «*ك*» бо «*K*», вале бояд қайд кард, ки ҳарфи «*ق*» - и забони арабӣ дар талаффуз аз ҳарфи «*Q*» фарқ мекунад. Яъне, маҳраҷи ҳарфи «*ق*» комии ба ҳалқ наздик аст, дар ҳоле ки ҳарфи «*Q*»-ро чунин талаффуз намекунанд. Сабаби тафовут дар

талаффузи ин ҳарфҳо шояд фарқияти таркиби фонетикии забони арабӣ аз забони англисӣ ва ё ворид шудани ин калимаҳо ба забони англисӣ на ба таври бевосита, балки ба воситаи забони дигар мебошад.

Тарзи талаффузи бархе аз калимаҳое, ки бевосита ба забони англисӣ ворид шудаанд, тағйир наёфтааст. Масалан, калимаи «**بنت**», ки аз забони арабӣ ба забони англисӣ ворид шудааст, дар ҳар ду забон ба як тарз талаффуз карда мешавад.

Калимаи «**Drub**» (бо чӯб задан) аз калимаи арабии «**ضرب**» гирифта шуда, ҷойи ҳарфи «**ض**» ҳарфи «**D**» хонда мешавад.

Калимаҳои зерини забони арабӣ ба забони англисӣ ворид шуда, шакли фонетикии яхела доранд:

«**جن**» - «**Jin**»;

«**امام**» - «**Imam**»;

«**سلام**» - «**Salaam**»;

«**سلطة**» - «**Salad**»;

«**مدرسة**» - «**Madrasa**» ва ғ.

Воқеан, баъзе калимаҳои арабӣ ба воситаи забонҳои сеюм, ба мисли забони испанӣ, туркӣ, фаронсавӣ, юнонӣ, лотинӣ ва ё ҳиндӣ ба забони англисӣ ворид шудаанд. Масалан, калимаи арабии «**حشاش**», ба забони англисӣ ба воситаи забони лотинӣ (калимаи «**assasinus**») ворид шуда, дар англисӣ шакли «**assassin**»-ро гирифтааст.

Калимаи «**تمر الهند**» ба воситаи забони лотинӣ (**tamarindus**) ба забони англисӣ ворид шуда, шакли «**Tamarind**» -ро гирифтааст. Калимаи арабии «**تمر**» дар раванди иқтибосшавии бавосита бархе аз хусусиятҳои фонетикии худро гум кардааст ва ҳоло тарзи талаффузи ин калима аз арабӣ дида ба калимаи забони лотинӣ монандтар аст.

Калимаи «**قهوة**» ба воситаи забони туркӣ (**kahveh**) ба забони ҳолландӣ (**koffie**) ва сипас ба забони англисӣ ворид шуда, шакли «**coffee**»-ро гирифтааст.

Ибораи «**دار الصناعة**» аз калимаҳои «**دار**» ва «**الصناعة**» иборат буда, дар забони англисӣ шакли «**arsenal**» - ро гирифтааст. Дар ҳақиқат, ин калима ба воситаи забони фаронсавӣ ва ё итолиёвӣ (**arzanale**) ба забони англисӣ ворид шудааст.

Калимаи арабии «**بدووي**» дар забони англисӣ шакли «**Bedouin**»-ро гирифтааст ва шакли фонетикии он ба забони фаронсавӣ наздиктар аст.

Калимаи «**mattress**» ба воситаи забони фаронсавӣ ба забони англисӣ ворид шудааст. Ин калима ба забони фаронсавӣ аз калимаи забони итолиёвӣ («**materaso**») гирифта шуда, аслаш калимаи арабии «**مطرح**» мебошад. Тарзи талаффузи ин калима дар забонҳои арабӣ ва фаронсавӣ ба ҳам монанд аст.

Бархе аз калимаҳо ба забони арабӣ ба воситаи забони испанӣ ворид шудаанд. Аз сабаби иртиботи мустақими байни онҳо, калимаҳои арабие, ки ба воситаи забони испанӣ ба забони англисӣ ворид шудаанд, ба тағйироти зиёд дучор нашудаанд. Масалан, калимаи арабии «**الطوب**» ба воситаи забони испанӣ ба забони англисӣ ворид шуда, шакли «**adobe**» - ро гирифтааст.

Калимаи «**Alcazar**» аз калимаи арабии «**القصر**» гирифта шуда, ба забони англисӣ ба воситаи забони испанӣ ворид шудааст. Яъне, дар забони англисӣ ҳарфи «**cod**» ба «**з**» мубаддал гаштааст.

Хулоса, таркиби калимаҳое, ки ба забони англисӣ бевосита аз забони арабӣ ворид шудаанд, камтар тағйир ёфтаанд, дар ҳоле ки калимаҳое, ки ба воситаи забонҳои дигар ба забони англисӣ ворид шудаанд, ба тағйироти назаррас дучор шудаанд. Дар натиҷаи бархӯрди тамаддунҳо ва барпо намудани муносибатҳои сиёсӣ иқтисодӣ забони англисӣ аз забони арабӣ калимаҳое, ки ба илмҳои химия, риёзиёт, ситорашиносӣ ва маъданшиносӣ марбутанд, иқтибос намудааст, ки имрӯз дар адабиёти илмии англисӣ мавриди истифода қарор мегиранд.

АДАБИЁТ

- 1 Wajih Hamad Abderrahman. A linguistic Study of the Impact of English on Arabic Word-Formation. Islamic studies 34:2 (Summer 1995). – 223 p.
- 2 Bates L. Hoffer, “Language Borrowing and Language Diffusion”, Intercultural Communication Studies (X1:4. 2002).
- 3 Ahmed Abdullah Alhussami. Mutual linguistic borrowing between English and Arabic. Cambridge Scholars Publishing – 2020.
- 4 Robins R.H. General linguistics an introductory survey 2nd ed. – Longman 1977.

ВИЖАГИҲОИ ТАҒЙИРОТИ ФОНЕТИКИИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақола вижагиҳои тағйироти фонетикии иқтибосоти арабӣ дар забони англисӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф доир ба таърихи пайдоиши муносибатҳо байни ин ду забон маълумот дода, хусусиятҳои тағйироти фонетикии иқтибосоти арабиро дар забони англисӣ бо овардани мисолҳои марбут ба он таҳлил кардааст. Бештар калимаҳои иқтибосии арабие дар забони англисӣ ба тағйироти фонетикӣ дучор шудаанд, ки аз забони арабӣ ба англисӣ на ба таври бевосита, балки тавассути ягон забони дигар ворид шудаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: хусусият, тағйирот, тамаддун, фонетикӣ, забони испанӣ, талаффуз.

ОСОБЕННОСТИ ФОНЕТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье обсуждается тема особенностей фонетических изменений арабских заимствований в английском языке. Автор, сначала предоставил информацию об истории отношений этих двух языков, а затем проанализировал особенности фонетических изменений арабских заимствований в английском языке, приведя соответствующие примеры. В результате столкновения цивилизаций и установления политических и экономических отношений английский язык заимствовал из арабского языка слова, относящиеся к наукам химии, математике, астрономии и минералогии, которые используются сегодня в английской научной литературе.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: особенности, изменения, цивилизация, фонетика, испанский язык, произношение.

FEATURES OF PHONETIC CHANGES IN ARABIC LOANWORDS IN ENGLISH LANGUAGE

This article discusses the topic of the features of phonetic changes in Arabic borrowings in English. The author first provided information about the history of relations between these two languages, and then analyzed the features of phonetic changes in Arabic borrowings in English, giving relevant examples. As a result of the clash of civilizations and the establishment of political and economic relations, the English language borrowed from Arabic words related to chemistry, mathematics, astronomy and mineralogy, which are used today in English scientific literature.

KEYWORDS: features, changes, civilization, phonetics, Spanish, pronunciation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳакимова Саидабону* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Ҳакимова Саидабону* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17.

Information about the author: *Hakimova Saidabonu* - Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17.

МАВҶЕИ ИСТИЛОҲОТИ СИЁСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Хужамуратова С.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Истилоҳшиносӣ як соҳаи илми забоншиносӣ буда, вазифаи он ба таври аниқтару дақиқтар ва равшантар баён намудани мафҳуми мавриди назар (истилоҳшуда) мебошад. Истилоҳшиносӣ ба таври умум дар забоншиносии ҷаҳонӣ як шохаи махсусан ҷавон буда, ташаккул ва инкишофи худро дар охири солҳои 20-уми асри пешин дар Итиҳоди Шӯравӣ дар забони русӣ гирифтааст.

Забоншинос А.Д. Хаяутин эҳтимол медиҳад, ки шояд вожаи *terminus* дар латинии асрҳои миёна ба худ маъниҳои “*таъйин*” ифода пайдо намуд ва маҳз зери ҳамин мафҳум яъне вожаи *terminus* дар фаронсавии қадим вожаи *terme* ба маънои «*калима*» падид омад. Донишмандоне мисли О. Блок, В. Фон Вартбург ва П. Роберт ин фикрро таъкид ва тасдиқ

меунанд. А. Д. Хаютин бо истинод аз муаллифони луғати бузурги Оксфорд дар забони англисӣ бо ҳамин роҳ ба вучуд омадани вожаи «*term*»-ро ба маънии истилоҳ таъкид кардааст.

Истилоҳот ҳамон вақт илм маҳсуб мешавад, ки агар калима ва ибораҳо ифодагари ҳамон шакли мафҳум бошанд ва дар ҳамон соҳа моҳияти масъала равшан гардад.

Ҳадафи мо мавриди омӯзиш ва тадқиқу таҳлилу баррасӣ қарор додани истилоҳоти сиёсӣ мебошад.

«Ҳар як забон дар тури таърихи хеш тағйир меёбад. Махсусан, ин ба забони лотинӣ тааллуқ дорад, ки рушди он ба масоҳати зиёди кишварҳо ба хусус дар кишварҳои Аврупои марказӣ ва ғарбӣ дар тури асрҳои зиёд забони илмӣ маҳсуб меёфт ва забони лотинӣ ҳамчун роҳбалади истилоҳоти ҷунонӣ буд».

Сохтори истилоҳотии забони тоҷикӣ хеле мураккабу сершоха аст. Истилоҳоти сиёсии забони тоҷикӣ соҳаҳои гуногуни донишҳои сиёсиро фаро мегирад, ки дар навбати худ боз сохтори истилоҳотии маҳдудихтисосро доро мебошад. Ғайр аз ин, синоним-истилоҳоти сиёсии эквивалентӣ аксар вақт байнизабонӣ мебошанд, ки қисми решагашон дар иқтибосҳои ҷунонӣ-лотинӣ, байналхалқӣ, ғарбӣ-аврупоӣ ва англо-африқоӣ метавонанд маъноӣ яқхела дошта бошанд.

Принсипҳои анъанавии интиҳоб, таснифот ва ташкили мунтазами лексикаи истилоҳотӣ хеле хуб омехта шуда ва баррасӣ гардидаанд, лек то ҳол таърифи функционалӣ-калимасозии истилоҳоти сиёсӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва коркарди ҳулосаҳои амалӣ ва тавсияҳо бо назардошти услубҳои функционалии нутқ ҳамчун масъалаи муҳим боқӣ мемонад.

Калимаҳо ҳамчун воҳиди мустақил аз ҷиҳатҳои гуногун: доираи истемол, қабатҳои услубӣ, дараҷаи инъикоси модилият ва эҳсосот, аз бобати пайдоиш, мансубияти ҳиссаинутқию соҳавӣ ва ғайра мавриди таҳқиқ дода мешаванд, ки ҳар як ҷиҳати зикршуда паҳлуи ҷудогонаи ин воҳидҳои забонро дар алоҳидагӣ меомӯзад. Яке аз паҳлуҳои муҳимми калимаҳо, ки дар алоқамандӣ бо аксар ҷиҳатҳои зикршуда омӯхта мешавад, ин мансуб будан ё набудани онҳо ба истилоҳот ё терминҳо ва марбут будани онҳо ба ин ё он соҳаи илм ё фаъолияти муайян мебошад. Муайян кардани ин ҷиҳати калимаҳо - истилоҳот истилоҳ будан ё набудани онҳо, қори саҳлу сарсарӣ набуда, дар мавриди интиҳоби онҳо ҳамчун калимаҳои ифодагари мафҳумҳои хос мебояд як қатор меъёрҳои марбут ба гузиниши онҳоро ба таври ҷиддӣ ба назар гирифт, то аз ҳарачу марач дар ин соҳа пешгирӣ карда шавад. Ҳарчанд ки дар байни калимаҳои маъмулӣ ва истилоҳот умумиятҳои муайян дида мешаванд, боз тафовутҳои муайяне низ вучуд доранд.

Умумияти калимаҳои маъмулӣ бо истилоҳот дар он аст, ки ҳар дуи онҳо ҳамчун воҳиди мустақили луғавӣ мафҳуми муайянро ифода менамоянд ва ҳадди аққал ба як маъноӣ луғавӣ соҳиббуда, аз рӯи сохти морфологӣ дорои сохтори ягона мебошанд. Тафовути ин гурӯҳи калимаҳо бошанд, дар тарзу доираи ифодаи ҳамин маъноҳои луғавии онҳост. Аз ин рӯ, ба истилоҳот на ҳама калимаҳои одию маъмулии забон, балки гурӯҳи махсуси калимаҳое дохил мешаванд, ки дар ин ё он соҳаи муайян ба маъноӣ мушаххас ба кор бурда шуда, хусусиятҳои якмаъноӣ, дақиқ ифодакунӣ, мансубияти соҳавӣ, маҳрум будан аз маҷозияти ифодаи маъно ва обуранги бадеию тобишҳои эмотсионалӣ ба онҳо хос мебошанд.

Истилоҳот дар асоси пешрафтҳои муайяни илмии соҳаҳои гуногуни ҳаёти одамон ташаккул ёфта, марҳила ба марҳила суфтаю мукамал мегарданд. Дар натиҷа онҳо ба маъноӣ ягонаи дар ин ё он соҳа доираи васеи фаҳмишдошта соҳиб гардида, ба тадриҷ он маъноҳоеро, ки дар зери як мафҳум муттаҳид гардидаанд, ифода менамоянд.

Бо назардошти он ки истилоҳот аксаран як мафҳуми соҳавии доираи васеи фаҳмишдоштаро ифода менамоянд, ба вучуд овардани таърифе, ки мазмуну мундариҷа ва моҳияти истилоҳотро пурра дар худ таҷассум намояд, ҳам дар забонҳои муқоисашаванда ва ҳам дар забони тоҷикӣ қори мушқил ва то андозае ғайри имкон мебошад. Аз ин рӯ, моро лозим аст, ки барои равшании бештар андохтан ба ин масъала баъзе хусусиятҳои хоси истилоҳотро дар заминаи истилоҳоти сиёсӣ дида бароем.

Фаъолияти сиёсӣ азбаски яке аз бахшҳои ҳассос, муҳим ва сершоҳаи фаъолият дар низоми давлатдорихи муосир ба ҳисоб меравад, истилоҳоти ин соҳа ҳам ҷолиби диққат мебошанд. Он ҳамчун соҳаи фаъолият бо илмҳои гуногуни сиёсатшиносӣ, ҷомеашиносӣ, фалсафа, таърих, ҳуқуқ, фарҳангшиносӣ ва монанди инҳо таъҷиб карда, дар алоқамандӣ бо онҳо пеш бурда мешавад. Ҳамчунин, соҳаи сиёсатро метавон соҳаи фаъолияти ҳуқуқӣ, дипломатӣ, ҷамъиятӣ, таърихӣ, фарҳангӣ ва монанди инҳо ҳисобид. Аз ин нуқтаи назар, аксари истилоҳоти ин соҳаро истилоҳоти муштарақ, яъне он истилоҳоте ташкил медиҳанд, ки ба ғайр аз соҳаи фаъолияти сиёсӣ, дар дигар соҳаҳо низ ба таври васеъ ба кор бурда мешаванд.

То рафт характери сиёсӣ гирифтани муносибатҳо дар байни одамон ва дар зери таъсири амиқи омилҳои сиёсӣ қарор гирифтани тамоми соҳаҳои фаъолияти инсоният, аз қабилӣ илму фарҳанг, технология, иқтисодёт ва монанди инҳо, ба илми забоншиносӣ талаботҳои нав ба навро пеш оварда, зминаро барои рушди босуръати истилоҳоти сиёсӣ дар забон фароҳам овард. Аз ҷониби дигар муттаҳидшавии аксар соҳаҳои фаъолияти инсоният дар зери фаъолияти сиёсии он, ба суфташавӣ ва инкишофи маъноӣ истилоҳоти сиёсӣ ҳаматарафа мусоидат намуд. Дар натиҷа онҳо хусусиятҳои ба худ хоси маъноиро касб намуда, дар баробари васеъшавии доираи фаъолияти сиёсии одамон ин гурӯҳ истилоҳот низ хусусиятҳои ҷандсоҳавӣ ё муштарақӣ касб намудаанд. Аз ин рӯ, ҳар як истилоҳе, ки муштарақан дар якҷанд соҳа ба кор бурда мешавад, вобаста ба соҳаи ба кор бурдашуда метавонад як андоза мазмун ва хусусиятҳои нав касб намояд. Инро истилоҳоти **таҷовуз, ҳамла - The aggression, амният-The Safety, арбитраж - The arbitration, асири ҳарбӣ - The prisoner of war-**, ки то андозае хусусияти муштарақи соҳавӣ доранд ва гуфтаҳои болоро ба хубӣ тасдиқ менамоянд, аз лиҳози дипломатӣ ва ҳуқуқӣ муҳтасар шарҳ медиҳем.

Ҷиҳати дигари муҳимми истилоҳоти сиёсӣ ин аст, ки онҳоро новобаста аз он ки сода ҳастанд, ё мураккаб ва ё таркибӣ, аз як забон ба забони дигар айнан тарҷума кардан мумкин аст, ки ин дар дигар соҳаҳо то андозае кам ба назар мерасад. Ҳангоми айнан тарҷума кардани истилоҳоти ин соҳа ба забони дигар мазмунан маъноро ба он забон дода метавонанд. Ин хусусияти истилоҳоти соҳаи мазкурро аз муоинаи истилоҳоти **шартнома - the contract - муоҳида - the agreement, минтақаи бетараф - the neutral zone - мамлакати бетараф - the neutral state** ва **ҳамкориҳои байналхалқӣ -the international cooperation, Ҷанги Сард -the Cold war-** ки дар паҳлӯи тарҷумаи онҳо айнан ба забонҳои англисӣ ва арабӣ нишон дода шудааст, ба хубӣ муайян кардан мумкин аст.

Хусусияти дигари истилоҳоти сиёсӣ ин аст, ки аксари кулли онҳоро калимаҳои иқтибосӣ ва ё калкаҳои иқтибосӣ ташкил медиҳанд. Аз сабабе, ки дар дипломатияи имрӯзаи ҷаҳон забони англисӣ ҳамчун забони муошират, мукотибот, музокирот ва расмию коргузори қабул шудааст, истилоҳоти ин соҳаро низ аксаран аз забони англисӣ ва дигар забонҳои миллатҳои пешрафтаи Ғарб, ки бо забони англисӣ аксаран дар ҳамсоғӣ қарор дошта, ҳамкориҳои зич доранд, ташкил медиҳанд. Барои мисол истилоҳоти **Созмони Милали Муттаҳид - the United Nations Organization - муносибатҳои дипломатӣ - the diplomatic relations - сафири фавқулодда ва мухтор - the plenipotentiary ambassador - масунияти дипломатӣ - the diplomatic immunity- консули генералӣ - The general consul - муносибатҳои байналмилалӣ -The international relations-** далели равшанест барои гуфтаҳои боло.

Истилоҳоти сиёсӣ дорой як қатор хусусиятҳои дигаре низ мебошанд, ки новобаста аз мансубияти соҳавиашон, ба тамоми гурӯҳҳои истилоҳот хосанд. Ба ин хусусиятҳои истилоҳот дар доираи як маъно шах шуда мондани калима, ба соҳаи муайян мансуб шудан, аксаран дар доираи маъноӣ асосӣ тобиши истилоҳи пайдо кардан, маҳрум будан аз обуранги бадеию эҳсосот ва бегона будани маҷозу дигар санъатҳои бадеӣ барои онҳо ташкил дода, онҳо муҳимтарин ҷиҳатҳои ба шумор мераванд, ки дар ҳар як истилоҳ ба таври хеле равшан зоҳир шуда меистанд.

АДАБИЁТ

1. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гуянд / Б. Камолиддинов. - Душанбе, 2015.
2. Каушанская В.Л. А grammar of the English language / В.Л. Каушанская. - Москва, 1967, - 356 с.

3. Мюллер В. К. Новый англо-русский словарь. Издание второе / В.К. Мюллер. - М. изд. дом «Диалог», 2002.
4. Муродов М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М. Муродов. - Душанбе, Ирфон, - 2014.
5. Саидов Ҳ. А. - Система дипломатических терминов в таджикском и английском языках / Ҳ.А. Саидов. - Душанбе, 2013.

МАВКЕИ ИСТИЛОҲОТИ СИЁСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи мавқеи истилоҳоти сиёсӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки ҳадафи мо мавриди омӯзиш ва тадқиқи таҳлилу баррасӣ қарор додани истилоҳоти сиёсӣ мебошад. Истилоҳшиносӣ як соҳаи илми забоншиносӣ буда, вазифаи он ба таври аниқтару дақиқтар ва равшантар баён намудани мафҳуми мавриди назар (истилоҳшуда) мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: истилоҳ, забоншиносии, соҳа, истилоҳоти сиёсӣ.

ПОЛОЖЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается тема положения политических терминов в английском и таджикском языках. Автор отметил, что наша цель – изучать и исследовать, анализировать и обсуждать политические термины. Терминология – это область лингвистической науки, и ее задачей является более точное и ясное выражение рассматриваемого понятия (так называемого).

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: термин, лингвистика, поле, политические термины.

POSITION OF POLITICAL TERMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article discusses the topic of the position of political terms in English and Tajik languages. The author noted that our goal is to study and research, analyze and discuss political terms. Terminology is a branch of linguistic science, and its task is to more accurately and clearly express the concept in question (the so-called).

KEYWORDS: term, linguistics, field, political terms.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хужамуратова Саида Рузибайевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **905400034**. E-mail: **bakhakhush@mail.ru**.

Сведения об авторе: *Хужамуратова Саида Рузибайевна* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудакӣ 17. Телефон: **933988045**. E-mail: **bakhakhush@mail.ru**.

Information about the author: *Khuzhamuratova Saida Ruzibayevna*. - Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: (+992). **933988045**. E-mail: **bakhakhush@mail.ru**.

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ВЕЖЛИВОСТИ В РАЗНЫХ ЯЗЫКАХ

Саидова С.

Таджикский национальный университет

Разное содержание концепта «вежливость» в национальном сознании таджиков и русских проявляется в особенностях их коммуникативного поведения, в разных коммуникативных действиях, совершаемых в однотипных ситуациях общения, в выборе разных коммуникативных стратегий и языковых средств, при помощи которых реализуются поставленные цели [1; с.11].

В своем исследовании мы рассматриваем вежливость как коммуникативную категорию. Под коммуникативными категориями понимаются самые общие «коммуникативные понятия, упорядочивающие знания человека об общении и нормах его осуществления» [2, с. 5; 29]. Коммуникативные категории отражают коммуникативное сознание человека, они содержат концептуальные знания о коммуникации, а также нормы и правила общения.

Среди коммуникативных категорий, регулирующих коммуникативную деятельность, исследователи выделяют общение, толерантность, коммуникативную неприкосновенность, коммуникативную оценочность, коммуникативное давление и др. [7; с.35].

На наш взгляд, одной из важнейших коммуникативных категорий, обеспечивающих и организующих общение, является категория вежливости.

Как отмечает Т.В. Ларина, «при определении вежливости следует исходить из цели вежливого поведения» [1, с. 152-153], которая, по мнению В.И. Карасик, заключается в том, чтобы «убедить партнера в добром отношении к нему и вызвать ответное доброе отношение» [7, с. 83]. Поэтому вежливое поведение можно определить как демонстрацию доброго отношения к собеседнику, проявление расположенности, доброжелательности и симпатии. При этом следует иметь в виду, что способы демонстрации доброго отношения к собеседнику могут быть различными. Они, как правило, определяются типом культуры, социально-культурными отношениями и ценностями. Таким образом, «содержанием категории вежливости является национально-специфическая система коммуникативных стратегий и тактик, нацеленных на гармоничное общение» [10].

Вежливость тесно связана с этикетом, однако они полностью не совпадают. Речевой этикет отражает вежливость; вежливость включает в себя этикет, но вежливость, как правило, шире этикета. Этикет – это свод коммуникативных норм и правил. Вежливость – это система коммуникативных стратегий и тактик, используемых в реальном общении и нацеленных на достижение гармонии и взаимопонимания. Вежливость включает в себя все то, что способствует бесконфликтному общению, несмотря на тот факт, что какие-то из ее элементов могут не являться (на определенном этапе или в конкретной коммуникативной ситуации) нормой, закрепленной этикетом, т.е. можно быть вежливым невежливым образом.

В связи с вышесказанным можно предложить следующее определение вежливости:

«Вежливость – национально-специфическая коммуникативная категория, содержанием которой является система ритуализованных стратегий коммуникативного поведения (языкового и неязыкового), направленных на гармоничное, бесконфликтное общение и соблюдение общественно-принятых норм при интеракциональной коммуникации (установлении, поддержании и завершении межличностного контакта)».

«Коммуникативная стратегия – обусловленные коммуникативной целью общие стереотипы построения процесса коммуникативного воздействия в зависимости от условий общения и личности коммуникантов» [1, с. 11].

«На речевом уровне коммуникативная стратегия представляет собой соотнесение речевых действий с целью коммуникации и общепринятыми языковыми средствами, при помощи которых она реализуется. Следовательно, вербальная (речевая) вежливость представляет собой систему коммуникативных стратегий и обслуживающих их общепринятых языковых средств» [1, с. 155-156].

Коммуникативная стратегия отличается гибкостью и динамикой и в ходе общения подвергается постоянной корректировке, поэтому вежливость представляет собой гибкую систему стратегий. Следовательно, коммуниканты в процессе общения могут корректировать свое коммуникативное поведение путем выбора тех или иных коммуникативных стратегий и языковых средств.

Следует сразу же отметить, что вежливость имеет относительный характер, конкретное ее содержание является национально-специфичным. Эта специфика проявляется не только через особенности употребления разных этикетных формул, но, в первую очередь, через разные коммуникативные стратегии, коммуникативные действия, направленность которых определяется социально-культурными параметрами: типом социальных отношений и господствующими культурными ценностями.

Сопоставительный анализ коммуникативных действий, совершаемых представителями разных лингвокультур в одинаковых ситуациях общения, позволяет выявить наиболее типичные коммуникативные стратегии для каждой из них и на их основе сформулировать рекомендации, или коммуникативные правила, которыми следует руководствоваться при общении с представителями другой лингвосоциокультуры.

Способы выражения вежливости в разных языках сильно зависят от структуры тех обществ, в которых эти языки функционируют, и от принятых в них моделей социального поведения. Имеются и структурные различия: в одних языках (например, японском, корейском и др.)

имеются специальные грамматические категории вежливости, тогда как в других (в том числе во всех языках Европы) они отсутствуют, во всяком случае, при стандартной трактовке грамматики. Однако имеются и достаточно общие закономерности выражения вежливости, причем часто одни и те же способы выражения социальных отношений существуют в генетически не связанных и не контактирующих между собой языках. Как указывают П. Браун и С. Левинсон, связанные с выражением вежливости языковые знаки, как правило, произвольны и непосредственно отражают общественные закономерности и установления.

Положительная вежливость отражается в особых способах речи со «своими» и о «своих», отличными от речи с «чужими» и о «чужих». Нередко включение собеседника в единую группу с говорящим достигается с помощью употребления особого языка или особой разновидности языка. Это могут быть особые арготизмы или жаргон, непонятные «чужим». Это может быть диалект или местная разновидность языка; на нем говорят со «своими», а при общении с «чужими» используется литературный язык; это характерно для Японии, ряда территорий распространения немецкого языка, в том числе для Австрии и немецкой части Швейцарии, а также и для многих других территорий в самых различных регионах мира. Национальные меньшинства могут использовать в этой роли свой родной язык, непонятный для большинства окружающих, тогда как при разговоре с «чужими» разных национальностей они употребляют доминирующий язык данной страны или территории: таджикский в Таджикистане, английский в США, русский в России и др. Для выражения положительной вежливости широко используются различные умолчания, или, точнее, непроговаривания, основанные на общем знании: по известному замечанию Л.Н. Толстого, очень близкие друг другу члены семьи могут обходиться при общении минимумом слов. К другим обычным способам выражения положительной вежливости относятся использование специальных формы обозначения, именованная и особенно обращения, например, употребление терминов родства (например, брат или отец) в отношении лиц, не являющихся родственниками; уменьшительно-ласкательная лексика; специальные частицы; особые интонационные контуры и др. Сюда можно отнести и обращение «на ты» в ряде западноевропейских языков (французский, немецкий и др.) и отчасти в русском, указывающее на включение собеседника в единую группу с говорящим, а также конструкции, включающие себя и собеседника в единую деятельность вроде русского Давай (-те)... В области грамматики сюда могут быть отнесены имеющиеся в ряде языков личные формы инклюзива (выражающие значение «мы с тобой/с вами») в противоположность формам эксклюзива (со значением «мы без тебя/без вас»).

В таджикском языке к грамматическим средствам выражения почтительности и уважения можно отнести местоимения второго лица множественного числа *шумо* (*вы*) и третьего лица множественного числа *эшон* (*они*), местоименные и глагольные окончания. Почтительность выражается также при помощи ряда глаголов, которые в толковых словарях имеют непосредственно значение вежливости. Исследователь местоимений таджикского языка Б. Сиёев, определяя историю происхождения личного местоимения второго лица множественного числа *шумо*, приходит к выводу, что, начиная с IX-X веков местоимение *шумо* применяется в двух случаях: первое, для обозначения нескольких лиц, что является основной его функцией, и второе, при почтительном обращении к одному лицу. Это двойственность местоимения *шумо* стало причиной того, что данное местоимение в значении второго лица множественного числа для обозначения нескольких лиц обрело форму двойного множественного числа, т.е. к нему стали добавляться окончания *-њо*, *-он* (*-ён*). Эту особенность также отметили Б.Шарифов, Н.Маъсумӣ, В.С.Расторгуева, Муъаммад Таќи Баъор.

Выражение отрицательной вежливости очень во многих языках связано с теми или иными способами оказания внимания собеседнику или третьим лицам, нередко с одновременным этикетным «принижением» говорящего. Как правило, отрицательная вежливость бывает более формализованной, чем положительная: существует определенный набор стандартных этикетных формул, позволяющих говорящему не задеть чувства собеседника и проявить свое умение пользоваться принятыми в обществе правилами вежливости. Достаточно универсальными

являются особые формы и конструкции, используемые при прямом обращении к собеседнику: приказе, просьбе, совете и т.д. Очень часто правила этикета не допускают использования повелительных форм, исключая случаи очень малой социальной дистанции, обращения человека более высокого статуса к говорящему менее высокого статуса и экстремальных ситуаций. Предпочитаются косвенные способы обращения: в самых разных языках применяются отрицание, вопрос, сослагательное наклонение, пассив и т.д. Ср. рус. Откройте дверь! и Не могли бы Вы открыть дверь? (в последнем примере, наряду с использованием особой формы обращения «на вы», в письменном языке представлена еще и «орфографическая вежливость», проявляющаяся в написании этого вы с большой буквы). Нередко в самых разных языках для большей вежливости используются разные лексические, а иногда и грамматические средства, снижающие категоричность высказывания. Также используется эллипсис (опущение каких-то слов и выражений), но он основан не на общности знаний говорящего и собеседника, как в случае позитивной вежливости, а на стремлении избежать именованного того, что может быть неприятно для собеседника; средством выражения отрицательной вежливости могут служить и некоторые виды эвфемизмов.

Для отрицательной вежливости очень значимы иерархические отношения в обществе: жесткие правила этикета в отношении высших обычно снимаются при обращении к низшему или в речи о низшем. Отношения «высший – низший» могут быть связаны с социальной иерархией, с возрастом, нередко с полом (мужчины социально выше женщин, однако в определенных социокультурных условиях может практиковаться и этикетная инверсия этого принципа, представленная, например, в обращениях типа Леди и джентельмены; последовательная «политкорректность» пытается изгнать признаки иерархии полов из языка в принципе, рассматривая этикетную инверсию как замаскированную дискриминацию, социальной ролью в данный момент (полицейский или врач при исполнении обязанностей воспринимается как высший, ср. ситуации «полицейский у стоматолога» и «стоматолог, остановленный за превышение скорости»), психологическим состоянием и пр.

Следует отметить, что семантика категории вежливости и правила ее употребления достаточно сложны и не всегда подробно описаны даже в языках с не слишком развитыми системами форм вежливости. Так, простое обиходное представление о вежливости не объясняет, например, некоторые случаи выбора форм обращения в русском языке, ср. обращение «на ты» к Богу (единственно возможное) и, до определенного времени, к царю или наличие таких нетривиальных вариантов сочетания обращений «на ты» или «на вы», с одной стороны, и по имени или по имени и отчеству с другой, как «вузовское вы» (Вы, Петя... при обращении преподавателя к студенту) и «номенклатурное ты» (Ты, Петр Петрович...).

Таким образом, языковые средства выражения отрицательной вежливости используются в любых обществах, играя важную роль в поддержании иерархических отношений и во взаимоотношениях людей. Однако в разных обществах они играют неодинаковую роль, что создает трудности при освоении чужих языков и правил языкового общения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ларина Т.В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах / Т.В. Ларина. - М., 2003.
2. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Т.В. Ларина. - М., 2009.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М., 1990.
4. Лопатин В.В. Русский толковый словарь: ок. 35000 слов. 70000 словосочетаний / В. В. Лопатин, Л. В. Лопатина. М., 1997.
5. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 3-е изд. М., 1996.
6. Петелина Е.С. Некоторые особенности речевых актов похвалы и лести // Синтагматический аспект коммуникативной семантики: Сб. науч. тр. Нальчик, 1985.
7. Ратмайр Р. Прагматика извинения: Сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры. М., 2003.
8. Чураева М.Р. Воситаҳои ифодаи эҳтиром ва фурутанӣ дар забони тоҷикии асри XVI / М.Р. Чураева. - Душанбе, 2004.

ТАРЗҲОИ ИЗҲОРИ ОДОБ БО ЗАБОНҲОИ ГУНОГУН

Дар мақолаи мазкур муаллиф мавзӯи тарзҳои изҳори одоб бо забонҳои гуногунро мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф қайд кардааст, ки мо дар таҳқиқоти худ хушмуомилагиро ҳамчун категорияи муоширати мешуморем. Категорияҳои коммуникативӣ ҳамчун «мафҳумҳои коммуникатсионии умумӣ, ки дониши шахсро дар бораи муошират ва меъёрҳои татбиқи онро ташкил медиҳанд» фаҳмида мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: хушмуои́ла, забони русӣ, забони тоҷикӣ, мафҳум, шаклҳои муошират, рафтори гуфтор, одоб.

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ВЕЖЛИВОСТИ В РАЗНЫХ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор затронул тему способов выражения вежливости в разных языках. Автор отмечает, что в своем исследовании мы рассматриваем вежливость как коммуникативную категорию. Под коммуникативными категориями понимаются самые общие «коммуникативные понятия, упорядочивающие знания человека об общении и нормах его осуществления».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: вежливость, русский язык, таджикский язык, концепт, формы коммуникации, речевое поведение, этикет.

WAYS OF EXPRESSING POLITENESS IN DIFFERENT LANGUAGES

In this article, the author touched on the topic of ways to express politeness in different languages. The author notes that in our study we consider politeness as a communicative category. Communicative categories are understood as the most general “communicative concepts that organize a person’s knowledge about communication and the norms of its implementation”.

KEYWORDS: politeness, Russian language, Tajik language, concept, forms of communication, speech behavior, etiquette.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидова Суман – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 1-уми факултети филологияи рус. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: Саидова Суман – Таджикский национальный университет, магистрант 1-го курса факультета русской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: Saidova Suman – Tajik National first-year master’s student of Faculty of Russian Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ТРУДНОСТИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Алиев Х.

Таджикский национальный университет

В Словаре трудностей русского языка К.С. Горбачевича слово *кеды* в р.п. мн. ч. имеет флексию – *ов*, но вариант *кед* является допустимым. Тогда как в Словаре трудностей русского языка Д.Э. Розенталя и М.А. Теленковой вариант *кед* (без окончания) вообще не допустим, и считается неправильным.

Это объясняется тем, что некоторые сравнительно недавно заимствованные слова, в том числе и *кеды*, быстро осваивают нулевую флексию (наряду с *ботами* и *гольфами*). «Утверждение новой нормы ускоряется здесь аналогическим воздействием со стороны старых слов мужского рода (род. мн.: *сапог*, *валенки* и т.п.) и новых заимствований, имеющих в родительном падеже множественном числе нулевую флексию (*гетр*, *колготок*)» [3, с. 195]

Вариант с окончанием – *ов* предпочтителен для 11 студентов из 50. В произведениях, от общего числа найденных контекстов получается, что 27% авторов употребляют данное слово с флекцией – *ов*. При этом у одних и тех же авторов можно было наблюдать и тот и другой вариант, что говорит о сильной подверженности колебаниям форм слова *кеды* в родительном падеже.

Я стоял и глядел ему вслед, глядел, как он изо всех сил толкает ногами землю, как мелькают подошвы его кед. (Стивен Кинг. Туман)

Я стоял и глядел, как мелькают подошвы его ке́дов. Я люблю его. (Стивен Кинг. Туман)

На различных Интернет-сайтах слово *кеды* в значении обуви употребляется не так часто. При поиске можно натолкнуться на другие значения этого слова. Например, «кеды» – это название музыкальной группы. Или *кеды* – это уменьшительно-ласкательное у программистов от KDE (K Desktop Environment. Графическая оболочка для Linux). При этом относительно программы это слово в родительном падеже употребляется в большинстве случаев с флексией. Например,

Полагаю, даже, что в исходных кодах кедов есть места, которые никто из смертных ещё не видел, и не скоро ещё увидит.

А слово *кеды* в значении обуви употребляется преимущественно в рекламах магазинов обуви. Можно предположить, что именно поэтому среди молодежи вариант *кедов* (с окончанием) более распространен.

Просматривая различные Интернет-сайты форма с флексией встречалась чаще на 16%, чем форма без флексии.

Считается, что «кеды – название недавно появившегося типа спортивной обуви, еще не отягощено нормативной грамматической традицией и потому подвержено большим колебаниям во флексиях родительного множественного»[2, с. 219].

Рассмотрим следующее слово *рейтузы*, которое в силу своего длительного, хоть и не частого использования в речи и литературе, испытывает достаточно сильные колебания, которые, вероятно, и связаны с редким использованием данного слова.

Слово *рейтузы* пришло к нам из немецкого языка (Reithosen). Изначально имело иное значение: узкие брюки для верховой езды, плотно обтягивающие ноги. Сейчас употребляется в качестве длинных женских или детских трикотажных (шерстяных) штанов.

В Грамматике русского языка 1960 г. в примечании отмечено, что от некоторых имен с основой на твердый согласный встречаются двойные формы родительного падежа множественного числа, например, бот и ботов, рейтуз и рейтузов.

У Д.Н. Ушакова обозначены оба варианта, как употребимые.

В Словаре трудностей русского языка К.С. Горбачевича правильный вариант в родительном падеже – *рейтуз*, и не рекомендуется *рейтузов*. Также К.С. Горбачевич отмечал, что у значительной группы слов обозначающих парные предметы, варьирование в родительном множественном продолжается, то с некоторым преобладанием вариантов на – *ов* (*рейтузов*, *носков*, *эполетов*), то – нулевой флексией (*погон*).

Следовательно, не предоставляется точной нормы употребления данного слова, вариант без флексии нельзя считать окончательно правильным.

При устном опросе мнения на счет формы употребления слова *рейтузы* сильно разошлись. 36% опрошенных посчитали, что слово *рейтузы* пишется с флексией – *ов*.

В литературе лишь в трех произведениях из 25 встретилась форма с – *ов*. Следовательно, в устной речи данное слово имеет преимущественно большие колебания форм в родительном падеже, чем в литературной, письменной речи.

Если обратиться к контекстам употребления данного слова в Интернете, то мы увидим, что оба варианта используются практически с одинаковой частотностью. Форма с флексией уступает всего 6% форме без флексии.

*После появления трикотажа мужское бельё приобрело вид **рейтузов** с манжетами-резинками.*

Журнал «Родина»: анонс номера 7 / www.istrodina.com/anons_7.php3

*Я нашел где-то пилку и с гигантским трудом выпилил у всех **рейтуз** те места, которые закрывали детородные органы.*

Редакция газеты «Гривна» / www.grivna.ks.ua/arhiv/text.php?id=9594

Следующее слово *джинсы* появилось сравнительно недавно. Обратимся к истории этого слова.

Джинсы – заимствование (в 50-е гг. XX в.) из американского варианта английского языка, где jeans «штаны» – форма множественного числа от jean (по ткани из Генуи, где она стала производиться впервые).

Столь новое слово уже подверглось большим колебаниям форм в р.п. мн. ч. Кроме того, мало, где зафиксирована правильная форма употребления. Удалось найти слово *джинсы* только в нескольких словарях русского языка.

В справочнике Ивановой Т.Ф., Черкасовой Т.А. Русская речь в эфире данное слово как правильная форма употребления имеет окончание – *ов*. (*джинсы – джинсов*).

На справочно-информационном портале Грамота.ру можно узнать, что форма без флексии – просторечная, правильная форма *джинсов*.

В Словаре трудностей русского языка Д.Э. Розенталя, М.А. Теленковой так же правильной формой является *джинсов* (не *джинс*).

Но в словаре К.С. Горбачевича нормативным вариантом считается слово *джинсов* (с флексией), но также сообщается, что вариант *джинс* (без флексии) характерен для речи подростков.

У тебя нет ничего, кроме компа и рваных джинс, но ты можешь обещать подарить девушке замок, а она, при встрече в жизни, может носить бороду (Андрей Антонов. Поэма о прекрасной даме)

Устный опрос, показал, что в нормативной форме употребления слова *джинсы* (с – *ов*), сомневается почти половина опрошенных, 46% предпочли форму без флексии литературной норме с флексией.

В литературе меньше наблюдаются колебания в формах употребления слова *джинсы* в р.п. мн. ч. Всего зафиксировано 13 контекстов из 100, где встречается вариант без флексии.

Следовательно, вариант с флексией характерен для литературной речи, вариант без флексии – для речи студентов.

Примыкание - это такой вид подчинительной связи, при котором к главному слову присоединяется по смыслу зависимое неизменяемое слово: постоянно торопиться (гл.), обещать (гл.) приехать, бежать (гл.) быстрее, очень важно. В роли главного слова могут выступать разные части речи, а в роли зависимого - только те части речи и формы, которые являются неизменяемыми: наречие, деепричастие, инфинитив, форма сравнительной степени прилагательного и наречия: читать вслух, плыть быстрее, очень нужный, трудиться не переставая, попросим спеть, человек постарше.

Для понимания закономерностей употребления тех или иных предложно-падежных сочетаний в речи следует учитывать ряд факторов, которые влияют на формирование предложно-падежных СС.

1. Влияние грамматического фактора: читать книгу - чтение книги, так как в зависимости от различной морфологической характеристики главных слов, входящих в СС, избирается или Р. п., или В. п. зависимого слова. Подобного рода закономерность является примером универсальных отношений для переходных глаголов и соответствующих отглагольных существительных: изучать язык - изучение языка.

2. Влияние лексического фактора (это можно показать на СС, обозначающем время): в сентябре, в среду, 8-го марта. Лексическим различием также вызваны разные СС: варить кофе, вскипятить молоко.

Здесь, правда, действуют и экстралингвистические факторы, обусловленные культурными различиями.

3. Влияние структурно-семантического фактора (например, в СС с Т. п. при обозначении образа действия): писать с ошибками - писать неровным почерком. Выбор формы с предлогом или без предлога, как известно, зависит от лексической характеристики компонентов, причем Т. п. без предлога, в основном, входит в трехчленное СС: сказать С улыбкой - улыбнуться приветливой улыбкой, бежать С криком - закричать громким криком.

Из примеров видно, что, усваивая те или иные СС, студент должен обращать внимание на

их лексико-грамматические свойства. Нередко грамматический, лексический и структурно-семантический факторы, переплетаясь, создают сложную взаимосвязь формы и значения.

Таким образом, в практике обучения РКИ предложно-падежные сочетания должны группироваться по-разному, с учетом указанных выше факторов. В одних случаях необходимо выделять группы СС на основе общих грамматических признаков, в других - на основе лексических или лексико-грамматических, в-третьих - с учетом особенностей структуры СС. Необходимо также различать СС по признаку обязательной или факультативной сочетаемости. Разумеется, что начинать работу следует с наиболее ясных соотношений и зависимостей и особое место нужно отводить таким СС, которые трудно разграничиваются и требуют большого количества упражнений.

Особое внимание должно быть уделено глагольному управлению. Глаголы, употребляющиеся с определенным падежом, должны группироваться вокруг падежной формы и падежного значения, например, глаголы с Д. п. - мешать, препятствовать, способствовать; с Т. п. - заниматься, интересоваться.

При обучении активному усвоению глагольно-именных СС одна и та же предложно-падежная форма сохраняется и в глагольно-именных, и в именных СС: готовится к экзамену - подготовка к экзамену. В других группах СС предложно-падежная форма меняется с изменением характера компонента СС, например, благодарить преподавателя - но благодарность преподавателю. На начальном этапе обучения важно следить за тем, чтобы в одну группу объединялись однотипные предложно-падежные СС, так как разнородные по структуре СС затрудняют тренировку в употреблении лексико-грамматических единиц.

Более эффективному усвоению значения и употребления предложно-падежных СС способствует не только четкая организация материала и правильная последовательность его введения, но и умелое сопоставление и разграничение изучаемых единиц с помощью антонимов и синонимов.

Так, например, антонимичное противопоставление может помочь раскрыть особенности употребления СС с Т. п. - говорить с улыбкой Ф говорить без улыбки.

При помощи синонимичных СС также можно уточнить значение предложно-падежных конструкций. Здесь, правда, следует иметь в виду, что существуют синонимичные по значению конструкции, которые взаимно заменяются, например, возле дома = около дома (разграничение в стилистическом плане), и которые взаимно не заменяются (так как являются скорее всего дублетными конструкциями), например, сидеть у окна - сидеть около окна (структуры синонимичны); но сидеть около брата - сидеть у брата (необходимо различать по значению). Использование синонимичных структур поможет разграничить также значение формы с предлогом при, например, повесить объявление при входе = около входа.

Умело подобранные примеры должны показать учащимся, что совпадение форм в предложно-падежных конструкциях не означает тождества в значении этих конструкций: сидеть у окна Ф сидеть у брата; работать медсестрой Ф работать зимой Ф работать вилкой.

Таким образом лексико-грамматический материал СС требует тщательной классификации и группировки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Горбачевич К.С. Словарь трудностей современного русского языка / К.С. Горбачев. - СПб.: Норинт, 2003.
2. Грамматика русского языка: в 2 т. М.: Академия наук, 2007, Т I.
3. Граудина Л.К. О нулевой форме родительного множественного у существительных мужского рода // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. М., 2012.
4. Граудина Л.К. Носков или носок? (Об одном приеме исследования) // Вопросы культуры речи. 1965. №6.
5. Ефремова Т.Ф., Костомаров В.Г. Словарь грамматических трудностей русского языка / Т.Ф. Ефремова, В.Г. Костомаров. - М.: Рус.яз., 2009.
6. Журавлёва Е. Ф., Журавлева Т.Б. Трудные случаи фонетики и морфологии современного русского языка в сопоставлении с новогреческим (из опыта преподавания славянских языков в грекоязычной аудитории) // Русский язык: исторические судьбы и современность: II Международный конгресс исследователей русского языка: труды и мат-лы / сост. М.Л. Ремнёва и др. М.: Изд-во Московского ун-та, 2004.

7. Иванова Т.Ф., Черкасова Т.А. Русская речь в эфире: Комплексный справочник. 5-е изд., стереотип / Т.Ф. Иванова, Т.А. Черкасова. - М.: Медиа, 2005.
8. Любимова Н.А. Обучение русскому произношению: артикуляция. Постановка и коррекция русских звуков / Н.А. Любимова. - М.: Русский язык, 1982.
9. Новиков Л.А. Семантика текста / Л.А. Новиков. - М., 1983.
10. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. - М., 2009; 10 изд., М., 1973.
11. Окунцова Е.А. Трудности устной речи: Словарь-справочник / Е.А. Окунцова. - М.: изд-во Московского ун-та, 2004.

ДУШВОРИҲОИ ОМУҶИШИ ШАКЛИ ЧАМЪИ ИСМҲО ДАР ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола мавзӯи душвориҳои омуҷиши шакли чамъи исмҳо дар забони русӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф бо истофода аз луғатномаҳои мухталиф мисолҳои мавзӯро ба тафсил шарҳ додааст. Муаллиф қайд кардааст, ки намунаҳои интихобшуда бояд ба донишҷӯён нишон диҳанд, ки мувофиқати дар таркиби падежи пешоянддор маъноӣ айнаунро дар ин таркибҳо надорад

КАЛИДВОЖАҲО: забони русӣ, таркиб, шакли чамъ, падеж.

ТРУДНОСТИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается тема трудностей в изучении формы множественного числа имен существительных в русском языке. Автор подробно объяснил примеры темы, используя различные словари. Автор отметил, умело подобранные примеры должны показать учащимся, что совпадение форм в предложно-падежных конструкциях не означает тождества в значении этих конструкций.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Русский язык, состав, форма множественного числа, падеж.

DIFFICULTIES IN LEARNING THE PLURAL OF NOUNS IN THE RUSSIAN LANGUAGE

The article discusses the topic of difficulties in learning the plural form of nouns in the Russian language. The author has explained examples of the topic in detail using various dictionaries. The author noted that skillfully selected examples should show students that the coincidence of forms in prepositional-case constructions does not mean identity in the meaning of these constructions.

KEYWORDS: Russian language, composition, plural form, case.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Алиев Хасан* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Алиев Хасан* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Aliev Hasan* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ҶОЛИШҲОИ ПЕШОРӮӢИ МУТАРҶИМ ҲАНГОМИ ТАРҶУМА АЗ ЗАБОНИ АРАБӢ БА ЗАБОНИ ФОРСӢ

Фаҳад Х.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тарҷума як кори печидааст, ба вижа замоне ки шомили тарҷумаи калимоти қарзӣ ё иқтибос аз як забон ба забони дигар бошад. Ин то ҳаде дуруст аст, вақте ки дар мавриди тарҷумаи вожаҳои қарзии арабӣ дар форсӣ ба арабӣ баҳс мекунем. Забони арабӣ дар тули таърих таъсири зиёде ба забони форсӣ доштааст ва дар натиҷа теъдоди зиёди вожаҳои арабӣ дар вожаҳои форсӣ ғунҷонда шудааст. Бо ин ҳол тарҷумаи мучаддади ин калимоти арабӣ ба забони арабӣ метавонад ҷолишҳои зиёде эҷод кунад.

Аҳаммияти баррасии ҷолишҳои тарҷумаи луғоти арабӣ аз забони форсӣ ба забони арабӣ дар аҳаммияти иртиботи дақиқ ва муассир байни арабзабонон ва форсизабонон аст. Ҳар ду забон дорои суннати адабӣ ва фарҳанги ғанӣ ҳастанд ва дарки саҳеҳ аз зароифу маонии калимоти арабӣ дар забони форсӣ барои тарҷумаи дақиқ бисёр муҳим аст. Илова бар ин, бо афзоиши ҷаҳонӣ шудан ва иртиботи мутақобил байни ҷаҳон, ба

вижа чаҳони араб ва форсизабонон низ рӯзафзунӣ ва мутарчимони шоистае эҳсос мешавад, ки битавонанд холигии байни забонҳо ва фарҳангҳои мухталифро пур кунанд.

Пешинаи ин таҳқиқро метавон дар заминаи таърихӣ таъсири забони арабӣ бар забони форсӣ чустуҷӯ кард. Забони арабӣ қарнҳост, ки таъсири амиқе бар адабиёт, оӣин ва фарҳанги форсӣ доштааст. Шоирон ва донишмандони форсизабон бештар вожаҳои арабиро дар осори худ истифода мекарданд, ки дар натиҷа таркиби беназир аз ин ду забон ба вуҷуд омад. Бо ин ҳол раванди тарҷумаи мучаддади ин калимоти арабӣ ба забони арабӣ ба далели тафовут дар сохтори ҷумла, дастури забон ва мафҳими фарҳангӣ ва маъноӣ байни ду забон метавонад душвор бошад. Дар ин таҳқиқ ба барҷастатарин ҷолишҳои пешорӯӣи мутарчимони ғайриараб дар фароянди тарҷумаи матнҳо аз забони мабдаъ ба забони мақсад мепардозем.

Ҷолишҳои маъноӣ. Тарҷумаи воҷоҳои арабӣ ба забони форсӣ ҷолишҳои маъноӣи бисёреро ба ҳамроҳ дорад. Яке аз ҷолишҳои аслии ҳифзи маъноӣ аслии вожаи амонат ва татбиқи он бо забон ва фарҳанги форсӣ аст. Ин ниёз ба дарки амиқи ҳар ду забон ва заминаҳои фарҳангии онҳо иртибот дорад. Мутарчимон бояд мафҳим, зароиф ва тадоиҳои фарҳангии як вожаи амонатро ба диққат дар назар бигиранд то аз тарҷумаи дақиқ ва маънодор итминон ҳосил кунанд. Намунаи калимоте, ки баъд аз ориа, маънии онҳо тағйир накард: “закот”, “садақа”, “зулм”, “зарурат” ва ғайра мебошанд.

Ҳамчунин, аз ҷумлаи ҷолишҳои маъноӣи пешорӯӣи мутарчимон, ҷолиши тадоии лафзӣ аст, ки калимаи воҳид аст, ки баёнгари ду ё чанд маъноӣ мутафовит бо вазъияти мустақил барои ҳар маъне аст. Намунаи он калимаи арабӣ “ҷашм” (چشم) аст, ки дар забони арабӣ беш аз панҷоҳ маънӣ дорад ва мутарчим ҳангоми тарҷумаи он ба забони форсӣ ниёз ба таҳлили дақиқи он аз тариқи матн дорад.

Чандмаъноӣ. Чандмаъноӣ ба падидае итлоқ мешавад, ки дар он як калима дорои чандин маъноӣи муртабит бо якдигар аст. Дар заминаи тарҷумаи луғоти арабӣ аз забони форсӣ ба забони арабӣ, чандмаъноӣ метавонад дар интиқоли дақиқи маъноӣ мавриди назар мушкилӣ эҷод кунад. Зеро мумкин аст, маъноӣи мухталифи як калима дар забони арабӣ тарҷумаҳои мутафовите дошта бошад ва интиҳоби тарҷумаи муносиб мусталзими дарки амиқи матн ва паёми мавриди назар аст. [3, с. 13].

Яке аз амсилаи чандмаъноӣ дар вожаҳои арабӣ дар забони форсӣ, калимаи «қалб» (قلب) аст, ки дар забони форсӣ ҳам метавонад ба маъноӣ

«қалб» ва ҳам «марказ» бошад. Ҳангоми тарҷумаи ин калима ба забони арабӣ, мутарчим бояд маъноӣи мавриди назарро дар заминаи ҳос дар назар бигирад. Агар ин калима ба сурати истиорӣ барои ишора ба маркази чизе истифода шавад, тарҷумаи он дар забони арабӣ «марказ» аст. Агар аз ин калима барои ишора ба андоми физикӣ истифода шавад, тарҷумаи он дар забони арабӣ «қалб» хоҳад буд.

Барои пардохтан ба чандмаъноӣ, мутарчимон бояд ба диққат замина ва маъноӣи мавриди назари вожаи арабиро дар матни форсӣ таҳлил кунанд. Онҳо, ҳамчунин, бояд аз фарҳанги луғат, манобеи забон ва коршиносони мавзӯ барои итминон аз тарҷумаи дақиқ машварат кунанд.

Иштироки лафзӣ. Иштироки лафзӣ ба падидае итлоқ мешавад, ки

дар он ду ё чанд калима дорои талаффузи яксон, аммо маъноӣи мутафовит доранд. Ин амр метавонад дар фароянди тарҷума сардаргумӣ эҷод кунад, зеро мутарчим бояд маъноӣи мавриди назари калимаро дақиқан таъйин кунад, то битавонад тарҷумаи саҳеҳро интиҳоб кунад. [9, с.193].

Аз амсилаи иштироки лафзӣ вожаҳои арабӣ дар забони форсӣ вожаи «фӣ» (في) аст, ки дар забони форсӣ метавонад ба маъноӣи «дар» ва

«фасл» ё «даруни чизе» бошад. Бинобар ин, мутарчим бояд бо диққат онро таҳлил кунад.

Ин мисол каме аҷиб аст, калимаи арабии «айн» (عين) бо тавачҷуҳ ба он чи дар «ал-Қомус-ул-муҳит»-и Фирӯзободӣ 729 то 817 ҳичрӣ омадааст, беш аз панҷоҳ маъно дорад, ки

аз чумлаи маонии он иборатанд аз:

айн = чашм; *айн* = чашма; *айн* = чосусӣ; *айн* = раис, пешво; *айн* = партав; *айн* = чизе, ки таъйин шудааст. [1, с.114].

Яке дигар аз чолишҳои маъноӣ, маонии мутааддиди вожаҳои вомгирифта аз забони арабӣ аст. Бисёре аз калимоти арабӣ маонии мутааддиде доранд ва мутарҷимон бояд бо диққати муносибтарин тарҷумаро бар асоси замина интихоб кунанд. Ин амр мусталзими таҷзия ва таҳлили комили матни манбаъ ва дарки маъноӣ мавриди назари вожаи амонат дар он замина хос аст.

Истилоҳот ва мисолҳо. Истилоҳот ва мисолҳо иборатҳо ё чумалоте ҳастанд, ки маъноӣ маҷозии мутафовит аз маъноӣ таҳтуллафзии так- таки калимот доранд. Ин иборот амиқан дар фарҳанг ва забони як ҷомеаи хос реша доранд ва бештари чолишҳои муҳиммеро барои мутарҷимон эҷод мекунанд. Вақте сухбат аз тарҷумаи истилоҳоти забони арабӣ ба забони форсӣ ва сипас аз форсӣ ба арабӣ мешавад, мутарҷимон бо мушкилоти зиёде рӯбарӯ мешаванд. Истилоҳот ҳангоми тарҷумаи калимоти арабӣ аз забони форсӣ ба забони арабӣ чолиши маъноӣ дигаре эҷод мекунанд. Истилоҳот ибороте ҳастанд, ки маъноӣ маҷозӣ доранд, ки бо тафсири таҳтуллафзии онҳо мутафовит аст. Ин иборот бештар амиқан дар фарҳанги забони мабдаъ реша доранд ва мумкин аст, муодили мустақим дар забони мақсад надошта бошанд.

Мутарҷимон ҳангоми тарҷумаи ибороти истилоҳӣ бо чолиш мувоҷиҳ мешаванд ва ин чолиш ёфтани муодили забонӣ байни забони мабдаъ ва забони мақсад аст. Истилоҳот бештар бар асоси калимот, иборот ё сохторҳои дастурии хосе ҳастанд, ки мумкин аст муодили мустақим дар забони мақсад надошта бошанд. Мутарҷимон бояд вижагиҳои забонии ҳар ду забонро ба диққат дар назар бигиранд то итминон ҳосил кунанд, ки истилоҳи тарҷумашуда маъноӣ мавриди назари худро ҳифз кунад.

Барои мисол, истилоҳи форсии “дарди сар”, ки ба маъноӣ воқеии калима ба «сардари» тарҷума мешавад, барои ишора ба як мушкил истифода мешавад. Тарҷумаи ин истилоҳ ба забони арабӣ мусталзим ёфтани ибораи муодил аст, ки ҳамон маъноӣ маҷозиро дошта бошад. Тарҷумаи таҳтуллафзӣ мумкин аст, мунҷар ба сардаргумӣ ё аз байн рафтани маъно шавад. Масалан, агар ба ин шакл тарҷума шуда бошад “сардари” агар мақсуд ғайр аз “сардари” бошад, мумкин аст, тарҷума саҳеҳ бошад. Бинобар ин мутарҷимон бояд бо ибороти истилоҳи форсӣ ва арабӣ ошно бошанд ва тавоноии ташхис ва тафсири саҳеҳи онҳоро дошта бошанд. Онҳо бояд талош кунанд, то истилоҳи муодилро дар забони мақсад биёбанд ё аз роҳбурдҳои ҷойгузин монанди бознависӣ ё ироаи тавзеҳот барои интиқоли муассири маъноӣ мавриди назар истифода кунанд. Дар мавриди тарҷумаи мисолҳо, яке аз чолишҳои аслии дар ин бахш аст, зеро ба ибороти мутаориф наздик ҳастанд, зеро дарки бофти фарҳангӣ, ки дар он ба қор мераванд барои интиқол таъсири муносиби зарбулмасал бисёр зарурӣ аст. Намунаҳои иртиботи танготанга бо боварҳои фарҳангӣ, одобу русум ва суннатҳои як ҷомеа доранд. Бинобарин, ҳангоми тарҷумаи истилоҳот ва мисолҳои арабӣ ба забони форсӣ, мутарҷимон бояд итминон ҳосил кунанд, ки муодили форсии ҳамон мафҳуми фарҳангиро дорад. Ба ҳамин тартиб, ҳангоми тарҷума аз забони форсӣ ба забони арабӣ, мутарҷим бояд истилоҳи муносиби арабиро биёбад, ки ҳамон вазни фарҳангии ибораи аслии форсиро дошта бошад.

Ба унвони мисол, зарбулмасали арабӣ "مثل الشمس في رابعة النهار" барои тавсифи чизе бисёр возеҳ истифода мешавад. Ҳангоми тарҷумаи ин истилоҳ ё мисол ба форсӣ, мутарҷим мумкин аст аз ибораи муодили «монанди рӯз равшан аст» истифода кунад. Бо ин ҳол, ҳангоми тарҷумаи мучаддади ин ибораи форсӣ ба забони арабӣ, мутарҷим бояд муодили забони арабиро биёбад, ки ҳамон маъно ва заминаи фарҳангиро баён кунад.

Чолиши балоғӣ ё адабӣ. Чолиши дигар дар тарҷумаи луғоти арабӣ

ба мутуни форсӣ, чолиши балоғӣ ё адабӣ аст. Адабиёт бештар мунъакискунандаи мероси фарҳангӣ ва суннатҳои як ҷомеаи хос аст. Арасту балоғатро чунин таъриф мекунад: «Тавоноии гуфтани ҳар мавриде, бо абзорҳои мавҷуд, барои мутақоид

кардан.» [2, с.14].

Бисёре аз осори адабии арабӣ дарбаргирандаи ахлоф ва равишҳои балоғии бисёре ҳастанд, вақте мутарчим бо бархе аз ин мутун, ки ҳовии равишҳои адабӣ ҳастанд мувоҷеҳ мешавад, мумкин аст мутарчими мубтадӣ ё мутавассит натавонад онҳоро тарҷума кунад. Ҳамчунин, рӯйдодҳои таърихӣ, ҷӣ дар дostonҳо ва ҷӣ дар китобҳои адабиёти араб, аз ҷумла шахсиятҳои адабӣ мавҷуд дар онҳо, мумкин аст барои хонандагони форсизабон ошно набошанд ва ё баръакс.

Тарҷумаи ин сабкҳои адабӣ ва фарҳангӣ мусталзими дарки амиқи фарҳанги мабдаъ ва фарҳанги мақсад аст. Мутарчим бояд на танҳо маънои ирҷоъро ба диққат баён кунад, балки итминон ҳосил кунад, ки маънои хосси калимаи адабӣ ҳифз шавад.

Тарҷумаи сабкҳои балоғии арабӣ ба вижагиҳои мунҳасир ба фард бастагӣ дорад, ки мумкин аст дар забонҳои дигар вучуд надошта бошад. Аз муҳимтарин мушкилоте, ки мутарчимон дар тарҷумаи равишҳои балоғии арабӣ бо он мувоҷеҳ ҳастанд, метавон ба мавриди зер ишора кард:

1. Ихтилофи маъно: мумкин аст, маъно, ки дар арабӣ баён мешавад бо маъно, ки дар забони тарҷумашуда ба далели вижагиҳои мутафовити ду забон тафовут дошта бошад;

2. Тафовут дар сабк: сабке, ки дар забони арабӣ барои баёни афкор ва эҳсосот истифода мешавад мумкин аст ба далели тафовути кавонид дар ду забон бо сабки забони тарҷума мутафовит бошад;

3. Мушкилот дар ёфтани муодили муносиб: мумкин аст, ёфтани муодили муносиб барои равишҳои балоғии арабӣ дар забони тарҷумашуда ба далели адами вучуди ин равишҳо дар забони тарҷума мушкил бошад.

Чандин роҳи ҳал вучуд дорад, ки метавонад ба мутарчимон дар ҳангоми тарҷума равишҳои балоғии арабӣ ба забонҳои дигар кумак кунад, аз ҷумла:

1. Ҷустуҷӯи муодили муносиб: мутарчим бояд бо мутолиаи вижагиҳои ду забон ва дарки маъно, ки бояд баён шавад, муодили муносибери барои равишҳои балоғии арабӣ дар забони мавриди тарҷума ҷустуҷӯ кунад;

2. Дарҳости кумак: мутарчим мумкин аст, ниёз ба кумак гирифтани аз мутахассисони забони тарҷума барои тарҷумаи равишҳои балоғии арабӣ дошта бошад.

Истиора. Забони арабӣ бештар барои баёни маънои мавриди назари худ ба забони маҷозӣ муттақо аст. Тарҷумаи ибороти маҷозӣ на танҳо мусталзими дарки маънои таҳтуллафзии калимот, балки ҳамчунин истиора ё намодгарои асосӣ аст. Ин амр ба вижа ҳангоми тарҷумаи истилоҳот байни забонҳои бо заминаҳои фарҳангии мутафовит метавонад душвор бошад.

Ташбеҳ. Насри арабӣ ё форсӣ ва ба вижа шеър ағлаб аз абзорҳои сабки мухталиф монанди истиора, ташбеҳ ва балоғат барои иртиқои кайфияти адабии матн истифода мекунад. Тарҷумаи ин абзорҳои сабкӣ аз забони арабӣ ба забони форсӣ метавонад душвор бошад, зеро мумкин аст ҳовии тафовутҳои фарҳангӣ ва забонӣ бошанд, ки ба саҳтӣ дар забони мақсад ба тасвир кашида мешаванд. Мутарчимон бояд абзорҳои сабкӣ ба кор рафта дар матни мабдаъро ба диққат таҷзия ва таҳлил кунанд ва мутарҷифҳои муносибери дар забони форсӣ ё баръакс биёбанд, ки ҳамон таъсирро мунтақил мекунад. Ин ниёз ба дарки амиқи ҳар ду забон ва суннатҳои адабии онҳо рабт дорад. Донишмандони илми балоғат барои ташбеҳ, таорифи фаровоне баён кардаанд, аз ҷумла он чи ибни Рашиқ Қирвонӣ дар китоби “ал- Умда” гуфтааст: «Васфи чизе аст, ки ба он наздик ва аз як ҷиҳат шабеҳ ба он бошад. Ё аз бисёр ҷиҳот, на аз ҳама ҷиҳоташ, зеро агар комилан бо он мутобиқат дошт, ҳамин буд» [4, с.242].

Аз ин таъриф ва ҳама таорифи дигаре, ки донишмандони илми балоғат ироа кардаанд чунин бармеояд, ки ташбеҳ ба маънои иштироки як ё чанд сифат бо чизе аст. Ва на бо тамоми сифот.

Ташбеҳро ба чаҳор рӯкн: мушаббах, мушаббах биҳ, адоти ташбеҳ ва вачҳи

шабаҳ тақсим кардаанд, ки мушаббаҳ ва мушаббаҳ бихро, ки дар истилоҳ тарафайни ташбеҳ меноманд, ду рукни аслии ташбеҳ ба шумор меоянд:

1. Мушаббаҳ: калимае аст, ки онро ба чизи дигар монанд кардаанд ё калимае аст, ки чизе ба он монанд шудааст;
2. Мушаббаҳ бих: чизе, ки мушаббаҳ ба он монандшударо мушаббаҳ ба мегӯянд;
3. Адоти ташбеҳ: ба адоте, ки нишонгари ташбеҳ ҳастанд, адоти ташбеҳ гуфта мешавад. Пуркорбурдтарини ин адот иборатанд аз: «монанди, мисли, ҳамонанди, ба сони, чун, чу, ба кирдори, пиндорӣ, гӯӣ, ба ранги, ба шакли, ба услуби ва ғайра»;
4. Вачҳи шабаҳ: ба амри иддаое, ки иртиботи мушаббаҳ ва мушаббаҳ бихро нишон медиҳад ва наҳваи монандии онҳоро нишон медиҳад, вачҳи шабаҳ мегӯянд.
Мисол:

Тант дар чома чун дар чоми бода, Дилат дар сина чун дар сими оҳан.
(чун: адоти ташбеҳ; *тан дар чома*: мушаббаҳ; *чоми бода*: мушаббаҳ бих; *дилат дар сина*: мушаббаҳ; *сими оҳан*: мушаббаҳ бих.)

Яъне, *тан дар чома* ба *бода дар чом* ва *дил дар сина* ба *нуқра дар оҳан* ташбеҳ шудааст).

Гоҳе авқот мумкин аст дар бархе аз ташбеҳоти балоғӣ байни забони арабӣ ва забони форсӣ иштироки фарҳангӣ вучуд дошта бошад, ҳамон тавр ки мумкин аст, теъдоди ташбеҳ байни ин ду забон ба кор рафта бошад ва гоҳе тарҷумаи таҳтуллафзӣ метавонад дар ҳангоми тарҷума ба забони арабӣ ва аз забони арабӣ бошад.

Дар байти боло агар дар тарҷумаи ашъор мушқил бошад метавон онро ба наср тарҷума кард ё ба ибораи саҳеҳтар шеърро ба шеър табдил кард, ин кор маҳорати боло меҳодад, ки шояд дар байни бисёре аз мутарҷимон ёфт нашавад. Дар воқеъ гоҳе вақтҳо тарҷумон бояд шоир бошад, то битавонад бо ҳифзи зебоишиносӣ ва ташбеҳоти шеър, идеаро дар қолаби шеъри зебо баён кунад. Масалан, арабҳо барои муқоисаи чехраи маъшуқи худ аз калима *моҳ* ё *қамар* истифода мекунанд, зеро муътақиданд, ки *моҳ* бо ранги сафед ва нури зебои худ шоистааст шабеҳи чехраи маъшук бошад. Дар шеъри форсӣ ҳам ҳамин тавр аст, чун аз калимаи *моҳ* барои муқоисаи он бо маъшук истифода мекунанд.

АДАБИЁТ

1. — للفيروز ابادي. القاموس المحيط. الناشر: مؤسسة الرسالة للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت لبنان 2005
2. القسم الفصل الثاني. بالغة أرسطو، الكتاب الأول، (ترجمة دبلو ريس روبرتس) "1529. مؤرشفة من الأصلي في 11 سبتمبر 2005.
3. جواد ميرشكاري. فرهنگ واژه‌های مصوب فرهنگستان. تهران: انتشارات فرهنگستان زبان و ادب فارسی. 2005.
4. رشيق القيروني. كتاب العمده. جلد اول ابن باب بالغت - صفحه 545.
5. زرکوب منصور. روش نوین فن ترجمه. تهران: 1532 چاپ سوم انتشارات ماني. 415 ص.
6. صفاء خلوصي. فن الترجمة. العراق: 1925م دار الرشيد. 553 ص.
7. غضنفری محمد. نگاهی بر چهار چوب تحلیلی بازتاب جهان بینی در ترجمه و مصداقهای آن در ترجمه ادبی اصفهان: 1524 مجله‌ی دانشکده ادبیات و علوم انسانی شماره 41، ص. 122-505.
8. غفاری مهید. حذف واژگانی به لحاظ معنایی در زبان فارسی تهران: 1525ه. ش. مجله ی رشد آموزش زبان و ادب فارسی شماره 43، ص 15-21.
9. فرهنگنامه اصول فقه. تدوین توسط مرکز اطالعات و مدارک اسالمی، ص193، برگرفته از مقاله "اشتراک لفظی".

ЧОЛИШҶОИ ПЕШОРҶҲИ МУТАРҶИМ ҲАНГОМИ ТАРҶУМА АЗАБОНИ АРАБӢ БА ЗАБОНИ ФОРСӢ

Ин таҳқиқ чолишхоеро, ки мутарҷим бо онҳо дар вақти тарҷумаи матн ба забони арабӣ рӯ ба рӯ мешавад баҳсу баррасӣ мекунад, ки барҷастатарини ин чолишҳо, чолишҳои маъноӣ аст, ки шомили мушқил чандмаъонӣ, иштироки лафзӣ, истилоҳот ва ибораҳо аст ва намунаҳои аз он. Пас аз он, чолиши

балоғӣ ё адабӣ мавзуи густурда дар баҳсу баррасӣ аст ва мусталзими мутолиаи дақиқ аст.

КАЛИДВОЖАҲО: забон, тарҷума, забони арабӣ, забони форсӣ, матн, тарҷумон, мушкилоти тарҷума, вожа, маъно.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДЧИКА ПРИ ПЕРЕВОДЕ С АРАБСКОГО НА ПЕРСИДСКИЙ ЯЗЫК

В исследовании говорится о проблемах, с которыми сталкивается переводчик, когда он хочет перевести переведенный им текст на арабский язык. Наиболее заметными из этих проблем являются семантические проблемы, которые включают проблему множественных значений, словесного совпадения, терминологии и выражений, а также примеры этого. После этого риторическая проблема является широкой темой для обсуждения и изучения и требует тщательного изучения.

Ключевые слова: язык, перевод, арабский язык, персидский язык, текст, переводчик, проблемы перевода, лексика, смысл.

THE CHALLENGES THAT THE TRANSLATOR FACES WHEN TRANSLATING FROM ARABIC TO PERSIAN

The research talks about the challenges facing the translator when he wants to transfer a text he has translated into the Arabic language. The most prominent of these challenges are the semantic challenges, which include the problem of multiple meanings, verbal co-occurrence, terminology and expressions, and examples of that. After that, the rhetorical challenge is a broad topic in discussion and study and requires careful study.

KEYWORDS: language, translation, Arabic, Persian, text, translator, translation problems, vocabulary, meaning.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Фаҳад Холид Тунайбик* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рудаки 17. E-mail: Fahdaa2@hotmail.com. Телефон: (+992)501046677.

Сведения об авторе: *Фахад Холид Тунайбик* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: Fahdaa2@hotmail.com. Телефон: (+992)501046677.

Information about the author: *Fahad Khaled Tunaybik* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: Fahdaa2@hotmail.com. Phone: (+992)501046677.

ИҚТИСОД – ЭКОНОМИКА

МАВКЕИ ЧАМЪИЯТҲОИ ДОРОИ МАСЪУЛИЯТИ МАҲДУД ДАР ТАШКИЛИ ХИЗМАТРАСОНИИ САЙЁҲӢ БАРОИ БЕҲДОШТИ СОҲАИ ИТТИЛООТӢ

Бойматова О.Л., Эшонкулов А.А.

Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон

«Тоҷикистони бихиштосои мо сарзамини мардуми соҳибмаърифату меҳмоннавоз ва кишвари меваҳои шаҳдбор буда, аз нигоҳи иқлим, боду ҳаво, манзараҳои табиат, кӯҳҳои осмонбӯс, пирахҳои азим, обҳои шифобаш, кӯлҳо ва чашмаҳои оби мусаффо, ҳайвоноту наботот ва урфу анъанаҳои мардумӣ дар олам нотакрор ва макони беҳтарини сайру сайёҳат мебошад» - зикр намудаанд Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон.

Сайёҳӣ падидае мебошад, ки тавассути он шахс берун аз ҷойи доимии истиқомат бо мақсадҳои раван мешавад, ки татбиқи онҳо бо муҳлати муайян маҳдуд буда, фаъолияти пардохтшавандаро дарбар намегирад ва истифодаи захираҳои сайёҳӣ ва инфрасохтори иншооти сайёҳиро дарбар мегирад. Сайёҳӣ барои ҳалли чунин вазифаҳои асосии муҳимми иҷтимоӣ фарҳангӣ мусоидат менамояд: ҷаҳонбинӣ, солимгардонӣ, ҳамгироӣ, рушд.

Аз ин лиҳоз, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардидани «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» (дар соли 2018) ва «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» (дар солҳои 2019-2021) иқдоми муфиди ояндабинонаи роҳбарияти сиёсии мамлакат мебошад.

Дар паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019 муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд, ки «аллакай, дар зарфи соли якуми эълон гардидани «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» дар деҳоти мамлакат як қатор пешравиҳо ба назар расида, рушди сайёҳӣ ва омӯзиши ҳунарҳои мардумӣ идома ёфта истодааст.

Бо вучуди ин, мо бояд суръати ободонӣ ва бунёдкориро боз ҳам вусъат бахшем, мушкилоти ҷойдоштаро бартараф созем ва барои рушди деҳот, сайёҳӣ ва тақвияти омӯзиши ҳунарҳои мардумӣ тадбирҳои иловагиро роҳандозӣ намоем».

Дар соли 2019 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 200 ширкати сайёҳӣ таъсис ёфта, дар самти хизматрасонии сайёҳон фаъолият намуда истодаанд. Дар соли зикргардида зиёда аз 1,2 млн. нафар сайёҳон аз афзалиятҳои сайёҳии мамлакат, аз ҷумла иншоотҳои таърихиву фарҳангӣ, кӯҳнавардӣ, истироҳативу табобатӣ ва экологии Тоҷикистон бархурдор шуданд.

Дар замони ҳозира Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати рушди соҳаи сайёҳӣ чораҳои зерини мушаххаси муфидро амалӣ намуда истодааст:

- беҳтар намудани иқтидору имкониятҳои инфрасохтори сайёҳӣ дар ҳамаи минтақаҳо ва зиёду хубтар кардани сатҳу сифати хизматрасониҳо ба сайёҳон;
- омода намудани мутахассисони соҳа ва забондон, донандаҳои фарҳангу таърих ва ҷуғрофияи кишвар мутобиқ ба талаботи бозори муосири сайёҳӣ;
- зиёд намудани корхонаю ташкилотҳо ва афзун гардонидани шумораи ҷойҳои кори соҳаи сайёҳӣ;
- мутобиқ намудани мактаби олии касбӣ барои ташаккули кадрҳои баландмалакаи соҳавӣ;
- беҳтар намудани гирифтани раводидҳо барои сайёҳон ва ҳамватанони бурунмарзӣ;
- истифодаи ҳамаи имконоти сохторҳои давлатӣ, соҳибкорӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ташкилоту созмонҳои ғайриҳукумати ҷиҳати рушди соҳаи сайёҳии ҷумҳурӣ ва муаррифии он дар арсаи ҷаҳонӣ;
- афзун намудани мавқеи соҳаи сайёҳӣ дар иқтисоди миллии кишвар ва ғайра.

Яке аз самтҳои муҳими рушди сайёҳӣ ва дигар соҳаҳои иқтисодиёт ин ташаккули густариш ва рушди ривочи сохторҳои мебошад, ки маҷмаи сайёҳии кишварро ташкил медиҳанд ва барои расидан ба ҳадафҳои махсуси соҳавӣ мусоидат менамоянд.

Маҷмаи сайёҳии мамлакат аз маҷмуи корхонаҳо, ташкилоту муассисаҳои, ки ба сайёҳон хизмат мерасонанд, инчунин ташкилотҳои ба онҳо хизматрасонанда (новобаста аз мақсад ва намудҳои сайёҳӣ, инчунин шакли моликият) иборат мебошад. Сохтори маҷмаи сайёҳӣ ба хизматрасониҳои асос ёфтааст, ки корхонаҳо, ташкилотҳо, муассисаҳои соҳа бевосита ба сайёҳон мерасонанд. Корхонаҳо ва ташкилотҳои, ки дар доираи маҷмаи сайёҳӣ хизмат мерасонанд, инфрасохтори маҷмаи баррасишавандаро ташкил медиҳанд. Ба онҳо, муассисаҳои таълимӣ, ширкатҳои аудиторӣ, ширкатҳои машваратии сайёҳӣ, ширкатҳои телекоммуникатсионӣ, ки ба мизочони корпоративӣ хизмат мерасонанд ва як қатор ташкилоту муассисаҳои дигар дохил мешаванд.

Ҳадамоти сайёҳӣ дар натиҷаи фаъолияти корхонаҳо, созмонҳо, муассисаҳои соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, ки қонебгардонии ниёзҳои гуногуни сайёҳонро таъмин мекунанд, ташаккул меёбад.

Қобили қайд аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сайёҳӣ асосан тавассути соҳибкорӣ рушд меёбад ва барои ин ҳамаи имкониятҳои ҳуқуқӣ муҳайё гардидаанд. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 12) зикр гардидааст, ки “асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд. Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад”.

Аз моддаи 1, банди 3-и Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум аст, ки соҳибкорӣ фаъолияти мустақилу ба таваккали худ амалишавандаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқи ба таври расмӣ ба қайд гирифташудае мебошад, ки барои ба даст даровардани фоида равона карда шудааст.

Дар ин асно шахсони ҳуқуқие, ки ташкилотҳои тиҷоратӣ мебошанд, метавонанд дар шакли вобаста ба шакли моликият ширкату ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ, кооперативҳои истеҳсолӣ, корхонаҳои воҳиди давлатӣ таъсис дода шаванд. Айни замон, ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ бештар дар шакли ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, ҷамъиятҳои дорой масъулияти маҳдуд таъсис дода мешаванд.

Дар соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон иштироккунанадагони бозори зикргардида асосан дар шакли шахсони ҳуқуқӣ ва дар навбати худ шахсони ҳуқуқӣ, чун қоида, дар шакли ҷамъиятҳои дорой масъулияти маҳдуд ташаккул дода шудаанд.

Дар қатори ширкатҳои, ки дар бозори сайёҳии Ҷумҳурияти Тоҷикистон фаъолияти назаррас доранд, ҷамъиятҳои дорой масъулияти маҳдуди зеринро номбар намудан мумкин аст:

ЧДММ «Авант-тур» дар соҳаҳои зерин хизматрасониҳои сайёҳиро пешниҳод менамояд: қабули сайёҳон дар ҳамаи минтақаҳои мамлакат; ташкили истироҳати бофароғат дар меҳмонхонаҳо ва меҳмонсаройҳо; ташкили сайёҳӣ дар минтақаҳои кӯҳӣ; банд намудан ва хариду ба мичозон расонидани чиптаҳои ҳавопаймо; ташкили эко-туризм, сайёҳии фарҳангиву таърихӣ дар ноҳияҳои кишвар; хизматрасониҳои роҳбаладон ва тарҷумонҳои касбӣ; кӯҳгардӣ, кӯҳнавардӣ, авто-, мото- ва велосайёҳӣ; сайёҳӣ дар хатсайрҳои кӯҳҳои Фон ва Помир; хизматрасониҳои вобаста ба гирифтани равидид ва рухсати ворид гардидан ба Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон; хизматрасониҳои нақлиётӣ дар ҳудуди Тоҷикистон ва ғайра.

ЧДММ «Панҷакент-интур» аз имкониятҳои муосири технологияи иттилоотӣ васеъ истифода намуда, бо сайёҳии воридотӣ машғул мебошад. Ширкат дар хатсайрҳои Душанбе, Бадахшон, Бохтар, Кулоб, Хучанд, Данғара, Норак, Истаравшан, Панҷакент ва дигар минтақаҳои кишвар саёҳати сайёҳонро ташкил намудааст. Дар фаъолияти ҷамъияти мазкур хатсайрҳои сайёҳӣ ба кӯҳҳои Фон (қули Исқандаркул, қули Аловуддин, қули Калон, қули Чуқурак, Пушти кул, кулҳои Марғузур), ба Помир (Душанбе – Норак – Данғара – Кулоб – Қалъаи Хум – Хоруғ – Ишкошим – Водии Вахон – қули Яшикул – Мурғоб – қули Каракул) мавқеи муҳим доранд.

ҚДММ «Тоҷикистон Тревел» ташкилкунандаи фаъолияти сайёҳии гуногунҷанба буда, дар асоси ташкили хизматрасониҳои сайёҳии зерин фаъолияти худро ба роҳ мондааст: ташкили пешвоз, будубош ва гусели сайёҳон; омода ва роҳандозӣ намудани барномаҳои сайёҳии таърихӣ фарҳангӣ, кӯҳгардӣ, кӯҳнавардӣ, барномаҳои ҳунармандӣ, велосаёҳат, шикор ва фотошикор, моҳидорӣ, хизматрасонии роҳбаладҳо ва тарҷумонҳои баландихтисос, барномаҳои зиёратӣ, интиқоли сайёҳон бо мошин, таъмин намудан бо ҷойи зист дар меҳмонхонаҳо, барномаҳои саргузаштӣ, ташкили сайёҳии гуруҳӣ ва инфиродӣ бо дархости мизочон ва ғайра.

ҚДММ «Помир Тревел» дар Тоҷикистон ва Осиёи Марказӣ намудҳои зерини саёҳатҳои шавқовару ташаккули ҷаҳонбинии васеъро ташкил менамояд: сайёҳии кӯҳӣ, сайёҳии ҳодисавӣ дар Помир, экотуризм, кӯҳнавардӣ дар кӯҳҳои Фон ва Помир, сайёҳӣ бо хатсайрҳои Роҳи бузурги абрешим, сайёҳӣ ба шаҳрҳои бостонӣ ва муосир, саёҳат бо асп ва ҷарҳбол ва ба монанди онҳо.

ҚДММ «Бадахшон тревел» хизматрасониҳои сайёҳиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ ва ноҳияҳои алоҳидаи Давлати Исломии Афғонистон ба роҳ мондааст.

ҚДММ «Ганҷина» дорои маркази савдои муосир, шӯбаи сайру саёҳат, маркази ташхису таботатӣ ва терминали автомобилӣ буда, шаклҳои гуногуни сайёҳиро амалӣ менамояд.

ҚДММ «Ориент Адвентур» хизматрасониҳои сайёҳиро ба мисли ҚДММ «Авант-тур» амалӣ менамояд.

Ҳамчунин, дигар ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд дар соҳаи сайёҳӣ фаъолияти босамару натиҷабардор доранд, ки инҳоро номбар кардан мумкин аст: «Тоҷик Сафари», «Помир Саёҳати Кӯҳӣ», «Атлас Тревел», «Бунёд Тур», «Кӯҳандиз», «Диана ва Т», «Ҷавохир», «Артуч Тревел», «Олами Саёҳат», «Ором Тревел», «Роҳат Тур», «Саразм 5500», «Сарез Тревел», «Адра Тур», «Марко Поло», «Зурмиҷ Тревел» ва ғайра.

Боиси зикр аст, ки ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуди соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз имкониятҳои технологияи иттилоотӣ ба таври васеъ бархурдоранд. Ҳамаи онҳо соҳиби веб-сомонаҳо буда, ба воситаи шабакаи умумичаҳонӣ афзалияту иқтидорҳои сайёҳии Тоҷикистонро тарғиб менамоянд ва сайёҳони тамоми дунёро ба кишвари нодири мо ҷалб менамоянд. Ин имкон дод, ки шумораи шаҳрвандони кишварҳои хориҷӣ, ки тибқи талаботи Созмони Ҷаҳонии Сайёҳӣ дар солҳои 2010-2019 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси сайёҳ сафар намудаанд, 7,86 маротиба зиёд гардида, 1257 ҳаз. нафарро ташкил дод.

Шабакаи васеи ширкатҳои сайёҳӣ, фаъолияти натиҷабарху самараноки онҳо ба рушди босуръати нишондиҳандаҳои соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намуданд (ҷадвали 1).

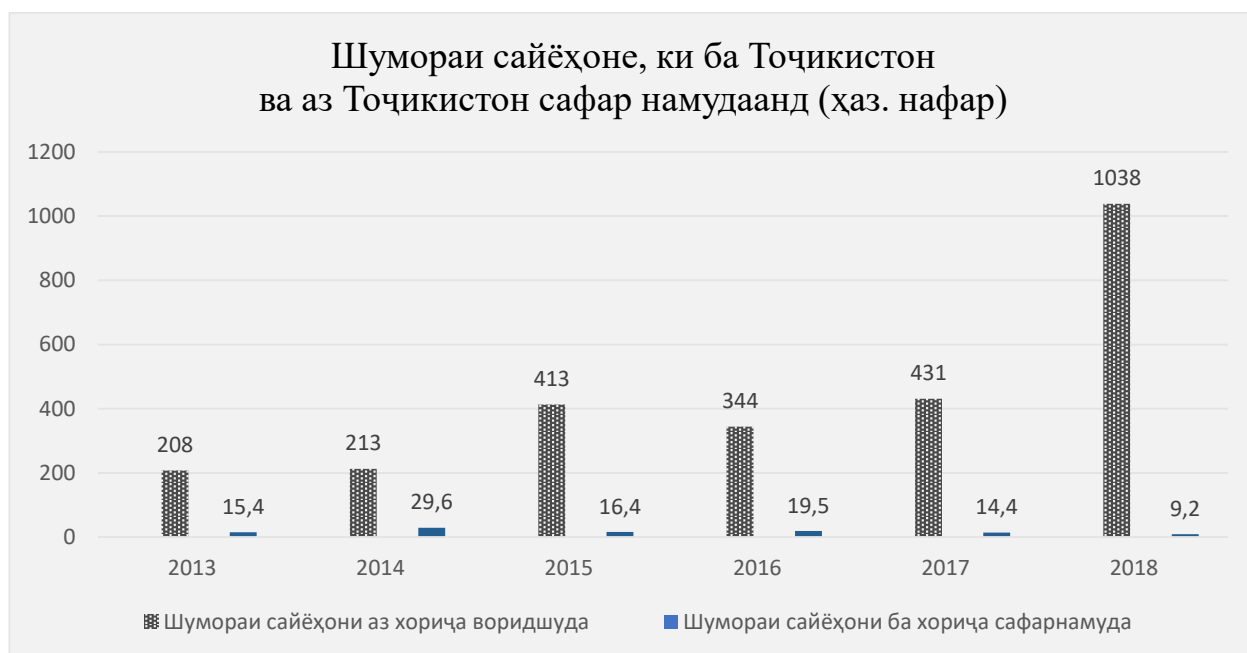
Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои асосии рушди соҳаи сайёҳӣ
дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2018

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Шаҳрвандони хориҷӣ, ки мутобиқи маълумоти мақомоти сарҳади давлатӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд, ҳаз. наф.	320	246	463	420	490	1154
Шаҳрвандони хориҷӣ, ки тибқи талаботи СҶС ба ҷумҳурӣ ба ҳайси сайёҳ ворид шудаанд, ҳаз. наф.	208	213	413	344	431	1038
Шумораи ширкатҳои сайёҳии фаъолияткунанда, адад	74	63	82	118	91	146

Теъдоди сайёҳони дохилие, ки тавассути ширкатҳои туристӣ ба хориҷа сафар намуданд, ҳаз. наф.	15,4	29,6	16,4	19,5	14,4	9,2
Теъдоди сайёҳони хориҷие, ки тавассути ширкатҳои туристӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд, ҳаз. наф.	2,7	3,6	3,1	3,6	4,4	6,7
Даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ (бе назардошти андоз аз арзиши изофа), ҳаз. сомонӣ	6225	10990	9583	8422	9076	16928

Таносуби шаҳрвандони хориҷие, ки тибқи маълумоти мақомоти сарҳади давлатӣ ва мутобиқи талаботи Созмони Ҷаҳонии Сайёҳӣ (СҶС) ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси сайёҳ ворид шудаанд ва теъдоди сайёҳони дохилиеро, ки тавассути ширкатҳои туристӣ ба хориҷа сафар намудаанд, аз диаграммаи 1 муайян намудан имконпазир аст.

Диаграммаи 1. Шумораи сайёҳоне, ки ба/аз Тоҷикистон сафар намудаанд

Ҳамчун шакли асосии ташкилию ҳуқуқӣ ташаккул ёфтани ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд дар бунёду рушди соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз хусусиятҳои онҳо вобастагии зиёд дорад. Ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд асосан дар шакли корхонаи хурд ташкил карда шуда, фаъолияти онҳоро ба талаботи иқтисоди бозаргонӣ ба зудӣ мувофиқ намудан имконпазир ва осон мебошад. Айни замон идоракунии онҳо ва қабул намудани қарорҳои фаврӣ дар ин соҳтор аз мураккабӣ бештар ҳолӣ мебошад.

Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд ин соҳтор мебошад, ки аз ҷониби як ё якчанд шахс таъсис дода шуда, сармояи оинномавии он тибқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ба ҳиссаҳо тақсим шудааст. Иштирокчиёни ин ҷамъият аз рӯи уҳдадорихоии он масъулият надоранд. Зарари аз рӯи фаъолияти ҷамъият бавучудомадаро иштирокчиёни он дар доираи арзиши саҳми гузошташон ба дӯш доранд.

Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд бо шумораи на бештар аз 30 нафар иштирокчӣ таъсис дода мешавад. Дар мавриди зиёд будани шумораи иштирокчиён аз ҳадди муқарраргардида ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд ба ҷамъияти саҳмӣ табдил дода мешавад.

Идоракунии чамъияти дорои масъулияти махдудро асосан маҷлиси умумии иштирокчиёни он (ҳамчун мақоми олии идораи чамъият) ва мақоми иҷроия (ки ба маҷлиси умумии иштирокчиён ҳисоботдиҳанда мебошад) амалӣ менамоянд.

Маҷлиси умумии иштирокчиёни чамъияти дорои масъулияти махдуд мувофиқи қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври истисноӣ масъалаҳои зеринро баррасӣ карда, вобаста ба онҳо қарори дахлдор қабул менамояд:

- қабул ва ворид намудани тағйири иловаҳо ба оинномаи чамъият ва муайян кардани андозаи сармояи оинномавии он;

- ташаккули мақомоти иҷроияи чамъият, тағйир ва пеш аз муҳлат қатъ намудани ваколатҳои онҳо;

- баррасӣ ва тасдиқи ҳисоботи солона ва тавозуни муҳосибавии чамъият, тақсимооти фоида ва зарари он;

- қабули қарор оид ба азнавташкилдихӣ ё барҳамдиҳии чамъияти дорои масъулияти махдуд ва ғайра.

Вазифаҳои салоҳияти мақоми иҷроияи чамъияти дорои масъулияти махдудро маҷлиси умумии иштирокчиёни чамъият муайян ва дар оиннома зикр менамояд.

Ин тартиби муқарраргардидаи ташаккули идоракунии ва ташкили фаъолияти чамъияти дорои масъулияти махдуд мавқеи ин сохторро ҳамчун шакли самараноктарини фаъолияти соҳибқарор дар шакли шахси ҳуқуқӣ муайян намудааст.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018. - <http://prezident.tj/ru/node/19088>.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олий. 26.12.2019. - <http://prezident.tj/node/21975>
3. Морозов М.А. Экономика туризма: учебник / М.А. Морозов, Н.С. Морозова, Г.А. Карпова, Л.В. Хорева. – М.: Федеральное агентство по туризму РФ, 2014.
4. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: 2019. – Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019.
5. Сайёҳӣ. Соҳае, ки рӯ ба рушд дорад. - https://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=39973.
6. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - <https://adliya.tj/>
7. Тоҷикистон - минтақаи сайёҳӣ. - <https://www.tajmedun.tj/tj/soli-rushdi-sayyehi-va-hunarhoi-mardumi/to-ikiston-minta-ai-saye-/>.
8. Қодиров Ф.С. Захираҳои сайёҳӣ: «Ёдгориҳои фарҳангӣ-таърихӣ ва табиӣ», Душанбе, Ирфон.-2012с.-128с.
9. Қодирова М. Ф. Қодиров Ф.С. «Асосҳои туризм» (Васоити таълимӣ барои донишҷӯён) Душанбе соли 2012с. 180с.
10. Қурбонов Ф.Х., Меликов Д.Г., Мулочаев С., Мулло А.Ш. Хуш омадед ба Тоҷикистон / Ф.Х. Қурбонов, Д.Г. Меликов, С. Мулочаев, А.Ш. Мулло. - Душанбе 2008с.
11. Маводи конфронси умумиҷумҳуриявии стратегияи тараққиёт ва ҷойгиршавии қувваҳои истеҳсолкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2005с.
12. Маргунов А.И. Таджикистан - край туризма / А.И. Маргунов. - Душанбе, 1980с.

МАВҚЕИ ЧАМЪИЯТҲОИ ДОРОИ МАСЪУЛИЯТИ МАХДУД ДАР ТАШКИЛИ ХИЗМАТРАСОНИИ САЙЁҲӢ БАРОИ БЕҲДОШТИ СОҲАИ ИТТИЛОӢ

Дар мақола бо дарназардошти он ки солҳои 2018-2021 аз ҷумла ба рушди соҳаи сайёҳӣ бахшида шудаанд, имкониятҳои воқеии густариш ва рушди босуръати сайёҳӣ дар Тоҷикистон таҳқиқ карда мешаванд. Дар ин маврид инчунин мавқеи афзалиятҳои чамъиятҳои дорои масъулияти махдуд дар ташкили хизматрасониҳои сайёҳӣ таҳлил карда шудаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: сайёҳӣ, маҷмааи сайёҳӣ, чамъияти дорои масъулияти махдуд, ташкили идоракунии веб-сомона, хизматрасониҳои сайёҳӣ.

РОЛЬ ОБЩЕСТВ С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ В ОРГАНИЗАЦИИ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

В статье, с учетом того, что 2018-2021 годы в числе других посвящены развитию индустрии туризма, рассматриваются реальные возможности ускоренного расширения и развития туризма в Таджикистане. Также анализируются статус и приоритеты обществ с ограниченной ответственностью при организации предоставления туристических услуг.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: туризм, туристический комплекс, общество с ограниченной ответственностью, организация управления, веб-сайт, туристические услуги.

ROLE OF A SOCIETY WITH LIMITED LIABILITY IN TOURISM ORGANIZATION

The article, taking into account the fact that 2018-2021, among others, is devoted to the development of the tourism industry, considers the real possibilities for the accelerated expansion and development of tourism in Tajikistan. It also analyzes the status and priorities of limited liability companies in organizing the provision of tourism services.

KEYWORDS: tourism, tourist complex, limited liability company, management organization, website, travel services.

Маълумот дар бораи муаллифони: *Бойматова Омина Лақаевна* – Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуюм. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айнӣ, 31.

Эшонқулов Алишер Алигулович – Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи технологияи иттилоотӣ ва иктисодӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айнӣ, 31. Телефон: (+992) 935813704. E-mail: vakhon-04@mail.ru

Сведения об авторах: *Бойматова Омина Лақаевна* – Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана, магистрант второго курса. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, у. Аини, 31.

Эшонқулов Алишер Алигулович – Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана, старший преподаватель кафедры информационных технологий и экономики. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, у. Аини, 31. Телефон: (+992)935813704. E-mail: vakhon-04@mail.ru

Information about the authors: *Boymatova Omina Laqaevna* – State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master's student. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Aini, 31.

Eshonqulov Alisher Aligulovich – State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, Senior Lecturer of the Department of Information Technologies and Economics. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Ayni, 31. Phone: (+992)935813704. E-mail: vakhon-04@mail.ru

КРАТКАЯ ИНФОРМАЦИЯ ОБ ОТДЫХЕ В САНАТОРИЯХ

Рабиева С., Саидова М., Джумаева Ш.

Таджикский государственный институт изобразительного искусства и дизайна

Среди жителей больших городов распространены стрессы, депрессии и синдром хронической усталости. В отпуске переключиться на другой ритм жизни сложно: будь то экскурсионная поездка по Европе или "пакетный" тур на море, где отдыхающего сразу же пытаются занять разнообразными мероприятиями - от отельной анимации до шопинга. Порой после такого отдыха хочется взять еще пару дней передышки.

Другое дело санаторий: стандартная путевка рассчитана на две-три недели, отдыхающему рекомендуется соблюдать определенный режим дня, дозировать активность и чередовать ее виды. За это время можно действительно восстановить силы, выспаться, улучшить самочувствие и вернуться в полноценную рабочую форму.

Каждый день в санатории - это полезная вкусная еда, прогулки на свежем воздухе, лечебные процедуры, единение с природой и возможность никуда не спешить и не суетиться. Такое времяпрепровождение благотворно влияет на человека, привыкшего к воздействию негативных факторов: ненормированный рабочий день, стресс и плохая экология.

Даже здоровым людям нужно заботиться об организме, чтобы он работал без сбоев. Один из способов повысить иммунитет и провести профилактику болезней - регулярно восстанавливать силы на специализированных курортах. Кроме процедур, терапевтический эффект оказывают сразу несколько факторов: природные лечебные факторы, режим дня, диетотерапия, двигательная активность. После такого отпуска становится гораздо легче приобрести полезные привычки. Однако безупречное здоровье - это редкость. Даже когда у пациента нет конкретных жалоб, при осмотре врач все же может выявить отклонения, характерные для определенного возраста и образа жизни - например, проблемы с опорно-двигательным аппаратом или сердечно-сосудистой системой. Игнорировать такие симптомы может быть чревато неприятностями.

Санаторий - место, где вам помогут предотвратить развитие болезней на том этапе, когда они еще не приносят ощутимого вреда. Здесь можно пройти диагностику и лечение в спокойном режиме,

не выгадывая время от повседневных дел. На скрининговое обследование ("мини-чекап") уходит всего один день: в него входит общий анализ крови, общий анализ мочи, ЭКГ, УЗИ внутренних органов и консультация терапевта, возможно также провести консультацию со стоматологом или другим узкопрофильным специалистом. В санатории "Волжские дали" до конца 2018 года такое обследование проводится со скидкой 10%, в подарок пациент получает консультацию косметолога. Кстати, заботясь о профилактике заболеваний, администрация санатория предлагает в перерывах между исследованиями и в ожидании их результатов получить в спа-центре санатория любую косметическую процедуру также со скидкой 10%.

Если же у отдыхающего имеются хронические заболевания, то санаторно-курортное лечение позволит в разы уменьшить число их обострений и повысить трудоспособность.

Благоприятно влияет на здоровье и само пребывание в экологически чистых районах, где находятся санатории. Чистый воздух, мягкий климат, целебные воды и грязи благотворно влияют на функции организма. Минеральные воды (ванны и питьевое лечение) оказывают мощное оздоравливающее воздействие, которое продолжается еще длительное время после отъезда из санатория.

"На воды" стоит ехать в санатории под общим названием "Долина Нарзанов". Они расположены в Кисловодске, Ессентуках, Железноводске и Нальчике. Дом отдыха "Янтарь" в Светлогорске находится на берегу моря среди сосен - сочетание йодированного воздуха и хвойного аромата тонизирует организм, нормализует нейроэндокринную систему и дарит душевное равновесие. А санаторий "Солнечный" в Краснодарском крае назван так из-за благодатных погодных условий - более 180 солнечных дней в году и теплая влажная зима.

Санаторный ритм жизни помогает не только поправить здоровье, но и сбросить лишний вес и преобразиться. На курортах сети "РЖД-ЗДОРОВЬЕ" отдыхающим предлагается трехразовое питание по системе шведский стол с большим выбором свежих фруктов, овощей, салатов и полезных каш. В санаториях есть все возможности, чтобы поддерживать физическую активность: тренажерный зал с фитобаром, зал для занятий йогой, крытый бассейн с гидромассажем, пляжный волейбол, теннисные корты - закрытые и на открытом воздухе - и другие спортивные площадки. Можно взять напрокат велосипед, самокат, ролики, палки для скандинавской ходьбы, а зимой - лыжи и санки.

Улучшить состояние кожи позволяют такие популярные способы, как финская сауна, инфракрасная сауна, русская баня и массаж. Кроме этого, санатории предлагают большой выбор современных косметологических услуг. Озонотерапия улучшает цвет и структуру кожи, избавляет от излишних локальных жировых отложений, постакне и мимических морщин. Комплекс спа-процедур с коллагенарием повышает упругость кожи, выравнивает ее цвет и тон, осветляет пигментные пятна. В спа-зоне санатория "Транссиб", помимо процедур в кедровой фитобочке, проводятся пилинги и шоколадные обертывания с дренажным эффектом.

При этом можно не откладывать и привычные уходовые ритуалы: в санаториях сети "РЖД-ЗДОРОВЬЕ" работают парикмахерские, салоны красоты и кабинеты косметолога.

В некоторых процедурах используются уникальные ингредиенты, характерные только для определенного региона. Например, санаторий "Мыс Видный" предлагает лечебные ванны, обертывания и маски для волос с раствором черноморской луги - так называется продукт добычи соли, который по ряду лечебных параметров превосходит соль Мертвого моря.

Для тех, кто приезжает в санаторий в первую очередь за молодостью и красотой, предусмотрены особые программы, направленные на снижение веса, моделирование силуэта, улучшение качества кожи и здоровье волос. Специально для таких пациентов диетологи разработали сбалансированное шестиразовое питание из натуральных продуктов. А тем, кто не готов брать длинный отпуск, подойдет короткая релакс-программа "Инь-янь выходные" в подмосковном санатории "Буран".

Семь санаториев сети "РЖД-ЗДОРОВЬЕ" находится на Черном море: здесь можно не только лечиться, но и полноценно отдыхать. В пешей доступности от санаториев - собственные оборудованные пляжи с зонтами, тентами, спасателями и медицинскими постами. На пляже санатория "Черноморье" в Сочи установлен еще и детский бассейн. А на территории санатория "Октябрьский" можно посещать собственный зоопарк каждый день.

В санаториях, как в высококлассных отелях, есть аниматоры, караоке, бильярд, дискотеки, концерты и бесплатный Wi-Fi в номерах. При этом у каждого санатория есть свой особый колорит: в "Октябрьском" работает аквапарк с баром, а в "Черноморье" можно взять напрокат автомобиль или заказать катер.

Кроме того, в отличие от самостоятельно организованного "дикого" отдыха, при покупке путевки в санаторий, вы заранее представляете, сколько потратите на питание, проживание и лечение: все включено в стоимость путевки.

Санаторий - подходящий вариант для семейного отдыха. В них все устроено для удобного размещения родителей с детьми: для маленьких посетителей есть отдельные меню, игровые комнаты и детские стульчики в ресторанах и кафе. Кроватку, манеж или коляску можно взять напрокат - как и детские велосипеды, ролики маленьких размеров и даже механические машинки. Среди других развлечений - детские площадки, аниматоры и даже своя дискотека, а при наличии пляжа - надувные аттракционы.

Также в большинстве санаториев сети "РЖД-ЗДОРОВЬЕ" предусмотрены специальные детские комнаты с воспитателями, где можно оставить малыша на время процедур. При этом каждый член семьи сможет подобрать себе тематическую оздоровительную программу: "Мужское здоровье", "Мужское долголетие", "Красивая осанка", "Гармония тела", "Детоксикация и снижение веса", "Антистресс" и др. Пенсионерам с 1 октября предоставляется круглогодичная скидка 5% на путевку в любой санаторий сети.

Отдельный комплекс процедур разработан специально для детей. Программа "Юный гений", действующая в доме отдыха "Волжские дали", поможет школьникам снять эмоциональное напряжение, улучшить работу нервной системы и нормализовать сон. А часто болеющим детям подойдет программа "Укрепи иммунитет", включающая лечение у педиатра и стоматолога, теплолечение, ингаляции, сеансы пребывания в соляной пещере и лечебное плавание.

Не стоит опасаться, что на санаторном отдыхе семейству будет скучно: курорты традиционно располагаются в живописных местах, где есть на что посмотреть. Сеть "РЖД-ЗДОРОВЬЕ" организует для отдыхающих экскурсии по ближайшим достопримечательностям. Из Светлогорска можно съездить в замки Восточной Пруссии, из Эссентуков - к храмам X века в Архызе. А еще можно отправиться в круиз по Абхазии, в сплав по горной реке на Алтае, увидеть Медовые водопады, Воронцовские пещеры и реликтовые рощи, полюбоваться горой Эльбрус и побывать в дельфинарии - и все это без отрыва от оздоровительной программы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лейзерман В. Г. Управление деятельностью санаторно-курортного учреждения в новых экономических условиях: автореф. дис. ... канд. мед. наук. — Оренбург, 2000.
2. Лимонов В. И. О механизме регулирования рынка санаторно — оздоровительных услуг// Вопросы курортологии физиотерапии и лечебной физической культуры 2002 № 3.
3. Баричев С., Афанасьев Д. Шагни в INTERNET самостоятельно / С. Баричев, Д. Афанасьев. — М.: Кулиц-образ, 2001.
4. Беганова Т. В. К вопросу совершенствования управления лечебным процессом в санаторно- курортном учреждении // Агрокурорт М., 2001 № 4.

МАЪЛУМОТИ МУХТАСАР ДАР БОРАИ ИСТИРОҲАТ ДАР ОСОИШГОҲО

Дар мақолаи мазкур муаллифон оид ба истироҳат дар осоишгоҳҳо маълумоти мухтасар овардаанд. Онҳо қайд мекунанд, ки ҳастагӣ ва афсурдагӣ дар байни сокинони шаҳрҳои калон маъмуланд ва яке аз роҳҳои асосии ҳалосӣ аз ин ҳолатҳо – ин истироҳат дар санаторияҳо мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: осоишгоҳ, ҳастагӣ, афсурдагӣ, бемориҳо.

КРАТКАЯ ИНФОРМАЦИЯ ОБ ОТДЫХЕ В САНАТОРИЯХ

В данной статье авторы предоставляют краткую информацию об отдыхе в санаториях. Они отмечают, что усталость и депрессия распространены среди жителей больших городов, и одним из основных способов избавиться от этих состояний является отдых в санаториях. **КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:** курорт, усталость, депрессия, болезни.

BRIEF INFORMATION ABOUT RECREATION IN SANATORIUMS

In this article, the authors provide brief information about holidays in sanatoriums. They note that fatigue and depression are common among residents of large cities, and one of the main ways to get rid of these conditions is to relax in sanatoriums.

KEYWORDS: resort, fatigue, depression, illness.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Рабиева Сайрам* - Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети технологияи иттилоотӣ ва иқтисод, ихтисоси веб-дизайни компютерӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи С. Айни 31. Телефон: **002020785**.

Саидова Мафтун - Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети технологияи иттилоотӣ ва иқтисод, ихтисоси веб-дизайни компютерӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи С. Айни 31.

Ҷумаева Шукрона - Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети технологияи иттилоотӣ ва иқтисод, ихтисоси веб-дизайни компютерӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи С. Айни 31.

Сведения об авторах: *Рабиева Сайрам* – Таджикский государственный институт изобразительного искусства и дизайна, магистр второго курса факультета информационных технологий и экономики по специальности компьютерный веб-дизайн. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Айни, 31. Телефон: **002020785**.

Саидова Мафтун - Таджикский государственный институт изобразительного искусства и дизайна, магистр второго курса факультета информационных технологий и экономики по специальности компьютерный веб-дизайн. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Айни, 31.

Джумаева Шукрона - Таджикский государственный институт изобразительного искусства и дизайна, магистр второго курса факультета информационных технологий и экономики по специальности компьютерный веб-дизайн. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Айни, 31.

Information about the authors: *Rabieva Sairam* – State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master’s student of the Faculty of Information Technologies and Economics, specializing in computer web design. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Ayni street, 31. Phone: **002020785**.

Saidova Maftuna - State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master’s student of the Faculty of Information Technologies and Economics, specializing in computer web design. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Ayni street, 31.

Jumaeva Shabnam - State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master’s student of the Faculty of Information Technologies and Economics, specializing in computer web design. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Ayni street, 31.

ХУСУСИЯТҲОИ ИНКИШОФ ВА РАВАНДҲОИ МУОСИРИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ

Саидмуродзода Г.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои таҳлили дақиқтари ангезаҳои муҳочирати аҳоли таснифоти муҳочират аз ҷониби мо мавриди таҳқиқ қарор дода шуд. Дар ҳоли имрӯз якчанд навъи таснифоти муҳочират вучуд дорад. Тибқи яке аз онҳо, ки меъёри онҳо муваққатӣ буданро ташкил медиҳад, муҳочират ба панҷ навъ тақсим шудааст, ки инҳо мебошанд: тасодуфӣ, паёнай, мавсимӣ, муваққатӣ ва бебозгашт.

Муҳочиратҳои тасодуфӣ сафарҳои қорӣ, фароғатӣ ва ғайра мебошанд, ки маъмулан вақти мунтазам надоранд ва ба ҳамагон як самт буданашон низ ҳатмӣ нест. Ин навъи муҳочират аз лиҳози миқёс нисбатан калон аст ва дар замони муосир бо суръати нисбатан қавӣ пеш рафта, дигар навъҳои муҳочиратро ба ақиб меандозад.

Муҳочиратҳои паёнай – сафарҳои ҳаррӯза ё ҳарҳафтаи аҳоли мебошанд, ки аз маҳалли истиқомат то ҷойи қор ё таҳсил ва баръакс, ки ҳар ду дар маконҳои мухталиф қарор доранд, сурат мегиранд. Ин навъи муҳочират дар бештари давлатҳо хеле маъмул аст ва то имрӯз дар ҳоли фаъолшавӣ аст, махсусан дар он минтақаҳо, ки шаҳрҳои бузург қарор доранд ва шумораи зиёди аҳолии шаҳрҳои хурди мучовир ва маҳалҳои аҳолишинро ба худ ҷалб месозанд.

Муҳочиратҳои мавсимӣ – ҷойивазкунии маъмулан аҳолии аз лиҳози иқтисодӣ фаъол ба ҷойҳои қорӣ муваққатӣ ё истиқоматӣ ба муҳлати якчанд моҳ, вале на бештар аз як сол бо бозгашти ҳатмӣ ба ҷойи истиқомати доимӣ мебошад. Чунин навъи муҳочиратҳо бо навъҳои мавсимии қор (масалан, кишоварзӣ) ва фаъолият (шиқор, моҳидорӣ ва ғайра) вобастагӣ доранд.

Муҳочиратҳои муваққатӣ – ба дигар макон соқин шудани аҳоли ба муҳлати нисбатан дароз, вале маҳдуди қаблан муқарраршуда мебошад, ки маъмулан ба қор (масалан, тибқи шартномаи меҳнатӣ дар дигар кишвар, шаҳр, минтақа) вобаста аст.

Муҳочирати бебозгашт (доимӣ) – ҷойивазкунии аҳоли дар робита ба тағйири ҷойи истиқомати доимӣ мебошад, ки бо соқин шудан ба кишвари дигар ҳамзамон ивазшавии шаҳрвандиро дар пай дорад.

Тибқи таснифоти дигар, ки асоси онро сабабҳои кӯчиш ташкил медиҳад, муҳочират меҳнатӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ ва никоҳӣ мешавад.

Муҳочирати меҳнатӣ – натиҷаи кӯчиши аҳоли ба сабабҳои иқтисодӣ мебошад (бекорӣ, бесуботии иқтисодӣ, адами талабот ба баъзе ихтисосҳо дар бозори меҳнат, музди ноқофии меҳнат ва амсоли инҳо).

Муҳочирати сиёсӣ – натиҷаи ивазшавии режими сиёсӣ, рақобати идеологӣ ё мочароҳои сиёсӣ ва тарқи маҳалли зист қардани аҳоли дар натиҷаи фишорҳои хусусияшон мухталиф (динӣ, идеологӣ, наҷодӣ) мебошад. Ин навъи муҳочират муҳочироноро бо номи гуреза ё паноҳанда ба вучуд меорад.

Сабаби асосии *муҳочирати ҳарбӣ* ҳолати ҷангӣ ва инчунин баъдиҷангӣ мебошад, ки метавонад эвакуатсия, реэвакуатсия ва депортатсияи аҳолиро дар пай дошта бошад. Ҳолати охири (депортатсия) дар давраи оромӣ низ мушоҳида мешавад.

Муҳочирати никоҳӣ бо сабаби оила барпо қардан бо намояндаи кишвари дигар ба вучуд меояд. Чунин навъи муҳочират бо сабаби фаъолияти агентҳои никоҳӣ, пеш аз ҳама дар шабакаи Интернет хеле густариш ёфтааст. Муҳочирати никоҳӣ ба мардона ва занона ҷудо мешавад. Хусусияти муҳочирати никоҳиро дар Русия сатҳи баланди муҳочирати никоҳии занона ташкил медиҳад.

Таснифоти навбатӣ – вобаста ба ҳислати тасмимگیرӣ нисбат ба муҳочират (интихоби шахсӣ ё иҷборӣ) муҳочиратро ба *ихтиёрӣ* ва *маҷбурӣ* ҷудо мекунанд (масалан, мочароҳои миллӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ ва ғ., инчунин бекорӣ ва амсоли инҳо).

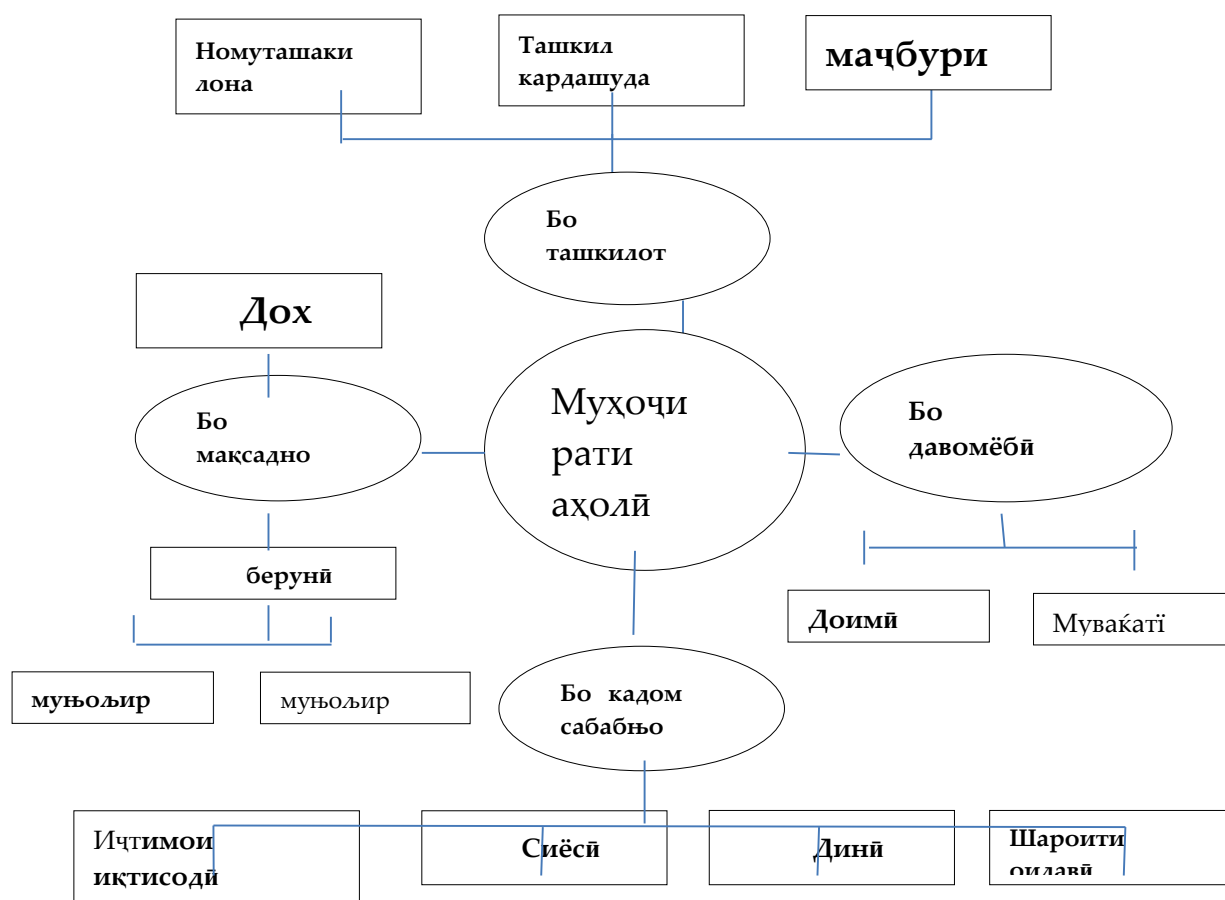
Муҳочирати ташкилӣ масалан, дар амалияи бунёди хоҷагидорӣ ИҶШС ба таври густарда истифода мешуд. Солҳои 50-60-уми асри XX миқдори назарраси захираҳои меҳнатӣ (беш аз 1,5 млн нафар) барои азхудкунии заминҳои навқорами бекормонда ба минтақаҳои Қазоқистони Шимолӣ ва Сибири Ҷанубӣ равона шуданд. Вобаста ба тартиби нақша сафарбарсозии қувваи қорӣ ба бузургтарин соҳтмонҳои ИҶШС – НОБ-ҳои Сибир, комплекси газӣ-нафтӣ Сибири Ғарбӣ, ТПК-и Тимано-Печорск, БАМ ва дигар иншоотҳои саноатӣ, ки дар ноҳияҳои Шимол, Сибир ва Шарқи Дур бунёд мешуданд, идома дошт ва шаҳрвандони Тоҷиконро бо роҳатҳои қорӣ барои бунёди ин иншоотҳо равона мешуданд. Ҳамзамон, селҳои муҳочират аз Русия ба ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон, ки мутахассисон барои фаъолияти қорҳои мавҷудӣ саноатӣ намерасиданд, ташкил шуд. Чунин сиёсати муҳочират дар баробари паҳлуҳои мусбат, натиҷаҳои манфӣ ҳам дошт, зеро бо сабаби ноқифоя будани шумораи муҳочирони дар ҷойҳои нав соқиншуда ва боқимонда камшавии қисме аз аҳолии ноҳияҳои навбунёд мушоҳида мешуд.

Муҳочирати номуташаққил ё фардӣ ҷойивазкунии ҳудудии аҳоли мебошад, ки сабабҳои он бештар қардани вазъи зиндагии худ дар ҷойҳои нав, бунёди оила, таҳсилот ва амсоли инҳо мебошад.

Намунаи дигари тақсимооти бузург дохилӣ ва хориҷӣ мебошад.

Муҳочирати хориҷӣ кӯчиши гурӯҳи аҳоли ба берун аз қаламрави давлат чи бо тағйирёбии ҷойи истиқомат (муваққатӣ ва доимӣ) ва чи бидуни он мебошад. Муҳочирати ғайрирасмиро (махфӣ, ғайриқонунӣ) ҳам метавон ба муҳочирати хориҷӣ мутааллиқ донист. Муҳочирати ғайрирасмӣ ба вуруд ба ҳудуди давлати дигар бо вайронкунии қонунҳои ин давлат нисбат ба шаҳрвандони хориҷӣ алоқамандӣ дорад.

Таснифоти хулосавии намудҳои муҳоҷирати аҳоли дар расми 1. оварда шудааст:

Расми 1 – Намудҳои муҳоҷирати аҳоли.

Сабабҳои муҳоҷирати, ҳамчунин, назарияи деприватсияи нисбӣ (Relative deprivation) ва назарияи низомҳои ҷаҳонӣ (World systems theory) низ тавсиф кардаанд. Назарияи деприватсияи нисбӣ таъкид менамояд, ки фарқи фарқи даромадҳои миёни ҳамсоғон ва ё дигар хоҷагиро дар ҷомеа омилҳои муҳими муҳоҷирати мебошад. Ангезаҳо ба муҳоҷирати дар минтақаҳо, ки бо нобаробарии макроиқтисодии худ фарқ мекунад, нисбатан бештар аст. Интиқоли пулҳо дар дурнамои кӯтоҳмуддат метавонад нобаробариро афзоиш диҳад, вале дертар он амалан нобаробариро кам мекунад. Муҳоҷирон дар аксари ҳолатҳо сармояи инсонии худро самараноктар ва аз ин қор бевосита ва бавосита манфиат мегиранд. Муҳоҷирони муваффақ метавонанд сармояи худро барои таъмини таҳсилоти хуби фарзандон ва шароити бехтари зиндагии оилаи худ истифода намоянд. Муҳоҷирони муваффақи дорои тахассуси баланд барои муҳоҷирони эҳтимолии дигар, ки умеддоранд ба ҷунин сатҳи муваффақият бирасанд, метавонанд намуна бошанд.

Дар муайян кардани нави муҳоҷирати меҳнати ба сиёсати муҳоҷирати таъсиркунанда намояндагони назарияи сармояи инсонӣ, ки яке аз равияҳои муҳими мактаби неоклассикӣ мебошад, саҳми бузург гузоштаанд. Г. Беккер ва Т. Шултс муҳоҷирати ҳамчун методи ғайримустақими сармоягузорӣ ба сармояи инсонии қоргар-муҳоҷир медонистанд, ки фароҳамшавии минбаъдӣ он дар шароити бозори маҳаллии меҳнат имконнопазир аст. Ин назария танҳо ғоидаи иқтисодӣ ва хароҷоти муҳоҷирро, ки ихтисосманд аст, ба ҳисоб мегирад, балки ғоида ва хароҷоти психологӣ-ҳиссиётӣ ва инчунин имкониятҳои дастрасӣ ба неъматҳои сатҳи нисбатан болотарро низ дар назар мегирад. Муҳоҷирони меҳнатие, ки

дар пайи афзудани сармояи инсонии худ ҳастанд, ҳангоми тасмимгирӣ дар хусуси муҳоҷират Ҷоидҳои ояндаро аз шиносӣ кардани неъматҳои ҷамъиятӣ (ғайримоддӣ)-и сатҳи нисбатан рушдкардаи ҷамъият гирифтаашон қадршиносӣ мекунамд.

АДАБИЁТ

1. Асмус Т.А. Демография (конспект лекций) / Т.А. Асмус, А.В. Коваленко Томск: ТПУ, 2000.
2. Закон Республики Таджикистан «О правовом положении иностранных граждан в Республике Таджикистан», 1998 г.
3. Зотова Н.А. Трудовая миграция из Таджикистана. http://www.ia-centr.ru/public_details.php?id=91
4. И. В. Ивахнюк Международная трудовая миграция МГУ. М-2005.
5. Из отчетов Миграционной службы при Правительстве Республики Таджикистан, 2010 год.
6. Ионцев В. А., Денисенко Б. А., Хореев Б. С. Миграциология. – МГУ, 1989. – С. 4-10.
7. Центр новостей ООН, от 29. 11. 2010 года.
8. Центр новостей ООН, от 29. 11. 2010 года.

ХУСУСИЯТҶОИ ИНКИШОҶ ВА РАВАНДҶОИ МУОСИРИ МУҶОҶИРАТИ МЕҶНАТӢ

Мақолаи мазкур ба масъалаҳои таҳлили дақиқтари анғезаҳои муҳоҷирати аҳоли ва таснифоти муҳоҷират бахшида шудааст. Дар шароити муосир якҷанд навъи таснифоти муҳоҷират вучуд дорад. Тибқи яке аз онҳо, ки меъёри онҳо муваққатӣ буданро ташкил медиҳад, муҳоҷират ба панҷ навъ тақсим шудааст, ки инҳо мебошанд: тасодуфӣ, паёпай, мавсимӣ, муваққатӣ ва бебозгашт. Дар адабиёти илмӣ ватанӣ ва хориҷӣ намудҳои дигари муҳоҷирати қувваи корӣ низ мавҷуданд.

КАЛИДВОҶАҶО: муҳоҷирати тасодуфӣ қувваи корӣ, мавсимӣ, қувваи корӣ, Ҷоиди иқтисодӣ, музди кор, сабабҳои иқтисодӣ.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ

Данная статья посвящена вопросам более точного анализа мотивов миграции населения и классификации миграции. В современных условиях существует несколько типов иммиграционной классификации. Согласно одной из них, критерием которой является временность, миграция делится на пять типов: случайную, последовательную, сезонную, временную и необратимую. В отечественной и зарубежной научной литературе встречаются и другие виды трудовой миграции.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: случайная миграция рабочей силы, сезонность, рабочая сила, экономические выгоды, заработная плата, экономические причины.

DEVELOPMENT FEATURES AND MODERN PROCESSES OF LABOR MIGRATION

This article is devoted to the issues of a more accurate analysis of the motives for population migration and the classification of migration. In modern conditions, there are several types of immigration classification. According to one of them, the criterion of which is temporality, migration is divided into five types: random, sequential, seasonal, temporary and irreversible. There are other types of labor migration in domestic and foreign scientific literature.

KEYWORDS: random migration of labor, seasonality, labor force, economic benefits, wages, economic reasons.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидмуродзода Гулноза – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми ихтисоси иқтисодӣ ҷаҳон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: gulnozasaidmurodova58@mail.com

Сведения об авторе: Саидмуродзода Гулноза – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности мировой экономики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: gulnozasaidmurodova58@mail.com

Information about the author: *Saidmurodzoda Gulnoza* – Tajik National University, second-year master`s student in World Economy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: gulnozasaidmurodova58@mail.com

ҲУҚУҚ – ПРАВО

ВОСИТАҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАЪМИНИ СИФАТИ МОЛ ДАР СОҲАИ ҲУҚУҚИ МАДАНИ

Азизова Ф.Н

Донишгоҳи милли Тоҷикистон

Воситаҳои ҳуқуқии таъмини сифати мол дар соҳаи ҳуқуқи маданӣ, тарзҳои таъминкунӣ, танзими техникӣ ва ба тариқи шартномавӣ таъмин намудани онҳоро фаҳмидан мумкин аст.

Мутобиқи моддаи 482-и Кодекси Мадании ҚТ “шартнома созиши ду ва зиёда шахс барои ба вучуд овардан, тағйир додан ё қатъ гардидани ҳуқуқ ва уҳдадорихои маданӣ мебошад”.

Тибқи назарияи ҳуқуқ ба чораҳои таъминкунанда воситаҳои тартиботи иқтисодӣ, ташкилӣ, ҳуқуқӣ, идеологиро, ки дар шакли воқеӣ амалишаванда мебошанд, дохил намудан мумкин аст.

Б.М. Гонгало қайд менамояд, ки мафҳуми умумиэтирофгардидаи чораҳои таъминкунанда дар адабиёти ҳуқуқӣ вучуд надорад ва ӯ диққати асосиро ба он ҷалб менамояд, ки концепсияи роҳбарикунанда ба ҷудо намудани ду гурӯҳ чораҳои таъминкунанда асос ёфтаанд: умумӣ (асосӣ), ки “мумкин аст ба мақсади маҷбуркунӣ ба иҷрои ҳама уҳдадорихои муносибатҳои ҳуқуқӣ бе истисно истифода шаванд” ва махсус (иловагӣ), ки “на ба ҳама, балки ба он уҳдадорихоест истифода мешавад, ки барои онҳо махсусан бо қонун ё созишномаи тарафҳо муқаррар гардидааст”.

Концепсияи зикргардида дар айни замон аҳамиятнок мебошад. Он дар асарҳои олимони намоён коркард шудааст ва аллақай ин ҳолат муҳим буда, бар замми ин бисёре аз муқарраротҳои он бебаҳс мебошад. Фаҳмиши уҳдадорӣ аз мафҳуми чораҳои таъминкунанда, ки барои ҳифзи ҳуқуқ ва ҳимояи манфиатҳои қонунии иштирокчиёни ҳама (на танҳо уҳдадорӣ) муносибатҳои ҳуқуқӣ истифода мешаванд, боиси дастгирӣ мебошад. Дар чунин усул низоми тарзҳои таъмини уҳдадорӣ ҳамчун қисми низоми чораҳои умумӣ этирофгардида пайдо мешавад. Мутаносибан, ба зернизомии мазкур ҳама аломатҳои асосии низоми чораҳои таъминкунанда хос аст.

“Воситаи ҳуқуқӣ ба монанди мафҳуми механизми танзими ҳуқуқӣ истилоҳи ҷамъшаванда нест, баръақс онҳо худ ба ин механизм ворид мешаванд. Воситаи ҳуқуқӣ - ин тарзҳо ва усулҳои амал, ки бо таҷртбаи ҳуқуқӣ коркард шудааст ва роҳҳои мувофиқи рафтори субъектони муносибатҳоро дар давраи амалигардонии ҳуқуқ ифода мекунад”.

Нақши ҳуқуқ дар таъмини сифати маҳсулот танҳо он вақте манфиатнок аст, ки бо ёрии воситаҳои махсуси ҳуқуқӣ муайянкунии муносибатҳоро зери назорати беруна қарор диҳем ва дар зиндагӣ қоидаи рафтори аз ҷониби ҳуқуқ талабкунандаи шахсро сабаб намоем, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ ба он равона карда шудааст.

Низоми зерини тарзҳои ҳуқуқи маданияи таъмини сифати молро тасниф намудан мумкин аст:

- шартномаи ҳуқуқи маданӣ;
- уҳдадорӣ гайришартномавӣ;
- стандартҳо, дастурҳои техникӣ, нақша ё эъломияҳои техникӣ;
- шартҳои техникӣ;
- аккредитатсияи субъектони баҳодихии мутобиқат;
- таъсиси низоми озоди хизматрасониҳои баҳодихии мутобиқат;
- тарзҳои ҳимояи ҳуқуқҳои субъективии маданӣ;

- тарзҳои дигари муқаррар намудан қонунгузорӣ.

Барои боз ҳам пурратар кушодани масъалаи таъмини ҳуқуқи мадания сифати мол чудо намудани функсияҳои асосӣ зарур аст. Ба маҷмуи тарзҳои зикршуда асос ба шумор мераванд:

- функсияи ҳавасмандкунандаи иштирокчиёни касби бозор;

- функсияи таъминкунанда ба ташкили шароит, ки эҳтимолияти иҷрои дахлдори уҳдадориро тибқи сифат баланд мебардорад;

- функсияи Ҳимояи манфиатҳои қонунии субъектони ҳуқуқи маданӣ ҳангоми иштироки онҳо дар муомилоти молӣ;

- функсияи чубронкунӣ. Чуброни зарар (аз ҷумла зарари маънавӣ), ки дар натиҷаи иҷро накардани талабот оид ба сифати мол ба харидор ё фармоишгар расонида шудааст.

Танзими техникӣ - фаъолият оид ба муқаррар намудани талаботи техникӣ ҳатмӣ, ки ба сифати маҳсулот, чараёни коркард, истеҳсол, истифодабарӣ, нигоҳдорӣ, интиқол, фурушӣ, коркарди партовҳои он, иҷрои қор ва хизматрасонӣ мебошад.

Чунин танзим бо мақсадҳои зайл амалӣ мегардад: муҳофизати ҳаёту саломатии инсон, молу мулк ва ҳифзи наботот; пешгирии амалияи муҳити зист, ҳифзи ҳаёту инкишофи муътадили ҳайвоноту наботот; пешгирии амалияи назарфиребӣ; таъмини ченаки ягона; таъмини амнияти иқтисодӣ; истифодаи оқилонаи захираҳо; бартаараф намудани монеаҳои техникӣ дар савдо.

Танзими техникӣ ба принципҳои зерин асос меёбад: истифодаи ҳатмии дастурҳои техникӣ; истифодаи ихтиёрии ҳуҷҷатҳои ҳамоҳангшуда; эътирофи ҳаққонияти истифодаи ҳуҷҷатҳои ҳамоҳангшуда ҳангоми тасдиқи мутобиқат ба талаботи ҳатмии дастурҳои техникӣ; дастрасии дастурҳои техникӣ ва ҳуҷҷатҳои ҳамоҳангшуда, иттилоот дар бораи тартиби таҳия, тасдиқ ва нашри онҳо барои истифодабарандагон ва шахсони дигари манфиатдор; афзалияти истифодаи СБ ва миллии бо стандартҳои байналмилалӣ ҳамоҳангшуда, ҳангоми таҳияи дастурҳои техникӣ ва ҳуҷҷатҳои ҳамоҳангшуда; истифодаи дастовардҳои илм ва техникаи муосир мутаносибӣ ва маҳдуд накардани савдои байналмилалӣ.

Мутобиқи ҳисоботи Бонки умумичаҳонӣ (The World Bank) «Ташҳиси камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 2000) 83 фоизи аҳолии кишвар дар сатҳи камбизоатӣ қарор доранд. Дар чунин ҳолат риояи меъёрҳои сабади истеъмолии аҳоли мушкил мебошад. Теъдоди асосии харидорон дар шароити инҳисории бозори истеъмолӣ ва сатҳи баланди камбизоатӣ талаботҳои худро аз истифодаи молҳои пастсифат ва арзон қонеъ мегардонанд, ки оқибатҳои зиёди манфӣ дорад. Бинобар ин, таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ сифатнок яке аз масъалаҳои муҳим мебошад. Дар ин самт аз ҷониби Президенти ҶТ қорҳои назаррас анҷом дода шуд. Дар Паёми худ «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 22 - юми декабри соли 2017 қайд намуданд, ки: «Дар асоси Қарори Ҳукумати мамлакат аз 27 майи соли 2017 бояд аз ҳисоби хатари озуқаворӣ чор сохтору ҳадамоти Вазорати кишоварзӣ - Кумитаи бехатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар заминаи Ҳукумати Ҷумҳурӣ се ҳадамоти Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли – Ҳадамоти давлатии ҳифзи тандурустии аҳоли таъсис дода шавад».

Ҳамин тавр, Кумитаи бехатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати ҶТ соли 2017 таъсис дода шуд. Тибқи б.1 Низомномааш, ки бо Қарори Ҳукумати ҶТ аз 29 - уми декабри соли 2017, таҳти № 595 тасдиқ шудааст, мақоми иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ буда, функсияҳои махсуси иҷроиявӣ, назоратӣ, иҷозатдиҳӣ ва функсияҳои дигар дар соҳаҳои байторӣ, фитосанитарӣ ва карантини растанӣҳо, Ҳимояи растанӣҳо, тухмӣ ва зотпарварӣ муқарраргардида анҷом медиҳад.

Мувофиқи б. 2 Барномаи бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ ҶТ барои солҳои 2019 - 2023, ки бо Қарори Ҳукумати ҶТ аз 31 - уми октябри соли 2018, таҳти № 520 тасдиқ шудааст: «Бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ як ҷузъи муҳимми амнияти миллӣ ва иқтисодии давлат ба ҳисоб рафта, таъмини бехатарии озуқаворӣ бошад, аз раванди умумии рушди иқтисодию иҷтимоии ҷумҳурӣ вобастагӣ дорад. Бехатарии озуқаворӣ ҳамчун қобилияти кафолат

додани давлат дар қонеъ гардонидани эҳтиёҷот ва озуқаворӣ дар сатҳе, ки ғабӯлияти муътадили ҳаётгузарони аҳоли таъмин мегардад, доништа мешавад”.

Дар ҷумҳурӣ 11 дастури техникӣ барои маҳсулоти озуқаворӣ қабул карда шудааст. Масалан, дар асоси дастури техникаи “Беҳатарии маҳсулоти хӯрокворӣ” аз 30 - юми апрели соли 2016, таҳти № 190 объектҳои бамеъёрдарории техникаи санади мазкур инҳо мебошанд:

- маҳсулоти хӯрокворӣ;

- равандҳои истеҳсолот, нигоҳдорӣ, таҳвил, ба муомилот баровардан ва истифодаи партовҳо, ки ба талаботи маҳсулоти хӯрокворӣ алоқаманданд .

Дастури техникаи мазкур ба маҳсулоти хӯрокворие, ки аз ҷониби шаҳрвандон (дигар шахсони воқеӣ) дар шароити хона омода ва истеҳсол мешавад, ҳамчунин хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ, ё худ шаҳрвандоне, ки ба боғдорӣ, ползкорӣ, чорводорӣ машғуланд ва раванди истеҳсол (омодасозӣ), нигоҳдорӣ, таҳвил (интиқол), ба муомилот баровардан ва истифодаи партовҳои маҳсулоти хӯрокворӣ, ки танҳо барои истифодаи шахсӣ пешбинӣ гардидаанд ва барои ба муомилот баровардан дар ҳудуди ҚТ таъин нашудаанд, парвариши маҳсулоти кишоварзӣ ва маҳсулоти чорво дар шароити табиӣ татбиқ карда намешавад.

Маҳсулоти хӯрокворие, ки дар ҳудуди ҚТ дар муомилот қарор дорад, дар муддати муҳлати истифодабарии муқарраршуда, дар ҳолати истифодабарӣ мувофиқи таъинот бояд беҳатар бошад.

Истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ ҳамчун ғизои кӯдакон барои кӯдакони то яксола, дар объектҳои маҳсусгардонидашуда, ё дар сеҳҳои маҳсусгардонидашуда ё дар хатҳои технологияи маҳсусгардонидашуда ба роҳ монда мешавад.

Дар сабзавоти тару тозаи ошхона, сабзавот, меваҳо ва буттамеваҳо мавҷудияти тухми гелминтҳои микробҳои дар рудаҳо часпандаи якхучайра иҷозат дода намешавад. Микдори ҳар қадом моддаҳои ғабӯли ғизои биологӣ дар маҳсулоти хӯроквории аз ҷиҳати ғизонокӣ тақмилдодашуда бояд мувофиқи ҳалли меъёрӣ, дар ҳар 100 мл, ё 100 г ва ё микдори истеъмолии яквақтаи маҳсулот, то микдори на кам аз 5 фоизи ҳадди истеъмоли шабонарузӣ расонида шавад.

Микдори микроорганизмҳои пробиотикӣ маҳсулоти хӯроквории аз лиҳози ғизонокӣ тақмилдодашуда бояд на кам аз 109 воҳиди хучайраҳои зиндаи хурдро дар 1 г ё 1 мл ин маҳсулот дар бар гирад.

Бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти ҚТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Маҷмаи Умумии СММ дар солҳои 2018 – 2028 – ро ба сифати даҳсолаи нави байналмилалии “Об барои рушди устувор” эълон намуд.

Ҳамин тариқ, аз гуфтаҳои боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки далели номувофиқии баъзе меъёрҳои қонунгузорӣ дар соҳаи танзими техникӣ ва мавҷуд набудани чораҳои дахлдор оид ба ҳифзи ҳуқуқи харидорон, аз ҷумла истеъмолкунандагони мол мебошанд, ки танҳо нисбат ба талаботҳои ҳатмӣ ва ихтиёрӣ ба сифати онҳо муқаррар карда мешавад, ки барои бартараф намудани мушкилоти зикршуда, зарур аст.

Шартномаҳо беҳад бисёранд, лекин танҳо шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ яке аз воситаҳои худтанзимкунии сифати мол мебошанд.

Дар волоияти ҳуқуқҳои маданӣ ва таъсири иқтисоди ҳуқуқӣ нақши пешбаранда дар таъмини сифати мол бояд ба шартномаи хусусӣ тааллуқ дошта бошад.

Барои таъмини сифати мол, дар шартнома на танҳо нишон додани шакл, тарз, усули муайянкунии сифат муҳим аст, балки муқаррар намудани назорати амалкунанда аз болои риояи онҳо низ зарур мебошад. Дар баъзе шартномаҳо назорати сифат ҳамчун шарт муҳим муқаррар карда мешавад. Масалан, мувофиқи сарҳати 3 қ. 2 м. 962 КГ ҚТ дорандаи ҳуқуқ вазифадор аст сифати молро, ки дар асоси шартномаи консессияи тичоратӣ аз ҷониби истифодабаранда истеҳсол мешавад (ичро карда мешавад, хизмат расонида мешавад), назорат намояд.

Шарти шартнома оид ба сифати ба шартҳои муҳими шартномаи хариду фурӯш ворид мегардад. Чунин ҳолатро шушахас дар сарҳати “б” б. 9 Низомномаи намунавӣ дар бораи маҳсулотсупории молу маҳсулотҳои дорои аҳаммияти истеҳсолӣ – техникӣ, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 112 – уми августи соли 1997, таҳти № 370 тасдиқ шудааст, дидан

мумкин аст. дар он сифати мол мазмунан дар шакли чой доштани комплектнокӣ ва навъи он муайян карда шудааст.

Дар шартнома мавҷуд будани ифодасозии пешакии сифати мол ба истеъмолкунанда имконият медиҳад, ки мутобиқати объекти харидаашро ба сифати қаблан шартшуда санҷад.

Қабули мол тибқи сифат асосан бо ду роҳ амалӣ карда мешавад: дар асоси ҳуҷҷатҳо, ки дар он мутобиқати мол ба шартҳои шартнома тасдиқ мегардад ва санҷиши сифат моли воқеан ба ҷойи қабули мол расонидашуда.

Вобаста ба сифати моли расонидашаванда зарур аст, ки муқарраротро оид ба хариду фурӯш, аз ҷумла м. 505 КГ ҚТ риоя карда шавад. Инчунин, ба ин оқибати расонидани моли пастсифат низ дахл дорад, ки дар м. 511 КГ ҚТ бо назардошти м. 518 КГ ҚТ муайян карда шудааст.

Тибқи шартномаи маҳсулотсупорӣ маҳсулоте ба муомилоти маданӣ бароварда мешавад, ки таъминоти истехсолӣ – техникӣ дорад. Бинобар ин шартномаи мазкур таркиби махсус дорад. Яъне, ба сифати тарафҳои он танҳо соҳибкор баромад мекунад.

Агар дар шартномаи маҳсулотсупорӣ фармоишгари давлатӣ иштирок намояд, пас ба ақидаи С.П. Коваленко “бо пешниҳоди ба фармоишгари давлатӣ иҷозати тартиби назорати маъмури аз болои сифати маҳсулоти истехсолшаванда кардан ва ҷудо намудани ҷуброни дахлдор розӣ набояд шуд. Фармоишгари давлатӣ набояд ба худ функцияи ба дигар мақомотҳои давлатии назораткунанда хосро фаро гирад (мақомотҳои санитарии эпидемиологӣ, назорати бойторӣ ва ғ)”. Шартномаи мазкур чи дар ФР ва чи дар ҚТ маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ номида мешавад.

Дар робита бо ин, мавқеи давлат дар таъмини сифати мол муҳим мебошад, зеро ин масъалаҳо аҳаммияти иҷтимоӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>
2. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 – юми декабри соли 2022 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>
3. Барномаи бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ ҚТ барои солҳои 2019 – 2023. Бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 – уми октябри соли 2018, таҳти № 520 тасдиқ шудааст. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>
4. Дастури техникии "Бехатарии маҳсулоти хурукворӣ". Бо Қарори Ҳукумати ҷумҳурӣ аз 30 - юми апрели соли 2016, № 190 тасдиқ шудааст. Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ - ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ] Манбаи дастрасӣ : URL : <http:// www.adlia.tj>
5. Низомномаи Кумитаи бехатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати ҚТ. Бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 29 – уми декабри соли 2017, таҳти № 595 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>
6. Низомномаи намунавӣ дар бораи маҳсулотсупорӣ молу маҳсулотҳои дорой аҳаммияти истехсолӣ – техникӣ, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 12 – уми августи соли 1997, таҳти № 370 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ “Адлия”. Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>
7. Паёми Президенти ҚТ, Пешвои миллат муҳтарат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҚТ аз 22 – юми декабри соли 2017. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>
8. Гонгало Б.М. Учение об обеспечении обязательств: вопросы теории и практики / Б.М. Гонгало. - М.: Статут, 2004.
9. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. - М.: Юрид. лит., 1975.
10. Коваленко В. С. Договор контрактации как элемент системы закупки сельскохозяйственной продукции для государственных нужд: дис. канд. Юрид. Наук: –Волгоград., 1998.

ВОСИТАҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАЪМИНИ СИФАТИ МОЛ ДАР СОҲАИ ҲУҚУҚИ МАДАНӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф баъзе масъалаҳои воситаҳои ҳуқуқии таъмини сифати мол дар соҳаи ҳуқуқи маданӣ бо истифода аз адабиётҳои ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар натиҷаи баррасии

масъалаи мазкур маълум гардид, ки тамоми масъалаҳои воситаҳои ҳуқуқии таъмини сифати мол дар соҳаи ҳуқуқи маданӣ дар санадҳои байналмилалӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллӣ таҷассуми ҳудро ёфтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: сифати мол, восита, ҳуқуқ, тарзҳои таъминкунӣ, танзими техникӣ, шартнома, функция.

ПРАВОВЫЕ СРЕДСТВА ОПРЕДЕЛЕНИЯ КАЧЕСТВА ТОВАРА ВСФЕРЕ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

В данной статье автор рассматривает некоторые вопросы правовых средств обеспечения качества товаров в сфере гражданского права с использованием юридической литературы. В результате рассмотрения данного вопроса выяснилось, что все вопросы правовых средств обеспечения качества товаров в сфере гражданских прав воплощены в международных документах и национальных правовых нормах.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: качество товара, инструмент, право, способы снабжения, техническое регулирование, договор, функция.

LEGAL MEANS OF ENSURING THE QUALITY OF GOODS

In this article, the author examines some issues of legal means of ensuring the quality of goods in the field of civil law using legal literature. As a result of consideration of this issue, it became clear that all issues of legal means of ensuring the quality of goods in the field of civil law are embodied in international documents and national legal norms.

KEYWORDS: product quality, tool, law, supply methods, technical regulation, contract, function.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Азизова Фарахнозхон Найимҷоновна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дууми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **935930869**.

Сведения об авторе: *Азизова Фарахнозхон Найимджоновна* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. Телефон: **935930869**.

Information about the author: *Azizova Farakhnozkhon Naiimjonovna* – Tajik National University, second- year master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **935930869**.

ТАҲҚИҚОТИ КРИМИНАЛИСТИИ ПАЙҲОИ БИОЛОГИИ ШАҲС ДАР ТАФТИШИ ЧИНОЯТҲО МУҚОБИЛИ ШАҲСИЯТ

Саидзода О.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Моддаи 5-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯро арзиши олии доништа, ҳаёт кадр номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрӣро дахлнопазир эълон намудааст. Мутаассифона, дар шароити имрӯз дар раванди ҷаҳонишавӣ омори ҷиноятҳо муқобили шаҳсият рӯз аз рӯз зиёд шуда истодаанд. Давлат маҳз тавассути мақомотҳои давлатӣ бар зидди ин зухуротҳои номатлуб мубориза бурда, барои ҷомеа ва мардум ҳаёти осоишта, ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳоро кафолат медиҳад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ ба муносибати рӯзи милитсия таъкид намуданд: “Фаромӯш набояд кард, ки ҷинояткорони замони муосир хусусиятҳои нав касб намуда, ҷинояткорон бо мақсади расидан ба ҳадафи худ аз усулҳо ва техникаву технологияҳои пешрафта истифода менамоянд”. Дар ин раванд барои боз ҳам саривақт ошкор намудани ин ё он ҷиноят таҳқиқоти криминалистӣ, пайҳои биологӣ шаҳс хангоми тафтиши ҷиноятҳо муҳим буда, барои ошкор намудани ҷиноят ва тафтиши саривақтии он мусоидаткунанда аст.

Дар экспертизаи криминалистӣ пайҳо аҳамияти махсус доранд, зеро онҳо дар бораи ҳосият ва ҳислатҳои шаҳс, амали ҷинояткоронаи ӯ ва ҳолати содиршавии ҷиноят маълумот медиҳанд. Таҷрибаи тафтишотӣ муайян намудааст, ки баъзе аз ҷиноятҳо ба таври комил тарҳрезӣ шуда бошанд, ҳам хангоми содиршавии он осорҳо, аз ҷумла пайҳои биологӣ боқӣ мемонанд, ки ҳамчун манбаи маълумот ва далел дар рафти тафтишот хизмат мекунанд. Бо ёрии пайҳои биологӣ, ки аз ҷойи ҳодиса дарёфт мешаванд, муайян намудан мумкин аст: ҷинс, синну соли тахминӣ ва дигар хусусиятҳои шаҳсе, ки ин пайҳои биологӣ ба ӯ тааллуқ

доранд. Дарёфти чунин маълумот дар якҷоягӣ ба тафтишоти самаранок ва саривақти инчунин ошкор намудани ҷинойтҳо мусоидаткунанда мебошад.

Нишонаҳои фарқкунандаи ҷинойтҳо муқобили шахсият аз дигар ҳолатҳои содиршавии ҷинойт дар он дида мешавад, ки дар бадан ва ё либоси иштирокчиёни ҷинойт, асбобҳои дар ҷойи ҳодиса буда аломатҳо ва пайҳои биологӣ боқӣ мемонад. Ба монанди хун, нутфа, муйҳо, арақи бадани инсон, луоби маҳбал, бинӣ, наҷосат, лаҳни рағганини бадан, моеи назди ҷанинӣ, нисофи бачадон, шири занон, устухонҳо, инчунин, бофтаҳо ва узвҳои алоҳидаи инсон (ё пораҳои онҳо) дохил мешаванд. Объектҳои дар боло зикршуда табиатан дар ҳар як инсон мавҷуд буда, баъзе аз он дар олами набототу ҳайвонот низ ба назар мерасанд. Хусусияти асосии ин объектҳои биологӣ дар он дида мешавад, ки онҳо камаён, ноаён ва бо мурури замон метавонанд хусусияти худро иваз кунанд. Дар мавриди ҳамтаъсири бо муҳити беруна зерӣ таъсири нури офтоб, ҳаво ва дигар ҳодисот онҳо дучори пӯсидашавӣ ва дигаргуниҳои сохтӣ гашта, як қатор аломатҳои фардиқунандаро гум мекунад. Ғайр аз ин, ҷинойткорон барои несту нобуд сохтани изҳо дар ҷойи ҳодиса тамоми қуввашонро сарф мекунад. Вале амалия исбот кардааст, ки ба таври пурра нест кардани пайҳо ғайриимкон аст. Хулоса, пайҳои биологӣ дар рафти тафтишот аҳаммияти махсус дошта, барои саривақт ошкор намудани ҳолатҳои содиршавии ҷинойтҳо мусоидаткунанда мебошанд.

Изҳои табиӣи биологии дар ҷойи ҳодиса гузошташуда тартиби гирифтани худро доранд:

Якум гирифтани далелҳои шайъӣ пайҳои биологӣ дошта бо дастпушакҳои резинии тамизшуда бо истифодаи пинсепҳои тамизшуда сурат мегирад.

Дуюм, барои гирифтани ҳар як объект асбобҳои махсус истифода бурда мешавад, ки баъди ба итмом расидани амалиёт онҳо бо докаи дар спирти этилӣ таршуда пок карда мешаванд.

Сеюм объектҳои гирифташударо дар ҳарорати муайян хушк карда, аз шуҳои офтоб дур нигоҳдорӣ мекунад.

Пайҳои биологии дарёфтшуда бо навори ранга аксбардорӣ шуда, вақт ва ҷойи дарёфт, ранг, андозаи тахминӣ ва шакли доғҳо сабт карда мешаванд. Либос ва дигар предметҳо бо пайҳои биологии дар онҳо буда якҷоя гирифта мешаванд, аз предметҳои калон пайҳои хун ва нутфаҳо бо тасмаи часпак гирифта мешаванд. Тоza кардани пайҳои биологӣ бо об ва дигар маводҳо қатъиян манъ аст, зеро дар татбиқ намудани дигар методҳои муосири таҳқиқот мушкилӣ ба вучуд меорад. Муйҳо бо муйчинакҳо, пайҳои арақу рағгани дастон бо усули дактилоскопӣ, лабҳо ва дигар қисмҳои бадан бо тасмаҳои часпак гирифта мешаванд.

Таҳқиқи осори хун ҳамчун пайи биологӣ дар раванди тафтишот.

Оё дар ҳақиқат хуне, ки аз маҳалли ҳодиса дарёфт шудааст ва дар парванда минбаъд ҳамчун далели шайъӣ баромад мекунад, хуни инсон аст ё ҳайвонот, агар хуни одам ҳаст пас ба ки тааллуқ дорад, чи гуна дар маҳалли ҳодиса пайдо шуд, хуни ҷинси зан аст ва ё мард, тақрибан муайян намудани синну соли хуне, ки дар ҷойи ҳодиса ҳамчун пай гирифта шудааст ба часад тааллуқ дорад ва ё шахсони дигар?

Саволи асли мавриди таваҷҷуҳ дар тафтишот ин пайҳоро чи қадар хун ташкил медиҳад ва осори аз ҷойи ҳодиса гирифта шуда хуни мушаххаси кист? Хуни дар ҷойи ҳодиса буда метавонад аз ҷабрида (ҳо) ва ё ҷинойткор (ҳо) бошад. Ё ба касе тааллуқ дошта бошад, ки бевосита дар ҷинойт иштирок надорад. Масалан: агар муайян карда шавад, ки хуне, ки дар ҷойи ҳодиса ёфт шудааст, хуни қурбонии куштор нест, пас эҳтимоли зиёд меравад, ки он аз ҷинойткор сарчашма мегирад. Дар рафти санҷиши хун дигар масъалаҳои барои тафтишот муҳимро низ ҳал кардан мумкин аст. Ба монанди ошкор шудани нуксонҳои хромосомӣ, инчунин, дар бораи хусусиятҳои шахсе, ки ин хун ба ӯ тааллуқ дорад ва дар марҳилаи ниҳои хулосаҳои фарзиявӣ баровардан мумкин аст. Ҳангоми экспертиза ошкор намудани ягон навъи беморӣ ва дигар хусусиятҳои хос аз шахсе, ки хун ба ӯ тааллуқ дорад, муайян мегардад. Дар асоси гуфтаҳои боло, осори хун имконият медиҳад, ки тасвири ҳодисаи ҷинойт қисман барқарор карда шавад:

1) чабрдида дар кучо, чи гуна зарар дидааст, оё дар либос ва бадани чинояткор осори хун мавҷуд ҳаст ё не; оё зарари расонидашуда дар ҳолати мубориза ба вучуд омадааст ё худмудофия;

2) ҳангоми осеб дидан, часади чабрдида дар кадом ҳолат буд: оё марг дар ҷойи ҳодиса фаро расидааст ё ин ки часад ба онҷо бурда шудааст, доғҳои хун аз рӯйи пошхурӣ чи гуна буд, баъди ҷароҳатҳои аввал чабрдида ҳаракат кардааст ё на?

3) Аз рӯйи қатраҳои хун муайян кардан мумкин аст, ки хунравии чабрдида дар муддати чанд вақт дар макони ҳодиса рух додааст. Агар қатраҳои хун ба ҷойгиршавии часад мувофиқат накунад, метавон хулоса кард, ки пеш аз марг чабрдида ҳаракат кардааст.

4) Аз рӯйи шакли қатра, зарарҳои расонидашуда муайян карда мешавад, ки бо кадом асбоб ва чи гуна осеб расонида шудааст.

Донистани он, ки кадом шароит ба пайдо шудани осори хун мусоидат мекунад, бо назардошти маълумоти дигар, мумкин аст, ки дар бораи рафторҳои алоҳидаи чинояткор тасаввурот пайдо шавад. Олимони криминалист таснифоти пайҳои хунро ба якчанд намуд ҷудо кардаанд:

-рахҳо, қатраҳо, пошиданҳо, доғҳо ва ғайра;

- қатраҳо ин пайрахҳое мебошанд, ки дар сурати ҷараёни озоди хун дар ҳама гуна сатҳ (бадан, либос, ашё) таҳти таъсири қувваи ҷозиба ба вучуд меоянд. Маҳз ҳамин далел боиси он мегардад, ки ғафсии пай дар нуқтаи охири рах нисбат ба дигар минтақаҳо бештар омтавӣ ва ранги шадидтар гирад.

-доғҳо ин пайрахҳое мебошанд, ки дар натиҷаи бархурди ашёи хунолуд ба ашёи пок пайдо мешавад. Шакли доғҳо аз ин ё он мунтазамӣ вобаста нест. Ҳодисаҳои ҳастанд, ки доғҳо дар бораи андозаи ашёи хунолуд дар натиҷаи пок кардани он ба рӯйпӯш маълумот медиҳанд. Масалан, ҳангоми пок кардани корд ба миқдори ками хун дар матоъ тасмаҷае пайдо мешавад, ки ба паҳноии теғ мувофиқат мекунад. Ё ҳангоми кашондани мурдаи хунолуд дар фарш доғи характернок — осори кашолакунӣ пайдо мешавад;

- ҷорӣ шудани хун метавонад ашкшакл (ҷақра) бошад. Аз рӯйи самти рахҳо муайян карда мешавад, ки бадани инсон дар кадом ҳолат буд, хун аз кучо ҷорӣ шудааст, ё дар часад мавҷуд будани рахҳои хуни амудӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки пас аз оғози хунравӣ шахс дар муддати чанд вақт дар ҳолати беҳушӣ қарор доштааст.

-доғҳои шакли мудағвар ҳангоми афтодан ба сатҳи уфуқӣ аз манбаи доимӣ ба вучуд меоянд. Диаметри онҳо одатан аз 1 то 2 см-ро ташкил медиҳад ва чун қоида, диаметр аз баландии уфтодани қатраҳо вобаста аст. Агар қатраҳои хун аз баландии хурд (15-20 см) афтанд, он гоҳ диаметри онҳо тақрибан ба 1 см баробар мешавад, аз ду метр бошад он гоҳ диаметри онҳо тақрибан ба 2 см баробар мешавад.

-қатрае, ки ба ҳамворӣ меафтад, доғи дарозро ташкил медиҳад, ки қисми болоии он шакли мудағвар ва қисми поёниаш шуоъкунанда дорад. Ҳамин тавр, пас аз қатраҳо шумо метавонед баландӣ ва кунҷи афтиши онҳоро муайян кунед, ки шахси маҷруҳ ҳаракат мекард ё бе ҳаракат буд. Мавҷудияти миқдори зиёди қатраҳо рахҳоеро ташкил медиҳанд, ки дар онҳо самти ҳаракати объекти хунравӣ, суръати ҳаракати он, ҷойҳои сустшавӣ ё боздоштани онро муайян кардан мумкин аст ва ҳолатҳои дигар.

Ҳамин тавр, осори хун дар байни далелҳои шайъӣ, чиноятҳои ба муқобили ҳаёт ва саломатии инсон содиршуда яке аз ҷойҳои асосиро ишғол мекунад. Аҳамияти криминалистии осори хун ба омӯзиши хусусиятҳои биологӣ ва таҳлилӣ, маҷмуи осори хун дар ҷойи ҳодиса чи аз ҷиҳати зуҳурот ва чи аз ҷиҳати маҳаллишавии онҳо асос ёфтааст. Бо таҳлили ҳамҷониба ва арзёбии осори хун дар маҳали ҳодиса, инчунин, либос, бадани қурбонӣ, гумонбаршудагон ва дигар асбобҳои дар маҳали ҳодиса буда имкон медиҳад, ки вазъияти ҳодисаро муфассал таҳлил кунем.

Хусусияти пайдоиши пайҳои биологӣ, аз нуқтаи назари олими криминалист И.Аистов аз он гувоҳӣ медиҳад, ки пайҳо ҷузъи биологӣ ҳодисаи тадқиқшавандаро ошкор менамоянд. Қисми зиёди олимони ин ақидаро дастгирӣ намуда, боварӣ доштанд, ки ин нишонаҳо ба ҳодисаи чиноят алоқамандӣ дошта ва дар худ хусусияти иттилоотӣ доранд,

инчунин, ҳангоми тафтишот ин пайҳои биологӣ ҳамчун манбаи маълумоти пуарарзиш хизмат менамоянд. Ба ин пайҳои биологӣ дохил карда мешавад: хун, равгани арак, обила, мӯй, пешоб, наҷосат, манӣ, луоби бинӣ, устухон, шири зан ва ҳоказо. Пайҳои биологии болозикр нозук буда, бо таъсири омилҳои беруна ба монанди шамол, офтоб, гармӣ ва сардии зиёд нест шуданашон имкон дорад. Барои ба даст овардани ин пайҳо зарур аст, ки аз назаргузарони саривакции чойи ҳодиса гузаронида шавад. Гирифтани ин пайҳо тарзҳои тактикӣ ва дониши махсусро талаб мекунад. Ҳар як объекти зикршуда дар худ аломатҳои махсусро дорад, ки барои гузоштани тахминҳои криминалистӣ ва саривакт ошкор намудани ҷиноят сабаб мешавад.

АДАБИЁТ

1. Атирская Н.Н. Понятие и предмет криминалистической классификации // Российский следователь. Москва, 2012.
2. Шевченко Б.И. Научные основы современной трасологии / Б.И. Шевченко. - Москва, 2009.
3. Пименов М.Г. Экспертные методики исследования тканей и выделений человека / М.Г. Пименов. – Москва, 2014.
4. Кисин М.В., Туманов А.К. Следы крови / М.В. Кисин, А.К. Туманов. – Москва: Юристъ, 1972.

ТАҲҚИҚОТИ КРИМИНАЛИСТИИ ПАЙҲОИ БИОЛОГИИ ШАҲС ДАР ТАФТИШИ ҶИНОЯТҲО МУҚОБИЛИ ШАҲСИЯТ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи таҳқиқоти криминалиستي пайҳои биологии шахс дар тафтиши ҷиноятҳо муқобили шахсият мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф қайд кардааст, ки дар экспертизаи криминалистӣ пайҳо аҳамияти махсус доранд, зеро онҳо дар бораи ҳосият ва ҳислатҳои шахс, амали ҷинояткоронаи ӯ, ҳолати содиршавии ҷиноят, маълумот медиҳанд.

КАЛИДВОЖАҲО: пайҳои биологӣ, экспертиза, криминалистика, тафтиши ҷиноят, мақомоти давлатӣ, ҷиноятҳо муқобили шахсият, ҷабрдида.

СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ БИОЛОГИЧЕСКИХ СЛЕДОВ ЧЕЛОВЕКА ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ЛИЧНОСТИ

В данной статье рассматривается тема судебно-медицинского исследования биологических следов человека при расследовании преступлений против личности. Автор отметил, что следы имеют особое значение в судебно-медицинской экспертизе, поскольку дают информацию о характеристиках и особенностях человека, его преступном деянии, обстоятельствах совершения преступления.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: биологические следы, экспертиза, судебно-медицинская экспертиза, расследование преступлений, органы государственной власти, преступления против личности, потерпевший.

FORENSIC MEDICAL RESEARCH OF HUMAN BIOLOGICAL TRACES DURING THE INVESTIGATION OF CRIMES AGAINST PERSON

This article discusses the topic of forensic medical research of human biological traces in the investigation of crimes against the person. The author noted that traces are of particular importance in forensic medical examination, since they provide information about the characteristics and characteristics of a person, his criminal act, and the circumstances of the crime.

KEYWORDS: biological traces, examination, forensic medical examination, crime investigation, public authorities, crimes against the person, victim.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саидзода Оиша Саид* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Саидзода Оиша Саид* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Saidzoda Oisha Said* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

СТАНДАРТҲОИ (МЕЪЁРҲОИ) БАЙНАЛМИЛАЛӢ-ҲУҚУҚӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ЧУСТУЧӢӢ

Абдуҷабборзода А.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ решаи қадимаи таърихӣ дошта, аз давраҳои қадим бо усули гумоштавӣ амал менамуд. Аз ин ҷост, ки айни ҳол фаъолияти гумоштавиرو ҳамчун намуди мусоидати махфиёнаи доимӣ ба воҳидҳои оперативӣ аз ҷониби гумоштагон, резидентҳо, нигоҳдорандагони хонаҳои ҳозиршавӣ ва хонаҳои конспиративӣ, аз он ҷумла дар асоси қарордод дар пешниҳоди иттилоот дар тайёркунӣ ва гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ медонанд. Яъне, фаъолияти мазкурро ҳамчун рукни амнияти ҳар як кишвар гуфтан мумкин аст.

Асоси ҳуқуқии фаъолияти оперативӣ-чустучӯиро чи хеле ки қонунгузориҳои ФОҶ муайян намудааст, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ», дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, ташкил медиҳад.

Мавзуи таҳқиқшаванда, ки маҳз ба стандартҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар самти фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ бахшида шудааст, дар он бисёртар ба он санадҳои таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро ратификатсия кардааст ва онҳо ҳамчун сарчашмаҳои муҳим дар фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, ки аз ҷониби воҳидҳои мақомоти махсусгардонидашудаи давлатӣ амалӣ мешаванд, пазиروي гардидаанд.

Тазаккур бояд дод, ки яке аз асосҳои ҳуқуқии фаъолияти оперативӣ-чустучӯиро, маҳз ҳамон шартномаҳои байналмилалӣ, ки дар самти фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ қабул карда шудаанд ва аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф гаштаанд, ташкил медиҳанд. Фаъолияти мазкур дар асоси чунин санадҳо ба роҳ монда шуда, онҳо ба сифати сарчашма тавонистаанд заминаи ҳуқуқии мустақаме барои амалисозии он қарор гиранд. Аз ин ҷост, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун санади волои ҳуқуқӣ дар худ меъёри мушаххасро бо чунин тарз ҷой додааст: «Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунанд, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунанд».

Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, ки аз ҷониби мақомоти салоҳиятдори давлатӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ё берун аз он ба роҳ монда мешавад, танҳо мақсадаш ошкору пешгирӣ ва кушодани ҷинойтҳо ба ҳисоб меравад. Дар рафти амалисозии фаъолияти мазкур субъектони он ворида муносибатҳои хоҳанд гашт, ки танзими ҳуқуқии ҳешро дар санадҳои мухталиф ёфтаанд. Яъне, ҳамчун сарчашмаи фаъолияти мазкур метавон мисол овард меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (м. 17, 18, 19, 20), қонунҳои махсусе, ки фаъолияти оперативӣ-чустучӯиро танзим намудаанд, ки алҳол дар ҳудуди ҷумҳурии мо ба сифати он Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» баромад менамояд, дигар Қонунҳои соҳавие, ки ФОҶ бо онҳо робита дорад, аз қабиле Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҶТ» ва ғ. Ҳамзамон, дигар санадҳои зерқонунӣ ба монанди амру фармонҳои Президенти ҶТ, қарорҳои Ҳукумати ҶТ (Масалан, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои пурзӯр намудани мубориза бар зидди ҷинойткорӣ, мустақам намудани қонуният ва ҳифзи тартибот» аз 23 сентябри соли 1995, «Дар бораи чораҳои таъхиринопазири пурзӯр намудани мубориза бо муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар» 12 апрели соли 1996 ва ғ.).

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади баланд бардоштани самарабахшии мубориза бар зидди терроризм мутобиқи қонунгузорӣ ва уҳдадориҳои байналмилалӣ хеш дар ин самт Консепсияи ягонро оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгароӣ) – ро бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 28 март соли 2006 № 1717 қабул намудааст.

Тибқи консепсияи болозикр терроризм ва экстремизм (ифротгароӣ) дар миқёси ҷаҳон рушд ёфта, хатари калони ҷамъиятӣ дорад ва барои беҳатарии давлатҳо ва минтақаҳо воқеан таҳдид менамояд. Бо ба инобат гирифтани мақсад ва вазифаҳои мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм, ки иборат аз таъмини ҳифзи амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрвандони он ва дигар шахсони дар қаламрави он қарордошта аз чунин таҳдидҳо, барҳам додани ин ду зухуроти номатлуб дар ҷомеа, фароҳам овардани шароити оштинопазир нисбати терроризм ва экстремизм ва дигар зухуротҳои он мебошанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор созишномаҳоро дар ин самт ба имзо расонидааст. Масалан, Созишномаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой оид ба ҳамкорӣ дар мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм, ки санаи 15 июни соли 2001 аз ҷониби вазирони корҳои хориҷии ин ду кишвар ба имзо расидааст. Созишномаи мазкур аз 21 модда иборат буда, илова ба Конвенсияи Шанхай маҳсуб меёбад.

Маҳз бо мақсади ташаккул додани заминаҳои меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ ва давлатҳои ҷаҳон ва такмили заминаи ҳуқуқӣ, рушд ва мутаносибии меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва ҳамкориҳои миллӣ дар соҳаи мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгароӣ) созишномаи навбатӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонд Афғонистон оид ба ҳамкорӣ дар мубориза бо терроризм, экстремизм ва ҷинояткориҳои муташаккилонаи трансмиллӣ қабул карда шуд. Созишномаи мазкур аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 3-юми октябри соли 2005, №102 тасдиқ гардидааст. Ин созишнома дар Қобул санаи 27-уми апрели соли 2005-уми мелодӣ, баробар ба 07 саври 1384 ҳичрии шамсӣ дар ду нусхаи асл ба забонҳои тоҷикӣ, дарӣ ва англисӣ, ки эътибори яқсон доранд, ба имзо расид. Тибқи моддаи 1-уми созишномаи мазкур тарафҳо дар самтҳои зерин ҳамкорӣ менамоянд:

1. Мубориза бо терроризми байналмилалӣ ва экстремизм дар шаклҳои мухталифи он;
2. Мубориза бо ҷинояткориҳои муташаккили марбута бо моддаҳои нашъадор, воситаҳои нашъадор, воситаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо;
3. Пешгирии қочоқи аслиҳа, маводи тарқанда ва ядрӯӣ, муҳимоти ҳарбӣ, пайвастагиҳои химиявӣ ва маводи бактериологӣ;
4. Мубориза бо ҷинояткориҳои муташаккили марбута бо муҳочирати ғайриқонунӣ ва интиқоли ғайриқонунии афрод ва истифодаи онҳо;
5. Мубориза бо шаклҳои гуногуни ҷинояткориҳои байналмилалӣ дорои хусусияти иқтисодӣ ва молиявӣ, чун пинҳон намудани маблағҳои ғайриқонунӣ ба дастномада ва ғ.

Дар баробари санадҳои болозикр нақши махсусан муҳимро дар танзими ҳуқуқии фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ маҳз санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебозанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони ба даст овардани истиқлолияти худ як қатор шартномаҳо, созишномаҳо ва конвенсияҳоро дар самти фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ратификация намудааст, ки онҳо асосҳои ҳуқуқии байналмилалӣ фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯиро ташкил медиҳанд.

Ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии байнидавлатӣ маҳз конвенсияҳо, шартнома, созишномаҳо ва дигар санадҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи баимзорасидаи байни давлатҳо дохил мешаванд.

Қонуни ҚТ «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 23 июли соли 2016 мафҳуми шартномаи байналмилалиро бо чунин тарз баён доштааст:

«Шартномаи байналмилалӣ –яке аз санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон, ки бо давлати хориҷӣ (давлатҳои хориҷӣ) ё созмони байналмилалӣ (созмонҳои байналмилалӣ) дар шакли хаттӣ ба имзо расонида шуда, бо ҳуқуқи байналмилалӣ танзим карда мешавад, сарфи назар аз он ки ин шартнома дар як ё якчанд ҳуҷҷати бо ҳам алоқаманд оварда шудааст, инчунин новобаста ба номи мушаххаси он».

Ҳамин тариқ, шартномаҳои байналмилалиро метавон ба се гурӯҳ ҷудо намуд: шартномаҳои байнидавлатӣ, шартномаҳои байнихукуматӣ ва шартномаҳои байниидоравӣ.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки аз ҷониби СММ ба имзо расонида шудаанд:

Конвенсияи СММ бар зидди ҷиноятҳои муташаккили трансмиллӣ аз 15 ноябри соли 2000;

1. Конвенсияи СММ оид ба мубориза бо ғасби гаравгон аз 18 декабри соли 1979;
2. Конвенсияи СММ оид ба мубориза бо коррупсия аз 31 октябри соли 2003;
3. Конвенсияи ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ доир ба парвандаҳои граждани, оилавӣ ва ҷиноятии давлатҳои аъзоёни ИДМ аз 07 октябри соли 2002 (ш. Кишинёв);

4. Шартнома дар бораи ҳамкориҳои давлатҳои узви иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар бораи мубориза бар зидди терроризм аз 4 июни соли 1999 (ш. Минск);

5. Шартномаи давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар бораи кофтукови байнидавлатии шахсон аз 10 декабри соли 2010.

Дар самти муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як қатор Конвенсияҳои СММ ҳамроҳ гардидааст:

- Конвенсияи ягонаи СММ дар бораи воситаҳои нашъадор соли 1961;

- Конвенсияи СММ дар бораи моддаҳои психотропӣ соли 1971;

- Конвенсияи СММ дар бораи мубориза ба муқобили муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ соли 1988.

Конвенсияи СММ оид ба мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ (соли 1988) гузаронидани таҳвили назоратшавандаи муштаракро дар қаламрави давлатҳои иштироккунандагони Конвенсияи мазкур пешбинӣ намудааст. Зери мафҳуми таҳвили назоратшаванда, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» мафҳуми онро додааст, ин аз ҷониби мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ назорат бурдани ҷойивазкунии молҳо, воситаҳо, моддаҳо ё ашё, пеш аз ҳама молҳо, воситаҳо, моддаҳо ва ашёе, ки муомилоти озоди онҳо манъ аст ё гардиши онҳо маҳдуд аст, ҳамчунин ашёе, ки бо роҳҳои ҷиноятӣ ба даст оварда шудаанд ё дар худ изҳои ҷиноятро доранд ва ё олот ё воситаи содир намудани ҷиноят бо мақсади ҳалли вазифаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ фаҳмида мешавад. Таҳвили назоратшаванда дар доираи амалиёти махсус (тактикӣ) амалӣ карда мешавад, яъне маҷмуи чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯие, ки бо ҳадафи ягона муттаҳид гашта, барои ба мақсади ягона расидан равона гардидааст.

Конвенсияи СММ бар зидди ҷиноятҳои муташаккилонаи трансмиллӣ (2000) ва Конвенсияи СММ бар зидди коррупсия (2003), ҳамчунин гузаронидани таҳвили назоратшаванда, истифода намудани мушоҳидаи электронӣ ва амалиёти гумоштавиرو пешбинӣ менамоянд.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқии байнихукуматӣ инҳоянд:

1. Созишномаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон оид ба ҳамкориҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва махсуси ноҳияҳои наздисарҳадӣ аз 6 майи соли 1998 (ш. Бишкек);

2. Созишномаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон оид ба ҳамкорӣ дар мубориза бар зидди терроризм, экстремизми сиёсӣ, динӣ, гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ аз 26 майи с. 1999 (ш. Хучанд);

3. Созишнома дар бораи ҳамкорӣ дар мубориза бо ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт аз 12 апрели соли 1996 (ш. Москва), ки аз ҷониби роҳбарони ҳукуматҳои давлатҳои аъзоёни ИДМ ба имзо расидааст;

4. Низомномаи тартиби ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои якҷояи зиддитеррористӣ дар ҳудуди давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ (бо қарори Шурои Сарони ҳукуматҳои давлатҳо-аъзоёни ИДМ тасдиқ шудааст, (с.2002)) ва ғ.

Санадҳои меъриии ҳуқуқии байнидоравӣ инҳоянд:

1. Созишномаи ҳамкориҳои вазоратҳои корҳои дохилии давлатҳо-аъзоёни ИДМ дар соҳаи ҳамроҳӣ намудани (гуселонидани) фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ аз 18 декабри соли 1998;

2. Созишномаи байни Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Ўзбекистон оид ба ҳамкорӣ дар мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ аз 04 феввали соли 1998 (ш. Душанбе);

3. Дастурамал оид ба тартиби ягонаи амалӣ намудани чустучӯӣ байнидавлатии шахсон, ки аз ҷониби Шурои вазирони корҳои дохилии давлатҳо-аъзоёни ИДМ тасдиқ шудааст (с.2002);

4. Қарори Шурои вазирони корҳои дохилии давлатҳо-аъзоёни ИДМ «Дар бораи тартиби ягонаи амалӣ намудани чустучӯӣ байнидавлатии шахс»(с.2002);

5. Ёддошти тафохуми ВКД ҚТ ва ВКД ФР дар мубориза бар зидди терроризм, дигар зуҳуроти экстремизм ва гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъадор аз 15 ноябри с. 2002 (ш. Душанбе) ва ғ.

Санаи 18 декабри соли 1998 дар шаҳри Москва созишномаи ҳамкориҳои вазоратҳои корҳои дохилии давлатҳо-аъзоёни ИДМ дар соҳаи ҳамкорӣ намудани (гуселонидани) фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ба имзо расид. Дар асоси ин Созишнома воҳидоти оперативӣ-кофтуковӣ (разведкаи оперативӣ) метавонад дар асоси дархости дахлдори тарафҳо чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯиро дар намуди мушоҳидаи оперативӣ дар ҳудуди давлати дигар нисбати объекти мушоҳидашаванда чун гуселонидани махсуси оперативӣ давом диҳад. Мушоҳидаи оперативӣ намуди чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯиест, ки бо таври босиравӣ (визуалӣ) ё тарзи дигар дарк кардан ва ба қайд гирифтани зуҳурот, ҳодисаҳо, кирдорҳо, воқеаҳо ва равандҳое, ки барои ҳалли вазифаҳои фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ муҳимманд, гузаронида мешавад.

Ин дархост дар намуди шифротелефонограмма ба номи роҳбари воҳидоти қайдшуда фиристонида мешавад. Дархост бояд чунин реквизитҳоро доро бошад: номгӯии мақомоти дархосткунанда, асоси гузаронидани дархост, мазмуни кӯтоҳи мавод нисбати шахси мушоҳидашаванда, ному насаб, соли таваллуди он, шаҳрвандӣ, фаъолияти қорӣ, доштани доғи судӣ, суроға, хислатнома, нақлиёти истифодабарандаи он, мақсади гузаронидани чорабиниҳои дархостшаванда. Вобаста ба ин, маводи ҷамъоваришуда ба ташаббускори дархост ба намуди маълумотномаи умумӣ фиристода мешавад ва он асос барои дар оянда гузаронидани дигар чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ хизмат менамояд.

Он ҳуҷҷатҳое, ки тавассути онҳо фаъолияти субъектони байналмилалии ФОҶ аз қабилӣ Бюрои Марказии Миллии Интерпол дар Тоҷикистон, Маркази зиддитеррористии давлатҳо-аъзоёни ИДМ (АТЦ) ва гурӯҳи минтақавии он дар ш. Тошканд, Бюро оид ба ҳамоҳангсозии мубориза бар зидди ҷиноятҳои муташаккилона ва дигар намуди ҷиноятҳои хавфноки давлатҳо-аъзоёни ИДМ (БКБОП) ва гурӯҳи минтақавии он дар шаҳри Душанбе, Маркази минтақавии иттилоотиву ҳамоҳангсозии Осиёи Марказии СММ дар шаҳри Алмаато (ЦАРИКЦ) –ро танзим менамоянд, ҳамчун асоси ҳуқуқии байналмилалии фаъолияти оперативӣ-чустучӯиро ташкил медиҳанд.

Ҳамин тарик, метавон гуфт, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ратификатси намудани қисмати зиёди санадҳои байналмилалӣ - ҳуқуқӣ дар самти фаъолити оперативӣ-чустучӯӣ тавонистааст, ки шароити хубе барои амалисозии он фароҳам оварад.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағйироти соли 2016);
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ» аз 23.07.2016;
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» аз 25.03.2011;
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат бо экстремизм» аз 02.01.2020;

5. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» аз соли 2014;
6. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарой) аз соли 2014;
7. Консепсияи ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой) аз 28.03.2006;
8. Созишнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой оид ба ҳамкорӣ дар мубориза терроризм, сепаратизм ва экстремизм аз 15 июни соли 2001;
9. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Исломии Афғонистон оид ба ҳамкорӣ дар мубориза бо терроризм, экстремизм ва ҷинояткории муташаккилонаи трансиллӣ аз 3-юми октябри соли 2005.

СТАНДАРТҲОИ (МЕЪЁРҲОИ) БАЙНАЛМИЛАЛӢ-ҲУҚУҚӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ЧУСТУЧӢӢ

Дар мақолаи мазкур стандартҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ баррасӣ гардидаанд. Созишнома ва шартномаҳои ба имзо расидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ заминаи мустаҳкамҳои ҳуқуқӣ ва сарчашмаи бозғатимоди фаъолияти мазкур маҳсуб меёбанд.

КАЛИДВОЖАҲО: шартнома, созишнома, стандартҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ, стандартҳои байналмилалӣ мубориза бо ҷинояткорӣ, ҳамкорӣ байналмилалӣ бар зидди ҷинояткорӣ, ҳаракати оперативӣ-чустучӯӣ, ҷорабинии оперативӣ-чустучӯӣ.

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ СТАНДАРТЫ В ОПЕРАТИВНО-РАЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье анализируются международно-правовые стандарты в оперативно-розыскной деятельности. Соглашения и договоры, подписанные Республикой Таджикистан в сфере оперативно-розыскной деятельности, считаются прочной правовой основой и надежным источником этой деятельности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: договор, соглашение, международно-правовые стандарты, международные стандарты борьбы с преступностью, международное сотрудничество в борьбе преступностью, оперативно-розыскное действие, оперативно-розыскное мероприятие.

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS IN OPERATIONAL – SEARCH ACTIVITIES

This article analyzes international legal standards in operational – search activities. Agreements and contracts signed by the Republic of Tajikistan in the field of operational investigative activities are considered a solid legal basis and a reliable source of these activities.

KEYWORDS: international legal standards, international standards of combating crime, international cooperation contract, agreement against crime, operational – search action, operational – search event.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуҷабборзода Амирҳамза Абдуваҳоб* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон:(+ 992) 001 – 01 – 28 – 31. E-mail: abdujaborzodaamirhamza@mail.ru

Сведения об авторе: *Абдуҷабборзода Амирҳамза Абдуваҳоб* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон:(+ 992) 001 – 01 – 28 – 31. E-mail: abdujaborzodaamirhamza@mail.ru

Information about the author: *Abdujaborzoda Amirhamza Abduvahob* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+ 992) 001 – 01 – 28 - 31. E-mail: abdujaborzodaamirhamza@mail.ru

АГЕНТИИ НАЗОРАТИ МАВОДИ НАШЪАОВАРИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ҲАМЧУН СУБЪЕКТИ ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ЧУСТУЧӢӢ

Раҷабова Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, ҳамчун фаъолияти арзёбӣ мегардад, ки бо таври ошкоро ё ғайриошкоро аз ҷониби мақомоти амаликунандаи фаъолияти мазкур ба роҳ монда мешавад. Мафҳуми онро бо таври мушаххас Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» аз 25 мартӣ соли 2011 № 687 чунин пешбинӣ

намудааст: «Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ- намуди фаъолиятест, ки ба таври ошкоро ё ғайриошкоро аз ҷониби мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ дар доираи салоҳияти худ бо роҳи гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ бо мақсади ҳифзи ҳаёт, саломатӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, моликият, таъмини амнияти ҷамъият ва давлат аз таҷовузҳои ҷиноятӣ амалӣ карда мешавад».

Мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, ки номгӯӣи онҳо дар қонуни болозикр номбар шудаанд дар доираи салоҳияти худ тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрии ҳуқуқиро қабул менамоянд, ки тартиб, ташкил ва тактикаи гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ ва ҳаракатҳои оперативӣ-чустучӯиро ба танзим мебароранд. Маҳз воҳидҳои мақомоти мазкурро, ки қонунгузор барои амалисозии фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ бо мақсади таъмини амнияти ҷомеа ва давлат аз ҳама гуна таҳдиду таҷовузҳои ҷиноятӣ вақолатдор намудааст, метавонанд ба ҳайси субъектони фаъолияти мазкур баромад намоянд.

Ҳамин тариқ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» дар моддаи 13 меъёро дарҷ кардааст, ки мутобиқ ба он ҳуқуқи амалӣ намудани фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба воҳидҳои оперативии зерин дода мешавад: мақомоти қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон; мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон; мақомоти мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; мақомоти адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; мақомоти назорати молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; мақомоти назорати маводи нашъаовари Ҷумҳурии Тоҷикистон; Гвардияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон; мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Тазаккур бояд дод, ки дар қатори дигар воҳидҳои оперативии мақомоти давлатӣ, ки ҳуқуқи амалӣ намудани фаъолияти мазкурро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон доранд, Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун субъекти фаъоли фаъолияти мазкур арзёбӣ мегардад.

Заминаи аввалини ҳуқуқии Агентӣ маҳз Протоколи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раёсати СММ оид ба маводи нашъаовар ва ҷинояткорӣ аз 27 апрели соли 1999 ба шумор меравад, ки дар асоси он 1 июни соли 1999 бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №1218 Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст. Ҳамин тариқ, аввалин низомномаи Агентӣ бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №1248 аз 12 июли соли 1999 тасдиқ карда шудааст. Мутобиқи Низомномаи мазкур сохтори Агентӣ танҳо аз дастгоҳи марказӣ ва 3 раёсати вилоятӣ ва 350 нафар ҳайати шахсӣ иборат буд. Маблағгузорию он асосан аз ҳисоби грантҳои СММ, дигар ташкилотҳои байналмилалӣ ва давлатҳои донор амалӣ мешуд, қисми ками он аз ҳисоби буҷети давлатӣ ҷудо мегардид. Таъсиси чунин системаи ягонаи мубориза бо муомилоти ғайриқонунии маводи мухаддир, имконияти ошкор ва пешгирии ҷиноятҳои мухаддиротиро, ки солҳои 90-уми асри гузашта хело ҳам раванқ ёфта буданд, осон гардонид.

Айни замон муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ва истифода аз он яке аз масъалаҳои ташвишвар дар сатҳи байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Ин раванд моро водор месозад чихати андешидани тадбирҳои фаъол дар самти пешгирии нашъамандӣ ва мубориза бо гардиши ғайриқонунии он тамоми ҷидду ҷаҳди худро равона созем. Мушқилоти маводи нашъаовар дар замони муосир ба яке аз хатарҳои ҷиддӣ табдил ёфта, боиси халалдор гардидани оромии ҷомеаи муосир гардидааст.

Сохтори АНМН дар Низомномаи мақомоти мазкур пешбинӣ шудааст. Дар сохтори мазкур воҳидҳои оперативие, ки бевосита бар зидди ҷиноятҳои мухаддиротӣ ва дигар намуди ҷиноятҳо тавассути гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ фаъолият менамоянд, инҳоянд:

- Раёсати оперативӣ-чустучӯӣ;
- Раёсати сайёри оперативӣ;
- Раёсати хизмати оперативӣ;
- Раёсати тафтишотӣ;
- Раёсати назорати муомилоти маводи нашъаовар ва пешгирии нашъамандӣ;

- Шуъбаи воситаҳои оперативӣ-техникӣ ва алоқа.

Ҳамзамон, дар сохтори мақомоти мазкур боз дигар раёсату шуъбаҳое, ки дар ВМКБ, вилоятҳои Суғду Хатлон созмон ёфтаанд, бевосита фаъолияти худро дар самти фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ба амал мебароранд. Шуъбаҳои байниноҳиявӣ дар шаҳри Турсунзода ва ноҳияи Лахш амал менамоянд, ки онҳо на тобеи раёсатҳои вилоятӣ балки худи АНМН мебошанд. Дар соли 2022 Раёсати Агентии назорати маводи нашъаовар дар шаҳри Душанбе ташкил гардид, ки ин ҳам баҳри ҷоннок намудани фаъолияти мақомоти мазкур заминаи хело хуберо фароҳам овард.

Тамоми вазифаҳои фаъолияти оперативӣ-чустучӯии воҳидҳои оперативии Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муқаррароти моддаи 3-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» аз 25 март соли 2011 бар меоянд, ки мутобиқ ба он ошкор намудан, огоҳонидан, пешгирӣ кардан ва кушодани ҷиноятҳо, ҳамчунин ошкор ва муайян намудани шахсони ин ҷиноятҳоро тайёркунанда, содиркунанда ё содиркарда; чустучӯи шахсони аз мақомоти таҳқиқ, тафтиш ва суд пинҳоншуда, аз адои ҷазои ҷиноятӣ саркашинамуда, ҳамчунин чустучӯи шахсони бедарак гумшуда; ба даст овардани маълумот дар бораи ҳодиса ё ҳаракатҳое (беҳаракатие), ки ба ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, амнияти ҷамъиятӣ, давлатӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ ё экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳдид менамоянд, ба ҳайси вазифаҳои он маҳсуб меёбанд.

Ҳуқуқ ва уҳдадорҳои воҳидҳои Агентӣ, ки ФОҶ-ро амалӣ менамоянд, ҳимояи иҷтимоӣ ва ҳуқуқии кормандони оперативӣ ва шахсони ба онҳо мусоидаткунанда бо Қонуни ФОҶ ва Дастурамали соҳавӣ танзими худро ёфтааст.

Кормандони воҳидҳои оперативӣ вазифаҳои ФОҶ-ро бо роҳи иштироки шахсӣ дар ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ ба таври ошкоро ё ғайриошкоро ҳал менамоянд. Мафҳуми чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣро Қонуни ФОҶ чунин шарҳ медиҳад: «системаи чораҳои муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба таври ошкоро ё ғайриошкоро аз ҷониби мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ бо мақсади ҳалли вазифаҳои фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ татбиқ мегардад». Ҳангоми амалӣ намудани фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ чорабиниҳои зерини оперативӣ-чустучӯӣ гузаронида мешаванд: пурсиши оперативӣ; ҷамъовари маълумот; ҷамъовари оперативии намунаҳо барои таҳқиқи муқоисавӣ; чустучӯи шахсӣ; харидории санҷишии оперативӣ; таҳқиқи оперативии ашё, ҳуҷҷатҳо ва объектҳои дигар; мушоҳидаи оперативӣ; ҳаммонандкунии оперативии шахсият ва объектҳои дигар; муоинаи оперативии манзил, ҳуҷраҳо, биноҳо, иншоот, қитъаҳои маҳал ва воситаҳои нақлиёт; назоратбарии оперативии муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигар; гӯш кардани гуфтугӯҳои телефонӣ ва сабти онҳо; гирифтани иттилоот аз каналҳои техникий алоқа; воридсозии оперативӣ; таҳвили назоратшаванда; эксперименти оперативӣ; гирифтани иттилооти компютерӣ; таъсиси шахси ҳуқуқӣ. Ҳамаи чорабиниҳои номбаргардидаро АНМН мегузаронад. Тартиби гузаронидани чорабиниҳои мазкурро бо таври ошкоро ва ғайриошкоро АНМН дар Дастурамали (мафҳӣ) соҳавии худ, ки барои воҳидҳои оперативии Агентӣ тавсия шудааст, ба пуррагӣ нишон додааст.

Ҳамин тариқ, кормандони воҳидҳои оперативии Агентӣ вазифаҳои ФОҶ-ро бо роҳи гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯие, ки қонунгузории ФОҶ пешбинӣ намудааст (чорабиниҳои дар боло зикргардида), амалӣ менамоянд. Чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ хусусияти разведкавӣ-қофтуковӣ дошта, ба гирифтани иттилоот дар бораи шахсони қасдкунанда, тайёркунанда, содиркунандаи ҷиноятҳо, дар бораи мавҷудияти изҳои моддии фаъолияти зиддихуқуқӣ, ҷойи буду боши шахсони аз мақомоти таҳқиқ, тафтиш ва суд пинҳоншаванда равона карда шудаанд.

Тамоми маълумотҳо доир ба ташкил, тактика, усул, қувва, таъминоти молиявӣ ва воситаҳои гузаронидани ЧОҶ, инчунин шахсони ба муҳити ҷиноятӣ воридкардашуда ва дар бораи кормандони штатии ғайриошкоро, дигар шахсони ба ин мақомот ба таври мафҳиёна мусоидаткунанда сирри давлатиро ташкил медиҳанд. Чорбиниҳои оперативӣ-чустучӯиро ба се категория ҷудо намудаанд: яқум чорабиниҳои, ки ҳуқуқҳои

конститутсионии инсон ва шахрванд дар рафти онҳо маҳдуд мегарданд, ба монанди муоинаи оперативии манзил, гӯш кардани гуфтугӯҳои телефонӣ ва сабти онҳо ва ғ. Дуюм он чорабиниҳое ба ҳисоб мераванд, ки гузаронидани онҳо дар асоси қарори тасдиқнамудаи яке аз роҳбарони воҳиди оперативӣ иҷозат дода мешавад ба мисли воридсозии оперативӣ, таҳвили назоратшаванда ва ғ. Ҳуқуқи тасдиқ намудани қарорро дар бораи гузаронидани ду категорияи ҚОҶ, -ро дар АНМН инҳо доро мебошанд:

- Директори АНМН ва муовинони ӯ;

- сардорони воҳидҳои оперативии АНМН ва муовинони онҳо;

- сардорони РАНМН дар вилоятҳо ва муовинони онҳо, ки ба кори оперативӣ роҳбарӣ мекунанд;

- сардорони шӯъбаҳои байниноҳиявии АНМН ва муовинони онҳо, ки ба кори оперативӣ роҳбарӣ мекунанд;

Маҳз категорияи сеюм чорабиниҳое мебошанд, ки аз ҷониби корманди воҳиди оперативӣ чи бо ташаббуси шахсии худ ва чи бо супориши роҳбар амалӣ карда мешаванд, аз қабيلي пурсиши оперативӣ, ҷамъовари маълумот ва ғ.

Ҳангоми амалисозии фаъолияти оперативӣ-чустуҷӯӣ воҳидҳои оперативии Агентӣ чорабиниҳои оперативӣ-чустуҷӯии зеринро мегузаронанд:

Пурсиши оперативӣ - ҷамъовари маълумоти воқеӣ аз суҳанони шахси пурсидашаванда, ки ҳақиқатан ё эҳтимолан дорои чунин маълумот мебошад ва он барои ҳалли вазифаҳои мушаххаси фаъолияти оперативӣ-чустуҷӯӣ аҳаммият дорад. Вобаста ба мақсаду шароит, инчунин, шахсияти пурсишшаванда пурсиши шахрвандон ба таври ошкоро ва ғайриошкоро ба роҳ монда мешавад. Шакли ошкоро бошад дар худ боз ду шакли дигарро пешбинӣ менамояд: муаррифии расмӣ корманди оперативӣ бе рамзбандии мақсад; муаррифии расмӣ корманди оперативӣ бо рамзбандии мақсад; **ҷамъовари маълумот** - гирифтани иттилооте, ки барои ҳалли вазифаҳои мушаххаси фаъолияти оперативӣ-чустуҷӯӣ муҳимманд тавассути фиристонидани дархост ба шахси воқеӣ ё ҳуқуқие, ки чунин маълумотро дорад ё мумкин дошта бошад, ҳамчунин дастрас намудани он тавассути шиносшавии бевосита бо сарчашмаҳои моддии дахлдор, аз он ҷумла, аз манбаъҳои маълумоти оперативӣ, криминалистӣ ва дигар манбаъҳои маълумотии (бахисобгирии) системаи иттилоотӣ ва аз дигар сарчашмаҳо. Шакли гузаронидани ин чорабинӣ бо таври ошкоро (бо рамзбандикунони мақсад ва бидуни он) ва ғайриошкоро ба амал бароварда шуда, ба сифати субъектон метавонанд кормандони оперативӣ ва шахсони мусоидаткунанда баромад намоянд. Ҷамъовари маълумот метавонад бо чунин тарзҳо дархост карда шавад: мактуби расмӣ, қарори роҳбари мақомоти амаликунандаи ҚОҶ ё муфаттиш, прокурор, суд, қарори судя, барқия, телефонограмма, радиogramма, шифрограмма, почтаи электронӣ, эълон, реклама, забонхат ва ғ.; **ҷамъовари оперативии намунаҳо барои таҳқиқи муқоисавӣ** - дарёфт намудан, гирифтани ва нигоҳ доштани (консерватсия) сарчашмаҳои моддии иттилооте, ки дар худ изҳои ҷинойт ё изҳои шахси ҷинойт содирнамударо доранд, ҳамчунин ашъе, ки ба сифати объекти ҷинойт хизмат кардаанд ё метавонанд чун воситаи муайян намудани кирдори барои ҷамъият хавфнок ва шахсони ба он дахлдошта хизмат намоянд бо мақсади муқоиса намудани онҳо бо мавод ё ашъи ҳаммонанде, ки дар шахсони таҳти омӯзиш қарордошта мавҷуданд, барои ҳалли вазифаҳои мушаххаси фаъолияти оперативӣ-чустуҷӯӣ. Ба сифати ашъе ва мавод, ки ҷамъовари намунаҳои онҳо дар ҷараёни ҚОҶ амалӣ мегардад, инҳо метавонанд баромад намоянд: намунаҳои алоҳидаи як миқдор молҳо ва ашъи бо роҳи контрабанда ба дастовардашуда, ки муомилоти озодонаи онҳо манъ ё маҳдуд карда шудааст; зарраҳои воситаҳои нашъадор, моддаҳои захролуд ё дигар моддаҳо ва ғ. Сарчашмаи ба даст овардани маводи муқоисавӣ инҳо ба ҳисоб мераванд: одамон (шахсони таҳти омӯзиш қарордошта); ашъе (арзишҳо, асбобҳо, ҳуччатҳо, воситаҳои нақлиёт ва ғ, ки да худ изҳои ҷинойтро доранд ё ҳамчун объекти ҷинойт хизмат намудаанд, инчунин ашъи дигаре, ки метавонанд чун воситаи муайян намудани ҷинойт ва шахсони ба он дахлдошта хизмат намоянд); намояндагони олами наботот ва ҳайвонот; натиҷаҳои ҳаракатҳои экспериментӣ.

Дигар чорабиниҳои оперативӣ ин ҷустуҷӯӣ шахсӣ мебошад, яъне шакли татбиқи усулҳо ва маҷмуи ҳаракатҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, ки бевосита аз тарафи қораманди мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ бо мақсади дарёфти маълумоти муҳимми оперативӣ ва ҳалли вазифаҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ гузаронида мешаванд. Ҷустуҷӯӣ шахсиро ба якҷанд намудҳо метавон ҷудо намуд: бо нақша гузаронидашаванда (муайянқунии шахсоне, ки ҷиноятҳоро содир мекунад, ҷиноятқорони ҷустуҷӯшаванда); бо нақша гузаронидашаванда (бинобар сабаби яку якбора тағйир ёфтани вазъи оперативӣ); дорои мақсади маҳдуд (марбут бо муқовимат ба намуди мушаххаси таҷовузи ҷиноятӣ); сермақсад (қорҳои оперативӣ-қоғтуқовӣ дар ҷойҳои ҷамъшавии шахсони хавфноки криминалӣ ва ғ.); **таҳқиқи оперативии ашё, ҳуҷҷатҳо ва объектҳои дигар омӯзиши ашё, ҳуҷҷатҳо ва объектҳои дигаре, ки дар худ изҳои ҷиноятро нигоҳ доштаанд ё метавонистанд нигоҳ доранд, олотӣ содир қардани ҷиноят ва ё натиҷаи фаъолияти ҷиноятӣ ба ҳисоб рафтаанд ё метавонистанд ба ҳисоб раванд бо мақсади ошқор намудани изҳои олотҳои содир қардани ҷиноят ва натиҷаҳои фаъолияти ҷиноятӣ; **мушоҳидаи оперативӣ-** бо таври босиравӣ (визуалӣ) ё тарзи дигар дар қардан ва ба қайд гирифтани зуҳурот, ҳодисаҳо, қирдорҳо, воқеаҳо ва равандҳое, ки барои ҳалли вазифаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ муҳимманд. *Намудҳои мушоҳидаи* ҷисмонӣ, электронӣ, маҷмуиро метавон фарқ қард; **ҳаммонандқунии оперативии шахсият ва объектҳои дигар-** муқаррарқунӣ ва айниятқунонии шахс ва объектҳои дигар аз рӯйи нишонаҳои фардиқунонандаи онҳо, ки аз ҷиҳати статикӣ ва динамикӣ тағйирнопазиранд, ҳамқунин бо истиқодаи дигар роҳҳое, ки бо дараҷаи қоғии эҳтимолият шинохтани шахсият ва дигар объектро имқон медиҳанд; **муоинаи оперативии манзил, ҳуҷраҳо, биноҳо, иншоот, қитъаҳои маҳал ва воситаҳои нақлиёт** ворид шудан ва азназаргузаронии объектҳои номбаршуда бо мақсади дарёфт намудани изҳои ҷиноят, олотҳои содирқунии ҷиноят, дигар ашё, моддаҳо ё ҳуҷҷатҳое, ки эҳтимоли ба содир шудани ҷиноят муносибат доранд, ҳамқунин барои ҳалли дигар вазифаҳои мушаххаси фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ; **назоратбарии оперативии муросилоти қоғта, хабарҳои телеқрафӣ ва хабарҳои дигар** омӯзиши муқотиботи хаттӣ ва дигар муқотиботе, ки дар ҳомилиҳои моддӣ сабот шудаанд, бо мақсади дарёфт намудани маълумот дар бораи фаъолияти ҷиноятии шахси таҳти омӯзиш қарордошта, ошқор намудани алоқаҳои ӯ ва дастрас намудани дигар маълумоте, ки барои ҳалли вазифаҳои мушаххаси фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ мусоидат мекунад; **гӯш қардани гуфтугӯҳои телефонӣ ва саботи онҳо-**тавассути воситаҳои техникӣ гирифтани ва сабот қардани иттилооти акустикӣ ба воситаи хатти алоқаи телефонӣ ё иттилооти яқтарафа интиқолшаванда бо мақсади дарёфти маълумот дар бораи фаъолияти ҷиноятии шахси таҳти омӯзиш қарордошта, ошқор намудани алоқаҳои ӯ ва дастрас намудани дигар маълумоте, ки барои ҳалли вазифаҳои мушаххаси фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ мусоидат менамоянд; **гирифтани иттилоот аз каналҳои техникӣ алоқа-**тавассути воситаҳои техникӣ гирифтани, тасҳеҳ ва сабот қардани намудҳои гуногуни сигналҳо, ки бо ҳар гуна каналҳои техникӣ алоқа паҳш меқарданд, барои ҳалли вазифаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ; **эксперименти оперативӣ-**ташқил намудани муҳити сунъии ҳарчи бештар ба воқеият наздик бо мақсади ба вуқӯ овардани воқеаи муайян ё айнан тақрор қардани воқеа ё гузаронидани озмоиши муайян дар шароитҳои қурра идорашаванда ва таҳти назоратбарии мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, бо қалб намудани шахсе, ки дар бораи фаъолияти зиддиқуқуқиаш маълумот мавқуд аст, бе хабардор намудани ӯ ҷиҳати иштирок дар эксперименти оперативӣ бо мақсади тасдиқи содир намудани ҳаракатҳои зиддиқуқуқӣ аз қониби ин шахс ва ҳамқунин огоҳқунӣ, ошқорнамоӣ, пешқирӣ ва қушодани ҷиноят ба муқобили молиқият, тартиби амалӣ намудани фаъолияти иқтисодӣ, амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли, ҷиноятҳои вазнин, маҳсусан вазнин ё ҷиноятҳое, ки метавонанд ба амнияти милли қарар расонанд; **гирифтани иттилооти компютерӣ** – ба даст овардани маълумоти барои ҳалли вазифаҳои фаъолияти оперативӣ – ҷустуҷӯӣ зарурӣ, тавассути саботи майдонҳои электронӣ ва физикӣ ҳангоми қорқард, нигоҳдорӣ ва интиқоли маълумот, новобаста ба воситаҳои интиқол; **таъсиси шахси ҳуқуқӣ** ташқили қорқона ва ё ташқилот (ташқилотҳои тиқоратӣ ва қайритиқоратӣ, ширқатҳои ҳусусӣ, намояндагӣ, филиалҳо ва қайра) бо мақсади муқориза бо ҷиноятҳои муташқил ва**

ҳалли дигар вазифаҳои оперативӣ-чустучӯӣ. Шакли гузаронидани чунин намуди чорабинӣ ғайриошкоро мебошад. Ҳукуқи иҷозат доданро барои гузаронидани чунин намуди ЧОҚ Директори Агентӣ соҳиб аст. Ба сифати субъектони он метавонанд кормандони воҳидҳои оперативии Агентӣ баромад намоянд. Бо ин мақсад аст, ки онҳоро ба категорияи кормандони штатии ғайриошкоро ворид менамоянд.

Айни замон аз ҷониби кормандони воҳидҳои оперативии АНМН чорабиниҳои ба монанди харидории санҷиши оперативӣ, хусусан харидории санҷиши оперативии воситаҳои нашъадор, воридсозии оперативӣ ва таҳвили назоратшаванда зиёдтар ташкил ва гузаронида мешаванд, ки поёнтар ҳар яке аз онҳоро шарҳ хоҳем дод.

Харидории санҷиши оперативӣ аз ҷониби мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ба вучуд овардани вазъияте, ки дар он таҳти назоратбарии оперативӣ аз шахсе, ки дар содир намудани ҷинойт асоснок гумонбар шудааст, мол, ашё ё хизматрасонӣ бе мақсади истеъмол, ба соҳибияти каси дигар додан ё истифодаи онҳо, инчунин бо мақсади гирифтани маълумот дар бораи эҳтимолияти фаъолияти ҷинойтӣ ва барои ҳалли дигар вазифаҳои фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ музднок ба даст оварда мешаванд. Вобаста ба вазъият чорабинии мазкур метавонад яккарата ва бисёркарата гузаронида шавад. Шакли гузаронидан бошад ба тарзи ошкоро ва ғайриошкоро сурат мегирад. Ба сифати субъектони асосӣ корманди оперативӣ ё шахси ба таври махфӣна мусоидаткунанда баромад намуда, субъекти иловагӣ метавонанд мутахассисон ва шахрвандон бошанд. Харидории санҷиши оперативӣ метавонад барои дастрас намудани 1. ашёву мавод ва маҳсулоте, ки дар гардиши озоди граждани мебошанд; гардиши озоди онҳо маҳдуд шудааст; муомилоти озоди онҳо манъ шудааст, ё 2. дигар хизматрасониҳо равона шуда бошад.

Воридсозии оперативӣ - ба муҳити ҷинойтӣ ворид намудани корманди мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ва ё шахсе, ки барои ҳалли вазифаҳои фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ба таври махфӣна ба ӯ мусоидат мекунад. Воридсозии оперативӣ ба таври ғайриошкоро сурат мегирад. Дар рафти гузаронидани ин чорабинӣ корманди Агентӣ-ро ба муҳити ҷинойтӣ ё муҳити аҳаммияти оперативӣ дошта ворид менамоянд. Дар ин ҷо муҳити ҷинойтӣ- ин муҳите, ки дар он шахси ҷинойтро тайёркунанда, содиркунанда ё содиркарда қарор дорад, аз ҷумла гурӯҳи ҷинойтӣ, гурӯҳи муташаккил ва иттиҳоди ҷинойтӣ (ташкilotи ҷинойтӣ). Муҳити аҳаммияти оперативидошта-ғайр аз муҳити ҷинойтӣ объекти таваҷҷуҳи оперативидошта, масалан корхонаву муассиса ё дигар ташкилотҳо-ро дар назар дорад. Ба сифати субъектон метавонанд кормандони ошкоро ва ғайриошкорои Агентӣ ва дигар шахсони ба онҳо мусоидаткунанда баромад намоянд. Яке аз шартҳои муҳими ин чорабинӣ тартиб додани нақшаи воридсозии корманд ё шахси мусоидаткунанда ба ҳисоб меравад, ки дар он таҳаллуси шахси воридшаванда нишон дода мешавад. Ба сифати субъекти воридсозии оперативӣ бояд кормандон ва шахсони ба онҳо ба таври махфӣна мусоидаткунандаи нисбатан омодагардидае, ки аз рӯи сифатҳои шахсӣ, корӣ ва разведкавии худ қобилияти бомуваффақият ҳаллу фасл намудани вазифаҳои оперативӣ-тактикиро доранд, тарзу усулҳои содиркунии ҷинойтҳо, хусусиятҳои хоси рафтори ҷинойткоронро медонанд, зуд шинос шудан ва ба боварии гумонбаршавандагон, санҷишшавандагон, коркардшавандагон ва мушоҳидашавандагон даромаданро метавонанд ҷалб карда шаванд.

Таҳвили назоратшаванда-аз ҷониби мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ назорат бурдани ҷойивазкунии молҳо, воситаҳо, моддаҳо ё ашё, пеш аз ҳама молҳо, воситаҳо, моддаҳо ва ашёе, ки муомилоти озоди онҳо манъ аст ё гардиши онҳо маҳдуд аст, ҳамчунин ашёе, ки бо роҳҳои ҷинойтӣ ба даст оварда шудаанд ё дар худ изҳои ҷинойтро доранд ва ё олот ё воситаи содир намудани ҷинойт бо мақсади ҳалли вазифаҳои фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ. Таҳвили назоратшаванда дар доираи амалиёти махсус амалӣ карда мешавад, яъне он дар маҷмуи чорабиниҳои ташкилӣ ва оперативӣ-чустучӯие, ки бо ҳадафи ягона муттаҳид гашта, барои ба мақсади ягона расидан равона гардидаанд. Чорабинии мазкур ба таври ғайриошкоро гузаронида мешавад. Вазифаи асосии он иборат аст, пеш аз ҳама аз муқаррар намудани каналҳои воридшавии ашё ва моддаҳои муомилоти

онҳо манъгардида ё гардишашон маҳдудгашта, муайян кардани шахсони ирсолкунанда ва қабулкунанда, муайян кардани шахсоне, ки чиноят содир мекунад ё аллакай онро содир намуданд; таъмини исботкунии ғаёлияти чиноятӣ.

Метавон гуфт, ки имрӯз воҳидҳои оперативии дар сохтори Агентӣ ҷойдошта бо амалисозии чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, дар байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои қудратии кишвар мавқеи ҳосаи ҳудро ишғол намуда, боиси ошкор ва пешгирии чиноятҳо, хусусан чиноятҳои муҳаддиротӣ гардидаанд. Ҳайати шахсии Агентӣ, дар қатори дигар қормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои қудратӣ сарбаландона ва содиқона дар мубориза бо чинояту чиноятқорӣ тамоми чораҳои лозимаро андешида истодаанд.

Айни замон Агентиро созмонҳои байналхалқӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқи мамолики хориҷӣ ҳамчун шарикӣ боэътимод ва босалоҳият, ки муаррифгари манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷи кишвар маҳсуб меёбад, эътироф менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе, 2016.
2. Раҳимов Р.Х. Ҷаёлияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ / Р.Х. Раҳимов. – Душанбе: «ЭР-граф», 2012.
3. Қонуни ҚТ «Дар бораи ғаёлияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» аз 25.03.2011с. - № 687 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (саиаи мурочиат: 19.09.2023).
4. Қонуни ҚТ «Дар бораи воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо» аз 10.12.1999с., № 687 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (саиаи мурочиат: 19.09.2023).
5. Горяйнов К.К. Овчинский В.С. и др. Теория Оперативно- розыскной деятельности / К.К. Горяйнов. - Москва Инфра-м. 2006.

АГЕНТИИ НАЗОРАТИ МАВОДИ НАШЪАОВАРИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ҲАМЧУН СУБЪЕКТИ ҶАЁЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ҶУСТУҶӢ

Дар мақолаи мазкур Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти ғаёлияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ таҳлил гардидааст. Агентӣ дар ошкор ва пешгирии чиноятҳо бо гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ нақши назаррасеро дар байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар мебозад.

КАЛИДВОЖАҲО: Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, субъекти ғаёлият, ғаёлияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ.

АГЕНТСТВО ПО КОНТРОЛЮ ЗА НАРКОТИКАМИ ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАЖИКИСТАН КАК СУБЪЕКТ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье Агентство по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан рассматривается как субъект оперативно-розыскной деятельности. Агентство играет существенную роль среди правоохранительных органов страны в раскрытии и предотвращении преступлений путем проведения оперативно-розыскной деятельности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Агентство по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан, субъект деятельности, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскное мероприятие.

DRUG CONTROL AGENCY UNDER THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AS A SUBJECT OF OPERATIONAL INVESTIGATIVE ACTIVITIES

This article analyzes the Drug control Agency under the President of the Republic of Tajikistan as a subject of operational investigative activities. The agency plays a significant role among the countries law enforcement agencies in detecting and preventing crimes through operational investigative activities.

KEYWORDS: Drug control Agency under the President of the Republic of Tajikistan, subject of activity, operational investigative activity, operational-search activities.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабова Фотима Шовалиевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 000-05-76-74. **E-mail:** rajabovafotima014@gmail.com

Сведения об авторе: *Раджабова Фотима Шовалиевна* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 000-05-76-74. **E-mail:** rajabovafotima014@gmail.com

ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪМИНОТИ ТЕХНИКӢ ВА КРИМИНАЛИСТӢ БАРОИ ЧУСТУЧӢИ ШАҲРВАНДОНИ БЕДАРАК ҒОИБГАШТА

Алимшоева Н.М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мафҳуми «таъминоти техникӣ ва криминалистӣ» дар илми криминалистика дар ибтидои солҳои 80-уми дар натиҷаи ҷустуҷӯи шаклу усулҳои нави ворид намудани дастовардҳои илму техника ба амалияи тафтиши ҷиноятҳо пайдо шудааст. Ба ин дар адабиёти фалсафӣ, илмӣ ва ҳуқуқӣ равшан карда шудани моҳияти прогресси илмию техникӣ ҳамчун унсури прогресси ҷамъиятӣ ёрии калон расонд; изҳороти ягонагии донишҳои илмӣ (бархилофи ақидаи мавҷуд дар бораи ҷудо кардани илмҳои табиатшиносӣ, техникӣ ва ҷамъиятӣ); ниҳоят, тамоюли равшан ифодаёфтаи тезу тунд шудани вазъияти ҷинояткорӣ дар мамлакат ва афзудани талаботи амалияи муборизаи зидди ҷинояткорӣ дар ин бобат барои фаъолтар истифода бурдани комёбиҳои илму техникаи ҳозиразамон ба роҳ монда шуда буд.

Айни замон дар криминалистика ақидаи бартаридошта ин аст, ки дастгирии техникӣ ва криминалисти як намуди фаъолиятест, ки аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо мақсади самаранок истифода бурдани усулу воситаҳои илмию техникӣ дар ошкор ва тафтиши ҷиноятҳо анҷом дода мешавад. Мисли ҳама гуна фаъолият, махсусан дар соҳаи мубориза бо ҷинояткорӣ, ки дар он ҳуқуқу манфиатҳои қонунии шаҳрвандон ҳалалдор намешавад, дастгирии техникӣ ва судӣ метавонад дар шароити зерин бомуваффақият амалӣ карда шавад:

а) танзими дурусти ҳуқуқӣ;

б) бо техникаи муосири экспертизаи судӣ, аз ҷумла бо компютер ва барномаҳои дахлдор мучаҳҳаз гардонидани субъектҳои ин фаъолият, тавсияҳои методӣ оид ба истифодаи он;

в) ташкилоте, ки ба имкониятҳои технологияи муосири криминалистӣ, аз ҷумла технологияҳои иттилоотие, ки айни замон аз ҷониби илм ва амалияи судӣ фаъолона азхуд карда мешаванд, мувофиқ аст.

Дар доираи таъминоти техникӣ ва судию криминалистӣ ва муайян кардани мазмуну моҳияти ин фаъолият, ба проблемаҳои такмили он моҳиятан муносибати систематикӣ ба амал меояд. Тасодуфӣ нест, ки Волинский В.А. аз ин дастгирии техникӣ ва криминалистӣ на танҳо ҳамчун фаъолият, балки ҳамчун як системаи ташкилӣ ва функционалии ба ҷамъоварӣ, коркард ва истифодаи иттилооти судии дорои аҳаммияти муҳим нигаронидашуда ба ҳисоб меравад. Ҳамаи унсурҳои ин система (техникӣ, ҳуқуқӣ, методӣ, ташкилӣ ва ғайра) ба ҳам алоқаманд ва ба ҳам вобастаанд. Ноқомил будани яке аз онҳо боиси номуқаммалии тамоми система мегардад. Аз рӯйи қиёс: қувваи тамоми занҷир аз сустии яке аз ҳалқаҳои он муайян карда мешавад.

Такмили таъминоти техникӣ ва криминалистии ошкор ва тафтиши ҷиноятҳо мавзӯи аллақай анҷомёфта (В.А. Волинский, Г.А. Голубенко, А.С. Шаталов ва ғайра) ва бешубҳа, дар оянда тадқиқоти комплекси махсус мебошад. Ин аз як тараф ба мо имкон медиҳад, ки он муқаррароти назариявиро оид ба ин проблема, ки дар байни криминалистҳо эътирофи умумӣ пайдо кардаанд, ҳамчун асос истифода барем ва аз тарафи дигар, баъзе мулоҳизаҳоро дар заминаи ин таҳқиқот муайян кунем.

Аввалан, баъзе криминалистҳо худӣ номи ин фаъолиятро «дастгирии техникӣ ва криминалистӣ» зери шубҳа мегузоранд, зеро ин ба ақидаи онҳо мақоми воҳидҳои криминалистӣ паст зада, онҳоро поймол мекунад. Мо чунин мешуморем, ки ин гуна

шубҳаҳо асос надоранд. Дар назар доштан лозим аст, ки таъминоти техникӣ ва криминалистӣ ҳамчун категорияи умумии илмию амалӣ амал мекунад, ки хоси фаъолияти ҳамаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, на танҳо мақомоти корҳои дохилӣ ва махсусан воҳидҳои криминалиستي онҳо мебошад. Бинобар ин, субъекти ин фаъолият на танҳо мутахассисони мақомоти корҳои дохилӣ, балки доираи хеле васеътари шахсони мансабдоре мебошанд, ки қонун барои пешбурди фаъолияти ошкор, тафтиши ҷиноятҳо ва ба амал баровардани адолати судӣ ваколатдор шудааст. Ғайр аз ин, тақлифи В. Снетков, номи категорияи баррасишаванда — «Фаъолият оид ба истифодаи усулу воситаҳои экспертию криминалиستي коршиноси-криминалиستي шӯъбаи корҳои дохилӣ» мебошад ва аслан мазмуни фаъолияти начандон калон ва гуногунҷанбаро оид ба ташаккули арсенали воситаҳо ва усулҳои техникӣ ва криминалистӣ дар асоси дастовардҳои муосири илму техника (яъне, такмили технология) инъикос мекунад.

Дар мавриди вазъи мустақилияти воҳидҳои экспертӣ-криминалиستي мақомоти корҳои дохилӣ, он ба андешаи мо, дар фаъолияти мутахассисони ин ҳадамот на танҳо «дар истифодаи усулу воситаҳо...», балки дар ҳалли доираи васеи ҳодисаҳои хеле махсус, вазифаҳои ташкилию методии баланд бардоштани дараҷаи омодагии дигар хизматрасониҳо ба истифодаи ҷунин воситаю усулҳо ба мақсади кушодан ва тафтиши ҷиноятҳо. Дар ин ҷо масъалаҳои таҳия ва ҷорӣ намудани воситаҳо ва усулҳои нави технологияи криминалистӣ ба амалияи корҳои тафтишотӣ ва оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, азхудкунии технологияҳои муосири иттилоотӣ ва пеш аз ҳама барои мақсадҳои техникӣ ва криминалистӣ, ки нақши ҳадамоти криминалиستي мебошад, афзалиятнок аст.

Иштироки бевоситаи мутахассисони ин ҳадамот дар ошкор ва тафтиши ҷиноятҳо танҳо бо «истифодаи усулу воситаҳои техникую криминалистӣ» маҳдуд намешавад. Иштироки ин корқунон дар ба нақшагирии тафтишот, пешниҳод кардан ва тафтиши фарзияҳо, интихоби усулҳои тактикий гузаронидани амалиёти тафтишотӣ, ташкили ҳисоботи криминалистӣ ва ғайра аксаран хеле ғоиданок аст.

Аммо дар робита ба ҳадафи ниҳойӣ, ки мо ошкор кардани ҷинояткор, исботи гунаҳкорӣ ва ба ҷавобгарӣ кашидани ӯ меҳисобем, фаъолияти мутахассисон дар муруфияи ҷиноятӣ (дар ҳама намуди дониш ва новобаста аз мансубияти онҳо ба як ё шӯъбаи дигар, ин ё он хидмат) ба назар мерасад, ки танҳо ба маънои ёрирасон таъмин карда мешавад.

Сониян, вақте ки дастгирии техникӣ ва судӣ ҳамчун як намуди фаъолияти баррасӣ мешавад, ки дар доираи он табиист, ки масъалаҳои ташкилӣ, идорақунонӣ, ҳуқуқӣ, иттилоотӣ ва технологӣ бояд ҳал карда шаванд, дар бораи қонунӣ будани мансубияти он ба субъект шубҳа пайдо мешавад. Дар ин бобат мо ба мавқеи одилона асосноки В. Волынский, ки дар асоси андешаҳои муосир дар бораи табиати криминология, дар бораи вазифаҳои он (ҷамъ кардан ва дар амалияи кушодан ва тафтиши ҷиноятҳо дастовардҳои дигар соҳаҳои дониш, ба истиснои илмҳои гуманитарӣ) ин гуна шубҳаҳоро рад мекунад ва ҷунин мешуморад, ки дастгирии техникӣ ва судӣ метавонад дар шакли назарияи криминалиستي хусусӣ ташаккул ёбад. Ба ин фақат як чизро илова кардан мумкин аст, ки дар баробари инкишоф ёфтани он ҷунин назария бо назардошти хусусияти предмети омузиши худ дар оянда ба як соҳаи мустақили дониш табдил ёбад.

Сеюм, ҳангоми баррасии моҳият ва мазмуни таъминоти техникӣ ва криминалистӣ, инчунин тамоми предмети экспертизаи криминалистӣ, бисёр олимони криминалистӣ то ҳол ба вазифаҳои тафтишоти ҷиноят, ҷанбаҳои муруфиявии ин фаъолият тавачҷуҳ зоҳир менамоянд.

Ин ҳолат, ба фикри мо, ҷунин фактро, ки бевосита ба намуди фаъолияти баррасишаванда алоқаманд аст, шарҳ дода метавонад, ки баъзе олимони истифодаи усулу воситаҳои ба истилоҳ ғайрианъанавии криминалистиро дар кушодани ҷиноятҳо қатъиян ва баъзан инкор мекунанд. Мисоли равшани ин китоби зикршудаи В. Ларина «Криминалистика ва паракриминалистика» мебошад.

Албатта, вазъи имрӯзаи таъминоти техникӣ ва судию тиббии ҷустуҷӯи шахсони гумшуда ва муайян намудани шаҳрвандони номаълум аз ҷасад асосан аз рӯйи сатҳи умумии рушди ин система муайян карда мешавад. Ҷамъоварӣ ва ба қайд гирифтани, ба низом

даровардан ва истифода бурдани маълумоти воқеӣ бо мақсади ҷустуҷӯи шахси гумшуда аз бисёр ҷиҳат (дар ташкил, тактика, таъминоти техникӣ) аз амалисозии амалҳои шабех дар ошкор ва тафтиши ҷиноятҳо бо аломатҳои равшанӣ таркиби он фарқ мекунад ва ҳалли масъалаҳои муайян кардани шахсияти ҷавонида (ҷасади номаълум) бо истифода аз усулҳои махсус таҳияшуда, масалан, барқарор кардани намуди зоҳирӣ аз косахонаи сар, муқаррар кардани хусусиятҳои шахсияти шахс аз боқимондаҳои устухон ва ғайра хос аст.

Дар асоси ин далелҳо метавон гуфт, ки ҷорабиниҳоеро, ки ҷиҳати фароҳам овардани шароит барои омодагии доимии кормандони воҳидҳои ҷустуҷӯӣ ба истифодаи усулу воситаҳои криминалистӣ дар ҳалли масъалаҳои ҷустуҷӯӣ шаҳрвандони бедарак гумшуда ва муайян кардани шахсияти ҷасадҳо нигаронида шудаанд, баён кардан мумкин аст. Моҳияти масъала дар он аст, ки шаклҳои қаблан мавҷудбуда ва аксаран бетағйир нашудаи ташкили ин қор, танзими ҳуқуқӣ ва таъминоти методи он ба вазъи воқеан мавҷудаи ҷиноятқорӣ ва имкониятҳои нави техникӣ ва технологияҳои муосири иттилоотӣ пурра мувофиқат намекунад. Ба ибораи дигар, системаи ташкили ҷорабиниҳо оид ба ҷустуҷӯ ва муайян кардани шахсони дахлдор ба сатҳи кунунии рушд ва имкониятҳои технологияи барои ин мақсадҳо истифодашаванда мувофиқат намекунад.

Татбиқи ин талабот пешбинӣ менамояд:

- ҳалли ҳуқуқии масъалаи бақайдгирии доираи васеътари аломатҳои мушаххас дар варақаҳои шахсият;

- баланд бардоштани сифати сабти маълумоти шахсият ва тавсифи он дар варақаҳои шахсият;

- таъмини пурраи пур кардани ҷунин қортҳо ва саривақт ба марказҳои идентификатсионӣ пешниҳод намудани онҳо.

Ҳалли ин масъалаҳо, пеш аз ҳама бо ташкили дурусти баҳисобгирии шахсони бедарак гумшуда ва муайян намудани ҷасади онҳо таъмин карда мешавад.

Мо ба ин ҳолат таваҷҷуҳи махсусро ҷалб менамоем, зеро ҳатто технологияи пешрафтатарин ва «ақл» дар ҳалли мушкилоти ҷустуҷӯӣ шаҳрвандони гумшуда ва муайян кардани ҷасад, бе мутахассисони соҳибихтисос ва масъул, ки сифати заруриро таъмин мекунад, таъсири мусбӣ намедихад. Дараҷаи тайёрии касбии онҳо ва ташкили меҳнат бояд ба имкониятҳои техника мувофиқ бошад. Гузашта аз ин, ҳадди ақал ду ҳолати муҳимро ба назар гирифтани лозим аст: яқум такмили пайваста ва босуръати технологияҳои иттилоотӣ, дуҷум шартӣ возеҳи такмили воситаҳо ва усулҳои анъанавии криминалистӣ ва таҳияи усулҳои нав, ки мутобиқ бо талаботи ин технология аст.

Таҳлили таъминоти техникӣ ва криминалистии ҷустуҷӯӣ шаҳрвандони бедарак гумшуда ва муайян кардани шахсияти ҷасадҳо, бахусус, самаранокии «Муайянқунӣ» дурнамои рушди минбаъдаи имкониятҳои технологияҳои муосири иттилоотиро барои ин мақсадҳо нишон медиҳад. Вале ҳалли ин масъала умуман ба проблемаҳои компютеризатсияи мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, ба идеологияи умумӣ ва таъмини ҳуқуқии он бевосита вобаста аст.

Дар айни замон дар бисёре аз кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ дар мубориза алайҳи ҷиноятқорӣ системаҳои универсалии бақайдгирии давлатии аҳоли бо истифода аз коди шахсӣ - идентификатори ҳар як шахс истифода мешаванд. Дар кишварҳои ИДМ шаҳрвандон бо истифода аз шиносномаҳо рамзгузорӣ карда мешаванд. Корманди миллӣ, ки ба компютер дастрасӣ дорад, метавонад дар давоми 2 сония дар бораи соҳиби шиноснома “маълумот” гирад. Дар як қатор кишварҳои системаҳои амнияти иттилоотӣ сохта шудаанд, ки ба намуди хизматрасонии махсус гардонидани шудаанд, масалан, хадамоти сарҳадӣ ва гумрукӣ, хадамоти андоз ва ғайра. Дар ИМА ҷунин системаҳо маълумот дар бораи 114 миллион шаҳрвандон, дар Англия 113 миллион нафарро дар бар мегиранд.

Шароити бозор зарурати ба амал баровардани тадбирҳои муборизаи зидди ҷиноятқориро қатъиян тақозо мекунад. Бояд дар назар дошт, ки гарчанде табиати инсон ба мисли илму техника зуд тағйир намеёбад дар байни ҷиноятқорон аксаран одамони бениҳоят ихтироъқоре пайдо мешаванд, ки дастовардҳои муосири худро бомуваффақият аз худ кардаанд. Мисоли хуб ин ҷинояти компютерӣ мебошад. Ҳар сол талафот аз ҷиноятҳои

компютерӣ дар Фаронса ба 1 миллиард франк мерасад ва ҳар сол 30-40% меафзояд; дар Германия — қариб 4 миллиард марка. Гузашта аз ин, қайд карда мешавад, ки ақида дар бораи хусусияти ҷиноятҳои компютерӣ нодуруст аст. Компютер ҳамчун воситаи содир намудани ҷиноятҳо дар ҳамаи гурӯҳҳои таснифоти мавҷудаи ҷинояткорон истифода мешавад. Ҷинояткороне, ки бо компютер мусаллаҳанд, аз дастовардҳои муосири илму техника васеъ истифода бурда, на танҳо ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, балки ба низоми ҳуқуқи муосир низ муқовимат мекунанд.

Аз ин рӯ, афзоиши нақши криминалистика дар маҷмӯъ ҳамчун илм дар оммавӣ гардонидани имкониятҳои воқеии он дар мубориза бар зидди ҷиноятҳо, ташаккули афкори дахлдори ҷамъиятӣ, аз ҷумла зарурати таъсиси системаи ҳуқуқӣ, ташкилӣ, илмию методӣ ба назар мерасад.

Ҷиҳати хеле муҳимми тадқиқоти мо проблемаи васеъ намудани комплекси аломатҳои идентификасия, ки дар раванди ҷустуҷӯй инъикос ёфтаанд, мебошад.

Дар шароити муосир имконияти гирифтани изи ангуштҳо барои ин воқеитар ба назар мерасанд. Намунаҳои хатҳои папиллярӣ дар ангуштони инсон аломатҳои инфиродӣ мебошанд, ки худи табиат ба ӯ додааст. Дар як қатор давлатҳои хориҷӣ имкони идентификацияи изи ангушти шахс на танҳо дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, балки барои ҳалли дигар проблемаҳои муҳимтарини иҷтимоӣ қайҳо татбиқ шудааст. Масалан, дар ИМА сабти ихтиёрии изи ангуштони тамоми аҳоли аз ибтидои солҳои 20-уми асри гузашта ҷорӣ карда шудааст. Ин ба идеологҳои советӣ асос дод, ки даъво кунанд, ки изи ангуштро «империалистони ИМА дар мубориза ба муқобили ходимони тараккипарвар ва революсионӣ махсусан васеъ истифода мебаранд». Дар айни замон, пойгоҳи додаҳои FBI дорой кортҳои изи ангуштони тақрибан 200 миллион нафар мебошад. Дигар ширкатҳои на танҳо давлатӣ, балки хусусӣ, дурусттараш хадамоти амниятии онҳо низ парвандаҳои худро доранд. Дар Олмон имкони бақайдгирии изи ангуштони аҳоли ҳанӯз дар солҳои 80-ум баррасӣ шуда буд.

АДАБИЁТ

1. Волынский В. А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. -М.: ВНИИ МВД РФ, 1994. С. 5-18; Голубенко Г.А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия квартирных краж на первоначальном этапе расследования// Каяд. дисс. -М.: 1993.
2. Дубягин Ю.П. Руководство по розыску и расследованию неочевидных убийств / Ю.П. Дубягин. - М: 1998.
3. Каратаев О.Г. Криминалистическая информатика / О.Г. Каратаев. - М.: Знание. 1991.
4. Карпец И.И., Волков А.М. Взаимодействие работников уголовного розыска и криминалистов • важнейшее условие эффективного использования научно-технических средств и методов в борьбе с преступностью.// Экспертная практика. - М: 1979. Вып. 14.
5. Снетков В.А. Применение криминалистических методов и средств сотрудниками экспертно-криминалистических подразделений.// Деятельность экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел по применению экспертно-криминалистических методов и средств в раскрытии и расследовании преступлений. Учебное пособие. -М.: ЭКЦ МВД РФ. 1996.
6. Эскархопуло А.А. Основы криминалистической теории / А.А. Эскархопуло - С-Пб. Изд-во СП университета. 1992.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪМИНОТИ ТЕХНИКӢ ВА КРИМИНАЛИСТӢ БАРОИ ҶУСТУҶӢИ ШАҲРВАНДОНИ БЕДАРАК ҒОИБГАШТА

Дар мақолаи мазкур мавзӯи хусусиятҳои таъминоти техникӣ ва криминалистӣ барои ҷустуҷӯи шаҳрвандони бедарак ғойбгашта мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки мафҳуми «таъминоти техникӣ ва криминалистӣ» дар илми криминалистика дар ибтидои солҳои 80-уми дар натиҷаи ҷустуҷӯи шаклу усулҳои нави ворид намудани дастовардҳои илму техника ба амалияи тафтиши ҷиноятҳо пайдо шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: ҷиноят, тафтиш, бедарак, илму техника.

ОСОБЕННОСТИ ТЕХНИЧЕСКОГО И КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОИСКА ПРОПАВШИХ БЕЗ ВЕСТИ ГРАЖДАН

В данной статье рассматривается тема особенностей технического и криминалистического обеспечения поиска пропавших без вести граждан. Автор отмечает, что понятие «техническое и криминалистическое обеспечение» в криминалистической науке появилось в начале 80-х годов в результате поиска новых форм и методов внедрения достижений науки и техники в практику расследования преступлений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: преступление, расследование, пропавший без вести, наука и техника.

FEATURES OF TECHNICAL AND FORENSICAL SUPPORT FOR SEARCHING MISSING CITIZENS

This article discusses the topic of the technical and forensic support for searching for missing citizens. The author notes that the concept of “technical and forensic support” in forensic science appeared in the early 80s as a result of the search for new forms and methods of introducing the achievements of science and technology into the practice of crime investigation.

KEYWORDS: crime, investigation, missing person, science and technology.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Алишоева Нурафзун Мехроваршоевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **501082225**.

Сведения об авторе: *Алишоева Нурафзун Мехроваршоевна* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **501082225**.

Information about the author: *Alimshoeva Nurafzun Mehrovarshoevna* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **501082225**.

АҲАММИЯТИ ДАЛЕЛИ ХУЛОСАИ ЭКСПЕРТ АЗ РҶӢИ ТАДҚИҚОТИ ХУЧЧАТҲОИ ПЛАСТИКИИ ҲИСОББАРОБАРКУНӢ ҲАНГОМИ ОШКОР ВА ТАФТИШИ ЧИНОЯТҲО

Расулиён А.Қ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баланд бардоштани таъсирнокии мубориза бо ҷинояткорӣ бе истифодаи донишҳои махсус ва дастовардҳои навини техника ғайриимкон аст, махсусан дар шароити кории муосири мақомоти қорҳои дохила, вақте ки бо ҷамъовариҳои далелҳои ҳангоми ошқор ва тафтиши ҷиноятҳои аз ҷониби гурӯҳи ҷиноятӣ содиршуда зарур мебошад.

Баҳри ҳалли натиҷабахши саволҳои дар раванди тафтишоти ҷиноятҳои алоқаманд бо ғорати маблағҳои пулӣ бо истифодаи ҳуҷҷатҳои пластикии ҳисоббаробаркунӣ, ҳамчун мутахассис ҷалб намудани қормақдони муассисаҳои экспертиӣ, аз ҷумла мақомоти қорҳои дохила, талаб карда мешавад.

Одатан оид ба ҳуҷҷатҳои пластикии ҳисоббаробаркунӣ ду намуди экспертиза таъин карда мешавад:

1) Экспертизаи техники криминалистикии ҳуҷҷатҳо (бо мақсади муайянсозии сохтакории ҳуҷҷатҳои пластикии ҳисоббаробаркунӣ ва қолабҳо, муайян соختани роҳи омодаسازی ва истифодабарии технология барои омодаسازی онҳо, барқарорнамоии зарарҳои ҳуҷҷатҳо ва технологияҳои истифодашаванда ҳангоми барқарорسازی зарарҳо);

2) Экспертизаи компютерӣ;

Аз овардаҳои боло хулоса баровардан мумкин аст, ки объекти бевоситаи таҳқиқ ва баҳодиҳии ҳолати хулоса ба ҳисоб меравад, ки дар раванд ва натиҷаи истифодаи усул ва методҳои ҳангоми гузаронидани экспертизаи муайян инъикос меёбад. Масалан, ҳолати илмӣ-методикии хулосаҳои эксперт оид ба саволҳои дар экспертизаи компютериҳои ҳуҷҷатҳои пластикии ҳисоббаробаркунӣ додешаванда самарабахшӣ ва боваринокии онҳо аз рӯи методикаҳои мувофиқоянда муайян карда мешавад.

Ҳангоми шинос шудан бо қисми воридотии хулоса ба маълумотҳо дар бораи эксперте, ки гузаронидани экспертиза ба ӯ вобаста карда шудааст, махсусан агар экспертиза дар муассисаи ғайридавлатии эксперти гузаронида шуда буд, ба он бояд диққати махсус дод.

Эксперт дар интиҳоби усул ва методҳои ҳангоми гузаронидани экспертиза озод аст новобаста аз он, ки дар муассисаи давлатии эксперти талаботи ягона ҷой дорад. Экспертҳо асосан ҳамон усулу методҳои тадқиқотро истифода мебаранд, ки дар амалия санҷида шуда ва татбиқ гаштаанд.

Дарачаи коркарди назариявӣ ва методологӣ меафзояд, методҳои нави тадқиқот ва воситаҳои техникии нав ба вучуд меоянд. Аз худ кардани методҳои нав чун қоида омӯзиши махсусро талаб менамояд.

Дар охири қисми тадқиқоти хулоса ҳамон методу сарчашмаҳои адабиётӣ, ки эксперт ҳангоми гузаронидани тадқиқот истифода бурдааст, нишон дода мешавад. Аз ин рӯ, хулосаро таҳлил намуда, субъекти баҳодиханда ҳамавақт ба мувофиқати сарчашмаҳои эътибор медиҳад то асоснокии хулосаро муайян созад. Ҳангоми муайян сохтани номувофиқӣ дар раванди таҳлил ва баҳодихӣ хулоса ин ҳолатҳоро дар раванди пурсиши эксперт муайян намудан зарур аст.

Барои санҷиши саҳеҳии хулоса ғайр аз ҳолатҳои дар боло номбаршуда бояд онро бо дигар маълумотҳои парванда муқоиса кард ва онро дар системаи далелҳо пурра дида баромадан зарур аст, агар зарурат ҷой дошта бошад метавон барои машварат ба мутахассис мууроҷиат кард ва ӯ экспертизаи иловагӣ ӯ такрорӣ таъин кард.

Ҳангоми муқоисакунии хулосаи эксперт бо дигар маълумотҳо аз рӯи парванда муфаттиш ӯ судя мувофиқати хулосаи экспертро бо дигар далелҳо муайян намуда, ташкил дода тавонистани онҳоро чун як система муайян менамояд. Баъзан ҳолатҳое ба вучуд меояд, ки хулосаи эксперт ва дар маҷмӯъ системаи далелҳо барои исботи факти муайян нокифоягӣ менамоянд.

Дар асоси ин маълумот хулоса баровардан мумкин аст, ки субъекти тадқиқот меҳодад вазнинии баҳогузори хулосаи як экспертро ба эксперти дигар гузорад. Ин ҳолатро мусбӣ ҳисобидан мумкин нест, зеро баҳогузори хулоса чун раванди мууроҷиат аз ҷониби субъектони исботкуниро баамалбароранда ба роҳ монда мешавад на аз ҷониби эксперт. Баҳогузори хулоса аз рӯи гувоҳӣ дар асоси тадқиқоти ҳаматарафа, пурра, объективона ва бевоситаи далелҳо ба роҳ монда мешавад.

Вақте ки баҳодихӣ ба шахси дигар вобаста карда мешавад, ҳатто аз ҷиҳати талаботи донишҳои махсус, тадқиқоти бевоситаи далелҳо вайрон карда мешавад, инчунин принсипи баҳодихӣ аз рӯи гувоҳии дохилии судя дар баҳодихии хулоса онро бояд боваринок созад.

Вақте ки эксперт экспертизаи такрориро мегузаронад ва дақиқии ташҳиси авваларо тасдиқ менамояд ин хулосаҳо бояд дар якҷоягӣ баҳо дода шаванд.

Ҳалли саволҳои санҷишӣ нисбати экспертизаи пештар гузаронидашуда ба салоҳияти эксперт дохил намешавад. Танҳо ҳангоми гузаронидани экспертизаи такрорӣ, эксперт онро уҳдадор ҳастанд, ки дар хулоса сабаби номувофиқӣ бо экспертизаи қаблӣ ифода намояд ва бо ин роҳ онҳо барои дуруст баҳогузори хулоса ба суд кумак мерасонанд.

Коркарди экспертизаи такрорӣ ҳам объекти тадқиқот, санҷиш ва баҳогузори дар системаи далелҳо гардида, ҳамчун воситаи санҷишӣ хулосаи экспerte, ки то ин экспертиза гузаронидашуда буд, хизмат менамояд.

Аз рӯи тадқиқоти гузаронидаамон муайян гардид, ки натиҷаи кор дар ҳолати истифодаи методика то охир коркард нашуда бар мегардад, махсусан, дар экспертизаи компютерӣ ва экспертизаи техникаи криминалистии ҳуҷҷатҳои пластикии ҳисоббаробаркунӣ.

Пешниҳоди мо дар тадқиқотамон варианти истифодабарии каталоги электронӣ намунаҳои ҳуҷҷатҳои пластикии ҳисоббаробаркунӣ, ки дорои воситаҳои ҷимоявӣ мебошанд, ки барои баланд бардоштани сифати коркарди тадқиқоти экспертиза кумак менамояд ва тафтиши парвандаи ҷиноятӣ ин навъи ҷиноятро соддатар сохта дар имконияти муайянкунии сарчашмаи ягонаи баромади ин навъи ҳуҷҷатҳоро медиҳад.

Ба ақидаи мо барои инкишофи таъмини илмӣ - методии гузаронидани тадқиқоти ҳуҷҷатҳои пластикии ҳисоббаробаркунӣ ёфтани гурӯҳи корӣ аз кормандони амалия ва олимони, ки мутахассис дар самти ҳуҷҷатҳои пластикии ҳисоббаробаркунӣ мебошанд зарур аст. Шакли амалигардии он метавонад ҳуҷҷатҳои барномавӣ ва монографӣ бошад.

Таъминоти барномавии кушодан ва тафтиши ҷиноятҳои алоқаманд бо ҳуҷҷатҳои пластикии ҳисоббаробаркунӣ бояд низоми бақайдгирии криминалистиро таъмин созад, ки аз нигоҳи ҳуқуқӣ ва сифатӣ яке аз самтҳои техникӣ-криминалистии таъминсозандаи ошкор ва тафтиши ҷиноят мебошанд:

Чамъ намудани маълумотҳое, ки метавонад дар раванди кушодан, тафтиш ва пешгирии ҷиноят истифода гарданд;
Таъмини шартҳои айнияти объектҳо бо ёрии маълумотҳои ҳисоботӣ;
Баамалбарории кофтукови объектҳо, маълумотҳое, ки дар ҳисоботҳои криминалисти
нигоҳ дошта мешаванд;
Ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ пешниҳод намудани маълумотнома.

АДАБИЁТ

- 1 Астапкина С.М. Защита интересов банков и вкладчиков от преступного использования пластиковых платёжных средств \ Криминальные расчёты: уголовно-правовая охрана инвестиций. -М.1999.
- 2 Карлин И.П., Статкус В.Ф., Толстой В.Ф. и др. Экспертизы на предварительном следствии. Краткий справочник / И.П. Карлин, В.Ф. Статкус, В.Ф. Толстой и др. - М.ГУ ЭКЦ МВД России 2002.
- 3 Зинин А.М., Майлис Н.П. судебная экспертиза. Учебник / А.М. Зинин, Н.П. Майлис. - М: Юрайт: Право и закон. 2002.
- 4 Волинский В.А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступления. - М: ВНИИ МВД России.1994.
- 5 Жерновой М.В. Особенности деятельности экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел в сфере профилактики правонарушений. 2008. №7.

АҲАММИЯТИ ДАЛЕЛИ ХУЛОСАИ ЭКСПЕРТ АЗ РҶӢИ ТАДҚИҚОТИ ҲУЧЧАТҲОИ ПЛАСТИКИИ ҲИСОББАРОВАРКУНӢ ҲАНГОМИ ОШКОР ВА ТАФТИШИ ҶИНОЯТҲО

Эксперт дар интихоби усул ва методҳо ҳангоми гузаронидани экспертиза озод аст новобаста аз он, ки дар муассисаи давлатии эксперти таълиботи ягона ҷой дорад. Экспертҳо асосан ҳамон усулу методҳои тадқиқотро истифода мекунанд, ки дар амалия санҷида шуда ва татбиқ гаштаанд. Дарачаи коркади назариявӣ ва методологӣ меафзояд, методҳои нави тадқиқот ва воситаҳои техникии нав ба вуҷуд меоянд. Аз худ қардани методҳои нав чун қоида омӯзиши махсусро талаб менамояд. Дар охири қисми тадқиқоти хулоса ҳамон методу сарчашмаҳои адабиётӣ, ки эксперт ҳангоми гузаронидани тадқиқот истифода бурдааст, нишон дода мешавад. Аз ин рӯ, хулосаро таҳлил намуда, субъекти баҳодиханда ҳамавақт ба мувофиқати сарчашмаҳо эътибор медиҳад то асоснокӣ хулосаро муайян созад.

КАЛИДВОЖАҲО: эксперт, судя, экспертиза, ҳуҷҷатҳои пластикии ҳисоббароваркунӣ, хулосаи эксперт, экспертизаи такрорӣ, қорт, экспертизаи техникии криминалисти ҳуҷҷатҳо, экспертизаи компютерӣ.

ЗНАЧЕНИЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЭКСПЕРТА ПО ИССЛЕДОВАНИЮ ПЛАСТИКОВЫХ УЧЕТНЫХ ДОКУМЕНТОВ ПРИ РАСПРОСТРАНЕНИИ И РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Эксперт свободен в выборе методов и способов проведения экспертизы независимо от наличия единого требования в государственном экспертном учреждении. Эксперты в основном используют одни и те же методы исследования, проверенные и примененные на практике. Повышается уровень теоретических и методических работ, появляются новые методы исследования и новые технические средства. Как правило, освоение новых методов требует специальной подготовки. В конце исследовательской части заключения указываются те же методы и литературные источники, которые использовал эксперт в ходе исследования. Поэтому, анализируя вывод, оценщик всегда обращает внимание на непротиворечивость источников, чтобы определить обоснованность заключения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: эксперт, судья, экспертиза, пластиковые расчетные документы, экспертное заключение, повторная экспертиза, карта, судебно-техническая экспертиза документов, компьютерная экспертиза.

THE IMPORTANCE OF EVIDENCE OF AN EXPERT'S CONCLUSION ON THE RESEARCH OF PLASTIC ACCOUNTING DOCUMENTS IN THE DISTRIBUTION AND INVESTIGATION OF CRIMES

The expert is free to choose methods and methods of conducting the examination, regardless of the presence of a single requirement in the state expert institution. Experts generally use the same research methods, tested and applied in practice. The level of theoretical and methodological work is increasing, new research methods and new technical means are appearing. As a rule, mastering new methods requires special training. At the end of the research part of the conclusion, the same methods and literary sources that the expert used during the study are indicated. Therefore, when analyzing a conclusion, the evaluator always looks at the consistency of the sources to determine the validity of the conclusion.

KEYWORDS: expert, judge, examination, plastic settlement documents, expert opinion, re-examination, map, forensic technical examination of documents, computer examination.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Расулиён Аниса Қаҳҳор* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992)919601063.

Сведения об авторе: *Расулиён Аниса Каххор* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992)919601063.

Information about the author: *Rasuliyon Anisa Qahhor* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992)919601063.

ТАЪРИХИ ҚАБУЛ ВА ШАРҲИ МУХТАСАРИ КОДЕКСИ БУСТАМАНТЕ

Фатоҳзода М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар муносибатҳои муносири ҷаҳонӣ байни давлатҳои муносибатҳои байналмилалӣ нақши асосиро мебозанд. Бисёр давлатҳои бо мақсади ҳамкорӣ, таҳкими робитаҳои байнидавлатӣ ва бомуваффақият дар соҳаҳои гуногун барои ба як тартиб ва созишномаи ягона даровардани қонунгузорӣ кӯшиш мекунанд. Қонунгузории ҳамаи кишварҳои гуногун аст, ки ин ба омилҳои зиёд, аз қабилҳои рушди таърихӣ, низоми сиёсӣ ва ғайра вобаста аст. Дар ин росто, ҳангоми ҳалли қазияҳои, ки қонибҳои шаҳрвандони кишварҳои гуногун мебошанд, аксар вақт дар қонун ихтилофҳои ба истилоҳ “бархӯрдҳои” мушоҳида мешаванд. Барои ҳалли онҳо шартномаҳои байналхалқӣ баста мешаванд, ки мувофиқи онҳо дар оянда ҳалли проблемаи мазкур осон мегардад.

Шартномаҳои ва конвенсияҳои байналмилалӣ, ки ба муттаҳидсозии ҳуқуқҳои кишварҳои Амрикои Лотинӣ бахшида шудаанд, аз кӯшиши давлатҳои иштирокчи барои ҳалли мушкилот дар ин соҳаи ҳуқуқ шаҳодат медиҳанд. Ин аз он сабаб аст, ки кишварҳои Амрикои Лотинӣ муддати тӯлонӣ барои таҳияи кодекси байналмилалӣ ҳуқуқи оммавӣ ва байналмилалӣ хусусӣ қор мекарданд. Қабули кодекси Бустаманте дар ин самт яке муваффақиятҳои назаррас ҳисобида мешавад.

Аввалин санадҳои дар соҳаи ягонакунии ҳуқуқ амалкунанда Шартномаҳои Монтевидео мебошанд. Онҳо дар Конгресси якуми Амрикои Ҷанубӣ, ки 25 августи соли 1888 оғоз ёфт, қабул карда шуданд.

Конференсияҳои Панамерикоӣ (1890—1940) идомаи қори дар Монтевидео оғозёфта буданд. Дарҳол баъди ба охир расидани қори конгресси якуми Америкаи Ҷанубӣ дар Монтевидео, моҳи декабри соли 1890 конференсияи якуми давлатҳои Америка даъват карда шуд. Ин созмон тадриҷан ба Иттиҳоди Панамерикоӣ табдил ёфт, ки пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ ба Созмони Давлатҳои Амрико (ОАС) табдил ёфт.

20 феввали соли 1928 дар конфронси Шашуми Панамерика оид ба ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ дар Гаванаи Куба конвенсияи Гавана қабул карда шуд, ки ба “кодекси ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ”, ки бо номи “кодекси Бустаманте” низ маъруф аст, ҳамроҳ карда шуд. Он 25 ноябри соли 1928 ба қувваи амал даромад. Кодекс ба номи Антонио Санчес де Бустаманте, ҳуқуқшинос ва дипломати кубӣ, профессори ҳуқуқи байналмилалӣ ва декани факултети ҳуқуқшиносии донишгоҳи Гавана, муаллифи асосӣ ва муҳаррири матнии лоиҳаи ӯ номгузори шудааст.

Конвенсияро кишварҳои зерин имзо карданд: Аргентина, Боливия, Бразилия, Венесуэла, Колумбия, Коста-Рика, Куба, Ҷумҳурии Доминикан, Эквадор, Салвадор, Гватемала, Гаити, Гондурас, Мексика, Никарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Уругвай. Дар баъзеи онҳо, ба монанди Куба, ин кодекс то ҳол аҳамияти сарчашмаи амалкунандаи ҳуқуқи дохилоро нигоҳ медорад. Колумбия ва Чили бо шартҳои махсус созишномаи имзо карданд, Иёлоти Муттаҳида аз музокирот хориҷ шуд, Мексика ва Колумбия шартномаи имзо накарданд. Аргентина, Уругвай ва Парагвай тасмим гирифтанд, ки ба истилоҳ “меъёрҳои Монтевидео” - ро дар ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ риоя кунанд. Судҳои ИМА ба кодекс ҳамчун манбаи ёрирасони ҳуқуқ муроҷиат мекунанд ва онро “бо сабабҳои оқилона ва мақсаднок” истифода мекунанд. Мақсади сиёсии он мусоидат ба муттаҳидсозии ҳуқуқҳои кишварҳои иттиҳоди Панамерика ва осон кардани гардиши савдо мебошад.

Кодекси Бустаманте ин яке аз бузургтарин кодификатсияҳои меъёрҳои коллизсионӣ дар ҷаҳон аст. Он меъёрҳои коллизсионии қариб ҳамаи соҳаҳои муҳими ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ дар бар мегирад, ки дар лаҳзаи қабули санад вучуд доштанд.

Ҷояҳои асосии кодекс омезиши ҳудудӣ ва шахсӣ ҳангоми ҳалли бархӯрдҳои қонунҳо; баномдариҳои тартиботи ҷамъиятии байналмилалӣ ва дохилӣ, қафлати шахс ва баробарии хориҷӣ дар баробари шахрвандони ин давлат (аммо ин баробарӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои сиёсӣ ҳатмӣ нест) мебошанд.

Мазмуни Асосии Кодекси Бустамантеро меъёрҳо ва принципҳои ташкил медиҳанд, ки муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқии шахрвандиро танзим мекунад. Он маҷмуи кодификатсияи меъёрҳои принципҳои қаблан муайяншуда мебошад.

Кодекс расман бо 4 забон - англисӣ, испанӣ, фаронсавӣ ва португалӣ нашр шудааст.

Кодекс аз 437 модда иборат аст. Сохтори Кодекс муқаррароти умумӣ ва ҷор китобро дар бар мегирад.

Дар баҳши "қоидаҳои умумӣ" принциби додани режими миллӣ ба хориҷӣ, принциби ҷудо кардани вақлатҳои қонунгузори давлатҳои иштирокчи ва дигар принципҳои умумии марбут ба муносибатҳои гуногуни ҳуқуқии шахрвандӣ таҳия карда мешаванд.

Китобҳои меъёрҳо-принципҳои дар бар мегиранд, ки дар соҳаҳои асосии ҳуқуқ татбиқ мешаванд:

1. Ҳуқуқи байналмилалӣ шахрвандӣ (моддаҳои 1-231): шахсон-шахрвандон, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, никоҳ ва талок, муносибатҳои оилавӣ, моликият, роҳҳои гуногуни ба даст овардани он, ҳуқуқҳои амволӣ, уҳдадорӣ ва шартномаҳо;

2. Ҳуқуқи савдои байналмилалӣ (моддаҳои 232-295): дар бораи тоҷирон ва савдо дар маҷмуъ, созишномаҳои махсуси савдо, муҳлатҳо ва ғайра;

3. ҳуқуқи байналхалқии ҷиноятӣ (моддаҳои 296-313): амали ба ҳам муҳолифи меъёрҳои қонунгузори миллии ҷиноятӣ дар фазо – дар баҳри кушод, дар атмосфера, дар қаламравҳое, ки ҳанӯз аз ҷониби давлатҳои эътироф карда нашудаанд, меъёрҳо оид ба тавсифи такрори ҷиноят ва таъини ҷазо дар судҳои гуногун;

4. ҳуқуқи мурофиавии байналмилалӣ (моддаҳои 314-437): муқаррароти умумӣ дар бораи вақлатҳо оид ба парвандаҳои граҷданӣ ва ҷиноятӣ, талаботи судӣ ва таъиноти судяҳо, хориҷ кардан аз қоидаҳои юрисдиксияи байналмилалӣ (*Lis alibi pendens* боздоштани мурофиа дар парвандаи дигар, яъне дар парвандаи дар суди хориҷӣ оғозшуда) ва иҷрои қарорҳои судӣ, қарорҳо, далелҳо ва инчунин воситаҳои махсуси исботи ҳуқуқи хориҷӣ.

Дар Кодекси Бустаманте (Конвенсия дар бораи ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ соли 1928) принципҳои умумии ҳалли бархӯрдҳои қонунҳои давлатҳои иштирокчи дар соҳаи танзими муносибатҳои шахрвандӣ принциби ҳудудӣ, принциби мухторияти иродаи тарафҳо (моддаи 3) мушаххас шудаанд. Принципи ҳудудӣ, ки дар Кодекси Бустаманте муқаррар шудааст, маънои онро дорад, ки қонунгузори миллии дар доираи қаламрави ин ё он давлат истифода мешавад. Дар айни замон, баъзе меъёрҳои қонунгузори миллии хусусияти амали берун аз ҳудуди доранд. Истифодаи онҳо дар қаламрави давлати хориҷӣ иҷозат дода мешавад, яъне қонунҳо ба шахси тобеи давлати қабулкардаи онҳо пайравӣ мекунад ва ҳамчун "қонунҳои шахсӣ" баррасӣ карда мешаванд. Ин меъёрҳо, ки категорияи махсусро ташкил медиҳанд, дар Кодекси Бустаманте меъёрҳои тартиботи дохилии ҷамъиятӣ номида мешаванд, ки ин ба он вобаста аст, ки меъёрҳои ҳуқуқи шахрвандӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти қонунгузори давлати дахлдор қабул карда мешаванд.

Меъёрҳои дигари қонунгузори миллии (ҳуқуқи давлатӣ ва маъмурӣ) барои ҳамаи шахсони дар қаламрави давлат қарордошта баробар ҳатмӣ мебошанд ва дар Кодекс меъёрҳои ҳудудӣ номида мешаванд, зеро амали онҳо бо қаламрави давлати қабулкардаи онҳо маҳдуд аст.

Категорияи сеюмро меъёрҳои ихтиёрӣ ё меъёрҳои тартибӣ-хусусӣ ташкил медиҳанд. Онҳо на аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ, балки аз ҷониби ҳуди иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии граҷданӣ дар шартномаҳои хусусии ҳуқуқӣ, шартномаҳое, ки аз ҷониби шахрвандони давлатҳои гуногун баста мешаванд, муқаррар карда мешаванд. Принципи мухторияти иродаи тарафҳо дар Кодекс ҳамчун эътирофи шартҳои шартномаи

қувваи қонунӣ пайдокарда барои тарафҳои шартнома, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ таҳия шудааст. Чунин таснифи меъёрҳои қонунгузори миллӣ, ки принципи худудиро дар танзими муносибатҳои хусусии ҳуқуқӣ бо унсури хориҷӣ инъикос мекунад, аслан тартиби муайян кардани салоҳияти қонунгузории давлатҳои иштирокчиرو муқаррар кард.

Кодекси Бустамантеро ҳамчун қонуни намунавии ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ баррасӣ кардан душвор аст. Он меъёрҳои пурраи ҳуқуқи хусусии байналмилалиро, ки барои истифода омодаанд, дар бар намегирад, балки танҳо муқаррароти Шартномаҳои Монтевидеоро таҳия мекунад, ки онҳоро ҳам дар кишварҳои, ки дар асоси ҳуқуқи бархӯрд меъёри шаҳрвандӣ гузошта шудааст ва ҳам дар кишварҳои, ки меъёри манзил ҳамчун асос қабул шудааст, баробар татбиқ мекунад. Мақсади Асосии Кодекси Бустаманте, ба монанди дигар шартномаҳои байналмилалӣ, ки дар конфронсҳои қаблӣ қабул шуда буданд, ҳимояи ҳуқуқи хориҷӣ буд, новобаста аз он ки онҳо дар қадом давлатҳои шартномавӣ буданд.

Кодекси Бустаманте ғояҳои асосии муттаҳидсозии принципҳои худудӣ ва шахсӣ хангоми ҳалли бархӯрдҳои қонунҳо; чудо кардани тартиботи ҷамъиятии байналмилалӣ ва дохилӣ, кафолати шахс ва баробарии хориҷӣ бо шаҳрвандони ин давлат (аммо ин баробарӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои сиёсӣ ҳатмӣ нест) дар бар мегирад. Кодекси Бустаманте аз 4 китоб иборат аст, ки ба онҳо дохил мешаванд: I. Ҳуқуқи байналмилалии шаҳрвандӣ (моддаҳои 12-31), II. Ҳуқуқи савдои байналмилалӣ (моддаҳои 232-295), III. Ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ (моддаҳои 296-313) ва IV. Ҳуқуқи байналмилалии мурофиавӣ (моддаҳои 314-437).

Дар китоби аввал мухтасари меъёрҳои баҳсбарангези "дар бораи шахсон" (ҳам ҷисмонӣ ва ҳам ҳуқуқӣ), "дар бораи моликият" ва "дар бораи усулҳои харид", ки дар Амрико қабул шудаанд, оварда шудааст. Қонунгузори бархӯрд дар бораи шаҳрвандӣ, издивоҷ, оила, парасторӣ, мерос ва шартномаҳо ба таври муфассал танзим карда мешавад. Китоби дуюм асосан ба бархӯрди меъёрҳои нақлиёти баҳрӣ ва ҳавой ва савдо бахшида шудааст. Дар китоби сеюм Кодекс, ки аз назарияи муаллифи худ дурӣ мечӯяд (ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ маҷмуи ҷазоҳои пешбинигардида барои ҳуқуқвайронкуниҳои байналмилалӣ), меъёрҳои қонунгузори миллии ҷиноятиро дар бораи истифодаи ҳуқуқи ҷиноятӣ дар фазо, аз ҷумла дар баҳри кушод, атмосфера, минтақаҳо, ҳам аз ҷониби давлат ва ҳам дар бораи ҷазо дар судҳои гуногун муқаррар накардааст. Дар китоби чорум бархӯрдҳо дар соҳаи мурофиаи граждани ва ҷиноятӣ, аз ҷумла дар масъалаҳои иммунитетии дипломатии судӣ, истирдоди ҷинояткорон ва ҳуқуқи паноҳгоҳ танзим карда мешаванд.

Кодекс гавари судӣ барои хориҷӣро рад мекунад, агар он барои шаҳрвандони ин давлат муқаррар нашуда бошад ва "қоидаҳо дар бораи исботи қонунҳои хориҷӣ" - ро дар судҳо махсус қайд мекунад (моддаи 408-411).

Кодекси Бустаманте барои пайвастании "ҳамаи давлатҳо ва шахсони ҳуқуқии байналмилалӣ" кушода аст (пеш аз ҳама, Канада ва Ньюфаундленд дар назар дошта мешаванд). Мақсади сиёсии Кодекси Бустаманте мусоидат ба муттаҳид кардани ҳуқуқ ва осон кардани гардиши тижоратии кишварҳои иттиҳоди Панамерика мебошад.

АДАБИЁТ

1. Кодекс меѓународного частного права, 20 февраля 1928 г. Кодекс Бустаманте 1928 года (Приложение к Конвенции о меѓународном частном праве, вступившей в силу 25 ноября 1928 года)
2. Ануфриева Л. П. Меѓународное частное право: Общая часть: Учебник / Л.П. Ануфриева. — М.: Издательство БЕК, 2009.
3. Гарсия-Гарридо М.Х. Римско-правовое наследие в кодексах Латинской Америки//Римское частное и публичное право: многовековой опыт развития европейского права: Материалы заседаний IV Меѓународной конференции. -Москва -Иваново -Суздаль, 25-30 июня 2006 г.
4. Жидков О.А. История государства и права зарубежных стран / О.А. Жидков. - М., 2012.
5. Маковский А.Л. Унификация права стран Латинской Америки. Ч. I, II. Обзорная информация / А.Л. Маковский. - М., 1991.
6. Рафалюк Е.Е. Унификация меѓународного частного права в странах Латинской Америки: история и современность//Журнал российского права. -2010. - № 5.

ТАЪРИХИ ҚАБУЛ ВА ШАРҲИ МУХТАСАРИ КОДЕКСИ БУСТАМАНТЕ

Дар мақола мафҳум ва моҳияти Кодекси Бустаманте ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ, таърихи қабул, мундариҷа, сохтори Кодекс ва ғайра мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Муаллиф қайд кардааст, ки конунгузорӣ ҳамаи кишварҳо гуногун аст, ки ин ба омилҳои зиёд, аз қабили рушди таърихӣ, низоми сиёсӣ ва ғайра вобаста аст. Дар ин росто, хангоми ҳалли қазияҳо, ки ҷонибҳо шахравандони кишварҳои гуногун мебошанд, аксар вақт дар қонун ихтилофҳо ба истилоҳ “бархӯрдҳо” мушоҳида мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: Кодекси Бустаманте, ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ, Кодекси ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ, меъёрҳои коллизсионӣ, кодификация.

ИСТОРИЯ ПРИНЯТИЯ И КРАТКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КОДЕКСА БУСТАМАНТЕ

В статье анализируются понятие и сущность Кодекса Бустаманте как источника международного частного права, история принятия, содержание, структура Кодекса и др. Автор отметил, что законодательство всех стран различно, что зависит от многих факторов, таких как историческое развитие, политическая система и т.д. В связи с этим при решении дел, где сторонами являются граждане разных стран, часто возникают различия в праве, так называемые «коллизии».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Кодекс Бустаманте, международное частное право, Кодекс международного частного права, коллизсионные нормы, кодификация.

HISTORY OF ADOPTION AND BRIEF CHARACTERISTICS OF THE BUSTAMANTE CODE

The article analyzes the concept and essence of the Bustamante Code as a source of private international law, the history of adoption, content, structure of the Code, etc. The author noted that the legislation of all countries is different, which depends on many factors, such as historical development, political system, etc. In this regard, when resolving cases where the parties are citizens of different countries, differences in law, so-called “collisions,” often arise.

KEYWORDS: Bustamante Code, private international law, Code of private international law, conflict of laws rules, codification.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Фатохзода Меҳрабону* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Фатохзода Меҳрабону* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического курса. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Fatohzoda Mehrabonu* – Tajik National University, second-year master’s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ДИПЛОМАТИЯ ҲАМЧУН РОҲИ ОСОИШТАИ ҲАЛЛИ БАҲСҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Давлатова Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳимтарин хусусияти принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ меъёри онҳо мебошад, ки дар маҷмуи қоидаҳои ҳатмӣ рафтор барои субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳамаи соҳаҳои муносибатҳои байналмилалӣ ифода ёфтааст. Принципҳои асосии меъёрҳои махсуси ҳуқуқи байналмилалӣ, меъёрҳои *suī generis*, меъёрҳои тартиби олии императивӣ мебошанд. А.Н. Талалаев онҳоро маҳз ҳамчун «муҳимтарин, умумитарин ва аз тарафи умум эътирофшудаи императивии ҳуқуқи байналхалқӣ» муайян мекунад. Р.Л. Бобров принципҳои асосиро ҳамчун «меъёрҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ замони муосир, меъёрҳои дорой доираи васеи адресатҳо, меъёрҳои категориявӣ, меъёрҳои ҳатмӣ ва дар айни замон манъкунанда» тавсиф мекунад. М.И. Лазарев ба принципҳои асосии он истинод карда, меъёрҳои умумии ҳуқуқи байналхалқии муосирро муайян мекунад.

Ин мулоҳизаҳои пешакӣ ба мо имкон медиҳанд, ки хусусиятҳои зерини муайянкунанда ва хусусиятҳои принципҳои асосии ҳуқуқи байналхалқии муосирро қайд кунем:

1) Инҳо муҳимтарин хосиятҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошанд, ки моҳияти онро ифода намуда, мазмуни институтҳо ва меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалиро дар ин марҳилаи инкишофи он муайян мекунад;

2) онҳо ҳамеша хусусияти меъёрӣ дошта, асосан дар расму оинҳои байналмилалӣ ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилаӣ муқарар шудаанд ё аз мазмуни онҳо гирифта шудаанд;

3) инҳо меъёрҳои муҳимтарин, умумӣ, аз тарафи умум эътирофгардидаи ҳуқуқи байналмилалӣ, ки мақсади умумӣ доранд;

4) ин меъёрҳои асосӣ, меъёрҳои дараҷаи олии императивии як навъ меъёрҳои рафтори байналмилалии давлатҳо мебошанд, ки ҳамаи дигар меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бояд ба онҳо мувофиқат кунанд;

5) бинобар ин, онҳо меъёри қонуниятии байналмилалӣ мебошанд.

Мазмуни ҳуқуқи принципи ҳалли осоиштаи баҳсҳои байналмилалӣ маҷмуи ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои давлатҳои иштироккунандаи баҳс мебошад.

Давлатҳо ҳуқуқ надоранд, ки баҳсҳои байналхалқии худро ҳалношуда гузоранд. Ин, дар навбати аввал, талаби зудтар ҳал намудани баҳсҳои байналхалқӣ ва дуҷум, зарурияти давом додани роҳҳои ҳалли масъаларо дорад, ки агар усули ба ҳамдигар созишкардаи тарафҳои баҳскунанда натиҷаҳои мусбат набахшад. Зудтар ҳал намудани баҳсҳои байналхалқиро ҳамчун қатъиян риоя намудани шартҳои ба ҳамдигар мувофиқшудаи ҳалли масъала фаҳмидан лозим аст. Ин муҳлатҳо ба зиммаи тарафҳои баҳскунанда уҳдадор мешаванд, ки бо ягон восита ё тартиби мусолиҳа баҳс маҳдуд нашаванд, балки усулҳои дигарро истифода баранд, агар баҳсро бо усули ибтидоии ҳалли масъала ҳал наоянд.

Давлатҳо вазифадоранд, ки аз амалҳои, ки боиси тезу тунд шудани баҳсҳо мегарданд, худдорӣ кунанд. Чунин кирдорҳо ҳамчун кирдорҳои тарафҳо фаҳмида мешаванд, ки оқибати онҳо боиси вайрон кардани сулҳу амниятии байналхалқӣ гардида, инчунин вазъияти ҳозираро ба нафъи яке аз тарафҳо тағйир дода, манфиатҳои тарафи дигарро поймол карда метавонад.

Давлатҳо вазифадоранд, ки баҳсҳои байналмилалии худро дар асоси қонун ва адолат ҳал кунанд. Ин истифодаи қоидаҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, инчунин меъёрҳои шартномавӣ ва ҳуқуқи анъанаро дар бар мегирад. Татбиқи ҳуқуқи байналмилалӣ татбиқи зеринро дар назар дорад:

□ Конвенсияҳои байналмилалӣ, ҳам умумӣ ва ҳам махсус, ки қоидаҳои муайян мекунад, ки аз ҷониби давлатҳои рақобаткунанда ба таври возеҳ эътироф шудаанд.

□ Урфу одатҳои байналмилалӣ, ҳамчун далели амалияи умумӣ, ки ҳамчун қонун қабул шудааст.

□ Принципҳои умумии ҳуқуқ, ки аз ҷониби халқҳои мутамаддин эътироф шудаанд.

Ин модда қабули қарори Додгоҳи Байналмилалии Адолатро танҳо бо қонуни байналмилалӣ маҳдуд намекунад, балки имкон медиҳад, ки қарорҳо дар сурати ризоияти тарафҳо аз рӯи адолат ва вичдони пок қабул карда шаванд.

Барои дуруст фаҳмидани принципи бо роҳи осоишта ҳал кардани баҳсҳо таърифҳои мафҳуми «баҳси байналхалқӣ» ва «вазъияти баҳснок» аҳамияти калон доранд.

Доираи принципи баррасишаванда ихтилофоти байналхалқии аз ҷиҳати объективӣ ё субъективӣ шартшуда низоъҳои мебошад, ки аз ҷиҳати манбаъҳои пайдоиш, хусусият, намуд, мазмун, сохтор ва шаклҳои зуҳур аз ҳамдигар фарқ мекунад. Гуногунии онҳо ба гуногуни зиддиятҳои байналхалқӣ, ки дар ҷаҳони ҳозира ба амал меоянд, вобаста аст. Намудҳои асосии низоъҳои байналмилалӣ баҳсҳо ва вазъиятҳо мебошанд.

Маънои адолат чист? Дар фаҳмиши фалсафӣ адолат «категорияи шуури ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин иҷтимоӣ сиёсӣ аст, зеро он воқеияти иҷтимоиро аз нигоҳи вазифа нигоҳ доштан ё тағйир додан баҳо медиҳад». Мафҳуми адолат характери таърихӣ дорад.

Гуфтушунид ҳамчун воситаи бо роҳи осоишта ҳал намудани баҳсҳои байналхалқӣ аз ёфтани роҳҳои ҳалли масъалаҳои баҳснок аз тарафи ҳуди тарафҳои баҳскунанда бо роҳи муқаррар намудани алоқаи бевосита ва ба даст овардани созиши байни онҳо иборат аст.

Музокирот қадимтарин институти ҳуқуқи байналмилалӣ буда, пайдоиши он бо пайдоиши ҳуди ҳуқуқи байналмилалӣ алоқаманд аст. Дар Оинномаи СММ (банди 1, моддаи 33), оинномаҳои созмонҳои минтақавӣ ва ҳама муҳимтарин санадҳои ҳуқуқи байналмилалии бисёрҷониба, ки ба ҳалли осоиштаи баҳсҳои байналмилалӣ, гуфтушунидҳо

марбутанд, дар чойи аввал гузошта шудаанд, ки самаранокӣ, универсалӣ ва ҳамаҷонибаи онҳоро тасдиқ мекунанд. Дар Санади генералии аз нав дида баромадашуда оид ба ҳалли осоиштаи баҳсҳои байналмилалӣ, ки аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ 28 апрели соли 1949 (моддаи 1) қабул шудааст, истифодаи расмиёти мусолиҳа танҳо дар сурате пешбинӣ шудааст, ки баҳсро бо роҳи дипломатӣ ҳал кардан ғайриимкон бошад, пас бо гуфтушунид вучуд доранд.

Бартарии гуфтушунид нисбат ба усулҳои дигари ҳалли осоишта, пеш аз ҳама дар он аст, ки тарафҳо дар раванди алоқаи бевосита имконият доранд, ки бо мавқеъҳои якдигар шинос шаванд, даъвоҳои тарафайнро фаҳмида, иродаи нек зоҳир намоянд.

АДАБИЁТ

1. Бараташвили Д. Принципҳои ҳуқуқии байналхалқии ҳамзистии осоишта. «Ҳаёти байналхалқӣ». 1996. № 1.
2. Баскин Ю.Я. Идеи «сулҳи абадӣ» дар адабиёти фалсафӣ ва сиёсии замони муосир. «SEMP». 1965.
3. Бобров Р.Л. Проблемаҳои асосии назарияи ҳуқуқи байналмилалӣ / Р.Л. Бобров. - М. 1993.
5. Бобров Р.Л. Ҳуқуқи муосири байналмилалӣ / Л.Р. Бобров. - Л. 1989.

ДИПЛОМАТИЯ ҲАМЧУН РОҲИ ОСОИШТАИ ҲАЛЛИ БАҲСҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар мақола мафҳум ва моҳияти дипломатия мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Вазифаҳои зерин тасдиқ шудааст:

- омӯхтани проблемаҳои умумии ин принцип консепсия, муқаррар кардан ва тасдиқ намудани принципи бо роҳи осоишта ҳал намудани баҳсҳои байналхалқӣ;

- воситаҳои асосии ҳалли мусолиҳаи баҳсҳо;

- омӯзиши роҳҳои асосии танзим дар соҳаҳои байналмилалӣ.

КАЛИДВОЖАҲО: мафҳуми дипломатия, ҳалли баҳсҳои байналмилалӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, муноқишаи байналмилалӣ

ДИПЛОМАТИЯ КАК МИРНЫЙ СПОСОБ РАЗРЕШЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СПОРОВ

В статье рассматриваются понятие и сущность дипломатии. Утверждены следующие задачи:

- изучение общих проблем этой концепции, установление и утверждение принципа мирного разрешения международных споров;

- рассмотреть основные способы разрешения споров;

- изучение основных способов регулирования в международных организациях

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: концепция дипломатии, разрешение международных споров, международное сотрудничество, международный конфликт.

DIPLOMACY AS A PEACEFUL WAY TO RESOLUTE INTERNATIONAL DISPUTES

The article examines the concept and essence of diplomacy. The following tasks have been approved:

- study of the general problems of this concept, establishment and approval of the principle of peaceful resolution of international disputes;

- consider the main methods of resolving disputes;

- studying the main methods of regulation in international organizations

KEYWORDS: concept of diplomacy, resolution of international disputes, international cooperation, international conflict.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатова Фотима* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Давлатова Фотима* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического курса. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Davlatova Fotima* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ПРАВОВАЯ КАТЕГОРИЯ «КАЧЕСТВО ТОВАРА»: ПОНЯТИЕ, ПРИЗНАКИ И СФЕРА ПРИМЕНЕНИЯ

Хуршедзода Ш.

Таджикский национальный университет

Процесс выработки объективных, системно организованных знаний об объекте исследования, в различных областях юридической науки, предполагает использование особого рода инструментария – категорий, понятий, терминов, которые образуют понятийный аппарат соответствующей отрасли познания. Никакого понятия, категории или термина в юриспруденции, без смысловой нагрузки просто не существует. Главным свойством понятийного аппарата является его системность. Понятийный аппарат – не простой набор терминов и их определений, а совокупность взаимоувязанных, согласованных и соподчиненных понятий, каждое из которых имеет свое место и назначение. Будучи системой, понятийный аппарат подразумевает наличие объектов и субъектов, а также включает процесс, в рамках которого происходит формирование данного аппарата. Для правовой науки имеет особенное значение строгость и научная обоснованность такого аппарата, поскольку, как справедливо подчеркнуто Р.О. Халфиной, «результатом развития теории могут быть предложения по совершенствованию законодательства и практики».

Основными элементами понятийного аппарата юридической науки, как было отмечено нами выше, следует считать правовые понятия, категории и термины. Данные элементы связаны между собой, в то же время каждый из них играет свою роль в системе. Более подробное рассмотрение элементов понятийного аппарата позволяет указать на следующие наиболее значимые моменты.

Во-первых, понятия юридической науки, являясь формой научного мышления, отражают идеально (в мышлении) сущность реальных процессов правовой действительности. Другими словами, с их помощью происходит перевод неправовой социальной действительности в действительность правовую. Большинство понятий правовой науки опосредуются нормативным текстом, функционируют на практике. Они (понятия) выполняют гносеологическую, методологическую и формализационную функции. Особого рода языковые средства и терминология используются при разработке (развитии) понятий юридической науки.

Во-вторых, главную теоретическую нагрузку в логическом аппарате любой науки несут ее основные, фундаментальные понятия, именуемые категориями. Их строй определяет систему знаний в данной области науки. Правовые категории представляют собой предельные по уровню обобщения фундаментальные абстрактные понятия теории правоведения. Они (правовые категории), по верному утверждению В.С. Белых, образуют «своеобразный логический каркас, вокруг которого группируются юридические понятия, правовые принципы, презумпции, фактические составы и другие явления». Правовые категории нельзя рассматривать как неизменные понятия. Категориальный состав способен меняться, поскольку в него включаются новые правовые категории, при этом, трансформируется содержание ранее сформировавшихся понятий, исключаются, отпадают исчерпавшие себя понятия.

В-третьих, наряду с правовыми категориями нужно выделять такую разновидность правовых понятий, как правовые конструкции. Они представляют собой идеальную модель, отражающую сложное структурное строение урегулированных правом общественных отношений, юридических фактов или их элементов. Несомненным достоинством юридических конструкций является то, что они позволяют охватить значительную часть реальности малым числом понятий. В научном плане, как правильно отмечает Н.Н. Тарасов, юридическая конструкция – специально-юридическое средство исследования права. Научная ценность таких конструкций заключается в том, что они составляют ядро правового знания и транслируются

через эпохи, сохраняя свою ценность независимо от философских картин мира, этических императивов и научных парадигм.

В-четвертых, правовые понятия выражаются с помощью языковых средств: слов и терминов, а их содержание раскрывается при помощи логической операции, называемой в логике (науке о мышлении) определением (дефиницией).

В-пятых, правовые понятия неоднородны и могут быть классифицированы по различным критериям. По формально-логическим признакам их подразделяют в зависимости от их содержания на конкретные и абстрактные; по объему – на единичные и общие. Общие и единичные понятия могут быть как конкретными, так и абстрактными, и, наоборот. По точности смыслового значения правовые понятия классифицируют на абсолютно определенные, относительно определенные и неопределенные (оценочные). С учетом сферы применения их можно классифицировать по классам, видам и подвидам (например, понятия, используемые в экономике, промышленности, капитальном строительстве и др.). Большое значение для юридической науки имеет деление понятий на доктринальные (теоретико-правовые) и легальные (нормативно-правовые). Юридической наукой исследуются обыденные (житейские) понятия, характеризующие общепринятые представления людей об окружающей действительности. Обычно их противопоставляют легальным понятиям. С филологической точки зрения считается, что обыденные понятия характеризуются «множественностью интерпретации», поэтому они принимаются как «неидеальные, некачественные, периферийные».

Сказанное об элементах понятийного аппарата юридической науки позволяет считать, что в целом все правовые категории и понятия могут быть поделены на фундаментальные и второстепенные. Фундаментальные категории, имеющие для науки доктринальное значение, являются наиболее значимыми категориями научного понятийного аппарата. Такими категориями, например, являются «правовое регулирование», «механизм правового регулирования», «принципы права», «форма права», «юридическая техника», «юридическая ответственность» и т.п. Многие из них раскрываются с помощью категорий и терминов философии: форма, система, техника, причина, следствие и т.п. Одно из основных мест в научном понятийном аппарате принадлежит легальным понятиям, которые, как справедливо замечено, являются принадлежностью не только юридической науки, но и положительного (позитивного) права.

Второстепенные правовые категории не имеют доктринального значения, однако призваны содействовать либо развитию фундаментальных правовых категорий, либо решению задач прикладного или практического характера. Например, второстепенными категориями можно считать «диспозицию», «фактический состав», «правовую гарантию», «оперативную меру» и т.п. – они обладают меньшим объемом понятия по сравнению с фундаментальными правовыми категориями.

Определившись с категориальным аппаратом, перейдем непосредственно к проблеме качества – предмету исследования многих наук: философской, экономической, товароведческой, технической и др.

В философском плане качество есть определенность каждого предмета или явления. В товароведческом плане, когда речь заходит о качестве, имеется в виду потребительский аспект. Например, число километров пробега автомобиля, которое может выдержать данная шина до первого ее ремонта. Техническая наука рассматривает качество как совокупность технических показателей, закрепленных в стандартах, технических условиях. Экономический аспект качества связан с фундаментальной экономической категорией – «потребительная стоимость». При этом под качеством промышленных товаров в области управления качеством подразумевается сочетание качества проекта изделия и качества его изготовления (иногда определяемое как качество «соответствия»). С помощью правовых норм и договоров придается правовая форма товароведческим, техническим, экономическим аспектам качества.

О значимости категории качества для правовой сферы свидетельствует высказывание Г.А. Гаджиева, сделанное им применительно к дискуссии ученых об институте права собственности:

«Юридический концепт действительности в отличие от экономического, практически не использует философскую категорию качества, и это, скорее всего ограничивает познавательные способности юридического структурирования в сознании реальности отношений собственности. Возможно, отсутствие в дискурсе юристов таких понятий, как «качество правовых стимулов, создаваемых разными правовыми режимами собственности», порождает сугубо догматические и формальные цивилистические конструкции, которые не выдерживают проверку практикой».

Всеобъемлющий и фундаментальный характер понятия качества объясняется тем обстоятельством, что оно связано со способностью удовлетворять универсальные потребности, которые являются «одним из важнейших компонентов родовой природы человека».

О важности удовлетворения потребностей свидетельствует высказывание Гегеля: «Ближайшее рассмотрение истории убеждает нас в том, что действия людей вытекают из их потребностей, их страстей, их интересов ... и лишь они играют главную роль». Э. Дюркгейм, говоря о системе общественного разделения труда, писал, что «спрашивать, какова функция разделения труда, - ... значит исследовать, какой потребности оно соответствует». Кроме того, «качество» как всеобъемлющая категория выступает в значении одного из критериев оценки результатов материальной (производительной) деятельности. Притом, что «главным в производительной деятельности является создание материальных благ – предметов потребления». Применительно к качеству товаров в стандартах, иных технико-правовых актах формулируются требования к товару в форме соответствующих показателей и свойств, устанавливаются процедуры проверки такого соответствия. Процесс удовлетворения потребностей в товарах регулируется не только путем принятия соответствующих технико-правовых актов, но и посредством закрепления в договоре необходимых требований к товару. Договор может устанавливать порядок и способы определения соответствия свойств товара заданным сторонами требованиям, в целях охраны и защиты интересов покупателей предусматривать условия использования охранительных средств воздействия (гражданско-правовой ответственности, гарантийных обязательств, мер оперативного характера).

В связи с тем, что определенным качеством обладает любой товар, о чем подробнее будет говориться далее, рассмотрим соотношение понятий «товар» и «продукция». По мнению экономистов, продукция – это материальные или нематериальные активы, которые созданы производителем при осуществлении производственного процесса, на них затрачены определенные ресурсы, повлиявшие на ее себестоимость. Товар есть вещь, в которую переходит продукция, когда производитель принимает решение продать созданные им материальные и нематериальные ценности. На себестоимость продукции накручивается определенный процент с целью покрытия непроизводственных затрат, в итоге получается цена за единицу товара. Существует понятие «товарная продукция», под которой понимается один из показателей продукции в стоимостном выражении, означающий стоимость продукции, предназначенной для реализации.

В законодательстве используются оба указанных термина (продукция и товар). Например, в Договоре о Евразийском экономическом союзе (далее – Договор о ЕАЭС) говорится о «продукции» как о результате деятельности, представленном в материально-вещественной форме и предназначенном для дальнейшего использования в хозяйственных и иных целях (п. 2 Протокола о техническом регулировании в рамках ЕАЭС). В области стандартизации продукция понимается как результат процесса.

Термин «продукция» используется в ГК РФ в подразделе «Объекты гражданских прав», в нормах о собственности. Понятием товара ГК РФ оперирует преимущественно при регулировании вопросов обязательственного права, исходя из того, что обязательство – это относительное правоотношение, опосредующее товарное перемещение материальных благ. Оно опосредует перемещение имущества из сферы производства в сферу обращения и через последнюю – в сферу потребления (производительного или личного). Судебные органы также связывают назначение товара (вещи, которая может определяться либо родовыми (числом, весом, мерой), либо индивидуальными признаками) с предназначенностью для продажи или

иного введения в гражданский оборот. Сказанное позволяет утверждать, что правовое понимание товара учитывает представления экономической науки о товаре и продукции. Товары являются объектами правовых отношений, возникающих на рынке, объектами оборота на рынке. Товар выступает в качестве предмета договора поставки, если является движимым имуществом, свободнообращающимся, создается и реализуется в рамках занятия предпринимательской деятельностью, предназначен удовлетворять различного рода потребности (хозяйственные, профессиональные и т.д.), иначе говоря, если предназначен для дальнейшего производственного потребления.

Теперь перейдем к более подробному изложению отдельных аспектов категории «качество товара». Философский аспект заключается в следующем. Как известно, качество отображает существенную определенность вещей. Качественная определенность вещей и различия между ними внешне выражается с помощью свойств. Под свойством в философии понимается то, что присуще какому-либо предмету, что составляет его конкретное существование. Свойство выражает такую сторону предмета, которая обуславливает его различие или общность с другими предметами и обнаруживается в его отношении к ним.

Свойства любой продукции могут быть описаны и выражены в соответствующих показателях. Последние представляют собой количественную характеристику одного или нескольких свойств продукции, входящих в ее качество, рассматриваемую применительно к определенным условиям ее создания и эксплуатации (потребления).

Сами показатели являются субъективной формой объективных (реальных) свойств. В частности, надежность оценивают следующими показателями: наработкой на отказ, вероятностью безотказной работы и др. На практике показатели качества не всегда адекватно отражают объективные свойства продукции либо определенная их (свойств) часть не получает вообще закрепления в показателях. При рассмотрении показателей качества продукции следует различать: наименование показателя (например, интенсивность отказов); численное значение показателя, которое может применяться в зависимости от различных условий (например, 500 л).

Исходя из того, что «свойства товара» являются одним из основных компонентов понятия «качество», их (свойства товара) условно можно подразделить на простые и сложные. Простые выражают специфику («как» и «что») вещи (соленость, горькость, мягкость, прозрачность и т.п.), сложные - характеризуют эксплуатационные аспекты. К числу последних следует относить безотказность, долговечность, сохраняемость, ремонтпригодность, работоспособность, надежность, прочность. К примеру, безотказность – это свойство изделия сохранять работоспособность в течение некоторого времени или при выполнении определенного объема работы без вынужденных перерывов в заданных условиях эксплуатации. Долговечность – это свойство изделия (технического устройства) сохранять работоспособность (при установленной системе технического обслуживания и ремонтов) до наступления предельного состояния. Сохраняемость – это свойство изделия сохранять значение показателей безотказности, долговечности и ремонтпригодности в течение и после хранения и (или) транспортирования.

Можно говорить об активных и пассивных свойствах товара. Так, к активным свойствам обуви можно отнести ее непромокаемость, размерное соответствие, к пассивным – эстетичность, расцветку, соответствие моде. Законодательство направлено в основном на регулирование активных свойств продукции (товаров). В связи с насыщением рынка разнообразными товарами изготовители начали уделять внимание и так называемым пассивным свойствам продукции (товаров).

Свойства бывают существенные и несущественные. Предметы, по тем или иным причинам утратившие существенные свойства, не просто переходят в новое состояние, но становятся другими предметами. Например, потерпевший аварию самолет перестает быть машиной, превращается в металлолом.

Различают специфические и неспецифические свойства. Определенное значение атомного веса специфично для данного химического элемента, вес же вообще – общая характеристика любых материальных тел, находящихся в поле тяготения.

Некоторые свойства предмета (вещи) могут видоизменяться, их можно приобретать и утрачивать. Именно устойчивая совокупность свойств предмета выражается в философии понятием «качество». Качество – это целостная, интегральная характеристика предмета (единство его свойств) в системе его связей и отношений с другими предметами. С учетом философского понимания качества правильно утверждать, что все товары (работы, услуги) обладают качеством - все товары (работы, услуги) качественны.

С экономической точки зрения категорию качества следует связывать с потребительной стоимостью и общественными потребностями. Товар – это не просто вещь, а материальный предмет (продукт труда), обладающий потребительной стоимостью/полезностью, т.е. способностью удовлетворять потребности потребителя. Обусловленная свойствами товарного тела, полезность вне его не существует. При рассмотрении потребительных стоимостей всегда предполагается их количественная определенность, например, дюжина часов, аршин холста, тонна железа и т.п. Потребительная стоимость осуществляется лишь в пользовании или потреблении. Они являются в то же время вещественными носителями меновой стоимости. Меновая стоимость, прежде всего, представляется в виде количественного соотношения, в виде пропорции, в которой потребительные стоимости одного рода обмениваются на потребительные стоимости другого рода. Поэтому как потребительные стоимости товары различаются, прежде всего, качественно, как меновые стоимости они могут иметь лишь количественные различия, следовательно, не заключают в себе ни одного атома потребительной стоимости.

Потребительная стоимость до процесса потребления не существует. Не существует она также после процесса потребления. Здесь нужно учитывать, что существуют потребность и товар, обладающий некоторыми свойствами, обеспечивающими при определенных условиях удовлетворение имеющейся потребности. Именно качество товара и представляет основу для возникновения вначале так называемой воображаемой, а затем действительной потребительной стоимости. Поэтому качество товара представляет собой потенциальную возможность удовлетворять определенную потребность, а потребительная стоимость возникает при непосредственном применении, потреблении товара, т.е. при прямом взаимодействии свойств товара с самой потребностью.

Другая линия конкретизации категории «потребность» связана с уточнением той совокупности предметов наличного бытия, природных и социальных условий существования субъекта, которые выступают в качестве объекта потребности. Мера «материальности» (или «духовности») потребности, степень ее обобщенности, ее «приземленность» определяются не только свойствами самого субъекта, вовлеченными в рассматриваемое отношение, но и свойствами самого предмета потребности. Таким образом, потребность - это то, что требует своего удовлетворения, а само это удовлетворение возможно в процессе взаимодействия субъекта с окружающей средой.

Таким образом, в экономическом плане существование категории качества товара обусловлено наличием в обществе разнообразных потребностей. Сама категория качества - категория общественная. Если имеется потребность в использовании товара, независимо от того, используется ли товар по назначению или нет, то использование его не по назначению не будет означать потери его качества. Но использование товара не по установленному целевому назначению может привести к снижению эффективности его потребления.

Под требованием к качеству понимается потребность или ожидание, которое установлено, обычно предполагается или является обязательным. Поэтому за рубежом под требованиями к качеству подразумеваются главным образом требования, предъявляемые к качеству товара потребителями, а само качество связывается со степенью соответствия ожидаемым потребностям. К примеру, А. Фейгенбаум отмечает, что «качество определяется не инженером, не с помощью методов общего управления. Оно определяется потребителем». К. Исикава утверждал, что заниматься управлением качеством - значит разрабатывать, проектировать, выпускать и обслуживать продукцию, которая является наиболее полезной для потребителя и всегда удовлетворяет его потребностям. Дж. Харрингтон писал о том, что качество связано с

удовлетворением ожиданий потребителя по цене, которую он себе может позволить, когда у него возникает потребность. Интересен тот факт, что в японском языке одно и тоже слово - окийякусама (okuyakusama) - означает одновременно и «потребитель» и «уважаемый гость».

Рассмотрим особенности понятия «качество товара» с правовой точки зрения. Здесь качество понимается через свойства, определяющие возможность использования продукции в соответствии с ее назначением. Под свойством понимается объективная особенность продукции, которая может проявляться при ее создании, эксплуатации или потреблении.

Многие ученые-юристы связывают понятие «качество продукции (товара)» через термин «свойство». В частности, по мнению О.А. Красавчикова, определение, содержащееся в ГОСТе 15467-79, само по себе не вызывает каких-либо существенных возражений. В.С. Белых понимает под качеством продукции совокупность технических, экономических и иных общественно полезных свойств продукции, складывающихся на всех стадиях ее жизненного цикла («петля качества») и получивших закрепление в нормативно-технической документации и условиях договора, а при отсутствии в договоре таких условий - в порядке и способах, предусмотренных законодательными актами, характеризует способность удовлетворять конкретные общественные потребности с оптимальными затратами на единицу ее потребительной стоимости. А.М. Запорожец определяет «качество» через совокупность свойств продукции, которые закладываются в процессе труда и предусмотрены в действующих нормативно-технических документах на всех стадиях жизненного цикла, обеспечивающие надежное и длительное удовлетворение индивидуальных запросов потребителя с оптимальными затратами на поддержание работоспособности в период эксплуатации конечной продукции. По мнению А.М. Огрызкова, исследования должны вестись в направлении формирования комплексного, общего понятия «качество продукции». Под данным термином ученый понимает совокупность свойств продукции (технических, экономических, эстетических и пр.), закрепленных стандартами и техническими условиями, а также предусмотренных в установленных законом случаях договором поставки. В.С. Шелестов раскрывает «качество продукции» через совокупность свойств предмета, характеризующих его общественную потребительную стоимость и обеспечивающих потребителю при достигнутом уровне технического прогресса надежное, долговечное и соответствующее эстетическим требованиям использование созданных ценностей в целях наиболее полного удовлетворения разносторонних запросов общества и его членов. Л.И. Брославский характеризует правовой аспект понятия качества продукции через показатели, которые должны быть закреплены в правилах, имеющих обязательный характер. Отсюда он делает вывод: качество продукции - это совокупность ее существенных свойств, закрепляемых в виде показателей качества в нормативно-технической документации (стандартах и технических условиях) и в плановых актах или устанавливаемых в договорах и обуславливающих пригодность продукции при ее эксплуатации (потреблении) удовлетворять определенные потребности предприятий, объединений, организаций, учреждений и граждан. В юридической литературе имеется определение понятия «условие договора о качестве», в котором одно из основных мест также отдается термину «свойство».

Представляется неправильным давать определение понятия «качество» через степень соответствия свойств товара определенным требованиям, закрепленным в стандартах, технических условиях и в иных документах. Поскольку при таком подходе акцент делается не на качестве, а на оценке качества.

В целом в законодательстве качество продукции (товара) правомерно определяется через соответствие товара, его свойств определенным требованиям. Некоторые законы понимают под качеством продукции (товара) совокупность ее потребительских свойств (характеристик), взяв за основу технико-экономическое понимание качества. По существу, здесь речь идет об оценке потребительских свойств (характеристик) племенной продукции для целей ее дальнейшего использования. Некоторые законы содержат отдельные положения о качестве тех или иных объектов.

Анализ ГК РФ показывает, что качество товара в договоре купли-продажи означает: 1) соответствие товара условиям договора о качестве;

1 пригодность товара для целей, для которых товар такого рода обычно используется в случае отсутствия в договоре условий о качестве товара;

2 пригодность товара для использования в конкретных целях, оговоренных покупателем при заключении договора;

3 соответствие товара образцу и (или) описанию при продаже товара по образцу и (или) описанию;

4 соответствие товара обязательным требованиям, предусмотренным законом или в установленном им порядке;

5 соответствие товара повышенным требованиям к качеству по сравнению с обязательными требованиями, предусмотренными законом или в установленном им порядке (при наличии соглашения о повышенном качестве). Понимание качества товара в ГК РФ корреспондирует правилам об определении качества товара Конвенции ООН о договорах международной купли-продажи товаров (Вена, 11 апреля 1980 г.) (ст. 35).

Таким образом, во-первых, в законодательстве «качество товара» определяется через соответствие свойств товара требованиям правовых документов. Данный подход в понимании качества в правовом контексте представляется наиболее точным. Во-вторых, в законодательстве под качеством в большинстве случаев имеется ввиду доброкачественности – пригодность товара быть использованным по назначению, соответствие существенных свойств продукции (товара) требованиям нормативно-технических документов, условиям договоров.

Любой товар обладает качеством. При этом качество может быть высоким, и тогда верно утверждать, что продукция (товар) доброкачественная, добротная, высококачественная, и низким, что свидетельствует о недоброкачественности. Но ни в том, ни в другом случае неправильно говорить, что продукция (товар) «качественная» или «некачественная», качество (только различное) имеется у той и у другой продукции. Качество – категория комплексная, и само по себе четкое соблюдение всех требований при изготовлении продукции не всегда гарантирует высокую его степень. Во-первых, непосредственно началу изготовления предшествует ряд дополнительных стадий – изобретение, проектирование, освоение новой продукции, запуск ее в производство. Во-вторых, качество продукции реализуется и после ее изготовления – сохранение требуемого соответствия в процессе транспортировки, эксплуатации, доступность и возможность быстрого ремонта и т.д.

Гражданско-правовое значение категории «качество товара» заключается в том, что она: 1) позволяет определить (точно конкретизировать) предмет исполнения гражданско-правового (поставочного) обязательства: какой именно товар (через уточнение какими свойствами должен обладать подлежащий передаче товар, при этом наличие этих свойств и их состояний устанавливается через определение соответствия этих свойств определенным требованиям); 2) характеризует способность товара быть использованным по установленному целевому назначению и удовлетворять запросы и потребности субъектов гражданских правоотношений; 3) способствует правильному формированию договорных условий о товаре и надлежащему исполнению договорного обязательства.

С учетом сказанного, представляется, что с правовой точки зрения качество товара означает соответствие свойств товара, характеризующих его потребительскую стоимость, положениям стандартов, иной технико-правовой документации, условиям договоров, либо требованиям, устанавливаемым в порядке и способами, которые предусмотрены законами, другими правовыми актами, обычаями или иными обычно предъявляемыми требованиями.

ЛИТЕРАТУРА

1 Головина С.Ю. Понятийный аппарат трудового права: автореф. дис. ...д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 1998.

2 Техническое регулирование экономики и предпринимательской деятельности / под общ. ред. д.ю.н., профессора В.С. Белых. М.: Проспект, 2016. С. 15 (автор соответствующей главы - В.С. Белых).

3 Халфина Р.О. Критерий истинности в правовой науке // Советское государство и право. - 1974. - №9.

- 4 Васильев А.М. Правовые категории / А.М. Васильев. - М.: Юрид. лит., 1976.
- 5 Лукич Р. Методология права / Р. Лукич. - М.: Прогресс, 1981.
- 6 Давыдова М.Л. Юридическая техника: проблемы теории и методологии: монография. - Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2009.
- 7 Общая теория права / Под ред. В.К. Бабаева. Нижний Новгород, 1993. С. 93 (автор соответствующей главы - В.К. Бабаев).
- 8 Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика: учебник для юридических вузов / Под ред. проф. В.И. Кириллова. Изд. 6-е, перераб. и доп. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008.
- 9 Техническое регулирование экономики и предпринимательской деятельности / под общ. ред. д.ю.н., профессора В.С. Белых. М.: Проспект, 2016. С. 14 (автор соответствующей главы - В.С. Белых). См. также: Белых В.С. О понятийном аппарате науки предпринимательского (хозяйственного) права // Предпринимательское право. 2012. № 3.

КАТЕГОРИЯИ ҲУҚУҚИИ «СИФАТИ МОЛ»: МАФҲУМ, АЛОМАТ ВА СОҲАИ ИСТИФОДАБАРӢ

Дар мақолаи мазкур мавзуи категорияи ҳуқуқи «сифати мол», мафҳуми аломатҳои ва соҳаи истифодабарии он мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки мафҳумҳои ҳуқуқи бо истифода аз унсурҳои забонӣ: калимаҳо ва истилоҳот ифода ёфта, мазмуни онҳо бо истифода аз амалиёти мантиқӣ, ки дар мантиқ (илми тафаккур) таъриф номида мешавад, қушода мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: мол, сифат, предмет, амалиёт, раванд.

ПРАВОВАЯ КАТЕГОРИЯ «КАЧЕСТВО ТОВАРА»: ПОНЯТИЕ, ПРИЗНАКИ И СФЕРА ПРИМЕНЕНИЯ

В данной статье обсуждается тема правовой категории «качество товара», понятия, признаки и сферы её применения. Автор отмечает, что правовые понятия выражаются с помощью языковых средств: слов и терминов, а их содержание раскрывается при помощи логической операции, называемой в логике (науке о мышлении) определением (дефиницией).

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: товар, качество, предмет, операция, процесс.

LEGAL CATEGORY “QUALITY OF GOODS”: CONCEPT, SIGNS AND SCOPE OF APPLICATION

This article discusses the topic of the legal category “quality of goods”, concepts, characteristics and scope of its application. The author notes that legal concepts are expressed using linguistic means: words and terms, and their content is revealed using a logical operation called in logic (the science of thinking) determination (definition).

KEYWORDS: product, quality, object, operation, process.

Маълумот дар бораи муллиф: *Хуршедзода Шахиня* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Хуршедзода Шахиня* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Khurshedzoda Shakhinya* - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

РУШДИ НИЗОМИ АНДОЗ ВА ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Маҳмудов М.М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Андоз пардохти ҳатмии ба бучети давлатӣ пардохтшавандае мебошад, ки ба андозаи муайян амалӣ гардида, хусусияти ҳатмии бебозгашт ва беподош дорад. Маблағи бучет ба ҳамин роҳ андӯхта, барои фаъолияти давлат ва мақомоти он, аз ҷумла барои ҳифзи мамлакат аз суиқасду тааррузи беруна, ҳифзи тартиботи дохилӣ, ҳифзи ҳаёт, саломатӣ ва молумулки шаҳрвандон барои Ҳимояи иҷтимоии табақаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ беҳимояи аҳоли (кӯдакон, маъҷубон, пиронсолон ва мискинон) харҷ мешавад.

Низоми андозии Ҷумҳурии Соҳибистиклоли Тоҷикистон дар даврони Истиклолият аз нав ташкил шуда, зина ба зина рушд карда истодааст. Дар паёми худ аз 21 декабри соли 2022 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои

миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дарч намуданд, ки дар ин давра барои гузариш аз иқтисоди маъмуриву банақшагирӣ ба низоми нави муносибатҳои иқтисодӣ, яъне иқтисоди бозаргонӣ ислоҳоти фарогир амалӣ карда шуд. Ҷиҳати барқарор сохтани низоми фалачшудаи идораи давлатӣ, оғоз намудани раванди барқарорсозии баъдичангӣ, амалӣ гардонидани дигаргунсозӣҳои сохторӣ ва минбаъд таъмин намудани гуногуншаклии моликият, фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкориву сармоягузорӣ, ташаккул додани низоми миллии бучету андоз ва пуливу қарзӣ, рушди соҳаҳои воқеии иқтисод ва инкишофи бахши иҷтимоӣ бисёр тадбирҳои самарабахш амалӣ карда шуданд.

Дар давраи рушди низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 1998 шумораи андозҳо ба 45 номгӯ расида буд. Соли 2012 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони Умумиҷаҳонии Савдо шомил шуд, ки яке аз талаботи шомилшавӣ ба ин созмон такмил додан ва кам кардани шумораи андозҳо ба ҳисоб мерафт. Бинобар ин, аз 17 сентябри соли 2012 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон № 901 қабул гардида, аз санаи 1 январи соли 2013 мавриди амал қарор дода шуд, ки дар он шумораи андозҳо 10 номгӯро дар бар мегирифт. Айни замон дар кодекси нави, ки 1 январи соли 2022 мавриди амал қарор гирифт, 7 номгӯи андоз пешбинӣ шуд, ки ин далели бевоситаи рушди низоми андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Кодекси андози дар таҳрири нав қабулгардида асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодиро оид ба муқаррарсозӣ, тағйирдиҳӣ, бекоркунӣ, ҳисоб ва пардохт намудани андозҳо, иҷрои уҳдадорӣҳои андозӣ муайян намуда, ба ташаккул, рушд ва ҳавасмандгардонии фаъолияти хоҷагидорӣ нигаронида шудааст. Яъне, мақсади асосии қабул гардидани Кодекс дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ тариқи рушди маъмурикунонии андоз, бештар ва бештар намудани хизматрасониҳои электронӣ ба шаҳрвандон ва андозсупорандагон, рақамикунонии муносибатҳои андозӣ ва татбиқи ҳадафҳои стратегии миллии мебошад.

Инчунин, дар Паёми худ аз 21 декабри соли 2021 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дарч намуданд: “Дар Кодекси андоз дар таҳрири нав бо мақсади саноатикунони босуръати кишвар, рушди соҳибкориву сармоягузорӣ ва ба ин васила ташкил кардани ҷойҳои нави корӣ аввалин маротиба дар даврони соҳибистиклолӣ на танҳо имтиёзу сабукиҳои зикргардида нигоҳ дошта шуданд, балки бо вучуди таъсири манфии онҳо ба қисми даромади бучети давлатӣ боз иловатан сабукиҳои зиёд пешниҳод гардидаанд”.

Тағйироти чиддӣ, албатта дар самти номгӯи андозҳо, бобҳо ва моддаҳо дида мешавад. Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи фаслҳо аз 18 ба 15, бобҳо аз 50 ба 59, моддаҳо аз 329 ба 399 ва шумораи андозҳо аз 10 ба 7 расонида шудааст. Шумораи андозҳои ҷумҳуриявӣ аз 8 ба 6 ва маҳаллӣ аз 2 ба 1 тағйир ёфтааст. Инчунин, дар қисми низомҳои махсуси андозбандӣ низомҳои нав, ба монанди низоми андозбандии фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ, низоми андозбандии субъектҳои бозори қоғазҳои қиматнок, низоми содакардашудаи фаъолияти парандапарварӣ ва истехсоли омехтаи ҳӯроки парандаву чорво, низоми содакардашудаи андозбандӣ дар фаъолияти инноватсионӣ-технологӣ ворид карда шуд. Дар баробари низомҳои зикршуда ҳамчунин, дар низоми махсуси андозбандӣ барои шахсони воқеӣ, ки фаъолияти соҳибкориро тибқи патент ё шаҳодатнома ба роҳ мондаанд, тағйиротҳо дида мешаванд.

Тибқи Кодекси қаблӣ маҳдудияти даромади умумии соҳибкори инфиродӣ, ки дар асоси патент фаъолият менамояд то 100 ҳазор сомонӣ пешбинӣ гардида бошад, тибқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон даромади умумиаш бояд аз 200 ҳазор сомонӣ зиёд набошад. Ҳамчунин, шахсе, ки дар асоси патент фаъолият менамояд, ҳуқуқ дорад дар асоси шаҳодатномаи махсус 2 нафар коргари кироҷаро ба кор ҷалб намояд. Ин ҳам афзалият барои соҳибкорон мебошад, ки фаъолияти хешро хубтар ба роҳ монанд.

Дар замони Истиклолият аз ҷониби давлату ҳукумат ба рушди соҳибкориву сармоягузорӣ таваччуҳи махсус зоҳир гардида, то имрӯз ба соҳибкорону сармоягузoron зиёда аз 110 имтиёз ва сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод карда шуданд ва шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1 ва муҳлати бақайдгирӣ аз 49 то 3–5 рӯз кам карда, ба таври ройгон ба роҳ монда шуд.

Боиси тазакур аст, ки дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон 2 намуди низоми андозбандӣ пешбинӣ гардидааст:

1) низоми умумии андозбандӣ – тартиби ҳисоб ва пардохти андозҳои умумидавлатӣ ва маҳаллии муқаррарнамудаи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон;

2) низоми махсуси андозбандӣ – тартиби махсуси андозбандии барои гурӯҳҳои алоҳидаи андозсупорандагон муқарраргардида, ки тарзу усулҳои содакардашудаи ҳисоб ва пардохти намудҳои алоҳидаи андоз, инчунин пешниҳоди ҳисоботи андозро пешбинӣ менамояд

Тибқи моддаи 25 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми махсуси андозбандӣ низомҳои махсус ва содакардашударо дар бар мегиранд. Ба низоми махсус ва содакардашудаи андозбандӣ дохил намудани андозбандии шахсони воқеие, ки фаъолияти соҳибкороиро дар асоси патент ё шаҳодатнома амалӣ менамоянд ва инчунин субъектҳои соҳибкории хурд аз дастгирии давлату ҳукумат баҳри рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва пешрафти иқтисодии мамлакат далолат менамояд.

Инчунин, андозбандии соҳибкорои дар асоси патент фаъолияткунанда дар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи қоидаҳои андозбандии соҳибкорои инфиродие, ки дар асоси патент ё шаҳодатнома фаъолият менамоянд» (аз 31 мартӣ соли 2022, №151) амалӣ мегардад, агар дар як вақт шартҳои зерин иҷро шаванд:

1) Фаъолияти соҳибкорои инфиродӣ бе кирои кувваи корӣ ва бе амалӣ намудани фаъолияти иқтисодии хориҷӣ анҷом дода шавад;

2) Дар соли тақвими даромади умумии соҳибкорои дар асоси патент фаъолияткунанда аз 200 ҳазор сомонӣ бештар набошад.

Ҳангоми аз ҷониби соҳибкорои инфиродии дорандаи патент иҷро нагардидани яке аз шартҳои пешбинигардида чунин соҳибкорои инфиродӣ бо меъёри панҷкраттаи андозаи моҳонаи андозҳои ба фаъолияти ӯ дахлдошта андозбандӣ карда мешавад. Инчунин, аз ҷониби шахси воқеӣ анҷом додани фаъолияти соҳибкорӣ бе бақайдгирии давлатӣ манъ аст. Ҳангоми анҷом додани фаъолияти соҳибкорӣ бе бақайдгирии давлатӣ даромади чунин шахс ба андозаи дукаратаи меъёри барои чунин фаъолият муқарраршуда барои давраи бе бақайдгирӣ фаъолият намудан андозбандӣ карда мешавад.

Мутобиқи моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорои инфиродӣ» мақоми ваколатдори бақайдгирии давлатии соҳибкорои инфиродӣ Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Тибқи банди 2 моддаи 369 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон – соҳибкорои инфиродии дар асоси патент фаъолияткунанда дар мақомоти андози маҳалли фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд. Шахси воқеӣ чихати бақайдгирии худ ҳамчун соҳибкорои инфиродӣ ба мақоми ваколатдор бояд ҳуҷжатҳои зеринро пешниҳод намояд:

1. Ариза барои бақайдгирии давлатии шахси воқеӣ ба сифати соҳибкорои инфиродӣ;

2. Нусхаи ҳуҷжати тасдиқкунандаи шахсият, инчунин ду дона сурати 4х6;

3. Нусхаи шаҳодатномаи ҳуқуқи истифодаи замин ё нусхаи қарор дар бораи ҷудо кардани қитъаи замин ҳангоми бақайдгирии хоҷагии деҳқонии инфиродӣ ва оилавӣ, рӯйхати аъзоёни хоҷагии деҳқонӣ, рақами мушаххаси андозсупоранда барои ҳар яке онҳо;

4. Нусхаи ҳуҷҷате, ки дар асоси он ба шахси воқеии хориҷӣ барои буду бош ва фаъолияти соҳибкорӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозат дода шудааст (раводид, корти бақайдгирӣ, иҷозатномаи иқомат дар муддати на камтар аз шаш моҳ);

5. Нусхаи ҳуҷҷати тасдиқкунандаи маҳалли ҷойгиршавии (сурӯғи) фаъолияти соҳибкорои шахси воқеӣ;

6. Расиди пешпардохти арзиши патент барои ҳуқуқи пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ дар тури моҳҳои муайян (муҳлати амали патент) - барои шахсоне, ки хоҳиши гирифтани патент барои ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорои инфиродиро доранд.

Дар ҳолати иваз гардидани маҳалли фаъолияти чунин соҳибкор варақаи ҳисоббаробаркунии ӯ ба таври автоматӣ ба мақомоти андози дахлдор интиқол дода мешавад. Дар натиҷа дар муҳлати на бештар аз 5 рӯз ҳуҷҷати тасдиқкунандаи бақайдгирии

давлатии шахси воқеӣ ҳамчун соҳибкори инфиродӣ – шаҳодатнома оид ба бақайдгирии давлатии шахси воқеӣ ба сифати соҳибкори инфиродӣ ва ё патенти ҳуқуқ ба фаъолияти соҳибкории инфиродӣ дода мешавад, ки асоси оғози фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ ба ҳисоб меравад.

Дар фаъолияти худ соҳибкори инфиродӣ аз уҳдадориҳои зерин озод мебошад:

1) аз пардохти андоз аз даромад аз фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ, ки дар қисми 2 моддаи 24 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст, ба истиснои андоз аз даромад ва андози иҷтимоии бевосита ба арзиши патент дохилшаванда;

2) инчунин аз пешниҳоди ҳисоботи андоз, ба истиснои пешниҳод намудани эълומияи даромади умумӣ дар соли гузаштаи тақвимӣ бо замимаи нусхаҳои ҳуҷҷатҳои бонкӣ доир ба пардохти андозҳо.

Меъёри андозҳои соҳибкори инфиродие, ки дар асоси патент фаъолият менамояд, аз рӯйи намудҳои алоҳидаи фаъолият аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти коэффитсиентҳои минтақавии танзимкунанда муайян карда мешавад.

Давраи андоз барои соҳибкори инфиродии дар асоси патент фаъолияткунанда як моҳи тақвимӣ эътироф карда мешавад. Соҳибкори инфиродии дар асоси патент фаъолияткунанда ҳуқуқи истифода намудани низомҳои дигари андозбандии тибқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраршударо надорад. Инчунин, шахси воқеӣ дар як вақт дорои патенти ҳуқуқ ба фаъолияти соҳибкории инфиродӣ ва шаҳодатнома оид ба бақайдгирии давлатии шахси воқеӣ ба сифати соҳибкори инфиродиро ҳуқуқ надорад.

Уҳдадориҳои андозии соҳибкори инфиродии дар асоси патент фаъолияткунанда то расман бекор гардидани қайди давлатӣ боқӣ мемонад. Яъне, пас аз санаи якуми баъд аз моҳи қатъ гардидани бақайдгирии давлатии соҳибкори инфиродӣ хотима меёбад.

Инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ василаи рушди фаъолияти хоҷагидорӣ ва пешрафти иқтисодиёти миллӣ буда, дастгириҳои пайвастаи давлату ҳукумат дар ин ҷода баҳри ҳавасмандгардонии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ равона гардидааст. Ҷиҳати боз ҳам тақмил додан ва мустаҳкам гардонидани дастгирию имтиёзҳои фароҳамовардаи давлат ва вусъатёбии фаъолияти соҳибкории инфиродӣ ба роҳ мондани чорабиниҳои таълиғотию фаҳмондадихӣ аз ҷониби мақомотҳои дахлдори ваколатдор мақсаднок мебошад.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021.
3. Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 26.07.2014.
4. Раҳимзода М.З., Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / М.З. Раҳимзода, Д.Ш. Сангинов. – Душанбе, 2021.
5. Шарифов И.М. Танзими ҳуқуқи соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Автореферат. Душанбе, с.2020

РУШДИ НИЗОМИ АНДОЗ ВА ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба яке аз мавзӯҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкорӣ аз қабili низоми андозбандии соҳибкорӣ ва дастгирии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ соҳа ва конунгузори амалкунанда масоили низоми андозбандӣ ва дастгирии соҳибкорӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифт.

КАЛИДВОЖАҲО: андоз, соҳибкорӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, конунгузорӣ оид ба андоз, мақомоти ваколатдор, бақайдгирии давлатӣ, ҳавасмандгардонии ҳуқуқи, дастгирии давлатӣ, кодекси андоз.

РАЗВИТИЕ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ И ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Данная статья посвящена одной из актуальных тем предпринимательского права, такой как система налогообложения предпринимательства и ее поддержка в Республике Таджикистан. На основе изучения научной литературы отрасли и действующего законодательства были проанализированы и рассмотрены вопросы системы налогообложения и поддержки предпринимательства.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: налог, предпринимательство, Республика Таджикистан, налоговое законодательство, уполномоченный орган, государственная регистрация, правовые стимулы, государственная поддержка, Налоговый кодекс.

DEVELOPMENT OF THE TAX SYSTEM AND STATE SUPPORT FOR ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is devoted to one of the main topics of business law, such as the business taxation system and its support in the Republic of Tajikistan. Based on the study of the scientific literature of the industry and the current legislation, the issues of the taxation system and business support were analyzed and considered.

KEYWORDS: tax, entrepreneurship, Republic of Tajikistan, tax legislation, authorized body, state registration, legal incentives, state support, Tax Code.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмудов Мансурҷон Мирмаҳсудович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **987071166**.

Сведения об авторе: *Махмудов Мансурджон Мирмахсудович* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **987071166**.

Information about the author: *Makhmudov Mansurjon Mirmakhsudovich* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **987071166**.

LAW GOVERNING THE ARBITRATION

Juraeva D.
Tajik National University

What is the *lex arbitri*?

It is appropriate, at this stage, to consider what is meant by the *lex arbitri*. The question was posed rhetorically by a distinguished English judge:

What then is the law governing the arbitration? It is, as the present authors trenchantly explain, a body of rules which sets a standard external to the arbitration agreement, and the wishes of the parties, for the conduct of the arbitration. The law governing the arbitration comprises the rules governing interim measures (eg Court orders for the preservation or storage of goods), the rules empowering the exercise by the Court of supportive measures to assist an arbitration which has run into difficulties (eg filling a vacancy in the composition of the arbitral tribunal if there is no other mechanism) and the rules providing for the exercise by the Court of its supervisory jurisdiction over arbitrations (eg removing an arbitrator for misconduct).

An international arbitration usually takes place in a country that is «neutral», in the sense that none of the parties to the arbitration has a place of business or residence there. This means that, the law of the country in which territory the arbitration takes place - that is, the *lex arbitri* - will generally be different from the law that governs the substantive matters of dispute. An arbitral tribunal with a seat in the Netherlands, for example, may be required to decide the substantive issues in dispute between the parties in accordance with the law of Switzerland or the law of the State of New York or some other law as the case may be. Nevertheless, the arbitration itself, and the way in which it is conducted, will be governed (if only in outline) by the relevant Dutch law on international arbitration.

This difference between the *lex arbitri* (the law of the place, or 'seat', of the arbitration) and the law governing the substance of the dispute was part of the juridical tradition of continental Europe, but is now firmly established in international arbitration.

It is right that there should be a distinction between the *lex arbitri* and the substantive law of the contract. Where parties to an international arbitration agreement choose for themselves a seat of arbitration, they usually choose a place that has no connection with either themselves or their commercial relationship. They choose a 'neutral' place. By doing so, they do not necessarily intend to choose the law

of that place to govern their relationship. Indeed, as well as choosing a place of arbitration, they may well choose a substantive law that has no connection with that place. If the parties do not make an express choice of the place of arbitration, the choice will have to be made for them, either by the arbitral tribunal itself or by a designated arbitral institution. Article 18 (1) of the United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL) Arbitration Rules, for instance, states: 'If the parties have not previously agreed on the place of arbitration, the place of arbitration shall be determined by the arbitral tribunal having regard to the circumstances of the case.' Article 18 (1) of the ICC Rules leaves the choice to the ICC Court: 'The place of arbitration shall be fixed by the Court, unless agreed upon by the parties'. In cases of this kind, which are not uncommon in both institutional and ad hoc arbitration, the choice of the place of arbitration has little or nothing to do with the parties or with the contract under which the dispute arises. It is, so to speak, an unconnected choice. In these circumstances, it would be illogical to hold that the *lex arbitri*, the law of the place of arbitration, was necessarily the law applicable to the issues in dispute. (Occasionally, it may be otherwise if the parties have chosen a place of arbitration, but have not chosen a law to govern their contractual relationship.

The content of the lex arbitri.

Each state will decide for itself what laws it wishes to lay down to govern the conduct of arbitrations within its own territory. Some states will wish to build an element of consumer protection into their law, so as to protect private individuals. For example, section 6 of the Swedish Arbitration Act 1999 provides that an arbitration agreement with a consumer involving goods or services for private use is invalid if made before a dispute arises. Again, for example, the Swedish Act provides that the arbitral tribunal may order the parties to pay the arbitrators' fees and, if it does so, must set out in its final award its decision as to the fees payable to each of the arbitrators. The arbitral tribunal must also provide clear instruction to the parties of the steps that must be taken to appeal to the district court against this decision.

In recognition of the distinction between domestic arbitration and international arbitration-in-which the sums at issue are likely to be larger and the parties better able to look after themselves some states have (sensibly, it may be thought) introduced a code of law specifically designed for international arbitrations. Such a code of law is usually fairly short: The French Code, for example, comprises only twenty-four articles, some of which consist of a single sentence, and the Swiss PIL, comprising only sixteen articles, is even more concise.

It may be said that if a dispute is capable of being resolved by litigation in the courts, which will lead to a decision that (subject to any appeal) puts an end to that dispute, surely the same dispute is equally capable of being resolved by arbitration?

Theoretically, this may well be correct. In practice, however, every state reserves for itself, as a matter of public policy, what might perhaps be called a 'state monopoly' over certain types of dispute. Accordingly, whether or not a particular dispute for example over the disposal of assets belonging to a bankrupt company—is legally

*capable of being resolved by arbitration is a matter that each state will decide for itself. It is a matter on which states may well differ, with some taking a more restrictive attitude than others. This obviously results in an element of forum shopping and is 'good for business' for those jurisdictions adopting a liberal approach to arbitrability: for example, because of their liberal approach to arbitrating intellectual property disputes, Geneva or London might be preferred over Paris as the seat chosen for an arbitration of a trade mark dispute. However, a claim may be arbitrable under the law governing the arbitration agreement and under the *lex arbitri*, but not under the law of the place of enforcement. An award in such a case, although validly made under the *lex arbitri*, might prove to be unenforceable under the New York Convention.

In some countries, the law governing arbitration, including international arbitration, is part of a code of civil procedure. This is so, for example, in France and in Germany—and it is sometimes said that the *lex arbitri* is a law of procedure, as if that is all that it is. It is true, of course, that the *lex arbitri* may deal with procedural matters—such as the constitution of an arbitral tribunal where there is no relevant contractual provision—but the authors suggest that the *lex arbitri* is much more than a purely procedural law. It may stipulate that a given type of dispute over patent rights, for instance, or (as in

Belgium and some Arab states) over a local agency agreement— is not capable of settlement by arbitration under the local law: this is surely not simply a matter of procedure? Or again, by way of example, an award may be set aside on the basis that it is contrary to the public policy of the *lex arbitri*: once more, this would not seem to be merely a matter of procedure.

It is also sometimes said that parties have selected the procedural law that will govern their arbitration by providing for arbitration in a particular country. This is too elliptical and, as an English court itself held in *Braes of Doune Wind Farm*, it does not always hold true. What the parties have done is to choose a place of arbitration in a particular country. That choice brings with it submission to the laws of that country, including any mandatory provisions of its law on arbitration. To say that the parties have 'chosen' that particular law to govern the arbitration is rather like saying that an English woman who takes her car to France has 'chosen' French traffic law, which will oblige her to drive on the right-hand side of the road, to give priority to vehicles approaching from the right, and generally to obey traffic laws to which she may not be accustomed. But it would be an odd use of language to say that this notional motorist had opted for 'French traffic law'; rather, she has chosen to go to France and the applicability of French law then follows automatically. It is not a matter of choice.

Parties may well choose a particular place of arbitration precisely because its *lex arbitri* is one that they find attractive. Nevertheless, once a place of arbitration has been chosen, it brings with it its own law. If that law contains provisions that are mandatory as far as arbitrations are concerned, those provisions must be obeyed. It is not a matter of choice; any more than the notional motorist is free to choose which local traffic laws to obey and which to disregard.

The strength of the seat theory is that it gives an established legal framework to an international arbitration, so that instead of 'floating in the transnational firmament, unconnected with any municipal system of law', the arbitration is firmly anchored in a given legal system. Just as the law of contracts helps to ensure that contracts are performed as they should be and are not mere social engagements, so the *lex arbitri* helps to ensure that the arbitral process works as it should. The necessity for such support for (and control of) the arbitral process is, of course, reflected in the Model Law, which allows for certain functions (such as the appointment of arbitrators, where there is a vacancy) and for certain sanctions (such as the setting aside of an award) to be exercised by the courts of the place of arbitration.

For this reason, the English courts have held that although, under English law and subject to certain mandatory provisions, parties are free to agree the law and procedure that will govern how proceedings are conducted, the law chosen must indeed satisfy this function. In *Halpern v Halpern*, Jewish law as a religious law was deemed not to be a 'realistic candidate as the law of the arbitration', and in addition was said to lack any supervisory or appellate jurisdiction over arbitrations.

The fact that different states have different laws governing international arbitration and that some of these laws may not be well suited to this task has two practical consequences. First, it means that, wherever an international arbitration is held, the provisions of the local law should be checked to see whether there are any particular mandatory rules that must be observed in order to obtain a valid award.

Secondly, it means that not every country is a suitable situs for international arbitration and that a certain amount of 'forum shopping' is advisable.

The first point is almost self-evident. For example, if the local law requires an award to be made within a defined period of time or to be lodged with a local court for it to be valid, then the necessary action must be taken to conform to this requirement.

The second point is less evident, but equally important. Since the law and practice of international arbitration differs from one state to the next (and may even differ from place to place within the same state), care should be taken to choose a place of arbitration in a state that is favorable, rather than in one that is unfavorable. This is a matter of considerable practical importance and should be considered at the time the parties are drafting their arbitration agreement.

One final comment is necessary before leaving the discussion of delocalization and the *lex arbitri*. It seems, for now, that the movement in favor of total delocalisation, in the sense of freeing an international arbitration from control by the *lex arbitri*, remains aspirational. As the Belgian experiment

showed, delocalisation is possible only to the extent that it is permitted by the *lex arbitri*, and parties to an arbitration may well prefer an arbitral tribunal that is subject to some rational legal control.

However, there is still discontent amongst practitioners regarding the impact of local laws that are seen to operate unfairly and, at times, almost arbitrarily, and so there have been cases of what may perhaps be described as 'delocalisation by a side door'.

In Chromalloy, for example, the Egyptian court annulled an arbitral tribunal's award made in Cairo in favor of a US corporation. Despite this annulment by the courts of the place of arbitration, the award was granted recognition and enforcement by the US District Court in Washington, DC - 'to the advantage of the home team', in the words of certain distinguished US commentators. And Chromalloy is but one example of national courts enforcing awards that have been annulled by the courts of the place of arbitration. Then there are the problems caused by local courts that issue injunctions at the seat of the arbitration to prevent arbitral tribunals from carrying out their task. Some tribunals continue with the arbitral proceedings despite the injunction (even when they are within the territorial jurisdiction of the court concerned) on the basis that the injunction is not justified. In effect, these arbitrators 'delocalise' their arbitration by refusing to accept the rulings of the local court under the *lex arbitri*.

REFERENCES

1. International commercial arbitration - Copyright United Nations, 2003;
2. UNCITRAL Model Law on international commercial arbitration 1985;
3. Arbitration rules of the International commercial center in Singapore (SIAS);
4. Convention of the Recognition and Enforcement of foreign Arbitration Awards - New York 1958;
5. Julian D.M. Lew. Applicable law in international commercial arbitration (Oceana 1978).

ҚОНУНИ ТАНЗИМИ АРБИТРАЖ

Дар мақола мафҳум ва моҳияти арбитраж ва вазифаҳои зерин тасдиқ шудааст:

- омӯхтани арбитражи тичоратӣ, муқаррар кардан ва тасдиқ намудани принсипи арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ;

- ёфтани воситаҳои асосии ҳалли мусолиҳа;

- омӯзиши намуди арбитражи тичоратӣ.

КАЛИДВОЖАҲО: Мафҳуми *lex arbitri*, ҳалли баҳсҳои *lex arbitri*, арбитражи байналмилалӣ.

ПРАВО, РЕГУЛИРУЮЩЕЕ АРБИТРАЖ

В статье подтверждается понятие и сущность следующих обязанностей арбитража:

- изучение общих проблем этой концепции, установление и утверждение принципа международного коммерческого арбитража;

- рассмотреть основные способы разрешения споров;

- изучение основных видов регулирования арбитража.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: концепция *lex arbitri*, разрешение международных споров о *lex arbitri*, международный арбитраж.

LAW GOVERNING THE ARBITRATION

The article confirms the concept and essence of the following duties of arbitration:

- study of the general problems of this concept, establishment and approval of the principle of international commercial arbitration;

- consider the main ways to resolve disputes;

- study of the main methods of regulation in international arbitration.

KEYWORDS: concept of *lex arbitri*, procedural rules and the *lex arbitri*, international arbitration, international conflict.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қураева Дилноза* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Джураева Дилноза* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Juraeva Dilnoza* - Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ИНКИШОФИ ПАДИДАИ ХУДИДОРАИ МАҲАЛЛӢ ҲАМЧУН ШАКЛИ ҲОКИМИЯТИ ХАЛҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сулаймонзода М.С., Эмомализода Ф.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мафҳуми худидоракунии маҳаллӣ ба истилоҳи муосири сиёсии доимӣ нисбатан ба наздикӣ ворид шудааст. Аввалин маротиба калимаи “худидоракунии маҳаллӣ” ҳамчун истилоҳи расмӣ юридикӣ соли 1990 дар Қонуни иттифоқӣ “Дар бораи принципҳои умумии худидоракунии маҳалӣ ва хоҷагии маҳаллӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ” пайдо шудааст.

Дар мафҳуми маъмул худидоракунии маҳаллӣ чун қоида маънои системаи ҳалли масъалаҳои таъмини талаботи рӯзмарраи аҳолиро дорад. Вале моҳияти ин падида хеле ҷиддитар аст. Системаи худидоракунии маҳаллӣ бо Конститутсияи Федератсияи Русия, ки 12 декабри соли 1993 қабул шуда, принципҳои асосии ташкил ва фаъолияти онро муайян кардааст, эҳё карда шуд. Тасодуфӣ нест, ки муқаррарот дар бораи кафолоти конститутсионии худидоракунии маҳаллӣ дар боби 1 “Асосҳои сохти конститутсионӣ”-и Конститутсияи Федератсияи Русия ифода ёфтааст. Ба вучуд омадани худидоракунии маҳаллӣ аз замони Пётри I дар Русия мебошад, ки дар он замон се системаи ҳокимияти маҳаллӣ — бюрократӣ, земствовӣ ва мулкӣ ташаккул ёфт. Ҳаёти онҳо интиҳобӣ буд.

Худидоракунии маҳаллӣ ҷузъи муҳимми демократӣ мебошад. Махсусан, ин як ҷузъи ҷудонашавандаи миллӣ, системаҳои назорат ва тавозун мебошад. Органҳои худидоракунии маҳаллӣ вазифадоранд, ки масъалаҳои дорои аҳаммияти маҳаллиро ҳал кунанд, барои қонеъ гардонидани талаботи рӯзмарраи аҳоли шароит фароҳам оварданд, вале ин амалӣ гардонидани яке аз ҳуқуқҳои асосии инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқ ба ҳаёти арзанда, ки бо давлатҳои демократӣ кафолат дода мешаванд, мебошад. Худидоракунии маҳаллӣ як шакли худидоракунии ҷамоатҳои маҳаллӣ, инчунин фаъолияти мустақилонаи онҳо мебошад, ки ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки бевосита ё ба воситаи мақомоти намояндагӣ масъалаҳои дорои аҳаммияти маҳаллиро дар ҳудуди шаҳрдорӣ, таърихӣ ва дигар анъанаҳои маҳаллиро дар асоси манфиатҳои сокинон ба назар гирифта, ҳал кунанд. Ҳамин тариқ, худидоракунии маҳаллӣ на танҳо рақиб, балки иттифоқчи ҳокимияти давлатӣ низ мебошад ва худидоракунии маҳаллӣ, ки дар он инкишоф ёфтааст, ҳокимияти давлатиро озод мекунад.

Худидоракунии маҳаллӣ, ҳокимияти маҳаллӣ, ташкилоти фаъолияти шаҳрвандон мебошад, ки ба аҳоли мустақилона ҳал намудани масъалаҳои аҳаммияти маҳаллиро таъмин менамояд, моликияти коммуналиро дар асоси манфиатҳои ҳамаи сокинони ин ё он ҳудуди муайян, давлати мушаххас (замин, кишвар, минтақа), федератсия ё конфедератсияро идора мекунад. Мафҳуми васеътари худидоракунии маҳаллӣ ҳуқуқ ва қобилияти воқеии мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар танзим ва идоракунии қисми зиёди қорҳои ҷамъиятиро дар бар мегирад, ки дар доираи қонун, таҳти масъулияти худ ва ба манфиати аҳолии маҳаллӣ амал мекунанд. Аз лиҳози ҷуғрофӣ худидоракунии маҳаллӣ асосан ба воситаи муниципалитетҳо амалӣ карда мешавад. Дар ҷаҳони муосир он системаҳои худидоракунии маҳаллӣ васеъ паҳн шудаанд, ки таснифоти онҳо ба рушди муносибатҳои байни ҳокимияти маҳаллӣ ва мақомоти марказӣ асос ёфтааст. Ҳамин тариқ, моделҳои зерини худидоракунии маҳаллӣ васеъ паҳн шудаанд: модели англосаксонӣ (классикӣ), континенталӣ, омехта ва шуравӣ.

Худидоракунии маҳаллӣ яке аз шаклҳои ба амал баровардани ҳокимияти халқӣ ба онҳо тааллуқ дорад. Худидоракунии маҳаллӣ шакли ғайримарказии ҳокимият мебошад, ки мустақилияти муайян, мухторияти мақомоти маҳаллиро, ки ба сифати мақомоти худидоракунии маҳаллии худкома амал мекунанд, дар назар дорад. Асосҳои назариявии таълимоти худидоракунии маҳаллиро дар нимаи аввали асри 19 арбоби давлатӣ ва муаррихи Франция Алексис Токвил, ҳуқуқшиносони немис Рудолф Гнейст (1816-1895), Лорентс Штайн (1815-1890), Пол Лабанд ва дигарон таҳия кардаанд. Назарияи иҷтимоии

худидоракуни ба принципҳои эътирофи озодии амалӣ намудани ваколатҳои худ аз ҷониби ҷомеаҳои маҳаллӣ ва иттифоқҳо асос ёфтааст. Тибқи назарияи худидоракунии давлатӣ худидоракунии маҳаллӣ яке аз шаклҳои ташкили худидоракунии маҳаллӣ мебошад.

Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва истиқлолият ба даст овардани Тоҷикистон, тағйирот дар сохти давлатӣ, қабули Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои нав “Дар бораи ҳокимияти маҳаллӣ” ва “Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот” ислоҳоти ҳокимияти маҳаллӣ ва худидоракуни оғоз ёфт.

6 ноябри соли 1994 қабули Конститутсияи нав масъалаи тағйир додан ё бекор кардани қонунҳои қаблан амалкунандаро мувофиқи меъёрҳои нави конститусионӣ ба миён гузошт. Боби 6-уми Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳокимияти маҳаллӣ ва худидоракуни бахшида шудааст.

Тибқи Конститутсия мақомоти худидоракунии маҳаллӣ Ҷамоат буда, дар шаҳраку деҳот ба ҷойи шуроҳои шаҳрак ва деҳот мақомоти худидоракунии маҳаллӣ - Ҷамоатҳо ҷаълоият мекунад. Дар шаҳрак онҳоро “ҷамоати шаҳрак” ва дар деҳот онҳоро “ҷамоати деҳот” мегӯянд.

Дар рафти ислоҳоти қонунгузорӣ дар бораи худидоракунии маҳаллӣ ҳуди моҳияти ҳокимият тағйир ёфт. Ҷамоатҳо, ки дар асоси территориявӣ ташкил карда мешаванд, ба органҳои ҳокимияти халқӣ табдил дода мешаванд. Дар ин асос ҷамоатҳо ба органҳои демократия табдил дода мешаванд. Онҳо:

- “ба амалӣ гардондани ҳуқуқҳои шаҳрвандон барои иштирок кардан дар идоракунии қорҳои ҷамъият ва давлат мусоидат мекунад;

- барои ҳалли проблемаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, муҳимтарин масъалаҳо, ки бевосита ба манфиатҳои аҳолии территорияҳо дахлдоранд, шаҳрвандонро муттаҳид менамояд;

- ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар татбиқи Конститутсия, қонунҳо, инчунин санадҳои мақомоти олии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва идораи Тоҷикистон кумак мерасонад” (моддаи 1).

Сохтори ҳокимияти маҳаллӣ низ тағйир ёфт. Пештар Советҳои қишлоқ органи интихобии роҳбарикунанда буда, ба он раис ба таври доимӣ роҳбарӣ мекард. Ҳоло тибқи қонуни амалкунанда “Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот” намояндагони деҳаҳои ба ҷамоат дохилшуда ба ҷамоати деҳот ва намояндагони кӯчаву маҳаллаҳо ба ҷамоати шаҳрак вакил карда шудаанд. Меъёри намояндагӣ ва тартиби вакилони Маҷлиси халқи шаҳрӣ ё ноҳиявӣ ё раиси шаҳр ё ноҳия муқаррар мекунад. Ба муҳлати 5 сол ба ҷамоат раис, муовини ӯ ва котиб интихоб карда мешаванд.

Ҷамаи намояндагон дар маҷлисиҳои умумии шаҳракҳои дахлдор бо овоздиҳии қушод интихоб карда мешаванд. Муҳлати интихоб шудани намоянда аз хоҳиши шаҳрвандони ин деҳа вобаста аст. Шакли асосии худидоракунии маҳаллии шаҳрвандон маҷлиси намояндагон мебошад, ки аз ҷониби раиси ҷамоат аз рӯи зарурат, вале на камтар аз 2 маротиба дар як сол даъват карда мешавад. Қарорҳо аз рӯи ҷамаи масъалаҳо бо овоздиҳии қушод бо аксарияти ҳозирон қабул карда мешаванд.

Дар натиҷаи ислоҳот дараҷаи мустақилияти ҷамоатҳо баланд шуда, доираи салоҳияти онҳо то андозае васеъ гардид. Аз васеъ будани проблемаҳо, ки қариб ҷамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятии деҳотро фаро мегиранд, ваколатҳои дар Қонун пешбинигардидаи ҷамоатҳо шаҳодат медиҳанд. Ба онҳо рабт дорад, масалан:

- тасдиқи барномаи ҷаълоият ва сметаи хароҷоти мақомоти худидоракуни, нақшаҳои қорабиниҳо оид ба обод ва беҳдошти ҳолати санитарии маҳалҳои аҳолинишин;

- дар асосҳои ихтиёрӣ бо маблағи аҳоли, қорхонаҳо, ташкилотҳо, муассисаҳои ҷамаи шаклҳои моликият барои инкишофи инфраструктураи иҷтимоӣ;

- ташкили назорати сарфи маблағҳои дар ихтиёраш буда, дар мавриди зарурат, таъсиси комиссияи тафтишотӣ ва таъдиқи низомнома дар бораи он;

- баррасии масъалаҳои дар ҳудуди худ бо тартиби муқаррарнамудаи қонун таъсис додани қорхонаҳои хурд, кооперативҳо, устохонаҳо, сехҳои ҳунарҳои халқӣ;

- баррасии масъалаҳои тағйир додани сарҳади ҳудуди тобеи он, субъектҳои маъмурию ҳудудӣ, номгузорӣ ва тағйир додани номи кӯчаҳо, майдонҳо ва дигар объектҳо ва омода намудани пешниҳодҳо ба мақомоти дахлдори давлатӣ;

- инчунин тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дигар ваколатҳоро амалӣ менамояд.

Аз ҷумла, ҷамоат пешниҳоди раиси худро оид ба қитъаҳои замини барои идора, истифода, ва иҷора додани замин ба корхонаҳо, муассисаҳо, шахрвандон, қатъ намудани ҳуқуқи моликият ва истифодаи замин аз ҷониби ин субъектҳо тасдиқ мекунад; инчунин дар бораи мусодираи замини дар ҳудуди шаҳракҳо ва деҳот, ки ба ҳайати замини корхонаҳои хоҷагии қишлоқ ва хоҷагии ҷангал, муассисаҳо, ташкилотҳо ва ғайра дохил намешаванд.

Ҷамоат бо мувофиқа бо мақомоти давлатӣ соатҳои кори муассисаҳои савдо, хӯроки умумӣ ва хизматрасонии маиширо, ки барои аҳоли қулай аст, муқаррар намуда, комиссияи маъмурӣ ташкил мекунад.

Мафҳуми худидоракунии ҳамчун мафҳуми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бори аввал дар матни Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 декабри соли 1991 “Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба боби 14 -и Конституцияи соли 1978” омадааст. Қонуни мазкур дар солҳои аввали мавҷудияти соҳибхитиёрии Тоҷикистон асоси конституционии худидоракунии маҳаллӣ гардид.

Принсипҳои худидоракунии маҳаллӣ дар Қонун “Дар бораи худидоракунии маҳаллӣ ва хоҷагии маҳаллӣ дар ҶШС Тоҷикистон”, ки 23 феввали соли 1991 аз тарафи Шурои Олии Тоҷикистон қабул шудааст, ифода ёфтааст. Мувофиқи ин қонун 3 зинаи ҳокимияти маҳаллӣ вучуд дошт:

1. Органҳои худидоракунии маҳаллии ҷамъиятии территориявӣ: советҳои районҳои хурд, советҳои маҳалла, комитетҳои участкавии хонагӣ ва ғайра. Ин органҳои худидоракунии ҷамъитӣ дар сафи пешанд, яъне наздиктарин ба аҳоли.

2. Советҳои районӣ ва шаҳрии депутатҳои халқ.

3. Советҳои вилоятӣ ва шаҳрии депутатҳои халқ.

Имрӯз худидоракунии маҳаллӣ бо санадҳои дахлдори қонунгузорӣ, аз ҷумла қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 майи соли 2004 “Дар бораи мақомоти худидоракунии маҳаллӣ” ва аз 1 декабри соли 1994 “Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот” танзим карда мешавад. Мутобиқи ин қонунҳо низомномаҳо дар бораи мақомоти худидоракунии маҳаллӣ аз ҷониби мақомоти намояндагии маҳаллӣ таҳия ва тасдиқ карда мешаванд.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар шаҳрак ва деҳот” аз 1 декабри соли 1994, мафҳуми худидоракунии маҳаллӣ ҳамчун системаи ташкили фаъолияти аҳоли оид ба ҳалли масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ мустақилона ва таҳти масъулияти худ, бевосита ё ба воситаи мақоме, ки онҳо тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шудаанд, фаҳмида мешаванд. Мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ масъалаҳоеро, ки ба салоҳияти худ дахл дорад, бевосита ё тавассути намояндагони худ ҳал мекунад.

Имрӯз нақши ҷамоатҳо ҳамчун органи худидора ва пайвандҳои калидӣ, кор бо аҳоли: а) советҳои районҳои хурд ва советҳои маҳалла, в) комитетҳои деҳот хеле калонанд. Вазифаи асосии ҳокимияти маҳаллӣ аз он иборат аст, ки худ одамон барои ҳалли масъалаҳои дорой аҳамияти маҳаллӣ дошта, муттаҳид шаванд.

Мо бояд аз он хулоса барорем ки пеш аз Шуроҳои Олӣ, Советҳои вилоятӣ, шаҳрӣ, шаҳрак ва деҳот системаи ягонаи намояндагии ҳокимиятро ташкил медеҳанд. Дар шаҳрак ва деҳот совете интихоб карда шуд, ки он органи давлатӣ буд.

Низомии иқтисодӣ ба моликияти давлатӣ ва воситаҳои истеҳсолот, ба нақшагирии давлатӣ ва тақсими мутамаркази ресурсҳои моддӣ асос ёфтааст. Нақшаҳои солонии тараққиёти сотсиалию иқтисодӣ, нақшаҳои панҷсола ва ҳафтсола тартиб дода шуданд. Айни замон идораҳои давлатӣ дар сатҳи вилоятҳо, шаҳрҳо ноҳияҳо амал мекунад ва дар сатҳи шаҳраку деҳот бошад танҳо органҳои худидоракунии маҳаллӣ-ҷамоат амал мекунад.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар шаҳрак ва деҳот” аз 1 декабри соли 1994, мафҳуми худидоракунии маҳаллӣ ҳамчун

системаи ташкили фаъолияти аҳоли оид ба ҳалли масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ мустақилона ва таҳти масъулияти худ, бевосита ё ба воситаи мақома, ки онҳо тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шудаанд, фаҳмида мешаванд. Мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ масъалаҳоеро, ки ба салоҳияти худ дахл дорад, бевосита ё тавассути намояндагони худ ҳал мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун “Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот” қабул карда шудааст, ки қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба ташкил, ваколат ва фаъолияти мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот танзим намуда, асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ онро муайян менамояд.

АДАБИЁТ

1. “Местное самоуправление как элемент государственного устройства” (Замотаев А., Российская юстиция, 1996, N 6).
2. “Худидоракунии маҳаллӣ” // Мавод аз Википедиа - энциклопедияи озод.
3. Джамоат — орган самоуправления в Республике Таджикистан. Текст научной статьи по специальности «Политологические науки», 2009 // Аминджанов Б.
4. Маҳмудзода М., Раҳимзода М.. Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / М. Маҳмудзода, М. Раҳимзода. - Душанбе, Маориф, 2017.
5. Закон Республики Таджикистан “О местном самоуправлении и местном хозяйстве в РТ” от 23.02.1991 г. // Ведомости ВС РТ, 1991 г., № 8
6. Конституционный Закон Республики Таджикистан “О государственной власти и местах” от 1.12.1994 г. // Ведомости ВС РТ, 1994 г., № 23-24.
7. Конституция Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 6 ноябри соли 1994 сол (бо тағйири иловаҳои соли 2016). – Душанбе, 2003.

ИНКИШОФИ ПАДИДАИ ХУДИДОРАИ МАҲАЛЛӢ ҲАМЧУН ШАКЛИ ҲОКИМИЯТИ ХАЛҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола мафҳум, аломатҳо ва аҳамияти худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян ва таҳлил карда мешаванд. Ҳамчунин, дар мақола асосҳои таърихиву ҳуқуқии пайдоиши худидоракунии маҳаллӣ баррасӣ гардидаанд. Қайд мегардад, ки пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва ба даст овардани истиқлолият тағйирот дар сохти давлатӣ, қабули Конституцияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои нав “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” ва “Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот” ислоҳоти ҳокимияти маҳаллӣ ва худидоракунии оғоз ёфт. Дар мақола худидоракунии маҳаллӣ ба маънои васеъ ва маҳдуд мавриди таҳқиқ қарор гирифта, худидоракунии маҳаллӣ, ҳокимияти маҳаллӣ, ташкилоти фаъолияти шаҳрвандон мебошад, ки ба аҳоли мустақилона ҳал намудани масъалаҳои аҳамияти маҳаллиро таъмин менамояд, моликияти коммуналиро дар асоси манфиатҳои ҳамаи сокинони ин ё он худуди муайян, давлати мушаххас (замин, кишвар, минтақа), федератсия ё конфедератсияро идора мекунад. Мафҳуми васеътари худидоракунии маҳаллӣ ҳуқуқ ва қобилияти воқеии мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар танзим ва идоракунии қисми зиёди қорҳои ҷамъиятиро дар бар мегирад, ки дар доираи қонун, таҳти масъулияти худ ва ба манфиати аҳолии маҳаллӣ амал мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: худидоракунии Ҷамоат, Конституция, маҷлис, Иттиҳоди Шуравӣ, англиксаксонӣ, континенталӣ, шуравӣ, шаҳрак, деҳот, интихобот, раис.

РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ КАК ФОРМЫ НАРОДНОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются и анализируются понятие, признаки и значение местного самоуправления в Республике Таджикистан. Также в статье рассматриваются историко-правовые основы возникновения и развитие местного самоуправления. Отмечается, что после распада Советского Союза и обретения независимости Таджикистана, изменения государственного устройства, принятия новой Конституции Республики Таджикистан, новых законов «О местных органах государственной власти» и «О орган местного самоуправления поселков и сел» реформировали местное самоуправление. В статье исследуется местное самоуправление в широком и узком понятии. Это местное самоуправление, местная власть, организация деятельности граждан, обеспечивающая населению самостоятельное решение вопросов местного значения, коммунальная собственность, основанная на интересы всех жителей той или иной определенной территории, которой управляет конкретное государство (земля, страна, регион), федерация или конфедерация. Более широкое понятие местного самоуправления включает в себя право и реальную способность органов местного самоуправления регулировать и управлять значительной частью общественных дел, которые действуют в рамках закона, под свою ответственность и на благо местного населения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: самоуправление, Конституция, собрание, Советский Союз, англиксаксонский, континентальный, совет, город, деревня, выборы, Президент.

DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT AS A FORM OF PEOPLE'S POWER IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines and analyzes the concept, features and significance of local self-government in the Republic of Tajikistan. The article also discusses the historical and legal foundations of the emergence and development of local self-government. It is noted that after the collapse of the Soviet Union and the gaining of independence of Tajikistan, changes in the state structure, the adoption of the new Constitution of the Republic of Tajikistan, new laws “On local government bodies” and “On the local government of towns and villages”, local self-government was reformed. The article examines local self-government in a broad and narrow concept. This is local self-government, local authority, the organization of citizens' activities, providing the population with independent resolution of issues of local importance, communal property based on the interests of all residents of a particular territory governed by a specific state (land, country, region), federation or confederation. The broader concept of local self-government includes the right and real ability of local governments to regulate and manage a significant part of public affairs, which operate within the framework of the law, under their own responsibility and for the benefit of the local population.

KEYWORDS: self-government, Constitution, assembly, Soviet Union, Anglo-Saxon, continental, council, city, village, elections, President.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сулаймонзода Манучехр Субҳоналӣ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи конституционӣ ва маъмурӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Эмомалӣзода Фарангис Сирочиддин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 1-уми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: *Сулаймонзода Манучехр Субҳонали* – Таджикский национальный университет, кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой конституционного и административного права. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Эмомалӣзода Фарангис Сирочиддин – Таджикский национальный университет, магистр первого курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the authors: *Sulaymonzoda Manuchehr Subhonali* – Tajik National University, Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Constitutional and Administrative Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

Emomalizoda Farangis Sirojiddin – Tajik National University, first-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

СИЁСАТ – ПОЛИТИКА

УДК: 327.7+32.89

ББК: 66.4(0)+ 66.4(0)

РЕГИОНАЛЬНЫЙ КОМПЛЕКС БЕЗОПАСНОСТИ: ОСОБЕННОСТИ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Салимов Ф.Н., Шарифзода Ш.Ш.

Таджикский национальный университет

Теоретический подход к региональному комплексу безопасности (здесь и далее - РКБ) является весьма интересным в целом для понимания самой структуры региональной безопасности. Поскольку в теоретическом подходе, наглядно можно проследить причины формирования таких комплексов, и получить представление об их тенденциях развития и нюансах, где акторы из других региональных комплексов безопасности могут участвовать в немаловажных процессах определенного региона, которая находится вне зоны их непосредственной ответственности.

Родоначальником теории комплексов региональной безопасности является Копенгагенская школа (Барри Бузан, Оле Вэйвер и Яап де Вильд) [11; 12; 13]. По данной теме работали также Клименко Е., Колдунова Е., Ким Х., Приего А. и другие [2, с.7-22; 3; 1; 8, с. 63-83].

Представители Копенгагенской школы дали определение понятию «регионального комплекса безопасности», его структуре, динамике развития и трансформации подходов национальной и глобальной безопасности, переведя их в региональную плоскость. Они исходили из того, что регион представляется звеном, где две сферы безопасности (национальная и глобальная) взаимодействуют и где происходят основные события и действия. Следующие теоретические подходы легли в основу научного анализа РКБ:

- неореалистический классический подход;
- теории глобального развития (неолиберальный институционализм);
- конструктивистский подход [7, с. 30-41].

Центральная идея теории региональных комплексов безопасности заключается в том, что «большинство угроз легче перемещаются на близких расстояниях, чем на дальних; взаимозависимость в вопросах безопасности определяет тенденцию к формированию регионального измерения безопасности, что и формирует региональный комплекс безопасности» [4].

По мнению Лукина А. Л. кандидата политических наук, доцента кафедры международных отношений Дальневосточного федерального университета теория, РКБ хоть и посвящена, прежде всего, проблемам безопасности, её можно рассматривать как инструмент анализа международной политики в целом. Это обусловлено тем, что именно проблемы безопасности образуют ядро международной политики и посредством анализа сферы безопасности в результате можно делать выводы обо всей системе международных отношений и о политике государств.

При этом авторы теории утверждают, что она, возможно, является единственной существующей общей теорией региональной безопасности.

По его мнению, центральное место в теории Бузана-Вэйвера занимает категория «секьюритизации». Это «дискурсивный процесс, в результате которого в политическом сообществе конструируется интересубъективное восприятие какого-либо процесса или субъекта

в качестве экзистенциальной угрозы высокозначимому референтному объекту и признается необходимость неотложных и исключительных мер для отражения этой угрозы» [5].

В современном мире в качестве подлежащих защите референтных объектов секьюритизации в большинстве случаев выступают государства-нации. Наравне с этим, также в таком качестве могут выступать и другие объекты (права человека, окружающая среда, религия и т.д.).

Более того, идеи теории РКБ в некоторой степени противопоставлены идеям неореализма, поскольку они сконцентрированы на региональном измерении международной политики, а в неореализме основное внимание уделяется глобальной системе. Бузан и Вэйвер критикуют неореализм за то, что он увел реалистскую теорию международных отношений в сторону абстрактной «системной теории, которая оперирует «актерами», определяемыми как нелокализованные, тем самым игнорируя базовую аксиому международной политики – что государства по своей природе территориальны и не мобильны.

Набока А.В. кандидат политических наук, заведующий кафедрой международных процессов евразийского региона филиала РАНХиГС (Санкт-Петербург) развивает идеи Регионального комплекса СНГ. По его мнению, фактор соперничества между США и Россией за влияние в этом регионе сказывается в создании условий конкурентного спроса на выгодные для той или иной державы политические решения стран РКБ СНГ. Эта ситуация позволяет государствам региона регулярно «повышать стоимость» таких решений, что, однако, не приводит к изменениям сущностной структуры субкомплекса [6].

По мнению авторов данной статьи, постсоветский регион, а также регион СНГ (в который входят не все бывшие республики СССР) находится на стадии своей трансформации и в ближайшей декаде есть вероятность значительных изменений в геополитическом ландшафте данного пространства.

Основным фактором формирования региональных комплексов безопасности выступает географическая близость, которая способствует появлению взаимозависимости основных интересов в сфере безопасности.

РКБ (региональный комплекс безопасности) — это «группа государств интересы безопасности, которых настолько взаимосвязаны между собой, что их индивидуальная безопасность не может рассматриваться по отдельности». В то же время, какая комбинация государств будет составлять комплекс, определяет развитие динамики объединения. Имеется в виду, если совокупный потенциал государств, составляющих комбинацию будет несильным, то и таковым будет комплекс в целом. Региональные комплексы безопасности, возглавляемые великими державами, являются гибридными формами глобального и регионального уровня. Они могут также быть проанализированы как региональный комплекс безопасности.

Согласно теории регионального комплекса безопасности [6], государство может быть только в одной региональной системе, но практика РКБ допускает, что одна страна может быть вовлечена в процесс безопасности в нескольких РКБ. В теории РКБ это демонстрируется, как возможность свободного геополитического игрока участвовать в региональных интеракциях во исполнение определенных своих интересов.

Отношения в рамках РКБ, определяются анархичностью структуры международной политической системы, и параллельно с общей географической принадлежностью участвующих государств.

Региональный комплекс безопасности — это географически лимитированный, материально и перцепционно самобытный образец международной анархии, с соответствующими отношениями дружелюбности и враждебности.

В основном выделяются два типа региональных комплексов безопасности:

1. Стандартные.
2. Сконцентрированные [10, с.186].

Основным отличием между ними выступает роль акторов в РКБ. В обоих типах как организационный принцип действует анархичность, но при этом системы различаются по степени функциональности.

Структура стандартных РКБ основана на относительной силовой сбалансированности, которая способствует большей автономности участников в формировании внутрикомплексных отношений.

Сконцентрированный тип РКБ де-юре сохраняет независимый статус участников, но де-факто практически все процессы безопасности управляются «главным актором».

Например, по мнению Б.Бузана и О.Вэйвера, региональная система постсоветского пространства — это «региональный комплекс безопасности, сконцентрированный вокруг великой державы» [6]. Б.Бузан и О.Вэйвер рассматривают основные крупные регионы (Азия, Ближний Восток, Африка, Америка и Европа) как структурные единицы региональных комплексов безопасности.

При этом они отмечают, что после распада СССР, новые независимые государства сформировали локальные межгосударственные системы - региональные субкомплексы безопасности, соответственно в европейской части - Латвия, Литва, Эстония, а также Украина, Беларусь, Молдова; на Кавказе - Азербайджан, Армения, Грузия; в Центральной Азии - Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан [6]. Несмотря на то, что образовавшиеся региональные подсистемы начали функционировать с определенной автономностью друг от друга, Россия сохранила за собой функцию «центра», связывающего их в единой «паутине» взаимозависимости Постсоветского макрокомплекса безопасности (ПМБ) [6].

В настоящее время можно проследить как вышеприведенный макрокомплекс претерпел изменения, и приобрел другую специфику. Субкомплекс безопасности в европейской части постсоветского пространства практически в большинстве своем переориентировался на запад. Латвия, Литва, Эстония присоединились к Евросоюзу и НАТО, Молдова также стремится по этому направлению. Наиболее остро стоит вопрос о будущей ситуации на Украине, поскольку именно здесь на данный момент переплелись интересы России и Запада. Что касается Белоруссии то, несмотря на протесты и волнения, власть смогла продержаться и преодолеть турбулентное состояние.

С точки зрения Б. Бузана, региональный уровень становится более безопасным после окончания холодной войны. Окончание соперничества сверхдержав приводит к большей свободе маневра на региональном уровне. Относительная автономия региональной безопасности создает новую модель отношений в области международной безопасности, радикально отличающуюся от жесткой структуры биполярной системы [9].

Но, по мнению авторов данной статьи, даже если окончание холодной войны дало регионам большую свободу, то именно с точки зрения безопасности угрозы возросли. Поскольку в биполярной системе мир управлялся двумя центрами силы и в большинстве случаев они старались не переходить на прямую военную конфронтацию, вследствие чего конфликты гасились в зародыше, не говоря о внутренних конфликтах, которые замораживались идеями внутренней гармонии, стабильности и национальные особенности отодвигались на второй план. С окончанием холодной войны и с распадом СССР многие этнополитические конфликты были разморожены, что привело к дестабилизации некоторых регионов мира. Более того с потерей соперника, США почувствовали себя более свободными в плане интервенций, перестройке мира по-своему видению, смене неудобных режимов и т.д., и т.п. Поэтому после холодной войны региональная безопасность практически вошла в период нестабильности и волатильности.

Идеи теории РКБ, по мнению авторов данной статьи, являются смежными между понятиями однополярности и многополярности, а также регионализации и глобализации и позволяют понять новую структуру безопасности и оценить новый баланс сил. Одна из самых фундаментальных противоречий, существующих в международных отношениях кроется в том, что запад видит глобализацию с однополярным устройством мира во главе с США, а

усилившиеся страны на рубеже 21 века, видят глобализацию с многополярным устройством мира с несколькими центрами силы, вследствие несовместимости позиций усиливается процесс регионализации.

Региональные тенденции, которые освещаются в теории РКБ, имеют практическое значение в понимании новых аспектов и проблем безопасности. Наравне с этим концепции Б. Бузана и О. Вэйвера не являются полными, поскольку не вбирают в себя другие комплексы, отличающиеся от западных трактовок (например, в рамках АСЕАН и ШОС).

Каждый региональный комплекс безопасности является кирпичом в создании гармоничной архитектуры международной безопасности. От того насколько эффективно будет работать каждый комплекс как внутри своего региона, так и с другими комплексами будет зависеть общая архитектура безопасности мира, образно выражаясь прочность стены зависит от каждого кирпича, который в нем состоит. При этом является нерациональным что «Архитектура евроатлантической безопасности» противопоставляется «Архитектуре безопасности постсоветского пространства», где целесообразным являлась бы их кооперация.

Теория региональных комплексов безопасности представляет большой интерес для исследования, поскольку данная тематика не раскрыта в полной мере и является весьма актуальной.

Более того, считалось бы целесообразным изучить сравнение между теорией и практикой региональных комплексов безопасности, к примеру, сопоставив теоретический региональный комплекс безопасности Центрально-Азиатского региона с Организацией Договора о коллективной безопасности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ким Х. Центрально-азиатский региональный комплекс безопасности: проблемы и перспективы. диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук / Московский государственный институт международных отношений МИД РФ. Москва, 2018.
2. Клименко Е. Центральная Азия как комплекс региональной безопасности// Центральная Азия и Кавказ. Том 14. Выпуск 4. 2011.
3. Колдунова Е. Формирование регионального комплекса безопасности в Восточной Азии в свете новых угроз и нетрадиционных аспектов безопасности. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук / Московский государственный институт Международных отношений. Москва, 2009. -
4. Комплексы безопасности: теория региональной безопасности. [Электронный ресурс URL]: https://studme.org/180033/politologiya/kompleksy_bezopasnosti_teoriya_regionalnoy_bezopasnosti (дата обращения 29.10.2023).
5. Лукин А. Теория комплексов региональной безопасности и Восточная Азия [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-kompleksov-regionalnoy-bezopasnosti-i-vostochnaya-aziya> (дата обращения 12.11.2023).
6. Набока А. Региональный комплекс безопасности СНГ: факторы и перспективы трансформации [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/regionalnyy-kompleks-bezopasnosti-sng-factory-i-perspektivy-transformatsii> (дата обращения 18.11.2023).
7. Окунев И., Виноградов В.. Комплексы региональной безопасности // Мировая экономика и международные отношения, 2021, Т. 65, № 4, с. 30-41 DOI: 10.20542/0131-2227-2021-65-4-30-41 [Электронный ресурс] URL:https://www.imemo.ru/index.php?page_id=1248&file=https://www.imemo.ru/files/File/magazines/meimo/04_2021/05-OKUNEV.pdf (дата обращения: 25.10.2023).
8. Приего А. Пакистан между региональными комплексами безопасности Центральной и Южной Азии. Центральная Азия и Кавказ. 2008. № 6 (60).
9. Региональный комплекс безопасности: особенности подхода [Электронный ресурс] URL: https://studme.org/180032/politologiya/regionalnyy_kompleks_bezopasnosti_osobennosti_podhoda (дата обращения 04.12.2023).
10. Эйвазов Дж. А. Теория региональных комплексов безопасности в изучении политической системы постсоветского пространства// Национальная безопасность России в глобализированном мире: состояние, вызовы, риски и механизмы устойчивого развития. Сборник трудов международной научной конференции: в 2 ч. / под общ. ред. проф. В.П. Шалаева. – Йошкар-Ола: Поволжский государственный технологический университет, 2015. – Ч.1.-С.186 [Электронный ресурс] URL:https://www.researchgate.net/publication/330564660_TEORIA_REGIONALNYH_KOMPLEKSOV_BEZOPASNOSTI_V_IZUCENII_POLITICESKOJ_SISTEMY_POSTSOVETSKOGO_PROSTRANSTVA (дата обращения 26.11.2023).

11. Buzan B. Rethinking security after the Cold War. Cooperation and conflict: Journal of the Nordic International Studies Association, 1997.
12. Buzan B., O. Waever, Regions and powers: the structure of international security, Cambridge 2003.
13. Buzan B., Waever O., Wilde de J. Security: A new framework for analysis. London, Lynne Rienner Publishers, 1998.

МАЧМУИ АМНИЯТИ МИНТАҚАВӢ: ХУСУСИЯТҲОИ РАВИШИ НАЗАРИЯВӢ

Мақола ба таҳлили ҷанбаҳои назариявии маҷмуи амнияти минтақавӣ (МХМ) бахшида шудааст. Муаллифон нақш ва аҳамияти маҷмуи амнияти минтақавиро дар муносибатҳои байналмилалӣ бо таъки ба қорҳои илмӣ намояндагони мактаби Копенгаген ва дигар пажӯҳишгарон мавриди омӯзиш қарор додаанд. Дар мақола мафҳум ва сохтори МХМ, шиддати рушд ва тағйирёбии равишҳо нисбат ба амнияти миллӣ ва байналхалқӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Намунаҳои маҷмуаи амнияти минтақавӣ, аз ҷумла фазои пасошуравӣ ва таъсири онҳо ба манзараи геосиёсӣ таҳлил шудаанд. Муаллифон, инчунин, мафҳуми “секюритизатсия”-ро дар боғи МХМ ва таъсири онро дар ташаккули сиёсати байналмилалӣ таҳқиқ кардаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: маҷмуи амнияти минтақавӣ, назарияи муносибатҳои байналмилалӣ, амнияти миллӣ, амнияти ҷаҳонӣ, неореализм.

РЕГИОНАЛЬНЫЙ КОМПЛЕКС БЕЗОПАСНОСТИ: ОСОБЕННОСТИ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Статья посвящена анализу теоретических аспектов региональных комплексов безопасности (РКБ). Авторы изучают роль и значимость РКБ в международных отношениях и безопасности, опираясь на научные работы представителей Копенгагенской школы и других исследователей. В статье рассматриваются понятия и структура РКБ, их динамика развития и трансформация подходов к национальной и глобальной безопасности. Основное внимание уделяется взаимодействию национальной и глобальной сфер безопасности в региональном контексте. Анализируются неореалистический, неолиберальный и конструктивистский подходы к изучению РКБ. Рассмотрены примеры региональных комплексов, включая постсоветское пространство, и их влияние на геополитический ландшафт. Авторы также исследуют концепцию “секьюритизации” в контексте РКБ и её влияние на формирование международной политики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: региональный комплекс безопасности, теория международных отношений, национальная безопасность, глобальная безопасность, неореализм.

REGIONAL SECURITY COMPLEX: FEATURES OF THE THEORETICAL APPROACH

The article is devoted to the analysis of the theoretical aspects of regional security complexes (RSC). The authors studied the role and significance of the RSC in international relations and security, drawing on the scientific works of representatives of the Copenhagen School and other researchers. The article examines the concepts and structure of the RSC, their dynamics of development and the transformation of approaches to national and global security. The main focus is on the interaction of national and global security spheres in a regional context. Neorealist, neoliberal and constructivist approaches to the study of RSC are analyzed. Examples of regional complexes, including the post-Soviet space, and their impact on the geopolitical landscape are considered. The authors also explored the concept of “securitization” in the context of the RSC and its impact on international policymaking.

KEYWORDS: regional security complex, theory of international relations, national security, global security, neorealism.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Салимов Фаррух Насимович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, додсенти кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 938-61-48-86. E-mail: farrukh.n.salimov@gmail.com, fsalimov@tojikiston.com.

Шарифзода Шарофиддин Шамсиддин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992)905-55-15-65. E-mail: sharofiddin.shamsuddin@mail.ru

Сведения об авторах: *Салимов Фаррух Насимович* – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан. **Адрес:** 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 938-61-48-86. E-mail: farrukh.n.salimov@gmail.com, fsalimov@tojikiston.com.

Шарифзода Шарофиддин Шамсиддин – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета международных отношений. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 905-55-15-65. E-mail: sharofiddin.shamsuddin@mail.ru

Information about the authors: *Salimov Farrukh Nasimovich* - Tajik National University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone number: (+992) 918-61-48-86. E-mail: farrukh.n.salimov@gmail.com, fsalimov@tojikiston.com.

ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ ЕВРАЗИЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Шамсов А., Шарипов А.Н.
Таджикский национальный университет

Процесс интеграции на евразийском пространстве имеет более чем 20 – летнюю историю. Сближение евразийских государств началось в 1995 году с подписания Соглашения о Таможенном союзе Беларуси, Казахстана и России. Тем самым определилось «интеграционное ядро» государств, которые на протяжении последующих лет последовательно и направленно двигались к созданию Единого экономического пространства и Евразийского экономического союза. Вскоре к договоренностям «таможенной тройки» присоединились Кыргызстан и Таджикистан. В 2000 году произошел мощный рывок: «пятеркой» сопредельных государств была создана новая интеграционная структура – Евразийское экономическое сообщество (далее ЕврАзЭС).

10 октября 2000 года Республика Беларусь, Республика Казахстан, Кыргызская Республика, Российская Федерация и Республика Таджикистан в целях повышения эффективности взаимодействия, развития процессов интеграции и углубления сотрудничества в различных областях учредили Евразийское экономическое сообщество. С 2006 по 2008 год в сообщество входил также Узбекистан.

ЕврАзЭС – международная экономическая организация, функции которой заключаются в формировании общих внешних таможенных границ, входящих в неё стран и выработкой единой экономической политики, общего рынка (тарифы, цены, внешнеэкономическая деятельность).

Приоритетами новой международной организации были обозначены повышение эффективности взаимодействия и развитие интеграции [1, с.103].

ЕврАзЭС создано для эффективного продвижения процесса формирования таможенного союза и единого экономического пространства, координации действий государств сообщества при интеграции в мировую экономику и международную торговую систему. Один из главных векторов деятельности организации – обеспечение динамичного развития стран сообщества путем согласования социально – экономических преобразований при эффективном использовании их экономических потенциалов в интересах повышения уровня жизни народов.

При принятии решений в ЕврАзЭС разные страны имели неравные права, согласно различиям их вклада, в бюджет: Россия – 40% голосов, Беларусь и Казахстан – по 20%, Кыргызстан и Таджикистан – по 10%. Тем не менее, несмотря на трудность функционирования ЕврАзЭС, региональное экономическое и валютно – финансовое сотрудничество активно развивалось.

Положительным результатом деятельности ЕврАзЭС является улучшение социально – экономических показателей стран – участниц ЕврАзЭС. [2, с. 807.] Например, такой экономический показатель как валовой внутренний продукт в России с 2001 года по 2014 увеличился с 8944 до 77893 млрд. рублей [3]. Товарооборот между странами ЕврАзЭС возрос с 30 млрд. долл. в 2000 году до 123 млрд. долл. в 2008 году, т. е. в 4,1 раза.

Итогами ЕврАзЭС также являются: создание договорно – правовой базы многостороннего сотрудничества (215 договоров и соглашений в различных сферах); установление единого правила работы на внешнем рынке с населением более 170 миллионов человек; создание Антикризисного фонда ЕврАзЭС для содействия интеграции экономик государств – участников (капитал 10 млн. долл.) [4, с.17].

В то же время активизировалась, и совместная работа по формированию правовой базы Единого экономического пространства (далее ЕЭП). С августа 2006 года работа по формированию ТС и ЕЭП сконцентрировалась в рамках Беларуси, Казахстана и России.

Беларусь, Казахстан и Россия кардинально продвинулись на этом пути. Была сформирована правовая и институциональная база интеграции, определены приоритеты и конкретные направления экономического развития. С октября 2007 года, когда лидерами интеграционной «тройки» был подписан Договор о создании Единой таможенной территории и формировании Таможенного союза, начался второй этап интеграции. Тогда же Договором от 6 октября 2007 года была учреждена Комиссия Таможенного союза – единый постоянно действующий регулирующий орган Таможенного союза, основной задачей которого было обеспечение условий функционирования и развития Таможенного союза.

В итоге с 1 января 2010 года «стартовал» Таможенный союз Беларуси, Казахстана и России, в рамках которого установлены единый таможенный тариф и единая номенклатура внешнеэкономической деятельности, действует Таможенный кодекс Таможенного союза и Комиссия Таможенного союза. Заработала единая система таможенного регулирования на таможенной территории трех стран. Приняты нормативные документы по таможенному администрированию, включая единые правила декларирования товаров, уплаты таможенных платежей и единые таможенные режимы. Применяются единые правила определения таможенной стоимости и страны происхождения товаров. Организовано ведение таможенной статистики внешней торговли и статистики взаимной торговли государств – членов. Действует Соглашение об установлении и применении в Таможенном союзе порядка зачисления и распределения ввозных таможенных пошлин. Ввозные таможенные пошлины зачисляются на единый счет уполномоченного органа того государства – члена, в котором они подлежат уплате. Уплаченные пошлины распределяются в бюджеты трех стран согласно нормативам распределения: Беларусь – 4,7%, Казахстан – 7,33%, Россия – 87,97%. [1, с.103].о

С 1 июля 2011 года, когда был полностью снят таможенный контроль на внутренних границах и, таким образом, завершено формирование единой таможенной территории, Таможенный союз заработал в полноформатном режиме. Это обеспечило в Таможенном союзе первую «классическую свободу» – свободу передвижения товаров и транспортных средств Таможенного союза. К концу 2011 года сформирована договорно – правовая база Таможенного союза, которая насчитывает свыше 70 международных договоров и более 900 решений Комиссии Таможенного союза.

Формирование Таможенного союза создало благоприятные условия для роста торговли и экономики, развития свободной конкуренции и усиления инновационной активности на внутренних рынках стран – участниц.

Успешное формирование Таможенного союза создало условия для дальнейшего развития интеграционных процессов. С 1 января 2012 года начался следующий этап интеграции – формирование Единого экономического пространства, представляющий собой более высокую ступень, с единым рынком в 170 миллионов потребителей, предусматривающий свободное движение товаров, капиталов, услуг и рабочей силы в трёх государствах: России, Казахстана и Белоруссии. Целью формирования ЕЭП является создание условий для стабильного и эффективного развития экономик государств – участников и повышения уровня жизни населения.

С целью образования правовой основы ЕЭП, для полноценного его функционирования, Решением Высшего евразийского экономического совета были введены в действие 17 базовых международных договоров, формирующих Единое экономическое пространство. В соглашениях определены основные подходы, принципы, сроки и соответствующие требования к участникам, для обеспечения равных условий функционирования трех стран на товарных рынках.

Ключевыми этапами интеграции стали запуск Таможенного союза и формирование Единого экономического пространства с последующим выходом на создание Евразийского экономического союза. Интеграционные процессы планомерно ведут наши государства к

формированию этого союза, а это означает, что нам удалось достичь важнейших интеграционных результатов, создающих несомненные выгоды и преимущества, которые будут обращены во благо народов наших стран [5, с.25].

В мае 2012 года на встрече глав государств – членов ТС был одобрен план работы по подготовке проекта Договора о Евразийском экономическом союзе. В итоге стартует новый этап евразийской интеграции – Евразийский экономический союз, который наступил 1 января 2015 года, договор о создании которого был подписан президентами Беларуси, Казахстана и России в Астане 29 мая 2014 года. В ЕАЭС обеспечивается свобода движения товаров, услуг, капитала и рабочей силы, а также проведение скоординированной, согласованной или единой политики в отраслях экономики.

На данный момент членами Евразийского экономического союза являются пять государств: [6]

- Россия (1 января 2015);
- Армения (2 января 2015);
- Беларусь (1 января 2015);
- Казахстан (1 января 2015);
- Кыргызстан (12 августа 2015).

Члены-наблюдатели: [6]

• Куба 11 декабря 2020 года Куба стала членом-наблюдателем. Куба становится первой страной за пределами Евразии и первой страной из Америки, получившей статус наблюдателя;

- Молдова 14 апреля 2017 года Молдова стала первым членом-наблюдателем;
- Узбекистан 11 декабря 2020 года Узбекистан стал членом-наблюдателем.

• Потенциальные кандидаты на вступление: [6]

- Монголия;
- Сирия;
- Таджикистан;
- Узбекистан.

Соглашения о зоне свободной торговли: [6]

- Китай;
- Египет;
- Иран (ЗБТ);
- Молдова;
- Сербия;
- Сингапур;
- Таджикистан;
- Узбекистан;
- Вьетнам;

Соглашения о зоне свободной торговли в настоящее время находятся на стадии переговоров: [6]

- Аргентина;
- Камбоджа;
- Чили;
- Индия;
- Индонезия;
- Израиль;
- Монголия;
- Сирия;
- Таиланд;
- Тунис;

- ОАЭ;

Такое новое интеграционное объединение создано в целях всесторонней модернизации, кооперации и повышения конкурентоспособности национальных экономик и создания условий для стабильного развития в интересах повышения жизненного уровня населения государств – членов.

Таким образом, путь евразийской интеграции имеет непростую историю. Эволюция ТС и ЕЭП переросла в Евразийский экономический союз, что доказывает ярое стремление к экономической интеграции, отражает динамичное развитие интеграционных процессов на евразийском пространстве. Союз преследует конкретные цели повышения эффективности экономического развития каждой страны – участницы, увеличения благосостояния и улучшения качества жизни её граждан, посредством сильной структуры управления ЕАЭС и результативной нормативно – правовой базы ее функционирования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Евразийская экономическая интеграция: цифры и факты, Евразийская экономическая комиссия. М., 2014.
2. Столбовская А. Г. Итоги существования Евразийского экономического сообщества // Молодой ученый. 2015. № 10.
3. Межгосударственный статистический комитет Содружества Независимых Государств. Основные макроэкономические показатели по России по месяцам за 2000 – 2016 гг. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.cisstat.com> (Дата обращения: 10.09.2023).
4. Мансуров Т.А. Развитие евразийской интеграции: ЕврАзЭС, Таможенный союз, Единое экономическое пространство. Проблемы управления // Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь. 2012. № 2 (43).
5. Мансуров Т.А. Евразийская экономическая интеграция: опыт и перспективы // Экономические стратегии. 2015. № 4.
6. https://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page
7. Винокуров Е.Ю., Цукарев Т.В. Экономика ЕАЭС: повестка дня // Евразийская Экономическая Интеграция. – 2015. – № 4.
8. Глазьев С.Ю., Ткачук С.П. Перспективы развития евразийской экономической интеграции: от ТС – ЕЭП к ЕЭС (концептуальный аспект) // Российский экономический журнал. – 2013. – № 1.
9. Прогноз основных показателей экономического развития государств – членов Евразийского экономического союза на 2015 – 2017 годы. Евразийская экономическая комиссия. – М., 2015.
10. Чечурина М.Н. Международная интеграция и международные организации: учебное пособие. – Мурманск: Издательство МГТУ, 2012. – 269 с. – ISBN 978-5-7567-0428-0.

МАРҲИЛАҲОИ ТАШАККУЛИ ҲАМГИРОИИ АВРУОСИЁ

Дар мақола марҳилаҳои асосии ташаккули Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё баррасӣ мешавад. Муалиф доираи васеи масоили ҳамкориҳои кишварҳои Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё, иқтисодии онҳо ва тичорати дохилию хориҷии молро дар доираи иттиҳод таҳлил мекунад. Бо мақсади рушди басомари равандҳои ҳамгироӣ нақшаи табдирҳои танзиму суръатбахшии он таҳия гардидааст. Дурномаи асосии инкишофи ин раванд созмон додани бозори ягонаи мол ва хизматрасониҳо мебошад. Дар маҷмӯъ Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё иттиҳоди нави байналмилалӣ буда, пайвасти инкишофи меъбад ва ҳадафаш рушди ҳамкориҳои судманд буда, метавонад ба неруи асосии инкишофи ҳамгироии Авруосиё табдил ёбад.

КАЛИДВОЖАҲО: иттиҳоди иқтисодӣ, неру бозори ягона, мол, хизматрасонӣ, иттиҳоди байналмилалӣ, ҳамкорӣ.

ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ ЕВРАЗИЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Данная статья посвящается этапам становления и развития Евразийского экономического союза. В статье также рассматривается широкий спектр вопросов, связанных с процессом взаимодействия государств Евразийского экономического союза, подробно проанализирован экономический потенциал, а также внешняя и взаимная торговля товарами стран участниц. В целях более эффективного развития интеграционных процессов, разработан план мероприятий по оптимизации данного вопроса. Главная перспектива развития – завершение формирования единого рынка товаров и услуг. Евразийский экономический союз представляет собой новое, динамично развивающееся международное объединение, настроенное на взаимовыгодное сотрудничество, которое, в перспективе, возможно, станет главной движущей силой евразийской интеграции.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономический союз, потенциал, единый рынок, товары, услуги, международное объединение, сотрудничество.

STAGES OF FORMATION OF EURASIAN INTEGRATION

This article is devoted to the stages of formation and development of the Eurasian Economic Union. The article also examines a wide range of issues related to the process of interaction between the states of the Eurasian Economic Union, analyzes in detail the economic potential, as well as foreign and mutual trade in goods of the participating countries. In order to develop integration processes more effectively, an action plan has been developed to optimize this issue. The main development prospect is the completion of the formation of a single market of goods and services. The Eurasian Economic Union is a new, dynamically developing international association, set up for mutually beneficial cooperation, which, in the future, may become the main driving force of Eurasian integration.

KEYWORDS: economic union, potential, single market, goods, services, international association, cooperation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шамсов Айнулло* - Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, магистранти факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17. Телефон: (+992)501213131. E-mail: Baiazid09@inbox.ru

Шарипов Амриддин Нуридинович - Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17. Телефон: (+992) 105501018. E-mail: amrsharif@mail.ru

Сведения об авторах: *Шамсов Айнулло* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе пр. Рудаки, 17. Телефон: (+992) 501213131. E-mail: Baiazid09@inbox.ru

Шарипов Амриддин Нуридинович - Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 105501018. E-mail: amrsharif@mail.ru

Information about the authors: *Shamsov Ainullo* – Tajik National University, master’s student of the Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. Phone: (+992) 501213131. E-mail: Baiazid09@inbox.ru

Sharipov Amriddin Nuriddinovich - Tajik National University, Candidate of Historical Science, Associate Professor of the Department of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave., Телефон: (+992)105501018. E-mail: amrsharif@mail.ru

УДК: 327.82

ББК: 66.4(0)7+ 66.4(0),69

THE ROLE OF CULTURAL DIPLOMACY IN MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

Rasulova M., Salimov F.N.
Tajik National University

Cultural diplomacy, defined as the process of strengthening international relations through cultural exchange, acts not only as a means of disseminating cultural values, but also as a strategic instrument of foreign policy. Cultural diplomacy is a type of public diplomacy and an integral part of the “soft power” policy, which includes “the exchange of ideas, information, works of art and other cultural components between states and their peoples in order to strengthen mutual understanding” [12, p.32].

Cultural diplomacy is used by states to strengthen diplomatic ties and promote national interests.

The purpose of the study is to analyze the role of cultural diplomacy in modern international relations. The main objectives include studying the theoretical foundations, analyzing examples of the application of cultural diplomacy in various countries and assessing its impact on global processes.

The methodology is based on an integrated approach, including analysis of academic literature, historical data and modern examples of the use of cultural diplomacy. Both qualitative and quantitative research methods are used, including comparative analysis.

The importance of the study is due to the growing role of cultural diplomacy in a world where cultural and ideological differences have a significant impact on international relations. Understanding the mechanisms and effectiveness of cultural diplomacy can contribute to the development of more harmonious and sustainable international relations.

Theoretical aspects of cultural diplomacy

The terms “cultural diplomacy” are actively used both in diplomatic practice and in scientific research. Domestic researchers F. Salimov, B. Bakhriev, Sh. Rizoyon, as well as foreign authors G.I. Tsvyk, N. Bogolyubova, Yu. Nikolaeva, Zhenpeng Liang, S.K. Romanovsky, F. Barghorn and others [9; 10; 11; 1; 2; 14; 4; 15; 8; 17]. - use these concepts to study and analyze state projects in the field of culture, education, information, and sports at the international level.

Unlike "public diplomacy", the term "cultural diplomacy" does not have a clear definition: it is used as a synonym for "public diplomacy", defined as "the exchange of ideas, information, values, traditions, beliefs and other aspects of culture that can contribute to improving mutual understanding" [18, P.1]. F. Barghorn considers cultural diplomacy as the manipulation of cultural materials and personnel for propaganda purposes [17, P.353]. A.V. Golubev means by cultural diplomacy “the use by the state to achieve political, diplomatic, propaganda goals of existing or specially established cultural, social and scientific relations” [6, P.5]. M. David-Fox gives the following definition of cultural diplomacy: “this is the systematic inclusion of a cultural component in relations with foreign countries or the formal channeling of attention and resources into the cultural sphere within the framework of foreign policy” [7].

These works laid the foundation for understanding cultural diplomacy as a strategic foreign policy tool. Also important are studies analyzing cultural programs and initiatives carried out by various countries, including Russia, the USA, China and the countries of the European Union.

Theoretical approaches to cultural diplomacy range from understanding it as a tool of “soft power” to viewing it as a means of intercultural dialogue and mutual understanding. One of the key approaches views cultural diplomacy as a way to strengthen a country's international image and influence through cultural exchange. Another approach focuses on the role of cultural diplomacy in promoting peace and international cooperation, emphasizing its importance in strengthening intercultural ties [5].

Historically, cultural diplomacy has gone through a significant development path. From the Cold War period, when it was used as a tool of ideological struggle, to modern times, where it has become a means of promoting international cooperation and understanding. An important stage in the development of cultural diplomacy was the inclusion of cultural aspects in diplomatic relations after the Second World War, which contributed to the strengthening of international cultural exchange and cooperation. Modern cultural diplomacy includes a wide range of activities, from cultural events to educational programs, and is a key element in the international relations strategies of many countries.

Cultural diplomacy in the politics of individual states

Cultural diplomacy in different countries has its own unique characteristics and directions, which is reflected in their international cultural initiatives.

Russia, for example, actively uses cultural diplomacy to promote its cultural heritage and contemporary art. Russian cultural centers and institutions, such as Rossotrudnichestvo, play an important role in disseminating the Russian language and culture, organizing cultural events and educational programs abroad [16, P.21-41].

France [3] through the Alliance Française promotes French language and culture, while the USA [13, P.160–164] focuses on educational and cultural exchanges through programs such as Fulbright.

China [15, P. 33-46], through Confucius Institutes, seeks to strengthen its cultural and educational presence in the international arena.

It should be noted that approaches to cultural diplomacy in these countries vary significantly, reflecting their unique cultural, historical and political contexts.

Russia uses cultural diplomacy to strengthen its international influence and positive image, focusing on promoting the Russian language and culture and supporting Russian-speaking communities abroad.

European countries such as Germany and France have traditionally focused on promoting their language and culture through cultural institutions.

In the United States and China, cultural diplomacy is associated with educational initiatives and exchanges aimed at strengthening international ties and influence.

This comparative analysis shows how different cultural diplomacy strategies reflect each country's goals and priorities, as well as how these strategies influence their international relations and global perceptions.

The impact of globalization on cultural diplomacy

Globalization has a profound impact on cultural diplomacy, transforming its methods, goals and influence in the modern world. In the era of globalization, when borders become increasingly porous and information technologies enable the instant exchange of cultural ideas and values, cultural diplomacy takes on new dimensions and opportunities.

One of the key aspects of the impact of globalization on cultural diplomacy is the strengthening of intercultural interaction. Globalization promotes closer cultural exchanges between countries and peoples, which allows cultural diplomacy to act as a bridge connecting different cultures. This interaction not only promotes the dissemination of cultural values and traditions, but also strengthens international understanding and cooperation.

In addition, globalization leads to increased mobility of people, which also affects cultural diplomacy. Educational and cultural exchanges, student and professional programs are becoming more accessible and numerous. This allows people from different parts of the world to exchange experiences and knowledge, which promotes mutual understanding and strengthens international ties.

It is also important to note that globalization increases competition between countries for cultural influence. In a world where a cultural presence can be as important as an economic or political one, countries are seeking to use cultural diplomacy to strengthen their international status and influence. This is leading to the development of new forms and methods of cultural diplomacy, such as digital diplomacy and the use of social media to promote cultural initiatives.

Cultural diplomacy as a tool of soft power in international relations

Cultural diplomacy is one of the key instruments of soft power in international relations. Soft power, a term coined by Joseph Nye, refers to a country's ability to influence other actors in the international arena not through coercion or money, but through the appeal of its culture, political ideals and policies [19].

Cultural diplomacy, by using a country's cultural resources such as art, music, cinema, literature and education, contributes to the formation of a positive image of the country in the international arena. This not only improves the country's perception abroad, but also helps strengthen international ties and cooperation.

It also plays an important role in promoting national interests. Through cultural exchanges and international cultural events, countries can advance their economic, political and social goals, creating a favorable context for diplomatic and trade negotiations.

It is important to note that in the modern world, cultural diplomacy faces new challenges and opportunities. Digitalization and social media are opening up new avenues for cultural interaction and exchange, allowing countries to reach global audiences with unprecedented speed and efficiency. However, this also creates new challenges, such as the need to adapt cultural content to diverse international audiences and protect cultural heritage in the digital age.

Modern challenges and prospects for cultural diplomacy

Cultural diplomacy in the modern world faces a number of challenges, which at the same time open up new prospects for its development. These challenges and prospects are shaped by globalization, technological change, political shifts and socio-cultural transformations.

One of the key challenges for cultural diplomacy is digitalization. In the age of the Internet and social media, cultural messages and initiatives spread at incredible speed, requiring diplomats and cultural organizations to develop new skills and strategies for digital engagement. Digitalization also creates risks associated with information noise and disinformation, which can distort or undermine cultural messages.

Political changes also have a significant impact on cultural diplomacy. In an environment of rising nationalism and protectionism, countries may use cultural diplomacy as a tool to promote narrow national interests, which can lead to a narrowing of space for intercultural dialogue and cooperation.

Environmental issues and climate change are also becoming important factors in the context of cultural diplomacy. Increasing awareness of global environmental challenges requires cultural diplomacy to include topics related to sustainable development and environmental education in its programs.

Despite these challenges, the modern world also provides new opportunities for the development of cultural diplomacy. One such opportunity is the use of new technologies such as virtual and augmented reality to create more immersive and engaging cultural experiences. These technologies can help overcome geographic and language barriers, making cultural exchange more accessible and scalable.

In addition, increased global interaction and intercultural communication opens new avenues for international cooperation in the field of culture. International cultural projects and partnerships can help strengthen peace and understanding between peoples, as well as promote common goals of sustainable development.

An important direction in the development of cultural diplomacy is also strengthening its role in education and scientific exchanges. Educational programs, scholarships, scientific and research exchanges can serve as powerful tools for promoting international cooperation and cultural exchange.

Cultural diplomacy in the modern world faces a number of challenges, but at the same time has significant potential for development and adaptation to the changing conditions of the global world. Using new technologies, strengthening international cooperation, and focusing on education and scientific exchanges can help cultural diplomacy respond effectively to modern challenges and play a key role in promoting international understanding and cooperation.

Conclusion

Cultural diplomacy has been shown to play a key role in shaping the international image of countries, strengthening intercultural dialogue and promoting international cooperation.

The study showed that cultural diplomacy is a multidimensional and dynamic foreign policy tool. It includes not only the promotion of culture and art, but also educational exchanges, scientific cooperation and international cultural projects. In the context of globalization and digitalization, cultural diplomacy faces new challenges, but at the same time gains new opportunities to expand its influence and effectiveness.

Based on the analysis, we can offer a number of recommendations for developing and strengthening the role of cultural diplomacy:

1. Integrating new technologies: using digital tools and platforms to expand the reach and impact of cultural initiatives.
2. Focus on intercultural education: developing and implementing educational programs that promote intercultural understanding and cooperation.
3. Collaboration with local communities: involving local cultural groups and organizations in international cultural projects to ensure deeper and more sustainable impact.
4. Adapting to global challenges: taking into account global trends such as climate change and political changes in the development of cultural initiatives.

To further develop the understanding of cultural diplomacy and its role in international relations, it is proposed to conduct more in-depth research in the following areas:

- Analysis of the impact of digital technologies on the strategies and methods of cultural diplomacy.
- Study of the interaction of cultural diplomacy with other aspects of international relations, such as economic and political cooperation.
- Assessing the long-term impact of cultural diplomacy on international relations and perceptions of countries.

Thus, cultural diplomacy is an important and promising aspect of international relations that can help strengthen peace, mutual understanding and cooperation between peoples and countries.

REFERENCES

1. Бахриев Б. «Мягкая сила» и публичная дипломатия: возможности для независимого Таджикистана // Вестник Томского государственного университета. 2018. № 436. С. 97–105. DOI: 10.17223/15617793/436/11;
2. Бахриев Б. Х., Ризоён Ш. Ш. Центральная Азия перед вызовами интеллектуальной миграции: тенденции и перспективы// Мировая экономика и международные отношения, 2022, том 66, № 7.
3. Беляев С., Макарова И. Инструментарий культурно-гуманитарного влияния Французской Республики за рубежом// <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/instrumentariy-kulturno-gumanitarnogo-vliyaniya-frantsuzskoy-respubliki-za-rubezhom/?ysclid=lptl71jv8b551843308>
4. Боголюбова Н., Николаева Ю. Выработка определения внешней культурной политики в современном научном дискурсе// Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2012. № 4 (18): в 2-х ч. Ч. I.
5. Василенко Е. Культурная дипломатия как инструмент "мягкой силы" государства// <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnaya-diplomatiya-kak-instrument-myagkoy-sily-gosudarstva/viewer>
6. Голубев А.В. «Звездный час» советской культурной дипломатии: 1929—1939 гг. // Россия и современный мир. — 1999. — № 2.
7. Дэвид-Фокс М. Витрины великого эксперимента. Культурная дипломатия Советского Союза и его западные гости, 1921-1941 гг / М. Дэвид-Фокс. - М.: Новое литературное обозрение, 2015.
8. Романовский С.К. Международные культурные и научные связи СССР / С.К. Романовский. - М.: Межд.отношения,1966.
9. Салимов Ф.Н. Дипломатияи фарҳангии-воситаи рушди устувори равобити байнидавлатӣ дар Осиёи Марказӣ//Вестник Таджикского Национального Университета, 2020. № 7.
10. Салимов Ф.Н. Культурная дипломатия как инструмент реализации внешней политики Республики Таджикистан (теоретический обзор)//Самтҳои афзалиятнок ва дурнамои тавсеаи сиёсати бисёрсамтаи Тоҷикистон дар шароити муосир. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ (ш. Душанбе, 11 декабри соли 2019) /– Душанбе: ДМТ, 2019.
11. Салимов Ф.Н. Культурная дипломатия Республики Таджикистан: малоиспользуемый ресурс внешней политики// Tajikistan and Cultural Diplomacy in Central Asia & Eurasia. GCRF COMPASS Conference Proceedings Tajik National University, December 2019. Editors: Prajakti Kalra and Eske van Gils (Кент, Великобритания). Kent, GB. P.46-54. <https://research.kent.ac.uk/gcrf-compass/wp-content/uploads/sites/169/2020/01/TNU-Conference-proceedings-2019-final-online.pdf>,
12. Салимов Ф.Н. Культурная дипломатия. Учебник / Ф.Н.Салимов -Душанбе: Истеъдод, 2019.
13. Тимошенко И. И. Американская модель культурной дипломатии на примере «soft power»// Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – Т. 37. – С. 160–164. – URL: <http://e-koncept.ru/2017/771262.htm>.
14. Цвык Г.И. Культурная дипломатия в современных международных отношениях (на примере России и Китая). Вестник РУДН. Серия: Всеобщая ИСТОРИЯ. 2018. Т. 10. № 2.
15. Чжэньпэн Лян. Культурная дипломатия Китая в Центральной Азии в XXI веке на примере институтов Конфуция// Азиатско-Тихоокеанский регион: экономика, политика, право. 2017. № 1.
16. Эпштейн В. А., Акчурина А. В. Культурная дипломатия как инструмент «мягкой силы» во внешней политике Российской Федерации в странах Центральной Азии // Мир русскоговорящих стран. 2023. № 3 (17). С. 21–41.
17. Barghoorn F.C. The Soviet Cultural Offensive. The role of Cultural Diplomacy in Soviet Foreign Policy / F.C. Barghoorn. - Princeton, 1960.
18. Cummings Milton C.Jr. Cultural Diplomacy and the United States Government. Washington DC: Center for Arts and Culture, 2003.
19. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics (New York: Public Affairs Group, 2004) (издано на рус. — Джозеф Най Гибкая сила. Как добиться успеха в мировой политике. — М.: Тренд, 2006.)

НАҚШИ ДИПЛОМАТИЯИ ФАРҲАНГӢ ДАР МУНОСИБАТҲОИ МУОСИРИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар мақола таҳлили ҳамаҷонибаи нақши дипломатияи фарҳангӣ дар муносибатҳои муосири байналмилалӣ оварда шуда, бисёрҷанба ва мубрамияти он дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбии назми ҷаҳонӣ таъкид шудааст. Дар шарҳи назариявӣ, мафҳумҳо ва равишҳои асосии дипломатияи фарҳангӣ, инчунин рушди таърихӣ он баррасӣ гаштааст. Дикқати маҳсус ба таҳлили стратегияҳои гуногуни дипломатияи фарҳангӣ, ки аз ҷониби кишварҳои гуногун, аз ҷумла Русия, ИМА, Чин ва давлатҳои Аврупо қабул шудаанд, дода мешавад, ки имкон медиҳад фаҳмем чи гуна пасманзари фарҳангӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба ташаккул ва татбиқи ин стратегияҳо таъсир мерасонанд. Ба таъсири ҷаҳонишавӣ ба дипломатияи фарҳангӣ, инчунин нақши он ҳамчун воситаи неруи нарм дар муносибатҳои байналмилалӣ тавачҷуҳи хоса зоҳир қарда мешавад. Мушкилот ва дурнамои муосири дипломатияи фарҳангӣ, аз ҷумла мутобиқшавӣ ба асри рақамӣ, воқуниш ба тағйироти сиёсӣ ва экологӣ ва истифодаи технологияҳои нав барои таҳкими ҳамкориҳои фарҳангии байналмилалӣ баррасӣ мешаванд. Муаллифон барои рушд ва таҳкими нақши дипломатияи фарҳангӣ тавсияҳои мушаххас пешниҳод намуда, аҳаммияти онро дар соҳаи маориф ва табодули илмӣ таъкид мекунанд. Дар қисмати хулосавӣ натиҷаҳои тадқиқот ҷамъбасти гардида, самтҳои омӯзишҳои оянда дар ин самт пешниҳод мегарданд.

КАЛИДВОЖАҲО: дипломатияи фарҳангӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, нуруи нарм, ҷаҳонишавӣ, рақамисозӣ, табодули байнифарҳангӣ, табодули таълимӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, ташаббусҳои фарҳангӣ.

РОЛЬ КУЛЬТУРНОЙ ДИПЛОМАТИИ В СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Статья представляет комплексный анализ роли культурной дипломатии в современных международных отношениях, освещая её многоаспектность и динамичность в контексте глобализации и изменяющегося мирового порядка. В нем предоставлен теоретический обзор, в котором рассматриваются основные концепции и подходы к культурной дипломатии, а также её историческое развитие. Особое внимание уделяется анализу различных стратегий культурной дипломатии, принимаемых разными странами, включая Россию, США, Китай и европейские государства, что позволяет понять, как культурные, политические и социальные контексты влияют на формирование и реализацию этих стратегий. Особое внимание уделяется влиянию глобализации на культурную дипломатию, а также её роли как инструмента мягкой силы в международных отношениях. Отдельно рассматриваются современные вызовы и перспективы культурной дипломатии, включая адаптацию к цифровой эпохе, реагирование на политические и экологические изменения, а также использование новых технологий для укрепления международного культурного взаимодействия. Авторы предлагают конкретные рекомендации для развития и усиления роли культурной дипломатии, подчеркивая её важность в образовании и научных обменах. В заключении подводятся итоги исследования и предлагаются направления для будущих исследований в данной области.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: культурная дипломатия, международные отношения, мягкая сила, глобализация, цифровизация, межкультурный обмен, образовательные обмены, международное сотрудничество, культурные инициативы.

THE ROLE OF CULTURAL DIPLOMACY IN MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

The article presents a comprehensive analysis of the role of cultural diplomacy in modern international relations, highlighting its multidimensionality and dynamism in the context of globalization and the changing world order. It provides a theoretical overview that examines the main concepts and approaches to cultural diplomacy, as well as its historical development. Particular attention is paid to the analysis of various cultural diplomacy strategies adopted by different countries, including Russia, the United States, China and European states, which allows us to understand how cultural, political and social contexts influence the formation and implementation of these strategies. Particular attention is paid to the impact of globalization on cultural diplomacy, as well as its role as a tool of soft power in international relations. Contemporary challenges and prospects for cultural diplomacy are examined separately, including adaptation to the digital age, responding to political and environmental changes, and the use of new technologies to strengthen international cultural interaction. The authors offer specific recommendations for developing and strengthening the role of cultural diplomacy, emphasizing its importance in education and scientific exchanges. The conclusion summarizes the findings of the study and suggests directions for future research in this area.

KEYWORDS: cultural diplomacy, international relations, soft power, globalization, digitalization, intercultural exchange, educational exchanges, international cooperation, cultural initiatives.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Расулова Мадина* - Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, магистранти факултети муносибатҳои байналхалқӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рудақӣ, 17. Телефон: (+992) 009094283. E-mail: madinarasulova997@gmail.com.

Салимов Фаррух Насимович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудақӣ 17. Телефон: (+992) 918-614-886. E-mail: farrukh.n.salimov@gmail.com.

Сведения об авторах: *Расулова Мадина* – Таджикский национальный университет, магистр факультета международных отношений. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. Телефон: (+992) 009094283. E-mail: madinarasulova997@gmail.com.

Салимов Фаррух Насимович – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 918-614-886. E-mail: farrukh.n.salimov@gmail.com.

Information about the authors: *Rasulova Madina* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of International Relations. Address: 734025, Republic of Tajikistan, 17 Rudaki Ave. Phone: (+992) 009094283. E-mail: madinarasulova997@gmail.com.

Salimov Farrukh Nasimovich - Tajik National University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 918-61-48-86. E-mail: farrukh.n.salimov@gmail.com.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Халимов Ф.Г.

Академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации

Образование является одной из базовых потребностей молодого поколения, которая имеет важное значение для их личностного и профессионального развития, а также для развития общества в целом. В настоящее время, когда мир меняется очень быстро, и новые технологии и знания появляются ежедневно, образование становится необходимостью для подготовки молодежи к профессиональной и личной жизни.

Образование – это сложное явление, которое может быть рассмотрено со стороны различных авторов. Рассмотрим несколько определений и толкований понятия образования.

Н. С. Пудькова, считала, что образование должно быть основано на природе и свободе человека. Он считал, что образование должно быть ориентировано на развитие нравственности и личности, а не на подготовку к конкретным профессиям.

Г.В. Трубников, определял образование как процесс развития разума. Он считал, что образование должно быть основано на принципах этики и морали, и должно формировать у человека устойчивые принципы и ценности.

Сфера высшего профессионального образования (далее - ВПО) с 90-ых годов прошлого века находится в процессе постоянной реорганизации. Это происходит с той поры, когда явной стала проблема необходимости в муниципальном управлении высшим профессиональным образованием. В свою очередь, эта потребность возникла в связи с тем, что назрели следующие проблемы: проблема создания общей образовательной базы, проблема необходимости воспитания нового поколения в целях сохранения ценностей, проблема создания развитой системы образования на новом уровне и проблема повышения роли образования в жизни россиян. Разберем некоторые термины в области образования и элементы истории ВПО России. Первым высшим профессиональным учебным заведением в России стала Славяно-Греко-Латинская Академия. Учреждение открыто в 1687 году под влиянием известного поэта С.Полоцкого. Первым официальным документом Академии стала "Академическая привилегия". Академия получила право не только заниматься просветительской и учебной деятельностью, но и судебной практикой и цензурой. В области исповедания Академия имела право юрисдикции трибунала. Данное учебное заведение было всесословным - право обучаться в Академии имели члены всех сословий Руси.

Цель создания заведения высшего профессионального образования - подготовка кадров для церковной и государственной власти. В чем, на то время, очень нуждались аппараты власти. Петром Первым в 1701 году Славяно-Греко-Латинская Академия была переведена в статус государственного образовательного учреждения.

Сфера политики в области высшего образования разворачивается подобно огромному гобелену, сотканному нитями экономических, социальных и политических оттенков. Углубляясь в ее сложную матрицу, мы обнаруживаем, что политика в области высшего образования, по сути, представляет собой совокупность стратегических решений, руководящих принципов и планов, принимаемых правительством и соответствующими органами власти с целью повлиять на ход высшего образования в данном обществе.

Политика в области высшего образования включает в себя несколько аспектов:

1) Обеспечение качества: Оно включает в себя руководящие принципы для поддержания и повышения качества предоставляемого образования. Это включает в себя разработку учебной

программы, методы преподавания, квалификацию преподавателей, системы оценки студентов и результаты исследований.

II) Доступность: Политика, направленная на обеспечение равного доступа к высшему образованию для всех слоев общества, независимо от социально-экономического, этнического или регионального происхождения, подпадает под эту категорию.

III) Исследования и инновации: сюда входят стратегии продвижения академических исследований, стимулирования инноваций и содействия передаче знаний и технологий обществу.

IV) Институциональное управление: это политика, связанная с администрацией и менеджментом высших учебных заведений, включая их автономию, подотчетность и управление финансами.

V) Интернационализация: она включает стратегии содействия глобальному академическому сотрудничеству, студенческим обменов и международному признанию квалификаций.

Однако политика в области высшего образования не ограничивается сферой академических кругов. Она распространяется на общество в целом, оказывая далеко идущее экономическое, социальное и политическое воздействие.

I) Экономическое воздействие: Эффективная политика в области высшего образования может способствовать созданию надежной, высококвалифицированной рабочей силы, стимулирующей экономический рост и инновации. Это также может повысить конкурентоспособность страны в глобальной экономике знаний.

II) Социальное воздействие: Политика в области высшего образования может способствовать социальному равенству, мобильности и сплоченности. Обеспечивая инклюзивный доступ к высшему образованию, они могут способствовать социальной справедливости и воспитывать информированных, вовлеченных граждан.

III) Политическое воздействие: Политика в области высшего образования также может формировать политический ландшафт. Университеты часто служат центрами политической мысли и дискурса, формируя общественные ценности, нормы и идеологии.

Взаимодействие с общественными сферами: ориентируйтесь в водовороте.

Однако взаимосвязь между политикой в области высшего образования и общественными сферами не является просто однонаправленной. Она существует в динамическом равновесии, когда политика формирует общество и, в свою очередь, формируется им самим.

I) Экономические факторы: Преобладающие экономические условия, требования рынка труда и финансовые ограничения играют значительную роль в формировании политики в области высшего образования. Политика часто должна реагировать на изменения в этих факторах, такие как изменения в потребностях рынка труда или экономические спады.

II) Социальные тенденции: Более широкие социальные тенденции, такие как демографические сдвиги, изменения в общественных ценностях и технологический прогресс, также могут влиять на политику в области высшего образования. Политика должна адаптироваться к этим изменениям, чтобы оставаться актуальной и эффективной.

III) Политические реалии: Формирование политики в области высшего образования не лишено политического влияния. Политические идеологии, партийные платформы и динамика власти между различными политическими субъектами могут влиять на направление политики в области высшего образования.

Даже при тщательной разработке успех политики в области высшего образования зависит от ее эффективной реализации. Это часто создает сложный ландшафт проблем:

I) Ограниченность ресурсов: Ограниченные финансовые ресурсы, инфраструктурный потенциал и человеческие навыки могут создавать значительные препятствия для реализации политики.

II) Сопротивление заинтересованных сторон: Изменения в политике часто встречают сопротивление со стороны различных заинтересованных сторон из-за предполагаемых угроз

существующим привилегиям, практике или убеждениям. Преодоление такого сопротивления требует длительных переговоров, убеждения и достижения консенсуса.

В результате этих усилий раскрывается суть политики в области высшего образования. Это не просто набор руководящих принципов или стратегий, но мощный инструмент для преобразования общества. Благодаря своему влиянию на системы высшего образования она может формировать знания, навыки и ценности общества, способствуя экономическому росту, социальной справедливости и политической стабильности.

В целом, сфера политики в области высшего образования отличается глубокой сложностью и огромным потенциалом. Это область, где тщательное, информированное и дальновидное формирование политики может иметь далеко идущие последствия, формируя не только системы высшего образования, но и общества, которым они служат.

Высшее образование служит краеугольным камнем социально-экономического развития любой страны, способствуя развитию человеческого капитала, который способствует инновациям, экономическому росту и социальному процветанию. Однако в контексте Российской Федерации необходимость реформы государственной политики в области высшего образования становится все более очевидной.

Являясь продуктом исторических, культурных и политических влияний, система высшего образования в России представляет собой увлекательный гобелен. Российская система высшего образования, в основном управляемая государством, включает в себя множество государственных и негосударственных учебных заведений, предлагающих широкий спектр профессиональных программ, программ бакалавриата и послевузовского образования. Несмотря на многочисленные сильные стороны, такие как обширный географический охват, высококвалифицированный профессорско-преподавательский состав и надежные программы STEM, система сталкивается с многочисленными проблемами, которые требуют вмешательства государственной политики.

Государственная политика в области высшего образования в Российской Федерации сталкивается с целым рядом проблем, включая, но не ограничиваясь ими:

1) Качество и актуальность: Существует разрыв между академической подготовкой и требованиями рынка труда, что приводит к парадоксальной ситуации безработицы среди образованных людей или неполной занятости. Качество образования во многих учебных заведениях остается неудовлетворительным, при этом несколько университетов демонстрируют низкие результаты по международным стандартам.

2) Равенство и доступность: Географические, социально-экономические и этнические различия влияют на доступ к высшему образованию. В то время как городские центры, такие как Москва и Санкт-Петербург, могут похвастаться престижными университетами, учебные заведения в отдаленных или сельских районах часто отстают по качеству.

3) Исследования и инновации: Несмотря на богатое историческое наследие научных достижений, российские университеты сегодня с трудом поспевают за стремительным развитием мировых исследований и инноваций.

4) Интернационализация: Ограниченное участие в глобальных академических обменах, научно-исследовательском сотрудничестве и программах обучения за рубежом ограничивает развитие конкурентоспособного на глобальном уровне и культурно разнообразного академического сообщества.

Для решения этих проблем и дальнейшего укрепления роли высшего образования как катализатора национального развития могут быть рассмотрены следующие меры по совершенствованию политики:

1) Повышение качества и актуальности: Государственная политика могла бы способствовать установлению более тесных связей между университетами, промышленностью и рынком труда, чтобы обеспечить соответствие учебных программ развивающимся навыкам, необходимым в экономике 21 века. Это могло бы включать сотрудничество в разработке учебных программ, стажировки и обмен преподавателями. Укрепление механизмов обеспечения качества,

таких как регулярные институциональные аудиты, программы повышения квалификации преподавателей и оценки учащихся, также могло бы повысить качество образования.

II) Содействие равенству и доступности: Политика могла бы быть направлена на сокращение социально-экономических, географических и этнических различий в доступе к высшему образованию и его результатах. Это могло бы включать финансовую помощь группам населения, находящимся в неблагоприятном положении, поддержку региональных и сельских университетов и политику инклюзивного приема. Использование цифровых технологий могло бы также расширить доступ к качественному высшему образованию, особенно для студентов в отдаленных районах.

III) Продвижение исследований и инноваций: Государственная политика могла бы способствовать исследованиям и инновациям путем увеличения финансирования, стимулирования результатов исследований и создания исследовательских кластеров или "центров знаний". Для ускорения передачи знаний и технологий можно было бы развивать сотрудничество между университетами, научно-исследовательскими институтами и промышленностью.

IV) Содействие интернационализации: государственная политика могла бы способствовать международным академическим обменам, партнерствам и сотрудничеству. Это могло бы включать в себя облегчение визового режима для иностранных студентов и преподавателей, предоставление стипендий для обучения за рубежом и содействие международному признанию российских квалификаций.

Реформирование государственной политики в области высшего образования в Российской Федерации является не изолированной задачей, а частью более широкого видения социально-экономического прогресса. Как следует из этого анализа, повышение качества и актуальности, содействие равенству и доступности, продвижение исследований и инноваций, а также содействие интернационализации являются ключевыми направлениями деятельности в этой области. Реализуя эти усовершенствования политики, Россия может полностью раскрыть потенциал своей системы высшего образования, способствуя будущему интеллектуального мастерства, инноваций и социальной справедливости.

Поскольку мы планируем эти усовершенствования, необходимо принимать во внимание практические последствия этих политических вмешательств. Осуществление изменений в политике, особенно в таком сложном секторе, как высшее образование, представляет собой сложный процесс, часто сопряженный с трудностями:

I) Вовлечение заинтересованных сторон: Инклюзивный процесс разработки политики с участием всех заинтересованных сторон - преподавателей, студентов, администраторов, лиц, определяющих политику, представителей промышленности и широкой общественности - может способствовать принятию и эффективному внедрению новой политики.

II) Нарастание потенциала: Реализация новой политики часто требует значительного наращивания потенциала, как с точки зрения институциональных ресурсов, так и человеческих навыков. Регулярное обучение преподавателей и администраторов, инвестиции в инфраструктуру и надежные системы мониторинга и оценки имеют жизненно важное значение.

III) Финансирование: Повышение качества, продвижение исследований и расширение доступности - все это требует значительных финансовых ресурсов. Таким образом, необходимо тщательно рассмотреть финансовые последствия предлагаемых изменений в политике.

IV) Преемственность политики: Перед лицом политических изменений или сдвигов в приоритетах правительства поддерживать преемственность в направлении политики может быть непросто, но она жизненно важна для долгосрочных усилий по реформированию.

Путь к реформе высшего образования - это непрерывный путь, требующий постоянных усилий, времени и целеустремленности. Российская Федерация, с ее богатым образовательным наследием и потенциалом для достижения совершенства в будущем, готова добиться значительных успехов в улучшении своего ландшафта высшего образования. Благодаря тщательно разработанной и эффективно реализуемой государственной политике она может

повысить качество, справедливость и глобальный авторитет своей системы высшего образования. Это может создать благодатную почву для интеллектуального роста, социальной сплоченности и экономического процветания, тем самым прокладывая путь к более светлому, просвещенному будущему.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аксиология образования: идеалы и объединяющие ценности в социальном воспитании современной студенческой молодежи / Е. С. Сахарчук, И. А. Киселева, Э. Р. Баграмян, А. Л. Сахарчук // Образование и наука. – 2023. – Т. 25, № 3. – С. 67–96.
2. Алиев, Э. М. Сущность духовно–нравственных ценностей в истории российского образования / Э. М. Алиев, Е. Е. Бойко // Современные технологии обучения и воспитания в художественном образовании: Материалы Всероссийской научно–практической конференции, Саратов, 24 апреля 2023 года / Под редакцией О.Ю. Козинской. Том Выпуск 23. – Саратов: Издательство "Саратовский источник", 2023. – С. 11–15.
3. Белоусова, Д. С. Дистанционное образование: новые возможности или угроза традиционным духовно–нравственным ценностям? / Д. С. Белоусова // Духовно–нравственные основы высшего образования: история и современность: Сборник статей по материалам научно–практической конференции в рамках XXIX Международных образовательных чтений, Москва, 17 мая 2021 года. – Москва: Московский финансово–юридический университет МФЮА, 2022. – С. 27–32.
4. Воронкова, О. Г. Динамика отношения студентов к ценностям образования на последовательных этапах обучения в колледже / О. Г. Воронкова // Психология в пространстве образования и личностного развития: перспективные практики научного исследования и сотрудничества: Сборник статей Всероссийской научно–практической конференции, Калуга, 09–10 декабря 2021 года. – Калуга: ФБГОУ ВПО "Калужский государственный университет им. К.Э.Циолковского", 2022. – С. 64–74.
5. Ефимцева, К. А. Цифровизация образования как фактор трансляции ценностей современной Российской культуры / К. А. Ефимцева // Современные образовательные технологии: новые вызовы и перспективы: Материалы V Всероссийской научно–практической конференции с международным участием, Астрахань, 25 ноября 2022 года. – Астрахань: Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования "Астраханский государственный университет", 2023. – С. 17–21.
6. Зинченко, В. О. Проблема ценности образования в условиях его цифровизации / В. О. Зинченко // Материалы пула научно–практических конференций: Материалы III Национальной научно–практической конференции с международным участием, VI Международной научно–практической конференции, III Международной научно–практической конференции и научно–практической конференции с международным участием, Донецк–Керчь–Луганск, 24–28 января 2022 года. – Керчь: ФБГОУ ВО «Керченский государственный морской технологический университет», 2022. – С. 416–419.
7. Зубова, Я. В. Социокультурная ценность образования / Я. В. Зубова // Наука, инновации, образование: актуальные вопросы и современные аспекты / Под общ. ред. Г. Ю. Гуляева. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2022. – С. 81–91.
8. Каменная, Е. О. Образование как базовая ценность российской культуры: история и современность / Е. О. Каменная, К. Н. Коноплева // Ценности и смыслы. – 2022. – № 2(78). – С. 146–160.
9. Кузьменкова, Т. Л. Ценности в контексте цифровизации образования / Т. Л. Кузьменкова // Философские и методологические проблемы исследования российского общества: Сборник трудов Пятой Международной научной конференции, Москва, 25 ноября 2021 года. – Москва: Российская открытая академия транспорта федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования "Российский университет транспорта" (МИИТ), 2022. – С. 228–231.
10. Лебедев, О. Е. Непрерывное образование как ценность / О. Е. Лебедев // Непрерывное образование. – 2022. – № 1(39). – С. 4–8.
11. Левченко, Л. В. Влияние образования, воспитания и семейных ценностей на качество интеллектуального капитала / Л. В. Левченко, О. А. Карпенко // Философия образования и проблемные пространства детства: Сборник научных трудов на основе материалов XXVIII Международной конференции к 225–летию РГПУ им. А.И. Герцена, Санкт–Петербург, 13–15 апреля 2022 года. – Санкт–Петербург: Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена, 2022. – С. 116–127.
12. Пудькова, Н. С. Традиционные ценности в современном образовании / Н. С. Пудькова // Межкультурная коммуникация и традиционные ценности в образовательной среде Беларуси и России: Сборник научных трудов по материалам Международной научно–практической конференции, Минск, 31 марта 2022 года. – Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2023. – С. 134–136.
13. Тетерина, В. В. Гражданское образование молодежи в зарубежных странах: приоритеты и ценности / В. В. Тетерина // Гражданское образование молодежи в современном медиапространстве: возможности и риски информационного общества: материалы международной научно–практической конференции, Витебск, 23 марта 2022 года. – Витебск: Витебский государственный университет им. П.М. Машерова, 2022. – С. 86–90.

14. Торосян, Р. А. Юридическое образование как конституционная ценность: проблемы формирования правовой культуры студента / Р. А. Торосян, А. В. Басова // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Экономика. Управление. Право. – 2022. – Т. 22, № 1. – С. 78–85.
15. Трубникова, Г. В. Ценность социально–психологического здоровья школьников в условиях цифровизации образования / Г. В. Трубникова // Шамовские чтения: сборник статей XV Международной научно–практической конференции: В 2 ч., Москва, 21–25 января 2023 года. Том Ч. 1.. – Москва: 5 за знания, 2023. – С. 462–466.
16. Хвощевская, И. В. Традиционные ценности в практике дополнительного образования в вузе / И. В. Хвощевская // Высшая школа: научные исследования: Материалы Межвузовского международного конгресса, Москва, 02 марта 2023 года. – Москва: Инфинити, 2023. – С. 34–35.

ТАКМИЛИ СИЁСАТИ ДАВЛАТӢ ДАР САМТИ МАЪЛУМОТИ ОӢ

Сиёсати таҳсилоти оӢ дар самти иктисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ рӯз то рӯз васеъ мегардад. Қолиби мураккаби онро дақиқтар омӯхта мебинем, ки сиёсати таҳсилоти оӢ аслан мачмуи қарорҳо, дастурҳо ва нақшаҳои стратегие мебошад, ки аз ҷониби ҳукумат ва мақомоти дахлдор барои таъсир расонидан ба рафти таҳсилоти оӢ дар ҷомеаи имрӯза қабул карда шудаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: сиёсат, маориф, давлат, нақшаҳо, оӢ, минтақа, муассир, дастрасӣ, потенциал, татбиқ, афзалият, ухдадорӣ, аъло, сифат

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Сфера политики в области высшего образования разворачивается подобно огромному гобелену, сотканному нитями экономических, социальных и политических оттенков. Углубляясь в ее сложную матрицу, мы обнаруживаем, что политика в области высшего образования, по сути, представляет собой совокупность стратегических решений, руководящих принципов и планов, принимаемых правительством и соответствующими органами власти с целью повлиять на ход высшего образования в данном обществе.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: политика, образование, государство, планы, высшее, область, эффективно, доступность, потенциал, внедрение, приоритет, целеустремленность, совершенство, качество

IMPROVING PUBLIC POLICY IN THE FIELD OF HIGHER EDUCATION

The field of higher education policy unfolds like a vast tapestry, woven with threads of economic, social and political hues. Delving deeper into its complex matrix, we find that higher education policy is essentially a set of strategic decisions, guidelines and plans adopted by the government and relevant authorities to influence the course of higher education in a given society.

KEYWORDS: Policy, education, state, plans, higher, area, effective, accessibility, potential, implementation, priority, commitment, excellence, quality

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳалимов Фаррух Ғайраталиевич* - Академияи хоҷагии халқ ва хизмати давлатии назди Президенти Федератсияи Русия, филиали Институти марказии идоракунии Русия, магистранти курси 2-юми факултети идоракунии давлатӣ ва мунитсипалӣ. **Суроға:** 302028, Федератсияи Русия, ш. Орёл, к. Победа, 54. Телефон: **899960369**. E-mail: **F.Halimov 2110 @mail.ru**

Сведения об авторе: *Халимов Фаррух Ғайраталиевич* - Российская Академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации, Среднерусский институт управления – филиал, магистрант второго курса факультета Государственного и муниципального управления. **Адрес:** 302028, Российская Федерация, Орловская обл., г. Орел, б-р Победы, 54. Телефон: **899960369**. E-mail: **F.Halimov 2110 @mail.ru**

Information about the author: *Khalimov Farrukh Gayratovich* - Russian Academy of National Economy and Public Administration under the President of the Russian Federation, Central Russian Institute of Management - branch, second-year master's student of the Faculty of State and Municipal Administration. **Address:** 302028, Russian Federation, Oryol region, Orel, Pobeda Blvd., 54. Phone: **899960369**. E-mail: **F.Halimov 2110 @mail.ru**

МАТЕМАТИКА ВА ИНФОРМАТИКА – МАТЕМАТИКА И ИНФОРМАТИКА

МУОДИЛАИ ИНТЕГРАЛИИ ВОЛТЕРРА БО НУҚТАИ ДОХИЛИИ СИНГУЛЯРӢ

Мирзоев Ё.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бигузур $\Gamma_0 = \{a < x < b\}$ - маҷмуи нуқтаҳои тири ҳақиқӣ бошад. Ғайр аз ин Γ_0 бошад. Дар $\Gamma = \Gamma_0 \setminus \{c\}$ муодилаи интегралӣ

$$\varphi(x) + \int_c^x \frac{k(x,t)}{|t-c|} \varphi(t) dt = f(x) \quad x, c \in \Gamma \quad (1)$$

-ро дида мебароем, ки дар ин ҷо $\varphi(x)$ – функцияи номаълум, $f(x), k(x,t)$ - функцияҳои мувофиқан дар Γ ва $R = \{a < x < b, a < t < b\}$ дода шуда аст.

Фарз мекунем, ки $k(x,t)$ ғайр аз нуқтаи $x = c$ ($a < t < b$) ва $t = c$ ($a < x < b$) дар тамоми \bar{R} бефосила буда, $k(t,t)$ каниши чинси яқум дошта бошад. Ғайр аз ин, фарз мекунем, ки $f(x) \in C(\bar{\Gamma}_0)$ ва дар нуқтаи $x = c$ ба сифр табдил ёбад.

Ҳалли муодилаи интегралӣ (1) –ро дар синфи функцияҳои $\varphi(x) \in C(\bar{\Gamma}_0)$ ва дар нуқтаи $x = c$ ба сифр табдил меёбад, чуствуҷӯ менамоем.

Қайд мекунем, ки ҳалли муодилаи интегралӣ (1) ба масъалаи ёфтани ҳалли умумии бефосилаи муодилаи дифференсиалии оддӣ бо як нуқтаи сингуляри дохилӣ оварда мешавад.

Муодилаи интегралӣ (1) ҳангоми $k(x,t) = A(t)$ яъне муодилаи интегралӣ намуди

$$\varphi(x) + \int_c^x \frac{k(x,t)}{|t-c|} \varphi(t) dt = f(x) \quad x, c \in \Gamma_0 \quad (2)$$

-ро муодилаи характеристикӣ меномем.

Муодилаҳои интегралӣ хеле хуб омукта шудаанд. Аз рӯйи натиҷаҳои ҳолатҳои 1) $A(c-0) < 0$, 2) $A(c+0) > 0$, 3) $A(c-0) > 0$, 4) $A(c+0) < 0$, барои муодилаи (2) тасдиқотҳои зеринро ҳосил мекунем.

Теоремаи 1. Бигузур дар муодилаи интегралӣ (2). $A(x) \in C(\Gamma)$, дар нуқтаи $x = c$ каниши чинси як дошта бошад ва дар атрофи нуқтаи $x = c$ шартӣ

$$|A(x) - A(c \pm 0)| \leq H_R |x - c|^\lambda, \lambda > 0 \quad (5)$$

каноат намоед, ки дар ин ҳо $A(c+0) < 0, A(c-0) > 0$ аст. Функцияи $f(x) \in C(\bar{\Gamma}_0)$, дар нуқтаи $x = c$ ба сифр табдил меёбад ва рафтори он аз рӯйи формулаи

$$f(x) = O[(c-x)^{j_1}], \quad j_1 > A(c-0) \quad \{\text{ангоми } x \rightarrow c+0\} \quad (6)$$

ва

$$f(x) = O[(c-x)^{j_2}], \quad j_2 > A(c+0), \quad \{\text{ангоми } x \rightarrow c-0\} \quad (7)$$

муайян карда мешавад.

Он гоҳ муодилаи интегралӣ ғайри яқчинсаи (2) ҳама вақт ҳалшаванда аст ва ҳалли умумии он ду адади ихтиёриро дар бар гирифта, бо ёрии формулаи

$$\varphi(x) = \begin{cases} (c-x)^{A(c-0)} \exp[-w_{A,c}^{-1}(x)] C_1 + K_c^- [f(x)], & \text{хангоми } a < x < c \\ (x-c)^{-A(c+0)} \exp[w_{A,c}^{+1}(x)] C_2 + K_c^+ [f(x)], & \text{хангоми } c \leq x < b \end{cases} \quad (8)$$

дода мешавад, ки дар ин ҳо C_1 ва C_2 доимиҳои ихтиёрӣ мешавад.

$$W_{A,c}^{-,\alpha}(x) = \int_x^c \frac{A(c-t) - A(t)}{(c-t)^\alpha} dt$$

$$W_{A,c}^{+,\alpha}(x) = \int_c^x \frac{A(t) - A(c-t)}{(t-c)^\alpha} dt$$

$$K_c^- [f(x)] \equiv f(x) + \int_x^c \left(\frac{c-x}{c-t}\right)^{A(c-t)} \frac{\exp[W_{A,c}^{-,1}(t) - W_{A,c}^{-,1}(x)] A(t) f(t)}{c-t} dt \quad (9)$$

$$K_c^+ [f(x)] \equiv f(x) - \int_c^x \left(\frac{t-c}{t-x}\right)^{A(c-t)} \frac{\exp[W_{A,c}^{+,1}(x) - W_{A,c}^{+,1}(t)] A(t) f(t)}{c-t} dt \quad (10)$$

Қайд мекунем, ки муодилаи интегралии (2) –ро наомӯхта, назарияи муодилаҳои интегралии (1) - ро сохта наметавонем.

Дар муодилаи (2) функцияи $A(t) \in C(\Gamma)$ дар нуқтаи $t = c$ метавонад бефосила ё ин ки каниш дошта бошад.

Муодилаи интегралии (1) – ро ҳангоми $k(x, t) = A(t)$, ки намуди (2) –ро дорад, дида мебароем.

Бигузур дар муодилаи интегралии (2) $A(x) \in C(\Gamma)$ ва дар нуқтаи $x = c$ каниши ҷинси як дошта бошад. Дар Γ_0 нуқтаи $x = c$ –ро қайд мекунем. Он гоҳ Γ_0 ба ду порчаи $\Gamma_0 = \Gamma_0^1 \cup \Gamma_0^2 \cup \{c\}$, ҷудо мешавад, ки $\Gamma_0^1 = \{a > x < c\}$, $\Gamma_0^2 = \{a > x < c\}$

Бигузур $x \in \Gamma_0^1$ бошад, он гоҳ $0 < t < x < c$, $|t - c| = c - t$ ва муодилаи интегралии (2) намуди

$$\varphi_1(x) + \int_c^x \frac{A(t)}{c-t} \varphi_1(t) dt = f(x), x \in \Gamma_0^1$$

ё

$$\varphi_2(x) + \int_x^c \frac{A(t)}{c-t} \varphi_2(t) dt = f(x), x \in \Gamma_0^1 \quad (3)$$

-ро дорад, ки $\varphi_1(x) = \varphi(x)$, $x \in \Gamma_0^1$

Бигузур $x \in \Gamma_0^2$ бошад, он гоҳ $c < t < x < b$ ва $|t - c| = t - c$ мешавад. Дар ин ҳолат муодилаи интегралии (2) намуди

$$\varphi_2(x) + \int_c^x \frac{A(t)}{t-c} \varphi_2(t) dt = f(x), x \in \Gamma_0^2 \quad (4)$$

ки дар ин ҷо $\varphi_2(x) = \varphi(x)$, $x \in \Gamma_0^2$ –ро мегирад.

Ҳамин тавр, масъалаи ёфтани ҳалли умумии муодилаи интегралии (2) дар Γ ба масъалаи ёфтани ҳалли умумии муодилаҳои (3) ва (4) дар Γ_0^1 ва Γ_0^2 оварда шудааст, ки назарияи ингуна

$$K(x, x)\varphi(x) + \int_a^x k_{ex}^1(x, s)\varphi(s) ds = f^1(x) \quad (4)$$

ки онро $\varphi(x)$ ҳалли муодилаи (1) қаноат мекунад ва баръакс.

Фарз мекунем, ки $K(x, x) \neq 0$, $\forall x \in [a, b]$, он гоҳ ҳар ду тарафи (4) – ро ба $K(x, x)$ тақсим карда ҳосил мекунем:

$$\varphi(x) + \int_c^x \frac{K_x^1(x, s)}{K(x, x)} \varphi(s) ds = \frac{f^1(x)}{K(x, x)} \quad (5)$$

Муодилаи ҳосилшуда муодилаи интегралӣ чинси дуи Волтерра мебошад, ки ба он назарияи дар боло [4,8] овардашударо татбиқ кардан мумкин аст.

ҳамин тариқ теоремаи зерин ҷой дорад:

Теоремаи 1. Агар функцияҳои $f(x)$ ва $K(x, x)$ ҳосилаҳои бефосилаи $f^1(x)$ ва $f^1(x)$ ва $K^1(x, s)$ дошта бошанд, $f(a) = 0$ бошад ва $K(x, x) \neq 0, \forall x \in [a, b]$ он гоҳ муодилаи (1) дар интервали (a, b) ҳалли ягонагии бефосила дорад.

Агар $K(x, x)$ дар ягон нуқтаи порчаи $[a, b]$ масалан дар нуқтаи $x = a$ ба нол баробар, он гоҳ муодилаи (4) ба ҳосияти махсус молик аст, ки он аз ҳосиятҳои муодилаҳои чинси ду комилан фарқ мекунад. Ин гуна муодилаҳо, аз рӯи ақидаи Пикар, муодилаи чинси се номида мешаванд.

Агар $K(x, x) \equiv 0$ бошад, он гоҳ муодилаи (4) ба муодилаи чинси як табдил меёбад, ки он айнан ба монанд муодилаи аввалаи (1) амал мекунам.

Қайди 1. Аз формулаи (8) натиҷа мебарояд, ки дар муодилаи интегралӣ (2) функцияи шартҳои теоремаи 1 –ро қаноат намоед, ҳалли $\varphi(x)$ –и муодилаи интегралӣ (2) дар нуқтаи $x = c$ ба сифр табдил меёбад ва рафтори он мувофиқан ҳангоми $x \rightarrow c - 0$ ва $x \rightarrow c + 0$ аз формулаи асимптотии зерин муайян карда мешавад.

$$\varphi(x) = 0[(c - x)^{A(c-0)}], \text{ хангоми } x \rightarrow c - 0$$

$$\varphi(x) = 0[(x - c)^{-A(c+0)}], \text{ хангоми } x \rightarrow c + 0$$

АДАБИЁТ

- 1) Краснов М.Л. Интегральные уравнения / М.Л. Краснов. - “Илм”, 1975.
- 2) Михлин С.Г. Лекции по линейным интегральным уравнениям / С.Г. Михлин. - Физматгиз, 1959.
- 3) Петровский И.Г. Лекции по теории интегральных уравнений / И.Г. Петровский. - “Наука”, 1965.
- 4) Смирнов В.И. Курс высшей математики т.3. ч. 1 / В.И. Смирнов. - “Илм”, 1974.
- 5) Бицодзе А.В. Уравнения математической физики / А.В. Бицодзе. - “Илм”, 1976.
- 6) Михлин С.Г. Курс математической физики / С.Г. Михлин. - “Наука”, 1968.
- 7) Соболев С.Л. “Уравнения математической физики” / С.Л. Соболев. - “Наука”, 1966.
- 8) Джурев А.Л. Системы уравнений составного типа / А.Л. Джурев. - “Наука”, 1972.

МУОДИЛАИ ИНТЕГРАЛИИ ВОЛТЕРРА БО НУҚТАИ ДОХИЛИИ СИНГУЛЯРӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи муодилаи интегралӣ волтерра бо нуқтаи дохилии сингулярӣ мавриди тадқиқ қарор гирифтааст. Муалли мисолҳои муодилаҳои интегралӣ бо теоремаҳои қайдҳои исботшуда овардааст. Муаллиф қайд кардааст, ки алли муодилаи интегралӣ (1) ба масъалаи ёфтани {алли умумии бефосилаи муодилаи дифференциалӣ оддӣ бо як нуқтаи сингулярӣ дохилӣ оварда мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: муодила, бефосила, масъала, нуқтаи сингулярӣ, теорема.

ИНТЕГРАЛЬНОЕ УРАВНЕНИЕ ВОЛЬТЕРРЫ С ОСОБОЙ ВНУТРЕННЕЙ ТОЧКОЙ

В данной статье исследован вопрос об интегральном уравнении Вольтерры с внутренней особой точкой. Автор приводит примеры интегральных уравнений с доказанными теоремами и примечаниями. Автор отметил, что решение интегрального уравнения (1) связано с задачей поиска непрерывного общего решения обыкновенного дифференциального уравнения с внутренней особой точкой.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уравнение, непрерывность, задача, особая точка, теорема.

VOLTERRA INTEGRAL EQUATION WITH SINGULAR INTERNAL POINT

This article explores the question of the Volterra integral equation with an internal singular point. The author gives examples of integral equations with proven theorems and notes. The author noted that solving the integral equation (1) is related to the problem of finding a continuous general solution to an ordinary differential equation with an internal singular point.

KEYWORDS: equation, continuity, problem, singular point, theorem.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоев Ёқуб* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистрант. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992) 917-17-47-29.**

Сведения об авторе: *Мирзоев Якуб* – Таджикский национальный университет, магистрант. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 917-17-47-29.

Information about the author: *Mirzoev Yakub* – Tajik National University, master`s student. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Телефон: (+992) 917-17-47-29.

ВОСИТАҶОИ СОХТАНИ МАНБАИ МАЪЛУМОТҶО БАРОИ ПАРДОХТҶОИ ИНТЕРАКТИВИИ ХИЗМАТРАСОНИ

Мирзоева С.Х.

Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон

Мафҳуми системаи идоракунии манбаи додаҳо.

Манбаи додашудаҳо – ин маҷмуи сохтори мебошад, ки барои нигоҳ доштани ахборотҳои ҳаҷман калон ва модулҳои барномавӣ истифода бурда мешавад. Дар манбаи додашудаҳо ахборотҳо дар як ё якчанд ҷадвалҳои нигоҳ дошта мешавад, ки онҳо аз сатр ва сутун иборат буда, онҳоро сабт (навиштаҷот) ва майдон меноманд. Байни ҷадвалҳои алоқа мавҷуд буда метавонад, яъне сабтҳои як ҷадвалро ба маълумотҳои дигар ҷадвал нишон дода метавонанд. Номҳои ин модели манбаи додашудаҳо аз калимаи англисии *relation* гирифта шудааст, ки маънояш алоқа мебошад. Барои тезтар ёфтани маълумотҳо дар манбаи додашудаҳо индексҳо сохта мешаванд [1, с.318]. Яке аз беҳбудии манбаи додашудаҳои релятсионӣ ин интихоби маълумотҳо аз якчанд ҷадвалҳои мебошад. Базаи ахборе, ки аз ҷадвали дученакаи алоқаманд иборат аст, базаи ахбори *релятсионӣ* номида мешавад [2, с.67].

Барои сохтани манбаи додашудаҳо, дигар кардани сохти онҳо, таҳрир ва интихоби ахборотҳои системаи идоракунии манбаи додашудаҳо истифода бурда мешавад.

СИМД имкониятҳои зиёди кор бо базаҳои мавҷуда, коркарди онҳо ва истифодаи якҷояи онҳоро дорад. Интихоби майдонҳои корӣ, қолаби майдонҳо, батартибдорории маълумотҳо, ҳисоб кардани қиматҳои натиҷавӣ амалиёти оддитарини СИМД ба ҳисоб меравад. Инчунин, аз СИМД маълумотҳо аз рӯи ягон аломат ҷудо карда, онҳоро иваз карда ба дигар ҷадвалҳои нусхабардорӣ кардан мумкин аст. Зеро, нодуруст тартиб дода шудани лоиҳа дар кор ба манбаи додашудаҳои корношоям оварда мерасонад. Барои фаҳмидани моҳияти базаи маълумотҳои сохтори онро ба намуди ҷадвал, ки микдори муайяни сутунҳо ва микдори қифояи зиёди сатрҳо дар бар мегирад, тасвирур намудан беҳтар аст.

Зоҳиран манбаи додашудаҳо танҳо аз як ҷадвал иборат буда, дар он иттилоот дар намуди электронӣ нигоҳ дошта мешавад. Ба тартиб даровардани манбаи додашудаҳо дар якчанд намуд инъикос намудан ва умуман истифодабарии самараноки он имконпазир мегардад. Дар фарқият аз намуди қоғазии манбаи додашудаҳо намуди электронии он вақт ва ҷойи камтарро ишғол намуда, нусхабардорӣ ва интиқол намудани он низ осонтар аст.

Дар манбаи додашудаҳо сутунҳо - майдон номида шуда, сатрҳо – сабт (навиштаҷот) номида мешаванд.

Манбаи додашудаҳо барои нигоҳдории иттилоот имкониятҳои зиёдро пешниҳод менамояд [4, с.114], вале афзалияти асосии манбаи додашудаҳо дар нигоҳдории иттилоот набуда, балки дар қобилияти ба зуд дарёфт намудани маълумотҳои талабшуда мебошад.

Тартибдиҳии манбаи додашудаҳо аз майдонҳо ва хосиятҳои майдонҳои он оғоз мешавад. Чунин зинаи ҷараёни тартибдиҳии базаи маълумотҳои лоиҳакашии манбаи додашудаҳо номида мешавад. Тартибдиҳии лоиҳаи манбаи додашудаҳо одӣ мебошад, ки ин зинаи расонидан, меҳнати ҷараёни тартибдиҳии манбаи додашудаҳо аз ҳама душвор ва ниҳоят тамоми нафарони ба тартибдиҳии он алоқаманд бударо барбод медиҳад.

Барномаҳои нисбатан одӣ, ки имконияти танҳо дар як ҷадвал нигоҳ доштани иттилоотро медиҳанд (масалан, Excel) одатан, манбаи додашудаҳои одӣ номида мешаванд. Барномаҳои нисбатан мураккаб, ба монанди MS Access иттилоотро дар якчанд ҷадвалҳои

байни ҳамдигар алоқаманд (*relation*) нигоҳ медоранд ва бинобар он - манбаи додашудаҳои *релятсионӣ* номида мешаванд.

Ҳангоми саҳеҳ ташкил намудани иттилоот ҳамаи ҷадвалҳоро ҳамчун соҳаи ягонаи хотира тасаввур намуда, аз он маълумоти заруриро дастрас намудан мумкин аст [3, с.34].

Барномаи «MS Access»-ро асосан барои сохтани файлҳои маълумотӣ истифода мебаранд. Файлҳои маълумотӣ гуфта, файлҳоеро меноманд, ки дар онҳо маълумотҳои гуногуни зиёде нигоҳ дошта мешаванд. Масалан, дар бораи ҷадвал чунин маълумотҳоро дохил кардан мумкин аст: рақами тартибӣ, номи фан, ному насаби устоди дарсдиҳанда, факултет, бахш, ихтисос, кафедра ва ғайра.

Сохтори базаи маълумотҳо.

Он солҳое, ки мафҳуми базаи маълумотҳо ба вучуд омада буд, дар базаи маълумотҳо фақат маълумотҳо нигоҳ дошта мешуданд. Вале дар шароити ҳозира бошад қариб ҳамаи системаҳои идоракунии базаи маълумотҳо (СИБМ) имконият доранд, ки дар сохтори онҳо на танҳо маълумотҳо, балки усулҳо, яъне (*коди барномавӣ*)-е истифода бурда шавад, ки бо ёрии онҳо муносибати байни базаи маълумотҳо ва истифодабарандагони онҳо ё дигар комплексҳои барномавӣ ва ё ин ки аппарати таҷҳизотӣ ташкил карда шаванд. Ҳамин тариқ гуфтан, мумкин аст, ки дар базаи маълумотҳои ҳозира на танҳо маълумотҳо балки иттилоот низ нигоҳ дошта мешаванд.

Базаи маълумот-ин маҷмуи маълумотҳои батартибдаровардашудаи ба ҳам алоқамандро, ки ҳолати соҳаи муайяни фанро инъикос мекунад, меноманд.

Бо мафҳуми базаи маълумотҳо, мафҳуми системаи идоракунии базаи маълумотҳо (СИБМ) зич алоқаманд мебошад.

СИБМ – ин комплекси воситаҳои барномавие мебошад, ки барои сохтани сохтори нави додаҳо, пуркунии маълумотҳои мавҷудбуда, таҳрир ва визуализатсияи иттилоотҳо истифода бурда мешаванд.

Визуализатсияи информатсия гуфта, интихоби маълумотҳои инъикосшавандаро аз рӯйи талаботи додашуда, батартибдарорӣ, ороиш (*оформление*) ва баъдан фиристодан ба қисми хориҷкунӣ ё равон сохтан аз як ҷо ба ҷойи дигар бо востаи каналҳои алоқа фаҳмидан мумкин аст.

Дар ҷаҳон миқдори зиёди СИБМ мавҷуд аст. Ба монанди Access, Oracle, Yukon, SQL Server ва ғайра [6, 90].

Агар дар базаи маълумотҳо ягон маълумот набошад ҳам (базаи холӣ) вай метавонад ягон базаи маълум бошад. Гарчанде ки маълумотҳо дар база нестанд, вале иттилоот дар он ҳаст ва ин сохтори база мебошад, ки усулҳои дохилкунӣ ва нигоҳдории маълумотҳоро дар база муайян менамояд. Мисол: Рӯзномаи («Садои мардум») ин базаи маълумот аст ва вай метавонад объектҳои гуногунро дар бар гирад, вале объектҳои асоситарини онҳо ин ҷадвалҳои он мебошанд. Одатан базаи маълумоти одитарин аз як ҷадвал иборат мебошад. Ҳамин тариқ, сохтори базаи маълумотҳои одитарин ин сохтори ҷадвали вай мебошад.

Мо аз MS Excel медонем, ки структураи ҷадвалро сутунҳо ва сатрҳо ташкил медиҳанд. Аналоги онҳо дар базаи маълумотҳо ин майдонҳо (*поля*) ва навиштаҳо (*записи*) мебошанд.

Қайд кардан даркор аст, ки ҷадвали холӣ ҳам метавонад базаи маълумотҳо ҳисоб карда шавад, чунки он новобаста аз надоштани маълумот низ барои ворид кардани ахбор омода карда шудааст.

Намудҳои модели манбаи маълумотҳо.

Шумораи зиёди базаи маълумотҳои гуногун вучуд доранд, ки аз рӯйи талаботҳои гуногун аз ҳамдигар фарқ мекунанд (барои мисол, дар «Энциклопедияи технологияи базаи маълумотҳо» зиёда аз 50 намуди БМ муайян карда шудааст).

Дар ин ҷо мо фақат таснифоти (*классификации*) асосиро нишон медиҳем.

Таснифоти (*классификации*) БМ аз рӯйи модели додашуда:

Мисолҳо:

- Зинапоаявӣ (иерархические);
- Шабакавӣ;
- Релятсионӣ;

- Объектӣ;
- объекти мавқеяш муайяншуда (ориентирование);
- объекти релятсионӣ.

Таснифи БМ аз рӯйи нигоҳдории воситаи физикӣ:

–БМ-и хотираи дуом (анъанавӣ): муҳити нигоҳдории доимӣ ин хотираи берунӣ аз нуруи барқ вобаста аст, яъне аз рӯйи қоида ин диски сахт (жесткий диск) мебошад. Дар хотираи фаврии СИБМ фақат кеш ва маълумот борои коркарди базаи чорӣ чойгир мешавад.

–БМ дар хотираи фаврӣ (in-memorydatabases): ҳамаи маълумотҳо дар хотираи фаврӣ чойгиранд.

–БМ-и хотираи сеюм (tertiarydatabases): муҳити нигоҳдории доимӣ ин таҷҳизоти нигоҳдории умум аз сервер ҷудошуда (хотираи сеюм) мебошад, яъне аз рӯйи қоида дар асоси лентаи магнитӣ ё ин ки дискҳои оптикӣ. Дар хотираи дуоми сервер фақат каталоги маълумоти хотираи сеюм, кеш-файл ва маълумотҳо борои коркарди чорӣ нигоҳ дошта мешаванд.

Таснифи БМ аз рӯйи мундариҷа.

Мисолҳо:

- географӣ;
- таърихӣ;
- илмӣ;
- мультимедӣ.

Таснифи БМ аз рӯйи дараҷаи тақсимшавӣ:

- марказонидашуда;
- тақсимкардашуда.

Объектҳои асосии манбаи додашудаҳо. Барномаи Ms. Access.

Манбаи додашудаҳо ба воситаи барномаи Access, ки шомили Microsoft аст, сохта мешавад. Манбаи додашудаҳо дар диск ба намуди файле нигоҳ дошта мешавад, ки қисми иловагии он .mdb мебошад. Объектҳои асосии барномаи Access ҷадвалҳо, қолабҳо, ҳисоботҳо, дархостҳо, модул, макрос ва саҳифаҳо мебошанд.

Ҷадвалҳо. Маълумоти асосӣ дар ҷадвалҳо нигоҳ дошта мешаванд. Ҷадвал ин маҷмуи навиштаҷот мебошад. Сутунҳоро дар ҷадвал майдонҳо (*поля*) ва сатрҳоро навиштаҷот (*записи*) меноманд.

Микдори навиштаҷот ба ҳаҷми диски сахт маҳдуд мешавад. Дар ҷадвал 255 майдонро истифода бурдан мумкин аст. Дар манбаи додашудаҳо якбора чанд ҷадвал истифода шуданаш мумкин аст. Маълумоти масъалаҳои гуногунро дар ҷадвалҳои гуногун нигоҳ доштан мумкин аст. Барои бо ҷадвал кор кардан, бояд аввал онро кушод. Пеш аз анҷоми кор, тамоми тағйироти дохилкардари хотира нигоҳ дошта, онро пӯшидан лозим аст. Бо ҷадвал дар ду баст кор мекунанд: *Таблицы* ва Конструктор. Аз бастии “Таблицы” ба “Конструктор” ва баръакс бо паҳши тугмаи Вид-и лавҳаи асбобҳо гузаштан мумкин аст.

Дар режими *Таблицы* одатан додашудаҳоро тағйир медиҳанд, илова мекунанд ва дида мебароянд. Инчунин, сутунҳои ҷадвалро хориҷ, ва ё илова карда, намуди берунаи ҷадвалро тағйир додан мумкин аст. Дар режими Конструктор ҷадвали нав сохта, майдонҳои кӯҳнаро тағйир додан мумкин аст.

Қолаб. Қолаб, ин формати махсуси экран мебошад, ки барои мақсадҳои мухталиф, хусусан барои дохил намудани додашудаҳо ба ҷадвал ва дидани як навиштаҷот истифода мешавад. Қолабҳо имконияти дохил, таҳрир, илова ва хориҷ кардани додашудаҳоро доранд. Барои якбора кор кардан бо чандин ҷадвалҳои бо ҳам васл низ қолаб сохтан мумкин аст. Қолабе, ки додашудаҳои чандин ҷадвалро истифода мебарад, бояд дар асоси дархосте, ки додашудаҳои ин ҷадвалҳоро дарбар мегирад, сохта шавад. Бо истифодаи қолаб додашудаҳоро ба намуди ба истифодабаранда созгор – монанди бланкаҳо, ведомостҳои имтиҳонӣ ва ҳ.к. тасвир кардан мумкин аст.

Қолабҳои дохилкунӣ-хориҷкунӣ имконияти ба манбаъ дохилкунӣ, дидабароии додашудаҳо, тағйир додани қимати майдонҳо, иловаи навиштаҷот ва хориҷкуниро медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Джеффри П.Мак-Манус. Обработка баз данных на Visual Basic 6 / Пер. с англ. К.;М.; СПб.; 1999.
2. Роджер Дженнингс. Руководство разработчика баз данных на Visual Basic 6 / Пер. с англ. — К.; М.; СПб.; 1999 — 976 с.: ил., компакт-диск, тираж 3,5 тыс. экз.,
3. Браун С. Visual Basic 6: Учебный курс / С. Браун. - СПб.: Питер, 2002.
4. Микаэл Хальворсон. М 14 Microsoft Visual Basic 6.0 для профессионалов. Шаг за шагом: Практ. пособ./Пер.сангл.—М.:Издательство ЭКОМ, 2001.
5. Microsoft Access 2000. Шаг за шагом: Практ.пособ./ Пер. с англ. —М.; Издательство ЭКОМ, 2000.-352 с.: илл.
6. Электронный справочник Visual Basic Zero.

ВОСИТАҶОИ СОХТАНИ МАНБАИ МАЪЛУМОТҶО БАРОИ ПАРДОХТҶОИ ИНТЕРАКТИВИИ ХИЗМАТРАСОНИ

Дар мақола мафҳуми системаи идоракунии манбаи додашудаҳо, сохтори манбаи маълумотҳо, намуди модели манбаи маълумотҳо ва таснифоти манбаи маълумотҳо дар шакли зарурӣ оварда шудааст. Инчунин, барои сохтани манбаи маълумотҳо, истифодаи барномаи заминавии манбаи маълумотро ба тартиб дароварда ва шаклҳои он муфассал шарҳ дода шуда, истилоҳоти информатикӣ-иртиботӣ баён шудаанд.

КАЛИДВОҶАҶО: манбаи додашудаҳо, ахбори релясионӣ, майдон, навиштаҳо, коди барномавӣ, ҷадвалҳо, майдони қолабӣ.

ИНСТРУМЕНТЫ СОЗДАНИЯ ИСТОЧНИКОВ ДАННЫХ ДЛЯ ОПЛАТЫ ИНТЕРАКТИВНЫХ УСЛУГ

В статье представлены понятие системы управления источниками данных, структура источника данных, тип модели источника данных и классификация источника данных в необходимой форме. Также для создания источника данных организовано использование фоновой программы источника данных и подробно объяснены ее формы, а также объяснены термины информатики и связи.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: источник данных, реляционные данные, поле, текст, программный код, таблицы, поле шаблона.

TOOLS FOR CREATING DATA SOURCES FOR PAYMENT FOR INTERACTIVE SERVICES

The article presents the concept of a data source management system, the structure of a data source, the type of data source model and the classification of a data source in the required form. Also, to create a data source, the use of a background data source program is organized and its forms are explained in detail, as well as computer science and communication terms are explained.

KEYWORDS: data source, relational data, field, text, program code, tables, template field.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоева Солеҳа Хуришедовна* – Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси Веб-дизайн ва графикаи компютерӣ. **Суроға:** Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 31. Телефон: (+992) 550757975.

Сведения об авторе: *Мирзоева Солеха Хуришедовна* – Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана, магистр второго курса по специальности веб-дизайна и компьютерной графики. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни, 31. Телефон: (+992) 550757975.

Information about the author: *Mirzoeva Solekha Khurshedovna* - State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master's student of Web design and computer graphics. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ayni s., 31. Phone: (+992) 550757975.

ЗЕРКОДҲО ВА ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР БАРНОМАРЕЗӢ

Солиев О.Қ., Эҳромуддини Ҳ.

Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон

Зеркод (сифркод) - ин роҳи эҷоди вебсомонаҳо, барномаҳо ва барномаҳо бидуни навиштани код бо истифода аз конструкторҳои онлайн мебошад.

Фарз мекунем, ки ба Шумо вебсомона лозим аст. Шумо тасмим мегиред, ки барои сохтани он барномасозро киро кунед, аммо вақте ки ӯ муҳлат ва арзиши корро эълон мекунад, шумо худро нороҳат ҳис мекунед - маълум мешавад, ки ҳамаи ин тулонӣ ва гарон аст. Ҳамин тавр, шумо идеяи вебсомонасозии худро то замони беҳтар ба таъхир мегузоред ва он гоҳ онро комилан фаромӯш мекунед. Вебсомонае вучуд надорад, маънои онро дорад, ки ғоида нест, ки он метавонад оварда расонад [3].

Зеркоднавис шахсеро мегӯянд, ки барои таҳияи бозиҳо, ботҳои чат ва барномаҳои санҷишӣ «Тағйирёбии шугли аҳоли» лоиҳаи ҳукумати мебошад, ки ҳадафи он кумак ба шахрвандон дар баланд бардоштани малака ва талаботашон дар бозори меҳнат, иваз кардани касб ё кушодани тичорати шахсии худ ҳамчун соҳибкори инфиродӣ ё мустакил мебошад.

Аммо маълум мешавад, ки барои сохтани манбаи интернетии худ - вебсомона ё барномаи мобилӣ - ба шумо лозим нест, ки мутахассисони гаронбаҳоро киро кунед. Шумо метавонед ҳалли тайёрро истифода баред ва маҳсулоти рақамиро бидуни навиштани код эҷод кунед. Ин усул рамзгузори сифрӣ номида мешавад ва дар мақола мо ба шумо муфассал нақл мекунем, ки он чист [1].

Сифркодкунӣ (зеркодинг)

Барои фаҳмидани он, ки рамзгузори сифр чист, биёед ба ном бодикқат назар андозем: сифр ҳамчун "сифр" тарҷума шудааст ва рамзгузори "код" аст. Сифркод ба шумо имкон медиҳад, ки захираҳои гуногуни вебсомонаҳоро дар асоси асбобҳои тайёр - қолабҳо ва дизайнерҳо таҳия кунед, ки идораашон ҳатто барои ғайри барномасоз осон аст. Дар чунин сомонаҳо шумо метавонед мустакилона вебсомонаи худро тарроҳӣ кунед: блокҳоро тартиб диҳед, ҳуруфҳо ва рангҳоро аз палитра интихоб кунед, тасвирҳоро бор кунед, саҳифаҳои гуногунро илова кунед, менюҳои афтанда ва ғайра. Ҳар як корбар метавонад бо истифода аз хидматҳои рамзгузори сифрӣ, ҳатто онҳое, ки аз онҳо дур аст, захираҳои веб эҷод кунед. Пеш аз он ки шумо бо шавқ орзу кунед, ки чи гуна шумо ҳоло метавонед бидуни код ё дигар дониши таҳияи веб вебсайти оӣ созед, ман шуморо огоҳ мекунам, ки рамзгузори сифрӣ бештар як озмоиши маҳсулоти оянда аст, на ҳалли комилан омода. Лоиҳаҳои калон бо истифодаи сифркод иҷро карда намешаванд.

Танҳо аз сабаби он, ки асбобҳои рамзгузори сифр то ҳадди имкон сода ва қулай мебошанд, шумо метавонед зуд модели кории маҳсулоти рақамиро эҷод кунед ва санҷед, ки корбар бо он чи гуна муносибат мекунад.

Ба шарофати сифркодсозӣ имкон дорад, ки ғояҳои нави маркетингологҳо бидуни муроҷиат ба хидматҳои барномасозон ва тарроҳон дар як муддати кӯтоҳ амалӣ карда шаванд. Ба Шумо танҳо лозим аст, ки барои ин асбоби дурустро пайдо кунед.

Платформаҳои коди сифр ё бидуни код ба шумо имкон медиҳанд, ки маҳсулоти IT-ро бидуни малакаҳои барномасозӣ эҷод кунед. Муҳити таҳияи интерфейси графикӣ мебошад, ки дар он корбар барномаи навро аз модулҳои тайёр ҷамъ мекунад. Шумо танҳо як блоки стандартиро бо муш ба ҷойи дилхоҳ кашед ва гӯё аз кубҳо вебсомона ё барномаро "сохтед" [7].

Ҳама асбобҳои рамзгузори сифриро ба ду гурӯҳи калон тақсим кардан мумкин аст: **low-code**(коди кам) ва **no-code**(бидуни код). Биёед онҳоро ба таври муфассал дида бароем.

Low-cod (коди кам) асбобҳо барои барномасозон мебошанд, ки ба онҳо имкон медиҳанд миқдори рамзи навишташударо кам кунанд, яъне барои мутахассисони ботаҷриба осонтар кунанд. Барои корбари оддӣ мустақилона истифода бурдани чунин асбобҳо душвор аст: кор бо онҳо малакаҳои ҳадди ақали рамзгузори талаб мекунад.

No-code (бе код) - ин асбобҳо ҳатто малакаҳои асосии барномасозиро талаб намекунанд: шумо танҳо бояд интерфейси хидматро фаҳмед ва қолабҳоро истифода баред. Истифодабаранда бо код иртибот надорад, аммо ҳамзамон вебсомонаҳо ва барномаҳои худро эҷод мекунад.

Сифр-код технологияест, ки ба шумо имкон медиҳад маҳсулоти рақамиро бидуни навиштани код эҷод кунед. Хидматҳои гуногуни онлайн барои сифркодкунӣ вучуд доранд — конструкторҳо бо қолибҳои тайёр;

Рамзи-паст як намуди рамзи сифр аст, ки истифодаи он дониши ҳадди ақали барномасозиро талаб мекунад. Ба шарофати ин барномаҳо, таҳиягарон танҳо қисман рамзро менависанд, ки вақти онҳоро сарфа мекунад;

Бе-код як варианти рамзи сифр аст, ки малакаҳои барномасозиро талаб намекунад. Дар ин барномаҳо ба Шумо лозим нест, ки дар ягон марҳилаи сохтани вебсомона ё замимаи мобилӣ код нависед [2].

Чаро рамзгузори сифриро истифода мебаранд?

Сифркодкунӣ пул ва вақтро сарфа мекунад. Агар ба шумо вебсомона лозим бошад ва буча хеле маҳдуд бошад, дизайн як роҳи беҳтарин хоҳад буд: шумо метавонед бидуни ҷалби мутахассисони тарафи сеюм ва дар муддати кӯтоҳ вебсомона эҷод кунед.

Оддӣ карда гӯем, рамзгузори сифрӣ барои ҷамъ овардани намоиши технологӣ (MVP ё ҳадди ақали маҳсулоти қобили истифода) кумак мекунад, ки нишон медиҳад, ки барнома ё як пейджер дар кор чи гуна хоҳад буд, он чи гуна нав карда мешавад, дар он кадом функцияҳо сохта мешаванд ва чи гуна онҳо ба амал бароварда мешавад.

Инчунин, бо ёрии чунин санчиш, шумо метавонед он қисмҳоеро, ки нолозим ба назар мерасанд, буред.

Маҳсулоти ҳадди ақали қобили ҳаёт (**Minimal Viable Product**) -версияи санчиши маҳсулот ё хидматест, ки ҳадди ақали вазифаҳоро дорад.

Чунин версияи "пилотӣ" барои санчидан ва санчидани қобили истифода будани маҳсулоте, ки ҳанӯз ба бозор надаромадааст, зарур аст. Натиҷаҳои мушоҳидаҳо ва фикру мулоҳизаҳои аудиторӣ мақсаднок имкон медиҳанд, ки ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфиро ошкор кунем, мушкилотро муайян кунем ва муайян кунем, ки оё он умуман таҳия кардани лоиҳа меарзад ва агар ин тавр бошад, дар кадом самт.

Аммо сабабҳои дигаре вучуд доранд, ки чаро рамзгузори сифр лозим аст:

- шумо метавонед стратегияҳои маркетингро санҷед - масалан, идеяи стартапи навро санҷед. Гузаронидани санчиш бо ҷалби барномасозон дар оғози кор ғайратовар нест - барои оғоз ва пешбарӣ пул лозим аст. Шумо метавонед як барномаро бо истифода аз конструктор эҷод кунед ва онро барои чанд моҳ иҷро кунед ва сипас натиҷаро арзёбӣ кунед;

- шумо метавонед лоиҳаро ба мизочон ё сармоягузори эҳтимоли пешниҳод кунед - танҳо бо истифода аз конструктор як прототипи веб-ресурсро эҷод кунед, яъне ҳадди ақали маҳсулоти қобили ҳаёт. Вазифаи он нишон додани он аст, ки сомона дар оянда чи гуна хоҳад буд ва он барои чи лозим аст;

- ба шумо лозим нест, ки кори як гурӯҳи калонро назорат кунед - барои сохтани вебсомона ба шумо лозим аст, ки як барномасоз, дизайнер ва SEO мутахассисро ҷалб кунед ва бо дизайнер шумо метавонед ҳама чизро худатон ё бо ёрии ҳадди ақали берунӣ анҷом диҳед [9].

Бо истифодаи сифркод чӣ эҷод карда мешавад?

Шумораи платформаҳои рамзгузори сифр ҳар сол меафзояд. Имкониятҳои онҳо низ васеъ мешаванд: агар 10 сол пеш дизайнерҳо платформаҳои хеле маҳдуд барои эҷоди

вебсомонаҳои оддӣ ва баъзан қач буданд, имрӯз шумо метавонед бо кумаки онҳо бисёр корхоро анҷом диҳед.

Ин аст он чизе ки шумо метавонед бе код, танҳо бо малакаҳои сифркодкунӣ кор кунед:

- вебсомона - мунтазам иттилоотӣ ё барои мағозаи онлайн ва блог;
- саҳифаи фуруд - ҳамон сомона, вале танҳо бо як саҳифа, ки дар он маълумоти асосӣ дар бораи тичорат, маҳсулот ё хидмат ба таври компакт мувофиқат мекунад;
- замимаи мобилӣ - бозӣ ё хидмати муфид;
- почтаи электронӣ - барои муошират бо мизочони эҳтимолӣ ва чорӣ ва фуруши хидматҳо ё маҳсулот тавассути почтаи электронӣ;
- чатбот - хидмати худкор барои муошират бо корбарон;
- базаи маълумот - барои ҷамъоварии маълумот дар бораи бизнес дар маҷмӯъ, мизочон, таблиғ, фуруш ва ғайра.

Ҷамин тарик, бизнес метавонад аз пардохти хидматҳои як қатор мутахассисон - пеш аз ҳама намудҳои гуногуни таҳиягарон ва фурушандагон сарфа кунад.

Сифркод барои кӣ лозим аст?

Ҷамчун абзор барои зуд ба кор андохтани захираҳои веб, сифркод барои корбарони оддӣ, фрилансерҳо ва коршиносон, соҳибони тичорат, стартапҳо, менечерони маҳсулот, таҳлилгарон ва барномасозон мувофиқ аст. Мо ҳама ғоидахоро дар ҷадвал ҷамъ овардаем.

Он барои кӣ мувофиқ аст	Барои чӣ
Истифодабарандагони муқаррарӣ	Барои эҷод кардани хидматҳои шахсии худ барои худ ва наздикони худ: масалан, китобхонаи онлайнӣ китобҳо ё бозии таълимӣ барои кӯдак
Фрилансерҳо ва коршиносон	Барои идора кардани блоги худ ё сохтани портфел бо истифода аз конструктор (созанда)
Стартапҳо ва соҳибони тичорат	Барои эҷоди як мағозаи онлайн, вебсомонаи ширкат ва саҳифаи фуруд барои маҳсулот ё хидмати мушаххас бидуни ҷалби таҳиягарон ва бо ҳадди ақали бучет
Менечерҳо ва таҳлилгарони маҳсулот	Барои зуд санҷидани гипотезаҳо ва баҳс кардан дар назди менечер ё муштарӣ: шумо метавонед зуд саҳифаи кушодашавӣ, вебсомона, панели идоракунӣ ва ғайра ё прототипи онҳоро эҷод кунед.

Беҳтарин вақт барои киро кардани барномасоз.

Гарчанде ки сифркод имкониятҳои зиёд дорад, онҳо ханӯз маҳдуданд. Ҷамин тарик, хангоми сохтани маҳсулоти рақамӣ бо истифода аз дизайнер, мо бо имкониятҳои он маҳдуд мешавем ва қолабҳои тайёрро бидуни имкони пайдо кардани чизи навесте истифода мебарем [11].

Илова бар ин, сомонаи шумо қомилан аз сомонае, ки дар он сохта шудааст, вобаста аст: ҳама гуна тағйирот ба он мустақиман таъсир мерасонад, ҳатто агар онҳо хеле гуворо набоянд. Аз ин рӯ, сарфи назар аз маъруфияти афзояндаи платформаҳои сифркодсозӣ, рушди анъанавӣ дар ин ҷо боқӣ мемонад.

Инҳоянд ҳолатҳои, ки шумо бе таҳиягар кор карда наметавонед:

- шумо маҳсулоти мураккаб эҷод карда истодаед - агар ба шумо лозим аст, ки технологияҳои воқеияти афзояндаро дар вебсомона ё барнома татбиқ кунед ё лоиҳаи калонро оғоз кунед, беҳтар аст, ки корро ба барномасоз супоред ва барои роҳандозӣ маблағ ҷудо кунед;

- тичорати шумо зуд рушд мекунад - имкониятҳои дизайнер барои илова кардани функсияҳои иловагӣ кофӣ нестанд;

- шумо маҳсулоти инноватсионии рақамиро эҷод мекунад - онро бо истифода аз дизайнер ва бо истифода аз қолабҳои стандартӣ оғоз кардан ғайриимкон аст.

Умуман, сифрқодкунӣ воситаи олиҷаноб барои ҳалли шумораи зиёди мушкилот аст, аммо муҳим аст, ки платформаҳо барои эҷоди вебсомонаҳо ва барномаҳо худатон оқилона интихоб кунед.

Воситаҳои рамзгузори сифрӣ

Платформаҳои зиёде мавҷуданд, ки шумо метавонед маҳсулоти рақамиро худатон аз сифр эҷод кунед. Платформасе ҳастанд, ки худро ба таври махсус ҳамчун абзор барои рамзгузори сифр ҷойгир мекунад, аммо тарроҳони маъмули маъмул ҳастанд - онҳо умуман як мушкилотро ҳал мекунад ва барои эҷоди захираҳои веб бидуни ҷалби таҳиягарон ва навиштани код беҳтаринанд. Мо ҳарду сомонро баррасӣ хоҳем кард.

Инҳо платформаҳои мувофиқтарин ва исботшуда барои сифрқодкунӣ аз сифр:

- **Барномаи Tilda** - шумо метавонед худатон аз блокҳои дар китобхонаҳои платформа нигоҳ дошташуда манбаи веб эҷод кунед. Онҳо метавонанд омехта, иваз ё якҷоя карда шаванд, то таҷрибаи рақамии фаромӯшнашаванда эҷод кунанд. Ба шумо лозим нест, ки тарроҳро барои дастгоҳҳои гуногун мутобик кунед - ҳар як блок аз ҷониби эҷодкории хидмат бодикқат тарҳрезӣ шудааст;

- **Барномаи WIX** - дар китобхонаи ин дизайнер шумо беш аз 800 қолаби тарроҳиро барои ҳама гуна маҳсулоти рақамӣ пайдо хоҳед кард: аз вебсомонаи анъанавӣ то барномаи муд ва эҷодӣ. Истифодабарандагон ду имконоти дастрас доранд: муҳаррири Wix бо шумораи зиёди имконоти кори мустақил ё зеҳни сунъии ADI (Alternate digit inversion code - яке аз усулҳои рамзгузори хаттӣ (рамзгузори физикӣ, рамзгузори канал, рамзгузори рақамӣ, манипулясияи сигнал, модулясияи коди импульс) мебошад), ки имконоти тарроҳӣ ва мундариҷаро дар асоси параметрҳои шумо пешниҳод мекунад;

- **Барномаи Bubble** - як хидмати бисёрфункционалӣ аст, ки нисбат ба бисёре аз рақибони худ то андозае мураккабтар аст, аммо он ба шумо имкон медиҳад, ки маҳсулоти рақамии мураккабтар эҷод кунед. Ҳамин тавр, дар ин платформа шумо метавонед як барномаи таксӣ, системаи CRM ё як мактаби онлайнро аз сифр бо қобилияти гузаронидани дарсҳо дар вақти воқеӣ эҷод кунед;

- **Барномаи Adalo** - платформаи дорои интерфeyси оддӣ ва маҷмуаи зиёди қолабҳои тарроҳии услубӣ мебошад. Дар он шумо як вебсомонаи анъанавӣ, саҳифаи фурудгоҳ, боти чат, хидматрасонии интиқол ва ғайра эҷод мекунад. Шумо метавонед унсурҳои тайёрро якҷоя дохил намуда ва ба тартиб оред ё худатон эҷод кунед.

Омӯзиши рамзгузори сифр душвор нест, аммо беҳтар аст, ки онро мунтазам анҷом диҳед. Аз як тараф, ҳуди конструкторон қомилан равшананд. Аз тарафи дигар, ба ғайр аз кашолакунӣ ва партофтани блокҳо, шахс бояд асосҳои таҷрибаи корбарро донанд ва асосҳои тарроҳиро азхуд кунанд. Инро ба мактаббачагон омӯзондан қомилан мумкин аст ва онҳо ба кори аввалини худ соҳиб мешаванд [13].

Ҳар яке аз ин сомонаҳо барои дастгоҳҳои шумо ва муштарӣ беҳатар аст. Маҷмуи функсияҳо аз тарафи интихобшуда вобаста аст, аммо дар ҳама ҷо версияи ройгон мавҷуд аст - он барои омӯхтан ва соختани лоиҳаҳои оддӣ кифоя аст. Имрӯз ҳеҷ як барномаи рамзӣ на танҳо интерфeyсҳои оддиро ҳамчун карда наметавонад, балки хидматҳоро муттаҳид созад. Онҳо вақт ва пулро сарфа мекунад ва барои корбарони оддӣ имкониятҳои нав мекушоянд. Аз ин рӯ, талабот ба зеркодависон ҳамчун мутахассис дар солҳои наздик дар бозори меҳнат меафзояд. Вай метавонад танҳо бо як дизайнер кор кунанд, масалан, дар **Tilda** вебсомонаҳо эҷод кунанд ё якҷанд хидматҳоро омӯзад. Ҷ масъалаҳои тичоратиро ҳамон қадар ҳаматарафа ҳал карда метавонад. Шумо метавонед сифрқодиро мустақилона ё дар курсҳои махсус омӯzed.

Намунаи машхури платформаҳои коди сифр ин созандагони вебсомонаҳо мебошанд. Истифодабарандагон конструкторҳоро барои сохтани саҳифаҳои оддӣ, сомонаҳои бисёрсаҳифа ва ҳатто мағозаҳои онлайн истифода мебаранд.

Эҷоди як маҳсулоти беназири ИТ (Information Technology) назар ба ҳалли стандартӣ чанд маротиба зиёдтар арзиш дорад. Аксар вақт ба ширкат як саҳифаи кушодаи стандартӣ бо шакл барои чамъоварии барномаҳо, боти оддӣ ё мактуб барои фиристодан ниёз дорад. Барои ин кор бо таҳиягарони веб тамос гирифтани шарт нест. Агар лоиҳа сохтори оддӣ дошта бошад, функцияҳои беназир ё эффектҳои мураккаби визуалӣ надошта бошад, пас бо истифода аз конструктор васл кардани он осонтар, тезтар ва арзонтар аст.

Сифрकोдро барои эҷоди доираи васеи барномаҳо ва хидматҳо истифода бурдан мумкин аст, аз ҷумла: Вебсайтҳо ва саҳифаҳои фуруд: Сифр кодгузори ба шумо имкон медиҳад, ки саҳифаҳои интерактивӣ ва сайтҳои тичорӣ зуд эҷод кунед. Барномаҳои мобилӣ: Таҳияи барномаҳои мобилӣ барои онҳое, ки дар рушди мобилӣ таҷриба надоранд, дастрас мегардад.

Принсипи асосии рамзгузори сифр ин эҷоди барномаҳо тавассути моделсозии визуалӣ мебошад, ки дар он корбар мантиқи барномаро тавассути кашолақунӣ ва пайвасти кардани блокҳои омодаи рамзгузори функцияҳо ва амалиётҳо месозад.

Хизматрасонӣ модулҳои стандартиро пешниҳод мекунад, ба монанди варақаи дархост, корти маҳсулот, шабакаҳои иҷтимоӣ, бақайдгирии онлайн, тугмаҳо. Ба шумо танҳо лозим аст, ки унсурҳоро ба фазои корӣ ба ҷойи дилхоҳ кашед ва тарроҳиро танзим кунед. Ин равиш кумак мекунад, ки идея дар муддати кӯтоҳ амалӣ карда шавад ва гипотезаҳои маркетингӣ дар бозор бидуни малакаҳои барномасозӣ санҷида шаванд. Фарз мекунем, ки шумо барои як стартап идеяи ҷолиб доред, ки як барномаи сайёҳии шаҳр бо воқеияти афзоянда мебошад. Дар ин маврид дар байни идея ва амалисозии он дар шакли коркарди ҳуди ариза фосила ба амал меояд. Барои ин ба шумо лозим аст, ки даста, пул, бучаи табиғотиро пайдо кунед ва аудиторияи мақсаднокро ҷалб созед. Шумо метавонед аз ин вазъият раҳо шавед, хатарҳоро кам кунед ва вақт ва кӯшишро бо истифодаи сифркод сарфа кунед. Шумо танҳо бояд хидматеро пайдо кунед, ки ба вазифаи шумо мувофиқ бошад. Дар мисоли мо ба мо тарроҳи барномаҳои мобилӣ лозим аст. Бо ёрии он шумо метавонед зуд прототип эҷод кунед ва онро ба аудитория, шарикон ва сармоягузори эҳтимолии худ нишон диҳед. Ин прототип MVP номида мешавад - ҳадди ақали маҳсулоти қобили ҳаёт. Мақсади он нишон додани он аст, ки барномаи мукамал дар оянда чӣ гуна хоҳад буд ва он чӣ гуна вазифаҳоро иҷро мекунад. Илова бар ин, ин барои муайян кардани он, ки кадом қисмҳои маҳсулотро партофтани мумкин аст ва барои рушди онҳо сармоягузори намекунад. Дар айни замон шумо метавонед ба осонӣ дар як моҳ 300 ҳазор бо сифркод ба даст оред. Чӣ хел? Барои менечерҳо, менечерони маҳсулот ва лоиҳаҳо ва ҳар касе, ки мехоҳад маҳсулоти худро истеҳсол кунад ё зуд прототип созад, муҳим аст. Ба шумо имкон медиҳад, ки ҳам замимаҳои мобилӣ ва ҳам веб-барномаҳо эҷод кунед. Ин тарз ба шумо имкон медиҳад, ки замима, боти чат, каталоги веб ва дигар маҳсулот эҷод кунед. Созандаи барнома дорони интерфeyси оддӣ ва коллексияи бузурги қолибҳои услубӣ мебошад.

Омӯзиши рамзгузори сифр душвор нест, аммо беҳтар аст, ки онро мунтазам анҷом диҳед. Аз як тараф, ҳуди конструкторон қомилан равшананд. Аз тарафи дигар, ба ғайр аз кашолақунӣ ва партофтани блокҳо, шахс бояд асосҳои таҷрибаи корбарро донад ва асосҳои тарроҳиро азхуд кунад. Инро ба мактаббачагон омӯзондан [14].

АДАБИЁТ

1. Мартин Р.С. Чистый код. Создание, анализ и рефакторинг/ С.Р.Мартин Чистый код. Создание, анализ и рефакторинг [манбаи электронӣ] URL: <https://www.labyrinth.ru/books/642466/>. Питер-2020 г.
2. Мартин Р.С. Идеальный программист. Как стать профессионалом разработкой/С.Р.Мартин Питер-2022 г. [манбаи электронӣ] URL: <https://www.litres.ru/book/robert-s-martin/idealnyy-programmist-kak-stat-professionalom-razrabotki-po-11961798/>.

3. Паттерны проектирования Фримен Эрик, Робсон Элизабет/ Э. Фримен, Э. Робсон, К. Сиерра, Б. Берт / Паттерны проектирования [манбаи электронӣ] URL: <https://wwBD%D0%B8%D1%8F&sca> Питер, 2021 год-657с.
4. Т.Кормен Алгоритмы/Т.Кормен, Ч.Лейзерсон, Р.Ривест, К.Штайн- Построение и анализ. Издание 3-е (2013, DjVu)/ 2019 г. [манбаи электронӣ] URL: https://vp.com/wall-54530371_2325.
5. Быстро, дешево, но использует прогрессивные технологии [манбаи электронӣ] URL: <https://metanit.com/python/tutorial/7.1>.
6. Лутц М. Программирование на Python, том I, 4-е издание/ М.Лутц. –Символ Плюс, 2011. – 992 с [манбаи электронӣ] URL: <https://www.amazon.com/Programming-Python-Powerful>.
7. Программирование на C#, Python, Linux, Java, C++, Kotlin [манбаи электронӣ]. URL: <https://stepik.org/catalog/122011>.
8. Аллен Б. Цифровая обработка сигналов на Python – Издательство/ Аллен Б. "ДМК Пресс" - 2017 – 160 с. [манбаи электронӣ] URL: <https://stepik.org/catalog/122011>.
9. Арсак Ж. Программирование игр и головоломок: [манбаи электронӣ] URL: https://royallib.com/book/arsak_gak/programmirovanie_igr.
10. Бизли Д. Python Подробный справочник/ Д. Бизли Символ-Плюс, [манбаи электронӣ] URL: <https://www.labirint.ru/books/671295/>.
11. Мартин Р.С. Как стать профессионалом разработки/ Р.С.Мартин/ Как стать профессионалом разработки - Питер, 2022 г. [манбаи электронӣ] URL: <https://www.labirint.ru/books/643363/>.
12. Дональд Э.Т. Искусство программирования/ Э.Т. Дональд Язык ассемблера компьютера MIX. [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.labirint.ru/books/512935/>.
13. Зерокодинг что это такое [манбаи электронӣ] URL: <https://checkroi.ru/blog/digital/programmirovanie/>.
14. Жосак П. Программирование игр и головоломок/ П. Жосак- : [манбаи электронӣ] URL: <https://vse-kursy.by/onlayn/17797-professiya>.
15. Зерокодинг [манбаи электронӣ] URL:<https://www.unisender.com/ru/glossary/chto-takoe-zeroencoding/#anchor1>.

ЗЕРКОДҲО ВА ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР БАРНОМАРЕЗӢ

Дар мақола афзалиятҳо ва нуқсонҳои зеркод баррасӣ мешавад. Мо инчунин дар бораи зеркод ва дар бораи барномаҳое, ки ҳоло бзеркод истифода мебаранд, сухан хоҳем гуфт. Дар робита ба рушди босуръати компютерҳои фардӣ, ки дар айни замон мушоҳида мешаванд, тадричан дар талабот ба забонҳои барномасозӣ тағйирот ворид мешавад. Забонҳои тарҷумашуда нақши торафт муҳимро мебозанд, зеро қудрати афзояндаи компютерҳои фардӣ суръати кофии иҷрои барномаҳои тарҷумашударо таъмин мекунад. Ва ягона бартарии муҳими забонҳои барномасозии тартибдодашуда рамзи баландсуръатии онҳо мебошад. Вақте ки суръати иҷрои барнома муҳим нест, интихоби мувофиқтарин забони тафсирушуда ҳамчун воситаи соддатар ва фасеҳи барномасозӣ мебошад. Сифркод барои ширкатҳои хурд ва стартапҳо мувофиқ аст, ки ба маҳсулоти рақамии мушаххаси соҳа ниёз надоранд, балки ба маҳсулоти асосӣ. Бо буҷаи маҳдуд, технологияи посоди инчунин аз ҷониби тижорати хурд истифода мешавад. Ин мақола кумак мекунад, ки тавачҷуки истифодабарандагонии ин усули барномасозӣ афзоиш ёбад ва фаҳмиши онҳоро оид ба ин услуби хос хубтар ва равшантар гардонад.

КАЛИДВОЖАҲО: зеркод, коди кам, бе код, сифркодкунӣ, рамзгузори сифрӣ, чатбот, зехни сунӣ.

СУБКОДЫ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ПРОГРАММИРОВАНИЕ

В статье рассматриваются преимущества и недостатки субкода. Мы также поговорим о субкоде и программах, которые в настоящее время используют субкод. В связи с бурным развитием персональных компьютеров, которое наблюдается в настоящее время, происходит постепенное изменение спроса на языки программирования. Интерпретируемые языки играют все более важную роль, поскольку возрастающая мощность персональных компьютеров обеспечивает достаточную скорость выполнения переведенных программ. И единственным существенным преимуществом компилируемых языков программирования является их высокая скорость кодирования. Когда скорость выполнения программы не важна, наиболее подходящим выбором является интерпретируемый язык как более простой и гибкий инструмент программирования. Zerocode подходит для небольших компаний и стартапов, которым нужны не отраслевые цифровые продукты, а базовые продукты. При ограниченном бюджете технология No-code также используется малым бизнесом. Эта статья поможет повысить интерес пользователей к этому стилю программирования и сделать их понимание этого конкретного стиля лучше и понятнее.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: субкоды, небольшой код, без код, нулевое кодирование, нулевое шифрование, чат-бот, искусственный интеллект.

SUBCODES AND THEIR USE IN PROGRAMMING

The article discusses the advantages and disadvantages of subcode. We'll also talk about subcode and programs that currently use subcode. Due to the rapid development of personal computers, which is currently observed, there is a gradual change in the demand for programming languages. Interpreted languages are playing an increasingly important role as the increasing power of personal computers ensures that translated programs can run at sufficient speed. And the only significant

advantage of compiled programming languages is their high coding speed. When program execution speed is not important, an interpreted language is the most suitable choice as it is a simpler and more flexible programming tool. Subcode is suitable for small companies and startups that do not need industry-specific digital products, but rather basic products. When budgets are tight, Nocode technology is also used by small businesses. This article will help increase users' interest in this style of programming and make their understanding of this particular style better and clearer.

KEYWORDS: subcodes, small code, no code, zero coding, zero encryption, chatbot, artificial intelligence.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Солиев Одилҷон Қурбанхолович* - Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи технологияи иттилотӣ ва иқтисодӣ.
Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи С. Айни 31. Телефон: **+992 911030578**. E-mail: **soliev@mail.ru**

Эҳромуддини Ҳайдар - Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни тоҷикистон, Магистранти курси дуюми ихтисосӣ Web-дизайн ва графикаи компютерӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи С. Айни 31. Телефон: **+992 88-444-11-26**. E-mail: **ekhaydar@internet.ru**

Сведения об авторах: *Солиев Одилҷон Гурбанхолович* - Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана, кандидат педагогических наук, кафедры информационных и экономических технологий. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Айни, 31. Телефон: **+992 911030578**. E-mail: **soliev@mail.ru**
Эҳромуддин Ҳайдар - Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана магистрант второго курса специальности Веб-дизайн и компьютерная графика, кафедра информационных и экономических технологий, факультет дизайна. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Айни, 31. Телефон: **+992 88-444-11-26**. E-mail: **ekhaydar@internet.ru**

Information about the authors: *Soliev Odiljon Gurbankholovich* - State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Information and Economic Technologies, Faculty of Design. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Ayni street, 31. Phone: **+992 911030578**. E-mail: **soliev@mail.ru**

Ekhromuddin Haidar - State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan named after master`s student of specialty Web design and computer graphics. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Ayni street, 31. Phone: **+992 88-444-11-26**. E-mail: **ekhaydar@internet.ru**

ФИЗИКА – ФИЗИКА

ТАҲҚИҚИ Н-КОМПЛЕКСҲОИ 1,2,3-БЕНЗОТРИАЗОЛ БО ҲАЛКУНАНДАҲОИ ПРОТОНОАКСЕПТОРӢ

Ҳодиев М.Ҳ., Мирзомуродова С., Исломов З.З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аввалин маротиба мафҳуми «пайванди гидроген»-ро В.М.Латимер ва В.Х. Родебуш (соли 1920) пешниҳод карда буданд. Одатан, пайвандҳои гидрогенро чунин ишора мекунанд D-H...A. Атоми "D" бо гидроген тавассути пайванди химиявии ковалентӣ пайваस्त шуда, донори пайванди гидрогенӣ ва атом "A" аксептор (қабулкунанда)-и пайванди гидроген ба ҳисоб меравад. Дар айни замон мафҳумҳои пайвандҳои гидроген (H) барои фаҳмонда додани хусусиятҳои сохти сафеда ва кислотаҳои нуклеинӣ, механизми равандҳои сершумори ферментҳо дар организм пайдо шуда, васеъ истифода бурда мешавад [1,2].

Маълум аст, ки атомҳои қобилияти электроманфияти зиёддошта қобилият доранд, ки электронҳо ва ё абри электронии атомҳои дорои электроманфиғияти камдоштаро ба тарафи худ ҷазб кунанд ва ба онҳо заряди мусбати кам (σ^+) диҳанд. Ин маврид ба атоми гидроген имкон медиҳад, ки бо атоми дигар таъсири мутақобилро ба вучуд оварад. Албатта, атомҳои дуҷуми дар пайванд иштироккунанда бояд ҷуфти электронҳои тақсимнашуда дошта бошад, ки то ба онҳо имкони бо атоми гидроген пайвастшавиро фароҳам оварад. Ба атомҳои қобилияти электроманфиғии зиёддошта N, O, ё F дохил мешаванд. Пайвандҳои гидрогенӣ ду намуд мешаванд: байнимолекулӣ ва дохилмолекулӣ. Дар пайвастагиҳои гетеросиклӣ пайвандҳои гидрогенро ингуна N – H... N, N – H... C ва ғайра, ишора мекунанд [3-7].

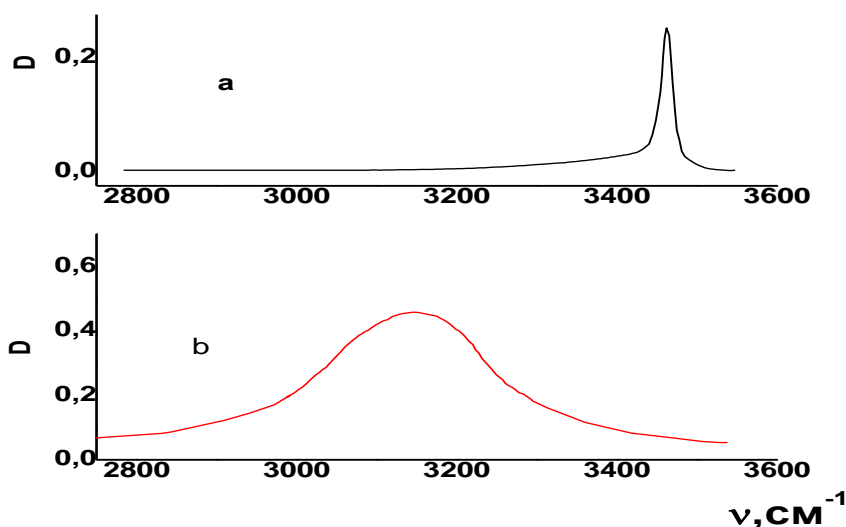
Пайвандҳои гидрогенӣ як шакли ассотсиатсияи байни атоми қобилияти электроманфии зиёддошта ва атоми гидроген-N-и дорои заряди мусбатдошта мебошад, ки бо як атоми электроманфии дигар ба таври ковалентӣ алоқаи химиявиро ба вучуд овардааст. Таҳқику омӯзиши пайвандҳои гидрогенӣ, махсусан дар пайвастагиҳои гетероскилии гурӯҳҳои азолҳо ба муҳаққиқони соҳаҳои гуногун имкон медиҳад, ки дар бораи хосиятҳои физикӣ-химиявии моддаҳои гурӯҳи зерин, қобилияти ба реаксияворидшавии онҳо, синтез ва дигар хусусиятҳои онҳо маълумотҳои заруриро ба даст оварда, имконияти дар истеҳсолот истифодашавии онҳоро фароҳам оваранд. Солҳои охир пайвастагиҳои гетеросиклики ҳосилаҳои триазол аз он ҷумла молекулаи 1,2,3-бензотриазол дар бисёр соҳаҳо: тиб, фармакология, биология ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Аз ин ҳисоб таҳқиқи Н-комплексҳои ҳосилаҳои триазол бо ҳалкунандаҳои протоноаксепторӣ ба монанди ДМФА ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи бисёре аз хусусиятҳои спектралӣ моддаҳои мазкур маълумоти заруриро ба даст биёрем [8,9].

Дар кори зерин таҳқиқи пайвандҳои гидрогении байнимолекулии ҳосилаҳои триазол бо ҳалкунандаҳои протоноаксепторӣ гузаронида шудааст. Дар ин кор ҳамчун моддаи тадқиқшаванда молекулаи 1,2,3-бензотриазол ва ба сифати ҳалкунандаи протоноаксепторӣ ДМФА истифода бурда шудааст.

Барои ба даст овардани спектри инфрасурхи моддаи омӯхташуда, спектрофотометри инфрасурхи IR Affinity-1 бо табдили Фуре дар ҳудуди басомади аз 3700 то 2000 cm^{-1} истифода карда шудааст. Ба сифати ҳалкунандаи ғайрикутбӣ чорхлориди карбон (CCl_4) истифода бурда шудааст. Натиҷаҳои ҳисоббарорихи физикаи квантӣ бо усули функционалии зичии электронии B3LYP/6-311G ++ бо истифода аз комплекс барномаи Gaussian анҷом дода шудааст. Раванди омода намудани маҳлул ва сабти спектр дар сарчашмаҳои гуногун сабт шудааст [10,11].

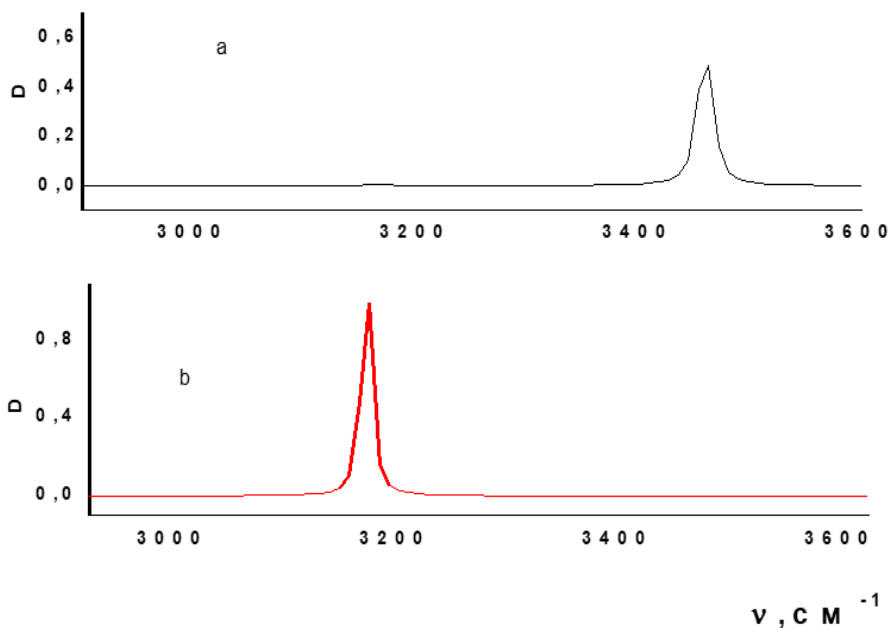
Спектри инфрасурхи фурубурди лапиши озоди 1,2,3-бензотриазол дар мухити CCl_4 ($C_{1,2,3\text{-бенз}}=0,0047$ мол/л) (а) ва Н-комплекси он бо ДМФА (б) дар худуди лапишҳои валентии гурӯҳи N–H ($C_{\text{ДМФА}}= 0,46$ мол/л) дар расми 1. оварда шудааст.

Расми 1. Спектри инфрасурхи мономер ва Н-комплекси 1,2,3-бензотриазол бо ДМФА дар худуди лапишҳои валентии гурӯҳи N – H

Аз расми 1 дида мешавад, ки тасмаи фурубурди лапиши озоди валентии гурӯҳи (N–H)-и молекулаи 1,2,3-бензотриазол дорои нимбари хурд, намуди симметрия ва ягона аст, яъне ин тасма характернок аст ва тамоми нишонаҳои мавҷуд набудани пайвандҳои гидрогениро доро мебошад. Яъне, дар ин ҳолат дар маҳлули ҳалшудаи 1,2,3-бензотриазол дар CCl_4 , ки дар он алоқаҳои гидрогенӣ вучуд надоранд, тасмаи фурубури симметрии дорои басомади 3462 cm^{-1} шартан лапиши валентии гурӯҳи N–H мушоҳида карда мешавад. Пас аз ба ин маҳлули ҳалшудаи мазкур (1,2,3-бензотриазол дар CCl_4) илова кардани ҳалкунандаи протоноакцепторӣ (акцептори протон-ДМФА) тасмаи фурубурд тағйир ёфта, ҳама аломатҳои спектралӣ ҳосилшавии Н-комплексҳо тавассути пайвандҳои гидрогенинӣ намуди $\text{NH}\cdots\text{O}=\text{R}$ байни N–H-гурӯҳи 1,2,3-бензотриазол ва атоми нитроген (O)-и ДМФА ба амал омада, боиси ба тарафи басомадҳои паст кӯчида, дар (3144 cm^{-1}) тасмаи фурубурди лапиши озод зоҳир мегардид. Ҳамчунин дида мешавад, ки пайдошавии пайвандҳои гидрогенӣ боиси тағйирёбии нимбари тасмаи фурубурд ва интенсивияти интегралӣ тасмаи фурубурди лапиши озоди N–H-гурӯҳи 1,2,3-бензотриазол мегардад.

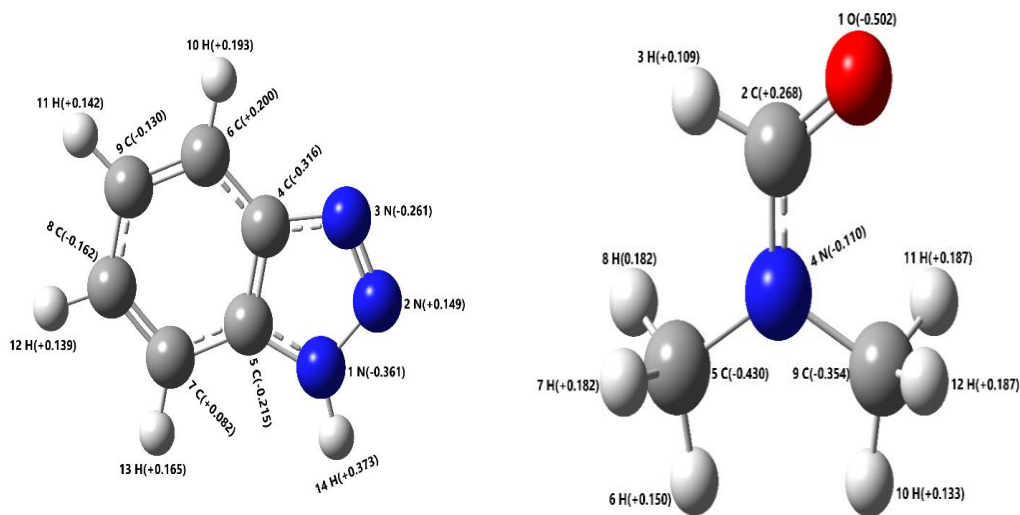
Натиҷаҳои тавассути усулҳои ҳисобкунӣҳои физикаи квантӣ ба дастовардашуда нишон доданд, ки тағйирёбии тасмаи фурубурди ν_{NH} -и мономерии 1,2,3-бензотриазол ҳангоми ба вучуд омадани Н-комплексҳо бо натиҷаҳои таҷрибавӣ гирифта шуда, бо истифода аз коэффитсиенти ҳудиди 0,95 монанд мегарданд. Дар расми .2. спектри инфрасурхи тавассути ҳисоббарориҳои физикаи квантӣ ба дастовардашудаи мономер ва Н-комплекси 1,2,3-бензотриазол бо ДМФА дар худуди лапишҳои валентии гурӯҳи N – H оварда шудаанд.

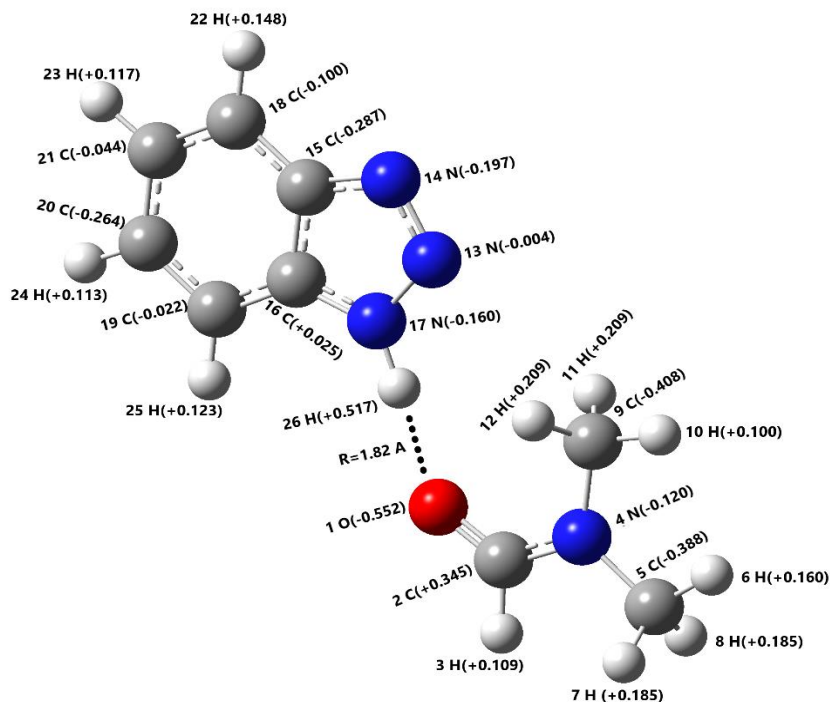
Расми 2. Спектри инфрасурхи назариявии мономер ва Н-комплекси 1,2,3-бензотриазол бо ДМФА дар худуди лапшиҳои валентии гурӯҳи N–H

Натиҷаҳои бадастомада аз рӯи ҳисоббарориҳои физикаи квантӣ нишон доданд, ки басомади лапшии гурӯҳи NH-и мономерии 1,2,3-бензотриазол ба 3461 cm^{-1} баробар аст. Пас аз бавучудоии пайвандҳои гидрогении байнимолекули бо молекулаи ДМФА, ки ҳамчун аксептори протон амал мекунад, ин тасма ба худуди басомадҳои паст мекӯчад (319 cm^{-1}) ва дар 3142 cm^{-1} зоҳир мегардад.

Ҳамчун намуна дар расми 3. сохтори ҳосилшавии Н-комплексҳои байнимолекулии 1,2,3-бензотриазол бо ДМФА оварда шудааст.

а) б)

В)

Расми.3. Сохтори бавучудоии алоқаҳои гидрогении байнимолекулии 1,2,3-бензотриазол бо ДМФА.(а-б-мономерҳояшон,в-комплекс)

Чи гунае ки аз расм дида мешавад, атоми гидрогени гурӯҳи NH молекулаи 1,2,3-бензотриазол дорои заряди мусбати Маликени ($26 \text{ H } 0,517$) аст. Зичии заряди мусбати атоми нитрогени N молекулаи ДМФА бошад ба ($1\text{O}-0,552$) баробар аст. Яъне, назар ба дигар атомҳои ин молекулаҳо бузургии заряди ин ду атом хело калон аст. Маъмулан таъсири мутақобилаи электростатикӣ гурӯҳи N-H атомҳои гидрогени 1.2.3-бензотриазол бо атоми оксигени ДМФА нисбат ба таъсири мутақобила бо дигар атомҳои гидрогени 1.2.3-бензотриазол зиёдтар мебошад. Дар баробари бузургии зичии заряд, инчунин масофаи байни ин атомҳо хело хурд аст ва ба $1,82 \text{ \AA}$ баробар аст.

Хулоса, аз рӯи натиҷаҳои таҷрибавӣ ва ҳисоббарориҳои физикаи квантӣ ба дастовардашуда чунин хулоса намудан лозим аст, ки пайдошавии пайвандҳои гидрогении байнимолекулии молекулаи 1,2,3-бензотриазол ва ҳалқунандаи протоноакцепторӣ (ДМФА) акцепторҳои протон боиси ба тарафи басомади паст кӯчидани тасмаи фурӯбурди лаппишҳои озоди гурӯҳи NH-и молекулаҳои ν_{NH} 1,2,3-бензотриазол мегардад. Ҳамчунин васеъшавӣ ва мустаҳкамии банд дар як вақт мушоҳида карда мешавад. Аз рӯи натиҷаҳои гирифташуда ва муқоисаи онҳо бо қорҳои дигар маълум гардид, ки тағйирёбии хосиятҳои спектралӣ Н-комплексҳо аз қувва ва табиати ҳалқунандаи протоноакцепторӣ вобаста мебошад.

АДАБИЁТ

1. Химия гетероциклических соединений. Современные аспекты". Том 2. Под редакцией. Карцева. М.: Издано. МБФНП 2014.
2. Тимошенко Л.В., Сарычева Т.А. Гетероциклические соединения / Л.В. Тимошенко, Т.А. Сарычева Изд. Томский политехнический университет. 2013.
3. Соколов Н. Д. Водородная связь. Успехи физических наук -1955 г. Т. L VII, вып. 2.
4. Пожарский А.Ф. Гетероциклические соединения в биологии и медицине // Соросовский образовательный журнал. – 1996. – №6.
5. Иванский В.И. Химия гетероциклических соединений / В.И. Иванский. – М.: Высшая школа, 1978.
6. Ҳодиев М.Х., Муллоев Н.У., Исломов З.З., Назарова М.Ш., Таҳқиқи таъсири ҳалқунанда ба мавқеъ ва интнесивияти тасма дар спектри инфрасурхи имидазол. Маҷмӯи мақолаҳои конфренсияи якуми байналмилалӣ дар мавзӯи «Дурнамои рушди таҳқиқи химияи пайвастагиҳои координатсионӣ ва истифодаи амали онҳо» бахшида ба гиромидошти хотираи профессор Баситова Саодат Мухаммедовна 80-

- умин мавлуд ва 60- солагии фаолияти илмӣ- педагогии доктори илмҳои химия профессор Азизкулова Онаҷон Азизкулова. С.80-85. ш.Душанбе., 2022.
7. Назарова М.Ш., Муллоев Н.У., Ҳодиев М.Х., Омӯзиши алоқаҳои гидрогении ҳосилаҳои азолҳо бо ҳалқунандаҳои протоноексепторӣ. Мухаққиқи ҷавон. №1.,2022. с-324-327.
 8. Муллоев Н.У., Исломов З.З. Усулҳои оптикии таҳлил» / Н.У. Муллоев, З.З. Исломов. - Душанбе-2015.
 9. Прикладная инфракрасная спектроскопия. – Под ред. Кенделла Д. – М.: Мир, 1970.
 10. Муллоев Н.У., Ҳодиев М.Х. Межмолекулярные взаимодействия в молекулах производный триазола и его растворах по данным Ик-спектроскопии и неэмпирические расчетов / Симпозиума физиков Таджикистана // Физико-техническом институте им. С.У.Умарова НАНТ 25-26 ноября 2021 г.
 11. M.Kh. Khodiev, U.A. Holikulov, N.Issaoui, Omar M. Al-Dossary, Leda G. Bousiakoug, N.L. Lavrik. Estimation of electrostatic and covalent contributions to the enthalpy of H-bond formation in H-complexes of 1,2,3-benzotriazole with proton-acceptor molecules by IR spectroscopy and DFT calculations. *Journal of King Saud University*. V. 35, I.3, 2023, pp.102530.

ТАҲҚИҚИ Н-КОМПЛЕКСҲОИ 1,2,3-БЕНЗОТРИАЗОЛ БО ҲАЛҚУНАНДАҲОИ ПРОТОНОАКСЕПТОРӢ

Дар ин кор омӯзиши пайвандҳои гидрогении байнимолекулии пайвастагиҳои гетеросиклии ҳосилаҳои триазол бо ҳалқунандаи протоноексепторӣ гузаронида шудааст. Ҳамчун моддаи тадқиқшаванда молекулаи 1,2,3-бензотриазол ва ба сифати ҳалқунандаи протоноексепторӣ ДМФА (чорхлориди карбон (CCl₄) ба сифати ҳалқунандаи ғайриқутбӣ) истифода карда шудааст. Спектри инфрасурхи моддаи омӯхташуда дар спектрофотометри инфрасурхи IRAffinity-1 бо табдили Фуре дар ҳудуди басомади аз 3700 то 2000 см⁻¹ сабт карда шуданд. Натиҷаҳои назариявӣ бо усули функционалии зичии электронии B3LYP/6–31G++ бо истифода аз комплекс барномаи Gaussian анҷом дода шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: пайвандҳои гидрогенӣ, спектри инфрасурх, ҳалқунандаҳои протоноексепторӣ, 1,2,3-бензотриазол, ДМФА, қобилияти электроманфигӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ Н-КОМПЛЕКСОВ 1,2,3-БЕНЗОТРИАЗОЛА С ПРОТОНОАКСЕПТОРНЫМИ РАСТВОРИТЕЛЯМИ

В данной работе проведено исследование Н-комплексов гетероциклических соединений производных триазола с протоноексепторными растворителями. В качестве протоноексепторных растворителей использовали четыреххлористый углерод (CCl₄) в качестве неполярного растворителя. Инфракрасные спектры исследуемого вещества снимали на инфракрасном спектрофотометре IRAffinity-1 с преобразованием-Фурье в диапазоне частот от 3700 до 2000 см⁻¹. Квантово-химические расчеты выполнены методом функционала электронной плотности B3LYP/6–31G++ с использованием комплексной программы Gaussian.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: водородные связи, инфракрасный спектр, протоноексепторные растворители, 1,2,3-бензотриазол, ДМФА, способность электроотрицательность.

STUDY OF H-COMPLEXES OF 1,2,3-BENZOTRIAZOLE WITH PROTON-ACCEPTOR SOLVENTS

In this work, we studied the H-complexes of heterocyclic compounds of triazole derivatives with proton-acceptor solvents. The 1,2,3-benzotriazole molecule was used as a research substance. DMF was used as a proton-acceptor solvent carbon tetrachloride (CCl₄) as a non-polar solvent. Infrared spectra of the test substance were recorded on an IRAffinity-1 infrared spectrophotometer with Fourier transform in the frequency range from 3700 to 2000 cm⁻¹. Quantum chemical calculations were performed using the electron density functional method B3LYP/6–31G++ using the complex Gaussian program.

KEYWORDS: hydrogen bonds, infrared spectrum, proton-acceptor solvents, 1,2,3-benzotriazole, DMF, electronegativity ability.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ҳодиев Мансур Ҳомидхоҷевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи оптика ва спектроскопияи факултети физика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **937-24-09-90**. E-mail: **masrur_hodiev@mail.ru**

Мирзомуродова Сулҳия – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети физика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 884445142.

Исломов Зафар Зулфонович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи оптика ва спектроскопияи факултети физика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: *Ходиев Мансур Хомидхоҷевич* – Таджикский национальный университет, доцент кафедры оптики и спектроскопии факультета физики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: **937-24-09-90**. E-mail: **masrur_hodiev@mail.ru**

Мирзомуродова Сулҳия – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета физики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **884445142**.

Исломов Зафар Зулфонович – Таджикский национальный университет, доцент кафедры оптики и спектроскопии факультета физики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17.

Information about the authors: *Hodiev Mansur Homidhojevich* – Tajik National University, Associate Professor of the Department of Optics and Spectroscopy, Faculty of Physics. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: **937-24-09-90**. E-mail: **masrur_hodiev@mail.ru**

Mirzomurodova Sulhiya – Tajik National University, second-year master’s student of the Faculty of Physics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. Phone: **884445142**.

Islamov Zafar Zulfonovich – Tajik National University, Associate Professor of the Department of Optics and Spectroscopy, Faculty of Physics. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17.

УДК 534.232

ОСОБЕННОСТИ ЛАЗЕРНОГО ВОЗБУЖДЕНИЯ ЗВУКОВЫХ ВОЛН В ЖИДКОСТЯХ С ДВУМЯ ВРЕМЕНАМИ ТЕРМИЧЕСКОЙ РЕЛАКСАЦИИ

Салихов Т.Х., Мавлон С.

Таджикский национальный университет

Различным аспектам лазерной генерации звуковых волн в жидкостях посвящено достаточное количество работ (см., например, [1, с.160; 2, с.380; 3, с.83; 4, с.121; 5, с.476]. В работах [6, с.111; 7, с.302] была предложена теория генерации оптоакустического (ОА) сигнала в жидкостях с учетом фактора затухания и релаксации термического происхождения. Однако в упомянутых работах рассматривался случай, когда исследуемая жидкость характеризуется лишь одним временем релаксации. Между тем известно [8, с.26; 9, с.914], что многие жидкости имеют две области релаксации и, причем, обе являются термическими. В этой связи возникает необходимость обобщения результатов [7, с.302] с учетом двух времен релаксации в жидкости, что и является целью настоящей работы.

Исходим из следующей системы уравнений гидродинамики:

$$\frac{\partial \rho}{\partial t} + \rho_0 \operatorname{div} \vec{w} = 0 \quad (1)$$

$$\rho_0 \frac{\partial \vec{v}}{\partial t} + \nabla p = \frac{4}{3} (\eta_s + \eta_v) \nabla \operatorname{div} \vec{w} + \int_0^t \eta'_v(t-t') \nabla (\operatorname{div} \vec{w}(t')) dt \quad (2)$$

$$\rho_0 T_0 \frac{\partial s}{\partial t} = \kappa \Delta T + f(\vec{r}, t) \quad (3)$$

где η_s, η_v - коэффициенты сдвиговой и объемной вязкостей соответственно, κ - коэффициент теплопроводности, $f(\vec{r}, t)$ - тепловой источник, обеспечивающий трансформацию световой энергии в тепловую.

Для рассматриваемого случая подынтегральную функцию $\eta'_v(t-t')$ в уравнении (2) можно представить в виде

$$\eta'_v(t-t') = \rho \left\{ (c_\infty^2 - c_0^2) \exp\left(-\frac{t-t'}{\tau_1}\right) + (c_\infty^2 - c_\infty^2) \exp\left(-\frac{t-t'}{\tau_2}\right) \right\},$$

где c_∞, c_0 - скорости звука при предельно высоких и низких частотах, соответственно, c_∞ - скорость гиперзвука, соответствующая первой релаксационной области, $\tau_{1,2}$ - времена термической релаксации.

Из (1)-(3), исключив $\rho'(r, t)$, $T'(r, t)$, $\vec{v}(r, t)$, а затем, пренебрегая малыми вкладами, для акустической части возмущения давления $p(r, t)$ [1, с.381] получим волновое уравнение

$$\frac{1}{c_0^2} \frac{\partial^2 p}{\partial t^2} - \Delta p - 2\Gamma \Delta \frac{\partial p}{\partial t} - \frac{1}{\rho c_0^2} \int_0^t \eta(t-t') \Delta \frac{\partial p(t')}{\partial t'} dt' = \frac{\alpha_T}{C_p} \frac{\partial f}{\partial t}, \dots (4)$$

где

$$\Gamma = \frac{1}{2c^2} \left[\frac{1}{\rho} \left(\frac{4}{3} \eta_s + \eta_v \right) + \chi \left(\frac{C_p}{C_v} - 1 \right) \right].$$

В дальнейшем будем рассматривать слабопоглощающие системы, для которых $\beta l \ll 1$, где β - коэффициент поглощения, l - толщина жидкого слоя. Тогда

$$f(r, t) = \frac{2\beta I_0}{\pi w^2} \cdot \exp\left(-\frac{2r^2}{w^2}\right) \cdot \varphi(t), \dots (5)$$

где I_0 - мощность и w - радиус перетяжки луча, соответственно, $\varphi(t)$ - функция, описывающая временное изменение интенсивности лазерного луча. Рассматривая произвольную форму лазерного излучения в уравнении (4), переходим к Фурье спектру искомых величин

$$P'(t, r) = \int_{-\infty}^{\infty} \tilde{P}(\omega, r) \exp(i\omega t) d\omega, \dots (6)$$

$$\varphi(t) = \int_{-\infty}^{\infty} \varphi(\omega) \exp(i\omega t) d\omega. \dots (7)$$

Затем, используя преобразование Ханкеля

$$P'(\omega, s) = \int_0^{\infty} \tilde{P}(\omega, s) J_0(rs) r dr, \dots (8)$$

введя обозначения

$$Z = \sqrt{A^2 + B^2}, \varphi_0(\omega) = \arctg \frac{B}{A}, A(\omega) = 1 + \sum_{i=1}^2 D_i \frac{\omega^2 \tau_i^2}{1 + \omega^2 \tau_i^2}, B(\omega) = 2\omega\Gamma + \sum_{i=1}^2 D_i \frac{\omega \tau_i}{1 + \omega^2 \tau_i^2},$$

$$D_1 = \frac{c_\Gamma^2 - c_0^2}{c_0^2}, D_2 = \frac{c_\infty^2 - c_\Gamma^2}{c_0^2} \quad A(\omega) = 1 + \frac{D\omega^2 \tau^2}{1 + \omega^2 \tau^2}, U = (\omega_\beta^2 + \frac{\omega^2 A}{Z^2(\omega)}) c_0^{-2}, V = \frac{\omega^2 B}{c_0^2 Z^2(\omega)},$$

из (4) получим следующее выражение:

$$\tilde{P}(\omega, s) = \frac{\beta \alpha_T I_0 i \omega \varphi(\omega) \exp(-i\varphi_0(\omega))}{Z(\omega)} \cdot \frac{f(s)}{s^2 - q^2 \exp(-i\varphi_0)}, \dots (9)$$

где $f(s) = \frac{1}{2\pi} \exp\left(-\frac{w^2 s^2}{8}\right)$, $q^2 = \frac{\omega^2}{c_0^2}$, $J_0(rs)$ - функция Бесселя.

В (9), совершая обратные преобразования Ханкеля и Фурье

$$P(t, r) = \frac{i\alpha_T \beta I_0}{C_P} \int_{-\infty}^{\infty} \frac{\omega \varphi(\omega)}{Z(\omega)} \left\{ \int_0^{\infty} \frac{J_0(rs) f_1(s) s ds}{s^2 - q_1^2 \exp(-i\varphi_0)} \right\} \exp(i(\omega t - \varphi_0(\omega))) d\omega, \dots\dots\dots(10)$$

получим выражение

$$P'(t, r) = -\frac{\alpha_T \beta I_0}{4C_P} \int_{-\infty}^{\infty} \frac{H_{(0)}^{(1)}(rq_1 \exp(-\frac{i\varphi_0}{2})) \omega \varphi(\omega)}{Z(\omega) \exp(i\varphi_0(\omega)) \exp\left[\frac{w^2 q_1^2}{8} \exp(i\varphi_0)\right]}, \dots\dots\dots(11)$$

которое является общим для рассматриваемого случая. Заметим, что внутренний интеграл в (10) вычислялся с использованием теории вычетов. Знак минус означает, что фаза возбуждаемого акустического сигнала противоположна фазе падающего луча.

Для определения формы генерируемого ОА-сигнала согласно выражению (11) необходимо задавать конкретный вид функции $\varphi(t)$. При гауссовой форме лазерного луча с шириной τ_L [2, с. 45]

$$\varphi(t) = \frac{1}{\sqrt{\pi}} \exp(-t^2 / \tau_L^2) \dots\dots\dots (12)$$

Вычисление интеграла (7) приводит к выражению

$$\varphi(\omega) = \frac{\tau_L}{2\pi} \exp\left(-\frac{\omega^2 \tau_L^2}{4}\right) \dots\dots\dots(13)$$

Используя выражение (13) мы выполнили численный расчет частотной зависимости фазы возбуждаемого ОА – сигнала. Для выполнения численных расчетов мы выбрали уксусную кислоту, поскольку для неё оказались известными все необходимые нам параметры. Согласно измерений Хабибуллаева с учениками [8, с.26; 9, с.914], искомые параметры этой системы при $t = 20^0 C$ имеют значения $c_0 = 1152 м/с, c_T = 1179 м/с, c_{\infty} = 1207 м/с, \tau_1 = 2.9 \cdot 10^{-7} с, \tau_2 = 0.8 \cdot 10^{-10} с, B_0 = 21 \cdot 10^{-17} см^2 / с$, а вычисленные по этим значениям величины $D_1 = 0.048, D_2 = 0.0503$. В этом случае параметр $\Gamma \approx 6,1 \cdot 10^{-13} с$, также как для бензола, является значительно меньше τ_1 и τ_2 и при дальнейших расчетах опускается.

Согласно [10, с.375], уксусная кислота в ближней части ИК-спектра обладает пятью полосами поглощения с коэффициентами поглощения $\beta \approx 10^3 \div 10^6 см^{-1}$, а это приводит к тому, что $\omega_{\beta} \approx 10^4 \div 10^{11} с^{-1}$. Это позволяет нам провести расчет фазы генерируемого ОА-сигнала в широком диапазоне частот. Учитывая, что в данном случае характерные частоты $\omega_{\tau_1} = 3,4 \cdot 10^6 с^{-1}$ и $\omega_{\tau_2} = 1,25 \cdot 10^{10} с^{-1}$, то целесообразно выполнить расчет, прежде всего в предельных случаях, когда $\omega_{\beta} \ll \omega_{\tau_1}$ и $\omega_{\beta} \gg \omega_{\tau_2}$. Результаты такого расчета показаны на рис. 1. Нетрудно заметить, что кривая 2 представляет собой «зеркальное отражение» кривой 1. Это связано с тем, что: 1) при $\omega_{\beta} \ll \omega_{\tau_i}$ составляющая фазы $\Psi_{\beta}(\omega_{\tau_1}, \omega_{\tau_2}) \approx \Psi_{\tau}(\omega_{\tau_1}, \omega_{\tau_2})$; 2) при $\omega_{\beta} \gg \omega_{\tau_i}$ справедлив предел $\Psi_{\beta}(\omega_{\tau_1}, \omega_{\tau_2}) \rightarrow 0$ и тогда $\Psi_r(\omega) = -0,5\Psi_{\tau}(\omega)$. Представленные на рис. 2 частотные зависимости фазы ОА-сигнала в широком диапазоне изменения ω_{β}

указывают на то, что формирование этой фазы происходит в конкуренции между $\Psi_\tau(\omega)$ и Ψ_β . Заметим, что величина $V(\omega)$ в данном

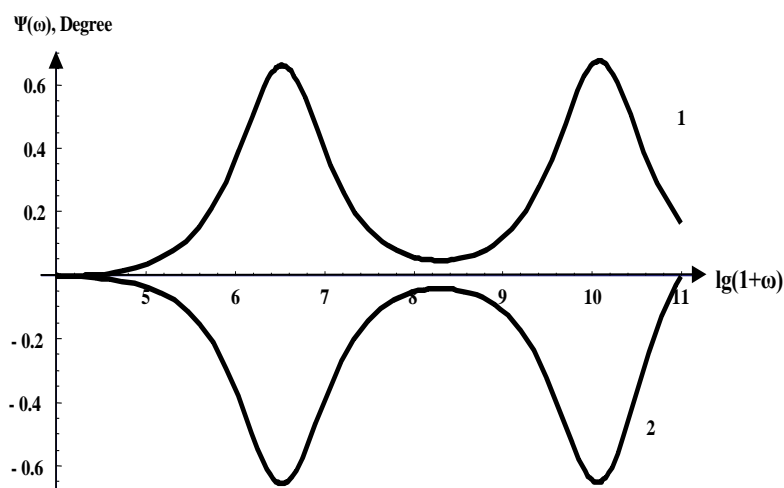

Рис. 1. Частотная зависимость фазы ОА сигнала для системы с двумя времена релаксации (уксусная кислота), при $\omega_\beta = 3,3 \cdot 10^4 \text{ c}^{-1}$ (кривая 1) и $\omega_\beta = 10^{11} \text{ c}^{-1}$ (кривая 2).

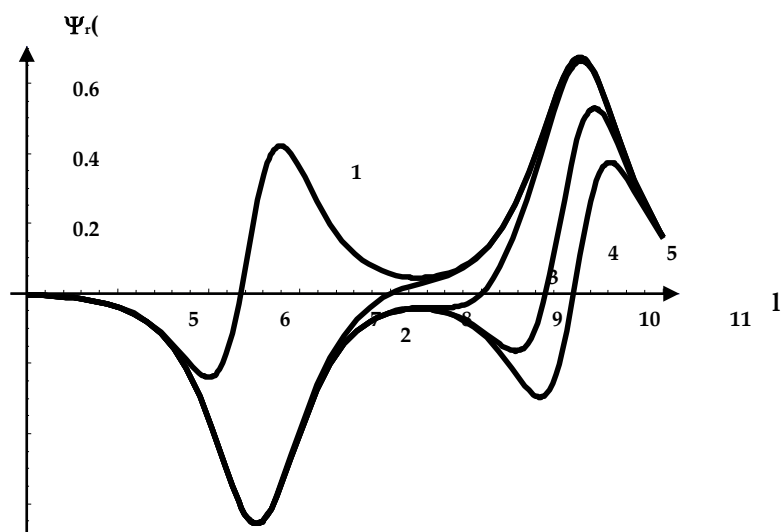

Рис. 2. Частотная зависимость фазы ОА сигнала в уксусной кислоте при промежуточных значениях $\omega_\beta = 2,25 \cdot 10^6 \text{ c}^{-1}$ (1); $\omega_\beta = 10^8 \text{ c}^{-1}$ (2); $\omega_\beta = 10^9 \text{ c}^{-1}$ (3); $\omega_\beta = 5 \cdot 10^9 \text{ c}^{-1}$ (4), $\omega_\beta = 10^{10} \text{ c}^{-1}$ (5).

Случае, также как и величина $A(\omega)$ и $B(\omega)$, состоит из двух слагаемых, соответствующих первой и второй релаксионным областям. В связи с этим с ростом ω_β и ее приближением к τ_1^{-1} , постепенно происходит провал «первого контура» в частотной зависимости $\Psi_r(\omega)$ (кривая 1). В диапазоне $1 \ll \omega_\beta \tau_1 \ll \omega_\beta \tau_2$ этот провал достигает своего максимально возможного значения (кривая 2), однако «второй контур» еще сохраняет свою форму.

При приближении произведения $\omega\beta\tau_2$ к значению ~ 1 начинается провал второго контура и в результате формируется асимметричная форма контуров (кривые 1-5) зависимости $\Psi_r(\omega)$ от ω .

Таким образом, результаты настоящей работы показывают, что измерения зависимости фазы ОА-сигнала от частоты позволяют однозначно определять значения всех времен термической релаксации в жидкостях, включая их зависимость от термодинамических параметров исследуемой среды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Tam A.C. Applications of photoacoustic sensing techniques // Rev. Mod. Phys. —1986. —V. 58. —№ 2. —P. 381-43.
2. Лямшев Л.М. Лазерное термооптическое возбуждение звука / Л.М. Лямшев. - М.: Наука, 1989, 240 с.
3. Егерев С.В., Лямшев Л.М., Пученков О.В. Лазерная динамическая оптоакустическая диагностика конденсированных сред. // УФН. —1990. —Т.160. —№ 9. —С.111-154.
4. Гусев В.Э., Карабутов А.А. Лазерная оптоакустика / В.Э. Гусев, А.А. Карабутов. - М.: Наука, 1991.
5. Золуля П.В., Золуля О.М. Измерение моментов спектра времен релаксации жидкостей методом импульсной акустической спектроскопии. // Акустический журнал., 2004, т. 50, №4.
6. Одилов З.Х., Салихов Т.Х. Влияние кинетических коэффициентов на параметры оптоакустических сигналов в жидкостях // ДАН РТ- 2002- №9.
7. Салихов Т.Х., Холов К.К. Генерация звука в жидкостях с термической релаксацией лазерным излучением. // Муъакики лавон (Молодой исследователь), 2022, № 2, с.302-305.
8. Давидович Л.А., Иванов А.А., Махкамов С., Пулатова Л., Хабибуллаев П.К., Халиулин М.Г., Шарипов Ш. О механизме колебательной релаксации в жидкостях. // Акустический журнал, 1973, т.19, вып.1.
9. Иванов А.А., Махкамов С., Хабибуллаев П.К., Халиулин М.Г., Шарипов Ш. Акустические свойства растворов уксусная кислота–пиридина // Акустический журнал, 1973, т.19, вып.6.
10. Гордон А., Форд Р. / А. Гордон, Р. Форд. - Спутник химика. М.: Мир, 1976.

ХУСУСИЯТҲОИ АНГЕЗИШИ ЛАЗЕРИИ САДО ДАР МОЕЪҲОИ ДОРОИ ДУ РЕЛАКСАТСИЯИ ТЕРМИКӢ

Дар ин мақола хусусиятҳои ангиши лазерии садо дар моеъҳои дорои ду вақти релаксатсияи термикӣ ба таври назариявӣ таҳқиқ карда шудааст. Модели математикии масъала пешниҳод карда шудааст, ки дар он ҳаспакии ҳаҷмӣ аз вақт вобаста бо ду вақти релаксатсия ба муодилаҳои гидродинамикӣ дохил карда мешавад. Дар ҳолате, ки тақсимои радиалии импульси шуои лазерӣ ва шакли муваққатии он гауссӣ бошад, ифодаи зарурӣ барои ошуби акустикии фишор дар системаи ёфта шудааст. Барои ҳалли масъалаи таҳияшуда табдилҳои интегралӣ Ханкел аз рӯи радиус ва Фуре аз рӯи вақт истифода карда шуд.

КАЛИДВОЖАҲО: оптоакустика, релаксатсия, моеъ, импульси лазерӣ, вақти релаксатсия, муодилаҳои гидродинамика, ҳаспакии ҳаҷмӣ.

ОСОБЕННОСТИ ЛАЗЕРНОГО ВОЗБУЖДЕНИЯ ЗВУКОВЫХ ВОЛН В ЖИДКОСТЯХ С ДВУМЯ ВРЕМЕНАМИ ТЕРМИЧЕСКОЙ РЕЛАКСАЦИИ

В работе теоретически исследованы особенности лазерной генерации звука в жидкостях с двумя временами термической релаксацией. Сформулирована математическая модель задачи, которая состоит в том, что в уравнениях гидродинамики включен временно-зависящий объемный вязкости с двумя временами релаксации. Для случая, когда радиальное распределение импульса лазерного луча и ее временная форма является гауссовым, получено искомое выражение для возмущения давления в релаксирующей системе. Для решения сформулированной задачи использованы интегральные преобразования Ханкеля по радиусу и Фурье по времени.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: оптоакустика, релаксация, жидкость, лазерный импульс, время релаксации, уравнение гидродинамики, объемная вязкость.

FEATURES OF LASER EXCITATION OF SOUND WAVES IN LIQUIDS WITH TWO THERMAL RELAXATION TIMES

In this article the characteristics of laser sound excitation in liquids with two thermal relaxation times are theoretically investigated. A mathematical model of the problem is formulated, which consists in the fact that the time-dependent volumetric viscosity with one relaxation time is included in the hydrodynamic equations. For the case when the radial distribution of the laser beam momentum and its temporal shape is Gaussian, the desired expression for the pressure perturbation in the relaxing system is obtained. To solve the formulated problem, the Hankel transform in radius and Fourier transform in time are used.

KEYWORDS: optoacoustics, relaxation, liquid, laser pulse, relaxation time, equation of hydrodynamics, bulk viscosity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Салихов Тагаймурод Ҳайтович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои физика ва математика, профессор. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992)919-24-83-11**. E-mail: **tsalikhov@mail.ru**
Сабринаи Мавлон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети физика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992)985-37-94-94**.

Сведения об авторах: *Салихов Тагаймурод Хаитович* – Таджикский национальный университет, доктор физико-математических наук, профессор. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Рудаки, 17. Телефон: **(+992)919-24-83-11**. E-mail: **tsalikhov@mail.ru**
Сабринаи Мавлон – Таджикский национальный университет, магистр факультета физики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Рудаки, 17. Телефон: **(+992)985-37-94-94**.

Information about the authors: *Salikhov Tagaymurod Khaitovich* – Tajik National University, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17, Phone: **(+992)919-24-83-11**. E-mail: **tsalikhov@mail.ru**
Sabrinai Mavlon – Tajik National University, master`s student of Faculty of Physics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992)985-37-94-94**.

ФАРМАТСИЯ – ФАРМАЦИЯ

УДК: 615.01.038

ИССЛЕДОВАНИЕ БИОЛОГИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ФИТОПРЕПАРАТОВ, НА ОСНОВЕ ЭКСТРАКТОВ ЛИСТЬЕВ ШАЛФЕЯ МУСКАТНОГО И ТРАВЫ ЗВЕРБОЯ ШЕРОХОВАТОГО ПРОИЗРАСТАЮЩИЕ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Муродова Т.Т.

Таджикский национальный университет

Несмотря на то, что в последние годы увеличилось количество зарегистрированных новых лекарственных препаратов, поиск и разработка отечественных лекарственных средств остается актуальной. Анализ ситуации на современном фармацевтическом рынке Республики Таджикистан показывает, что преобладают дорогостоящие импортные препараты, а потенциал лекарственных и эндемичных растений, широко распространенных на территории республики, используется не полностью. Препараты растительного происхождения имеют множество преимуществ, благодаря отсутствию побочных эффектов и низкой токсичности для организма, а также возможности оказывать комбинированное действие (антибактериальное, противовоспалительное, спазмолитическое, обезболивающее и т.д.). Фитопрепараты, в свою очередь, используют для лечения многих заболеваний, в том числе гормональных и метаболических (обменных) изменений, обусловленным сахарным диабетом.

Таким образом, разработка эффективных комплексов на основе биологически активных веществ из лекарственного растительного сырья, обладающих ранозаживляющими и антимикробными свойствами, для профилактики и лечения трофических поражений кожи, характерных для диабетических осложнений, является актуальной задачей современной медицины и фармации.

Цель исследования. Изучить влияние фитопрепаратов на микробиологическую картину в динамике развития кожной раны при экспериментальном сахарном диабете у крыс.

Материалы и методы. Объектами исследований являлись жидкий экстракт шалфея мускатного (*Salvia sclarea* L., семейство: Яснотковые) и жидкий экстракт зверобоя шероховатого (*Hypericum scarbrum* L., семейство: Зверобойные).

При изучении острой токсичности исследуемых экстрактов использовались белые аутбредные самки мышей массой 20-24 г.

В исследовании по изучению ранозаживляющей активности экстрактов использовались белые аутбредные крысы массой 270 - 325 г.

Работу с животными проводили с соблюдением принципов биоэтики, методических подходов к контролю качества эксперимента. (132,133). В качестве растворителя использовали 5% диметилсульфоксид (ДМСО), также данный растворитель вводили контрольным животным. Исследуемое вещество вводили однократно *per os* с помощью зонда в объеме 0,5 мл.

В качестве препарата сравнения использовали: Левомеколь - мазь для наружного применения белого или белого с желтоватым оттенком цвета. Комбинированный препарат для местного применения, оказывает противовоспалительное и противомикробное действие, активен в отношении грамположительных и грамотрицательных микроорганизмов (стафилококков, синегнойной и кишечной палочек). Легко проникает вглубь тканей без повреждения биологических мембран, стимулирует процессы регенерации. В присутствии гноя и некротических масс антибактериальное действие сохраняется (Нижфарм, Россия).

Класс токсичности определяли в соответствии с международной системой классификации токсичности веществ по системе классификации и маркировки *химических веществ* и смесей. Результаты исследований. Стартовая доза фитопрепарата на основе экстракта из листьев шалфея мускатного и экстракта травы зверобоя шероховатого составляла 2000,0 мг/кг. Наблюдения за животными осуществлялось в течение 15 суток. В первый день, каждые 2 часа, в последующие сутки каждые 12 часов. После внутрижелудочного введения экстрактов в дозе 2000,0 мг/кг гибель животных не наблюдалась в течение срока наблюдения, поэтому исследование было прекращено при максимальной дозе в 2000,0 мг/кг.

Токсические симптомы в первые часы эксперимента проявлялись в виде стадности животных и быстро нарастающей реакции на внешние раздражители (шум), изменения массы тела животных в ходе эксперимента представлена в таблице 1.

Таблица 1. Изменение массы тела мышей после однократного внутрижелудочного введения экстрактов в дозе 2000,0 мг/кг ($M \pm m$)

Исследуемый экстракт	Средняя масса животных, г.		
	1 сутки	8 сутки	15 сутки
Экстракт из листьев шалфея мускатного	21,3±1,5	22,3 ± 0,8	23,6± 1,2
Экстракт из травы зверобоя шероховатого	22,2±0,8	22,9±0,28	24,5±1,6

Как видно из таблицы 1 исследование динамики массы тела мышей, получавших исследуемые экстракты, не выявило снижения массы тела, что также свидетельствует об отсутствии токсических проявлений, исследуемых веществ при однократном внутрижелудочном введении.

По истечению 15 суток животные выводились из эксперимента в CO₂ камере. Макроскопия внутренних органов опытных животных не выявила каких-либо отклонений. Положение внутренних органов было типичным, без спаек и резкого увеличения или уменьшения размеров. Ткань легких была проницаемой, розовой, на срезах не наблюдалось отека, кровоизлияния или некроза. Мышцы сердца темно-красного цвета, однородные, без повреждений. Кровоизлияний не обнаружено. Печень темно-красная, с гладкой оболочкой, однородная, нормальной упругости. Кровоизлияний или отложений жиров в паренхиме печени не выявлено. Селезенка темно-вишневого цвета, на разрезе четко различимы красная и белая пульпа, изъязвления и признаки кровоизлияния отсутствуют. Капсула почек снималась тяжело. Стенки кишечника и мочевого пузыря не были повреждены.

Таким образом, исследована острая токсичность экстрактов из листьев шалфея мускатного и травы зверобоя шероховатого сделаны следующие выводы: при однократном внутрижелудочном введении исследуемых веществ, значение их LD₅₀ находится в пределах 2000,0 – 5000,0 мг/кг. Данные фитопрепараты (экстракты) можно отнести к V классу токсичности (т.е. малотоксичных веществ).

Для изучения ранозаживляющей активности крысам вводили стрептозотоцин для моделирования экспериментального сахарного диабета.

Экспериментальные животные были разделены на четыре группы по шесть животных в каждой: первая группа контрольная – животные, получившие 5% раствора Димексида; вторая группа получила референтное вещество – мазь «Левомиколь»; третья группа животных получила фитопрепарат на основе экстракта из листьев шалфея мускатного; четвертая группа животных, получавшие фитопрепарат на основе экстракта из травы зверобоя шероховатого.

При введении стрептозотоцина удалось достигнуть выраженного нарушения метаболизма глюкозы, что подтверждалось развитием гипергликемии и снижение массы тела животных. Гипергликемия сохранялась до конца эксперимента. (Таблица 2).

Таблица 2. Уровень глюкозы в крови крыс в исследуемых группах

Группа животных	Уровень глюкозы в крови до введения стрептозотоцина, ммоль/л	Уровень глюкозы в крови животных после введения стрептозотоцина, ммоль/л	
		7 сутки	20 сутки
Контрольная группа	7,42±0,29	27,1±0,2*	23,8±0,25*
Мазь «Левомеколь»	7,10±0,12	30,5±0,6*	27,6±0,9*
Фитопрепарат на основе экстракта из листьев шалфея мускатного	7,42±0,05	31,9±0,5*	29,0±1,5*
Фитопрепарат на основе экстракта из травы зверобоя шероховатого	7,0±0,09	29,7±1,5*	25,0±1,3*

Примечание -* – $p \leq 0,05$ по отношению весу до ведения стрептозотоцина

Помимо повышения уровня глюкозы в крови и потери веса, отмечаются и другие симптомы диабета, такие как вялость, заметное увеличение потребления жидкости и полиурия.

Такие показатели, как уровень глюкозы в крови и масса тела, были одинаковыми в каждой группе. Это позволяет предположить, что данная модель диабета является воспроизводимой.

Следовательно, путем введения стрептозотоцина удалось смоделировать выраженные нарушения углеводного обмена и развить сахарный диабет у экспериментальных животных.

На 9 сутки после воспроизведения модели сахарного диабета в асептических условиях и при анестезии (рометар в дозе 10,0 мг/кг веса животного и кетонала в дозе 25,0 мг/кг веса животного) было произведено удаление волосяного покрова и обработка кожи настойкой йода с последующим моделированием раны путем иссечения кожного лоскута 1x1 см в области холки (рисунок 1), с дальнейшим внесением в раневой дефект *Staphylococcus aureus*, содержащего в 1 мл 2×10^7 микробных тел.

А Б В

Рисунок 1. Процесс моделирования раны путем иссечения кожного лоскута: А- место после удаления волосяного покрова; Б- место иссечения кожного лоскута; В- гнойный очаг раны (*S. aureus*)

Наличие местного гнойного процесса оценивали на 4 сутки от начала нанесения раны (рисунок 1- В), в работе использовался клинический штамм *S. aureus*, выделенный с раневой поверхности больного диабетической стопой.

Таким образом, была получена экспериментальная модель гнойно-воспалительного очага на экспериментальных крысах.

Исследуемые фитопрепараты (экстракты) наносились в виде аппликаций, в объеме 250 мкл на раневую поверхность в течение 9 дней.

Микробиологическую картину раневого процесса оценивали на 4, 7, 9 и 12 сутки от начала нанесения раны. Для подтверждения раневой инфекции проводили посев из раны на селективные среды с последующей идентификацией.

На четвертые сутки от начала лечения (седьмые сутки от начала нанесения раны) экстракты высев штамма *S. aureus* с раневой поверхности составил 1 КОЕ/мазок для экстракта из листьев шалфея мускатного, что в 5 раз меньше данных по сравнению с контрольной группой, и 2 КОЕ/мазок для экстракта из травы зверобоя шероховатого, что в 2,5 раза меньше данных в сравнении с контрольной группой. На девятые сутки от начала нанесения раны высев данного штамма наблюдался только контрольной группе животных получивших в виде аппликаций 5% раствора Димексида. Эти данные подтверждают антимикробные свойства данных экстрактов.

Измерения раны проводились ежедневно в течение всего периода лечения до конца эксперимента. На 4-й день после инфицирования *S. aureus* размер раны увеличился более чем на 120% от первоначального размера. После дезинфекции раневой поверхности размер раны уменьшился во всех исследуемых группах. Однако полученные результаты свидетельствуют о значительном уменьшении площади раны на 9-й день, особенно в группах, получивших экстракт листьев шалфея мускатного и экстракт травы зверобоя шероховатого. Уже на 12-й день в этих группах животных наблюдалось полное закрытие раневого дефекта. На месте раны образовались рубцы, в то время как в контрольной группе рана начала уменьшаться только к 12 сутками. (рисунок 3). Полученные результаты представлены в таблице 4.

А Б В Г

Рисунок 3. На 12 день от нанесения раны: А- контрольная группа; Б- мазь «Левомиколь»; В- экстракт из листьев шалфея мускатного; Г- экстракт из травы зверобоя шероховатого.

Таблица 3. Динамика изменения площади ран в исследуемых группах в период от начала нанесения и заражения раны

Группа животных	Размер раны (% от первоначального размера)				
	1 сутки	4 сутки	7 сутки	9 сутки	12 сутки
Контрольная группа (5 % раствор Димексида)	100	121±1,1	69±0,6	26±1,2	10±1,8
Референтное вещество мазь «Левомиколь»,	100	123±0,6	74±1,9	30±2,1	21±1,5
Фитопрепарат на основе экстракта листьев шалфея мускатного	100	120±1,9	42±1,5	4±2,2	0
Фитопрепарат на основе экстракта травы зверобоя шероховатого	100	121±2,7	51±2,3	9±1,6	0

Таким образом фитопрепараты, разработанные на основе экстрактов листьев шалфея мускатного и травы зверобоя шероховатого показали высокую ранозаживляющую активность и в условиях стрептозотоцин-индуцированного экспериментального сахарного диабета сократили

сроки заживления раны по сравнению с контрольной группой в 1,5 раза.

Выводы. По результатам исследования острой токсичности экстрактов, полученных из листьев шалфея мускатного и травы зверобоя шероховатого, при однократном внутрижелудочном введении исследуемых веществ значение их LD₅₀ находится в пределах 2000,0 – 5000,0 мг/кг. Данные фитопрепараты (экстракты) относятся к V классу токсичности. Фитопрепараты, разработанные на основе экстрактов листьев шалфея мускатного и травы зверобоя шероховатого показали высокую ранозаживляющую активность и в условиях стрептозотоцин-индуцированного экспериментального сахарного диабета сократили сроки заживления раны по сравнению с контрольной группой в 1,5 раза.

ЛИТЕРАТУРА

1. Возможности современных мазей в лечении гнойных ран, пролежней, трофических язв [Текст] /Л.А. Блатун, // Фармацевтической вестник. – 2002. - № 3.
2. Дзюба, В.Ф., Николаевский, В.А., Щербаков, В.М., Коренская, И.М. Лекарственные растения в фитотерапии [Текст] / Практическое пособие / В.Ф. Дзюба, В.А. Николаевский, В.М. Щербаков, И.М. Коренская. - Воронеж: ВГУ, 2004.
3. Руководство по проведению доклинических исследований лекарственных средств Ч. 1. [Текст] / под ред. Миронова А.Н. – М.: Гриф и К, 2012.
4. Руководство по лабораторным животным и альтернативным моделям в биомедицинских исследованиях: учеб. пособие для системы медицинского и фармацевтического послевузовского образования [Текст] / под ред. Каркищенко Н.Н., Грачева С.В. – М.: Профиль, 2010.
5. Европейская Конвенция о защите позвоночных животных, используемых для экспериментов или в иных научных целях Страсбург, 18 марта 1986 г. [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <http://ecologysite.ru/norms/item/569> (дата обращения: 14.10.2023 г.)
6. Головкин Б., Руденская Р., Трофимова И., Шретер А. Биологические активные вещества растительного происхождения: в 3 т. / Б Головкин, Р. Руденская, И. Трофимова, А. Шретер. – М.: Наука, - 2001- 2002.
7. Кустова Т.С., Карпенюк Т.А., Гончарова А.В., Соломко В.П., Искакбаева Ж.А. Идентификация микроорганизмов раневой поверхности больных с гнойно-некротическими формами диабетической стопы для разработки корректирующих фитопрепаратов [Текст] // Вестник КазНУ, Серия биологическая -2014, №1/1(60).
8. Рахимова, М. Х. Изучение хронической токсичности нового антидиабетического сбора [Текст] // II международной научно-практической конференции на тему «Современные проблемы химии, применение и их перспективы», посвященная 60-летию кафедры органической химии и памяти д.х.н., профессора Холикова Ширинбека Халиковича (14-15 мая 2021г.) С. 356 – 358.
9. Рахимова, М. Х. Лекарственные растения флоры Таджикистана, применяемые в терапии сахарного диабета [Текст] / С.М. Мусозода, О.С. Шпичак. //Наука и инновация ISSN2312-3648 №3 2019.
10. Рахимова, М. Х. Исследование биологической безвредности нового антидиабетического сбора [Текст] // Наука и инновация ISSN2312-3648 2021. № 1.

ОМУЗИШИ ФАРМАКОЛОГИИ ФИТОПРЕПАРАТҶО ДАР АСОСИ ЭКСТРАКТҶОИ БАРГҶОИ МАРМАРАКИ МУСКАТӢ ВА РАСТАНИИ ЧОЙКАҶАКИ ШАХШУЛ, КИ ДАР ТОЧИКИСТОН МЕРӢЯНД

Дар ин мақола натиҷаҳои омӯзиши захролудшавии шадиди экстрактҳои, ки аз баргҳои мармараки мускатӣ ва растании чойкаҳаки шахшул, бо як маротиба ба дохили меъда ворид кардани моддаҳои омӯхташуда, ки арзиши LD₅₀-и онҳо дар ҳудуди 2000,0 - 5000,0 мг мебошад, баррасӣ карда шудааст. Ин доруҳои фитопрепаратҳо (экстрактҳо) ба синфи захролудшавӣ V тааллуқ доранд. Мавҷудияти ҷараёнҳои фасоди раванд аз ибтидои захм баҳо дода шуда, дар кор штамии клиникии *S. aureus*, ки аз сатҳи захми пойи бемори диабетикӣ ҷудо шудааст, истифода шудааст. Ҳамин тариқ, дар каламушҳои лабораторӣ модели таҷрибавии осеби фасоди илтиҳобӣ ба даст оварда шудааст. Фитопрепаратҳо, ки дар асоси экстрактҳои баргҳои мармараки мускатӣ ва растании чойкаҳаки шахшул карда шудаанд, фаъолияти баланди шифобахшии захмҳои нишон дод, ки дар шароити диабетии таҷрибавии стрептозототсин нисбат ба гурӯҳи назоратӣ вақти дармони захмҳои 1,5 баробар кам карданд.

КАЛИДВОҶАҶО: фитопрепаратҳо, экстрактҳо, барги мармараки мускатӣ ва растании чойкаҳаки шахшул, диабетии таҷрибавӣ, стрептозототсин, захмҳои, каламушҳо.

ФАРМАКОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ФИТОПРЕПАРАТОВ, НА ОСНОВЕ ЭКСТРАКТОВ ЛИСТЬЕВ ШАЛФЕЯ МУСКАТНОГО И ТРАВЫ ЗВЕРБОЯ ШЕРОХОВАТОГО, ПРОИЗРАСТАЮЩИХ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В данной статье рассматриваются результаты исследования острой токсичности экстрактов, полученных из листьев шалфея мускатного и травы зверобоя шероховатого, при однократном внутрижелудочном введении исследуемых веществ значение их LD₅₀ находится в пределах 2000,0 – 5000,0 мг/кг. Данные фитопрепараты

(экстракты) относится к V классу токсичности. Наличие местного гнойного процесса оценивали от начала нанесения раны, в работе использовался клинический штамм *S. aureus*, выделенный с раневой поверхности больного диабетической стопой. Таким образом, была получена экспериментальная модель гнойно-воспалительного очага на лабораторных крысах. Фитопрепараты, разработанные на основе экстрактов листьев шалфея мускатного и травы зверобоя шероховатого показали высокую ранозаживляющую активность и в условиях стрептозоточин-индуцированного экспериментального сахарного диабета сократили сроки заживления раны по сравнению с контрольной группой в 1,5 раза.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: фитопрепараты, экстракты, листья шалфея мускатного и трава зверобоя шероховатого, экспериментальный сахарный диабет, стрептозоточин, раны, крысы.

PHARMACOLOGICAL STUDY OF PHYTOMEDICATIONS BASED ON EXTRACTS OF FOLIUM SALVIA SCLAREA AND HERBAS HYPERICUM SCABRUM, GROWING IN TAJIKISTAN

This article discusses the results of a study of the acute toxicity of extracts obtained from the leaves of *folium salvia sclarea* and *herbas hypericum scabrum*, with a single intragastric administration of the studied substances, their LD50 value is in the range of 2000.0 - 5000.0 mg/kg. These herbal preparations (extracts) belong to toxicity class V. The presence of a local purulent process was assessed from the beginning of the wound; the clinical strain of *S. aureus* isolated from the wound surface of a patient with diabetic foot was used in the work. Thus, an experimental model of a purulent-inflammatory lesion was obtained in laboratory rats. Herbal medicines developed on the basis of extracts of *folium salvia sclarea* and *herbas hypericum scabrum* wort showed high wound healing activity and, in conditions of streptozotocin-induced experimental diabetes mellitus, reduced the wound healing time by 1.5 times compared to the control group.

KEYWORDS: Herbal medicines, extracts, *folium salvia sclarea* and *herbas hypericum scabrum*, experimental diabetes mellitus, streptozotocin, wounds, rats.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муродова Т.Т.*- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети фарматсевтӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **900906321**.

Сведения об авторе: *Муродова Т.Т.*- Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса фармацевтического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. Телефон: **900906321**.

Information about the author: *Murodova T.T.* – Tajik National University, 2nd year master`s student of the Faculty of Pharmacy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **900906321**

МУАЙЯНКУНИИ МИҚДОРИИ ИНУЛИН ДАР РЕША ВА БЕХРЕШАИ ЧОҚУЛАИ КАЛОНБАРГ (INULA MACRORHYZA L.) КИ, ДАР ТОҶИКИСТОН МЕРҶАД

Ашурализода Ф.А., Валиева М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар замони муосир тавачҷух ба истехсол ва дар тиб истифода бурдани доруҳои захнокиашон камтар ва хеле самарабахш дар асоси ашёи хоми растанӣ барои пешгирӣ ва муолиҷаи касалиҳои маъмул зиёд шуда истодааст. Моддаҳои фаъоли биологӣ нисбат ба маводҳои синтетикӣ ба организм зичтар алоқаманданд, аз ин рӯ истифодаи дарозмуддати онҳо бо хатари ҳадди ақали аксуламал имконпазир аст.

Дар айни замон дар баробари муолиҷаи касалиҳои маъмул истифода бурдани растаниҳои шифобахши инулиндор яке аз соҳаҳои самарабахш мебошад. Яке аз сарчашмаҳои истифодаи доруҳои растанӣ чоқула аст, ки дар Тоҷикистон мерҷад.

Инулин бо ҷамъи беназири хосиятҳои физико-химиявӣ ва фармакологӣ тавсиф карда мешавад, ки аз ҳисоби он растаниҳои инулиндошта дар амалияи тиббӣ ва фарматсевтӣ васеъ истифода мешавад. Дар натиҷаи озмоишҳои то клиникӣ ва клиникӣ муайян карда шуд, ки инулин сатҳи глюкозаро дар диабетии аллоксанин таҷрибавӣ ба таври назаррас коҳиш медиҳад ва аз ҷиҳати фаъолнокии биологӣ худ аз глибенкламид ва глипил кам нест ва инчунин ба эътидол овардани мубодилаи ҷарбҳо дар беморони гирифтори диабетии навъи II кумак мекунад [1]. Ин таъсири фармакологӣ ба қобилияти молекулаҳои инулин барои

азхуднамудани миқдори зиёди глюкоза, пешгири кардани чаббиши он ба хун ва ҳавасманд кардани чаббиши глюкоза бидуни иштироки инсулин вобастаанд.

Инулин мисли ҳама пробиотикҳо дар организм чаббида намешавад, аммо он афзоиш ва фаъолияти бактерияҳои судмандро дар рӯдаи инсон зиёд мекунад, ки ин дар навбати худ боиси боздоштани микрофлораи патогенӣ мегардад. Инулин чаббиши минералҳо, калсий, магний ва оҳанро ба таври назаррас беҳтар мекунад. Он ба мубодилаи липидҳо таъсири судманд мерасонад, холестиринро дар хун коҳиш медиҳад, барои коҳиш додани вазни зиёдатӣ дар одамони фарбеҳ кумак мекунад ва ба ин васила хатари инкишофи бемориҳои дилу раг ва диабетти навъи II-ро коҳиш медиҳад. Дар адабиётҳо оид ба таъсири зидди бемориҳои саратон гузоришҳои пешакӣ мавҷуданд [7, с.8]. Он ҳамчун моддаи ёрирасон дар технологияи шаклҳои истифода ва дар таркиби хӯрокҳои маъмулӣ истифода мешавад. Мисли крахмал, инулин ҳамчун маводи ғизоии захиравӣ дар растаниҳо, асосан аз оилаҳои мураккабгулон хизмат мекунад [2]. Қариб тамоми инулини саноатӣ аз решаҳои коснӣ гирифта мешавад. Дар ҳоле ки реша ва беҳрешаи чоқула аз ҷиҳати таркиби миқдорӣ ва сифатии инулин (19,80-43,58%) аз объектҳои дар боло зикршуда кам нестанд [3] ва метавонад яке аз мавқеъҳои афзалиятноки ассортименти ашёи хоми дорои инулинро ишғол намояд.

Растани чоқулаи калонбарг — Inula macrophylla, девясил крупнолистный; Растани алафии бисёрсолаи дорои поярешаи ғафси цилиндршакл, кундарешаҳои бисёрсара буда, аз ӯ решаҳои сершумори ғафс мерӯянд. Одатан пояи рости баланди ҷўяқдор дошта, дарозии растани аз 0,5 то 2 м, мерасад. Баргҳои наздирешавӣ 30 -80 см дарозӣ дошта, бараш 20-30 см-ро ташкил медиҳад, ва нугтез, думчадароз мешаванд. Баргҳои поя низ калон буда, дар қисмати болоӣ тадричан хурд мешаванд. Тамоми баргҳоро аз сатҳи боло пашмакҳои саҳти рангашон сабзи хокистарӣ, ихота кардааст. Дар моҳҳои май-июн гул мекунад.

Мақсади кор. Муайянкунии миқдори инулин бо усули спектрофотометрӣ дар реша ва беҳрешаи чоқула (*Inula macrophylla* L.), ки дар ноҳияи Файзобод мерӯяд, барои асоснок кардани имконияти истифодаи онҳо, ҳамчун манбаи доруҳои дорои инулин.

Усулҳои тадқиқот. Реша ва беҳрешаҳои чоқула, ки тирамоҳи (пас аз гул) соли 2022 аз ноҳияи Файзобод ҷамъоварӣ карда шуданд, истифода гардид. Ҳама реактивҳои дар кор истифодашуда ба тозагии аналитикӣ ҷавобгӯ буданд.

Муайян кардани миқдори инулин дар реша ва беҳрешаҳои чоқула бо усули спектрофотометрӣ мувофиқи усули пешниҳодкардаи Д.А.Шматов, К.В.Беляков, Д.М.Попов [5] гузаронида шуд. Усул ба чен кардани зичии оптикӣ маҳсули реаксияи фруктоза, ки пас аз шикастани инулин бо резортсин дар муҳити туршӣ ҳосил мешавад, асос ёфтааст [5].

Дар зери таъсири кислотаи гидрогенхлорид як молекулаи инулин ба 34-35 молекулаи фруктоза ва як молекула глюкоза тақсим мешавад. Дар ин шароит танҳо фруктоза бо резортсинол ҳамкорӣ мекунад. Ҳамин тариқ, байни концентратсияи инулин ва фруктоза, ки дар натиҷаи гидролиз ба вучуд меоянд, робитаи мустақим вучуд дорад. Миқдори камтарини муайяншавандаи инулин 0,01 г/мл аст. Сатҳи ҳосил азхудкунии маҳсулоти мутақобилаи инулин дар муҳити туршӣ 498,0 аст.

Ба ғайр аз инулин ашёи хоми чоқула қанди озод (фруктозидҳо) дорад. Инулин дар об ҳал мешавад, аммо дар спирти этили 96% ҳал намешавад ва фруктозаҳо ҳам дар об ва спирти этили 96% ҳал мешаванд. Аз намунаҳои ашёи хоми ҷамъовардашуда ду экстракт – обӣ ва спиртӣ гирифта шуд: дар аввал инулин ва фруктозидҳо, дуюм – танҳо фруктозидҳо мавҷуданд.

Зичии оптикӣ экстрактҳои гирифташуда бо истифода аз спектрофотометри UV-VIS СPECTROFНОТОМЕТЕР муайян карда шуд. Дар аввал миқдори фруктозидҳо ва фруктозанҳоро бо формулаҳо ҳисоб карда, баъдан дар асоси тафовути маълумоти бадастомада миқдори фруктозанҳо аз рӯйи инулин ва ашёи хоми комилан хушк муайян карда шуд.

Муайян кардани миқдори фруктозидҳо ва фруктозанҳо.

Намунаи таҳлилии ашёи хом то андозаи заррае, ки аз чумбонидан бо диаметри сӯрохиаш 2 мм мегузарад, майда карда шуд. Намунаи вазнаш 1,0 г (айнан баркашида) ба колбачаи конусии 250 мл гузошта, ба он 60 мл об илова карда, дар ҳаммоми оби чӯшон 30 дақиқа гарм карда шуд. Экстракт, ки то ҳарорати хонагӣ хунук карда шудааст, тавассути тампончаи пахта ба колбаи ҳаҷмаш 200 мл филтр карда шуд, ки ашёи хом бо филтр омехта нашавад. Колбаро бо 10 мл об шуста, ба ҳамон колбаи ҳаҷмӣ филтр карданд. Экстракт мутаносибан 15 то 30 дақиқа гарм карда шуд.

Ба экстракти обии ҳосилшуда 3 мл маҳлули 10%-и атсетати сурб, пас аз 10 дақиқа 3 мл маҳлули 5%-и гидрогенфосфати натрий илова карда шуд. Ҳаҷми маҳлул бо об ба нишона оварда шуд. Экстракт тавассути филтри қоғазӣ филтр карда шуд. 4 мл филтратро ба колбаи ченаки 100 мл гузошта, ҳаҷми маҳлулро бо об мувофиқ карда, омехта карданд (маҳлули А).

5 мл маҳлули спирти 0,1%-и резортсинро ба ду колбаи 25 мл ченак илова карданд. Ба колбаи якум 5 мл маҳлули А (намунаи озмоишӣ) ва ба колбаи дуюм 5 мл об илова карда шуд. Ҳаҷми маҳлулҳо дар ҳарду колба бо кислотаи концентронидашудаи гидрогенхлорид мувофиқ карда шуд. Мавҷудияти моддаи колбаҳоро дар ҳаммоми обии ҳарорати 80°C дар давоми 20 дақиқа гарм карда, хунук карда, омехта карда, ҳаҷми маҳлулро ба нишона мувофиқ карда шуд.

3 мл маҳлули 10%-и атсетати сурб ба экстраксияи ҳосилшуда илова карда, омехта карда, барои 10 дақиқа гузошта шуд. Сипас ба 3 мл маҳлули 5%-и гидрофосфати натрий илова намуда, омехта 5 дақиқа гузошта шуд. Экстрактро тавассути филтри қоғазӣ полоиш дода, 10-15 мл филтратро партофта шуд. 4 мл филтрат дар колбаи ченаки 100 мл гузошта, ҳаҷми маҳлул бо об то нишона пур карда шуд. (маҳлули А).

5 мл маҳлули спирти 0,1%-и резортсинро ба ду колбаи 25 мл гирифта, 5 мл об ба колбаи якум ва 5 мл маҳлули А (намунаҳои таҳлилшуда) дар колбачаи дуюм илова карда шуд. Ҳаҷми маҳлулҳои дар ҳарду колба бо кислотаи 30%-и гидрохлоридӣ то ба меъёр оварда шуда, омехта карда шуд. Мавҷудияти маводи колбаҳоро дар ҳаммоми оби дар ҳарорати 80 °C барои 20 дақиқа гарм карда, сипас тавассути омехтакунии хунук намуда, то нишона бо об пур намудем

Зичии оптикӣ намунаи таҳлилшуда дар спектрофотометр дар дарозии мавҷи (480 ± 2) нм дар кюветта бо ғафсии қабати 10 мм нисбат ба маҳлули истинод чен карда шуд.

Мавҷудияти маҷмуи фруктозидҳо ва фруктозанҳо аз рӯи инулин ва ашёи хоми комилан хушк бо фоиз (X_1) бо формулаи бо назардошти коэффисиенти хоси азхудкунии рӯшноӣ ҳисоб карда шуд:

$$X_1 = \frac{D \times 200 \times 100 \times 25 \times 100}{498 \times m \times (100 - W)} = \frac{D \times 2500000}{498 \times m \times (100 - W)}$$

дар ин ҷо:

D - зичии оптикӣ намунаи таҳлилшаванда;

498 - суръати хоси азхудкунии маҳсулоти таъсири мутақобилаи инулин бо резортсин дар муҳити кислотавӣ;

m - массаи ашёи хом, г; W - намӣ.

Муайян кардани фруктозидҳо.

Намунаи таҳлилии ашёи хом то андозаи заррае, ки аз чумбонидан бо диаметри сӯрохиаш 2 мм мегузарад, майда карда шуд. Намунаи вазнаш 1,0 г (вояи дақиқ) дар колбачаи конусии ҳаҷмаш 250 мл гузошта, ба 60 мл этаноли 95% илова карда, дар ҳаммоми оби чӯшон бо рефлюкс 30 дақиқа гарм карда шуд.

3 мл маҳлули 10%-и атсетати сурб ба экстраксияи ҳосилшуда илова карда, омехта карда, барои 10 дақиқа гузоштем. Баъд ба 3 мл маҳлули 5%-и гидрофосфати натрий илова карда, омехта карда, 5 дақиқа мондем. Ҳаҷми маҳлулро то нишона бо об пур намудем. Экстрактро тавассути филтри қоғазӣ полоиш дода, 10-15 мл филтратро партофтем. 5 мл филтрат дар колбаи ченакдори 100 мл гузоштем. Ҳаҷми маҳлулро бо об то нишона пур намуда, омехта кардем (маҳлули А).

Сипас, мо ҳамон тавре, ки ҳангоми муайян кардани миқдори фруктозидҳо ва фруктозанҳо нишон дода шуда буд, амал кардем. Миқдори умумии фруктозидҳо аз рӯи инулин ва ашёи хоми тамоман хушк бо фоиз (X_2) бо формулаи зерин ҳисоб карда шуд:

$$X_2 = \frac{D \times 200 \times 50 \times 25 \times 100}{498 \times m \times (100 - W)} = \frac{D \times 1000000}{498 \times m \times (100 - W)}$$

дар ин ҷо:

D - зичии оптикии намунаи таҳлилшаванда;

498 - суръати ҳоси азхудкунии маҳсулоти таъсири мутақобилаи инулин бо резортсин дар муҳити кислотавӣ;

m - массаи ашёи хом, г; W - намӣ.

Муайян кардани фруктозанҳо

Миқдори фруктозанҳо (X_3) аз ҷиҳати инулин ва ашёи хоми комилан хушк ба ҳисоби фоиз аз рӯи фарқи таркиби фруктозан (X_1) ва фруктозидҳо (X_2) ҳисоб карда шуд.

Коркарди омории натиҷаҳои озмоиши химиявӣ мутобиқи МДУ 42-0111-09 “Коркарди омории натиҷаҳои озмоиши химиявӣ” анҷом дода шуда, тафтиши яхела будани намунаро дар бар мегирад ва пас аз он ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои асосии оморӣ, ки тавсиф мекунад силсилаи вариантҳо бо истифода аз баъсаи барномаи Statistica 6.0 (StatSoft) ва Excel 2000 (MS Office 2000.) тавсия карда шуд.

Натиҷаҳои тадқиқот ва муҳокимаҳои онҳо. Натиҷаҳои муайян кардани таркиби инулин дар ашёи хоми чокула дар ҷадвали зер оварда шудааст.

Натиҷаҳои муайян кардани миқдори инулин дар реша ва беҳрешаҳои чокула

№	Таркиби фруктозидҳо ва фруктозанҳо (X_1), %	Таркиби фруктозидҳо (X_2), %	Миқдори фруктозан аз нуктаи назари инулин (X_3), %	Тавсифи метрологӣ
1	35,43	12,29	23,14	$X_{cp} = 23,82$ $x = 0,4$ $S = 0,37$ $S^2 = 0,14$ $\varepsilon, \% = 1,62$
2	36,04	12,32	23,72	
3	36,31	12,38	23,93	
4	36,31	12,47	23,84	
5	36,75	12,56	24,19	
6	36,97	12,91	24,06	

Санҷиши яхела будани интиҳоб ва муайян кардани намунаҳое, ки ба ҳатогиҳои дағалона дучор шудаанд, дар асоси диапозони вариантҳо гузаронида шуданд. Қиматҳои ҳисобшудаи критерияи назорат (Q) аз ҷадвалҳои мувофиқ зиёд набуданд ($Q_{table}(95\%; 6)$) бо эҳтимолияти эътимоди $P = 95\%$. Аз ин рӯ, ҳеч яке аз намунаҳо ба ҳатогии дағалона бор карда нашудааст, яъне интиҳобро яхела ва тавсифоти омории методологияро мутаносибан бо эътимод ҳисобидан мумкин аст.

Дар асоси натиҷаҳои таҳлили метрологии методология муайян карда шуд, ки дисперсияи натиҷаҳои муайянкунии миқдори инулин дар ашёи хоми чокула $S_2 = 0,14$ аст, ки он тақроршавандагии натиҷаҳои таҳлилро нишон медиҳад. Қимати инҳирофи стандартӣ ($S = 0,37$) паҳншавии вариантҳо тавсиф мекунад ва баҳодиҳии ҳатои тасодуфии мувофиқ мебошад, ҳатои нисбӣ 1,62% буда, аз арзиши иҷозатдодаи 5% зиёд нест.

Хулоса. Маълумотҳои бадастомада нишон медиҳанд, ки таркиби миқдори инулин ($23,12 \pm 0,5\%$) дар реша ва беҳрешаи чокула, ки дар ноҳияи Файзобод ҷамъоварӣ карда шудаанд, аз ҳамин нишондиҳанда барои манбаи асосии саноатии ҳосил кардани ин полифруктозан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд аст. Ба ин муносибат реша ва беҳрешаи чокула, ки дар ноҳияи Файзобод мерӯяд, манбаи самараноки ҳосил кардани доруҳои нав шуда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Феҳристи давлатии маводи доруворӣ. Т. 2. — Ҷ. 1. — М.: Медицинский совет, 2009.
2. Куркин В.А. Фармакогнозия / В.А. Куркин. — Самара, 2004.
3. Оленников Д. Н., Танхаева Л. М., Чехирова Г. В. и др. // Химия растительного сырья. — 2008. — № 1.
4. Файзиева З. Т. // Сибирский медицинский журнал. — 2009. — № 2. — С. 99—100.
5. Шматков Д. А., Беляков К. В., Попов Д. М. // Фарматсия. — 1998. — № 6.
6. Энциклопедический словарь лекарственных растений и продуктов животного происхождения: Учеб. пособие / Под ред. Г. П. Яковлева, К. Ф. Блиновой. — СПб., 1999.
7. Dietary fiber, inulin and oligofructose: a review comparing their physiological effects // Crit Rev Food Sci Nutr. — 1993. — 33. — № 2.
8. Moreau M. C., Thomassen M., Ducluzeau R., Raubaud P. // Reprod Nutr Dev. — 1986. — № 26.

МУАЙЯНКУНИИ МИҚДОРИИ ИНУЛИН ДАР РЕША ВА БЕХРЕШАИ ЧОҚУЛАИ КАЛОНБАРГ (*INULA MACROPHYLLA L.*) КИ, ДАР ТОҶИКИСТОН МЕРЎЯД

Маълумотҳои бадастомада нишон медиҳанд, ки таркиби миқдори инулин ($23,12 \pm 0,5\%$) дар реша ва бехрешаи чоқулаи паҳнбарг, ки дар ноҳияи Файзобод ҷамъоварӣ карда шудаанд, аз ҳамин нишондиҳанда барои манбаи асосии саноатии ҳосил кардани ин полифруктозан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд аст. Ба ин муносибат реша ва бехрешаи чоқула, ки дар ноҳияи Файзобод мерӯяд, манбаи самараноки ҳосил кардани доруҳои нав шуда метавонад.

КАЛИДВОЖАҲО: чоқулаи калонбарг, спектрофотометрия, экстраксия, реша, бехреша, инулин.

КОЛИЧЕСТВЕННОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ИНУЛИНА В КОРНЕВИЩАХ И КОРНЯХ ДЕВЯСИЛА КРУПНОЛИСТНОГО (*INULA MACROPHYLLA L.*), ПРОИЗРАСТАЮЩЕГО В ТАДЖИКИСТАНЕ

Полученные данные свидетельствуют, что количественное содержание инулина ($23,12 \pm 0,5\%$) в корневищах и корнях девясила крупнолистного, заготовленных в Файзабадском районе, превышает аналогичный показатель для основного промышленного источника данного полифруктозана на территории Республики Таджикистан — корневищах и корнях девясила крупнолистного, произрастающего в Таджикистане. В этой связи корневища и корни девясила крупнолистного, произрастающего в Файзабадском районе, могут выступать перспективным источником новых лекарственных средств.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: девясил крупнолистный, спектрофотометрия, экстракция, корень, корневища, инулин.

QUANTITATIVE DETERMINATION OF INULIN IN THE RHIZOMES AND ROOTS OF *INULA MACROPHYLLA L.* GROWING IN TAJIKISTAN

The data obtained indicate that the quantitative content of inulin ($23.12 \pm 0.5\%$) in the rhizomes and roots of elecampane, harvested in the Fayzabab region, exceeds the same indicator for the main industrial source of this polyfructosan in the territory of the Republic of Tajikistan - rhizomes and roots of elecampane, growing in Tajikistan. In this regard, rhizomes and roots of elecampane, growing in the Fayzabab region, can be a promising source of new medicines.

KEYWORDS: inula macrofolia, spectrophotometry, extraction, root, rhizomes, inulin.

Маълумот дар бораи муаллифони: *Ашурализода Ф.А.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассисенти кафедраи химияи фарматсевтӣ ва идораи иқтисодиёти фарматсевтӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Валиева Муҳарама – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети фарматсевтӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: *Ашурализода Ф.А.* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры фармацевтической химии и управления и экономика фармации. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Валиева Муҳарама – Таджикский национальный университет, магистр 2-го курса фармацевтического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the authors: *Ashuralizoda F.A.* – Tajik National University, Assistant of the Department of Pharmaceutical Chemistry, Management and Economics of Pharmacy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

Valieva Muharama - Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Pharmacy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

БИОЛОГИЧЕСКИ АКТИВНЫЕ ВЕЩЕСТВА АЛКАЛОИДОНОСНЫХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ ТАДЖИКИСТАНА

Одинаева Т.

Таджикский национальный университет

Введение. Под алкалоидами понимают особую группу азотистых органических соединений основного характера, имеющих обычно сложный состав, встречающихся в готовом виде в растительных (реже в животных) организмах, продуктом жизнедеятельности которых они являются, и часто обладающих сильным фармакологическим действием. В настоящее время число выделенных из растений природных алкалоидов исчисляется тысячами и сотни из них нашли применение в медицине в качестве лекарственных препаратов. Препараты на основе алкалоидов растительного происхождения часто нельзя заменить синтетическими, так как по своему фармакологическому действию растительные лекарственные средства гораздо эффективнее [1,2,8].

Среди алкалоидов широко известны сердечно-сосудистые средства (резерпин), спазмолитики (папаверин, платифиллин), стимуляторы ЦНС (кофеин), снотворные и наркотические препараты (кокаин, морфин), противомаларийные средства (хинин), противоопухолевые препараты (колхамин, винбластин), т.е. алкалоиды представлены практически во всех фармакологических группах медицинских препаратов [2,5,6,7].

В алкалоидоносных растениях содержание полезных компонентов составляет всего от 0,1 до нескольких процентов. В одном растении, как правило, содержится несколько алкалоидов (например, в маке снотворном есть морфин, папаверин, кодеин и никотин) [3,5].

Среди лекарственных растений, произрастающих в Таджикистане, известен ряд алкалоидоносов, внесенных в фармакопейные справочники, среди которых растения рода василистник и др. [4,6,8].

Количественная оценка содержания алкалоидов и других биологически активных соединений в этих растениях позволит оценить перспективность их использования как в фармацевтической, так и в пищевой промышленности, в качестве сырья для получения биологически активных добавок.

Объекты и методы исследований. Объектом исследований служили василистник вонючий (*Thalictrum foetidum L.*) и василистник изопироидный (*Thalictrum isopyroides C. A. Mey.*), собранные в окрестностях города Душанбе. Для анализа исследуемый материал высушивали до воздушно-сухого состояния. После высушивания сырье тщательно перемешивали и методом квартования отбирали среднюю пробу, дополнительно измельчали. Измельченную пробу рассеивали на ситах и для анализа отбирали такую фракцию, которая проходила через сито в 1 мм и задерживалась на сите в 2,5 мм.

Для количественного определения алкалоидов использовали метод Маха и Ледерлея. Он основан на способности алкалоидов количественно осаждаться растворами кремневольфрамовой кислоты с образованием комплексных солей. При сжигании осадка алкалоид сгорает, остается кремневольфрамовая кислота. На этом основании представляется возможным учесть количество чистого алкалоида [5,6].

Количественное определение берберина осуществлялось спектрофотометрическим методом, который основан на селективном извлечении берберина в его карбонильной форме и отделении от алкалоидов фенольной природы на стадии экстракции сырья. В УФ-спектре бисульфата берберина в 2 %-й серной кислоте имеется ряд интенсивных полос поглощения. Для количественного определения в данном методе используется наиболее длинноволновая полоса поглощения (420 нм) [6,9].

Содержание биологически активных веществ определялось в соответствии с общепринятыми в химическом анализе методиками лекарственных растений [2].

Результаты исследований. В Таджикистане произрастают 6 видов василистника:

1. Василистник альпийский (*Thalictrum alpinum* L.)
2. Василистник султанобадский (*Thalictrum sultanabadense* Stapf.)
3. Василистник изопироидный (*Thalictrum isopyroides* C. A. Mey.)
4. Василистник трехлопасный (*Thalictrum trilobatum* Ovcz. et Koczk.)
5. Василистник вонючий (*Thalictrum foetidum* L.)
6. Василистник кухистанский (*Thalictrum kuhistanicum* Ovcz. et Koczk.)

Самым распространенным является василистник вонючий, также в значительных количествах представлен василистник изопироидный. Значительные запасы этих растений и довольно высокое содержание биологически активных веществ представляют интерес для разработки технологии получения ценных биологически активных веществ, сырьем бы которых являлись растения рода *Thalictrum*.

Основным алкалоидом растений рода василистник является берберин. Берберин известен как сильное желчегонное средство. Применяется для лечения ряда заболеваний: лейшманиозов, трихомонозов, амёбных дизентерий и желчекаменной болезни. Количественное содержание биологически активных веществ разных видов василистника, произрастающих в лесной и степной зонах, приведены в табл. 1.

Таблица 1. Содержание биологически активных веществ в растениях рода василистник

Компонент	Содержание компонентов, % к абсолютно сухой массе	
	<i>Thalictrum foetidum</i> L.	<i>Thalictrum isopyroides</i> C. A. Mey.
Сапонины	0,160	0,250
Флавоноиды	0,090	0,050
Алкалоиды	1,210	0,990
Витамин Р	0,012	0,010
Витамин С	0,001	0,005

Как видно из данных табл. 1, максимальное накопление сапонинов у василистника изопироидный, которое составляет 0,25 %, тогда как растения вида *Thalictrum foetidum* L. содержат 0,16 % сапонинов, что составляет около 60 %. Содержания флавоноидов сопоставимо у *Thalictrum foetidum* L. и *Thalictrum isopyroides* C. A. Mey.

Наибольший интерес среди биологически активных веществ представляют алкалоиды. Растения рода *Thalictrum* отличаются довольно высоким содержанием алкалоидов. Максимальное содержание отмечалось у василистника вонючего (1,21 %), на 0,22 % меньше содержание алкалоидов у василистника изопироида.

Повышенное содержание алкалоидов у василистника вонючего, вероятно, является ответом на неблагоприятные условия окружающей среды [9].

Максимальное содержание витаминов было выявлено у василистника вонючего: витамина Р – 12 мг%, витамина С – 4,58 мг%.

Для более детального изучения динамики накопления биологически активных веществ растения рода василистник был исследовано растения василистник вонючего, собранный в различные сроки вегетации:

- фаза роста (конец мая – июнь);
- фаза цветения (июль – начало августа);
- фаза плодоношения (конец августа – сентябрь).

Результаты исследования представлены в табл. 2.

Таблица 2. Содержание биологически активных веществ в растениях *Thalictrum foetidum* L. в различные сроки вегетации

Компонент	Содержание компонента		
	в фазу роста	в фазу цветения	в фазу плодоношения
Хлорофилл А, мг/г	0,49	0,31	0,37
Хлорофилл Б, мг/г	0,21	0,12	0,17
Р-активные соединения: антоцианы, % лейкоантоцианы, %	0,59	0,61	0,72
	0,62	0,85	0,9
Сумма алкалоидов, %	1,26	0,96	0,79
Берберин, %	1,12	0,89	0,68
Сапонины, %	0,12	0,09	0,081
Флавоноиды, %	0,03	0,02	0,01

Из результатов, приведенных в табл. 2, видно, что наибольшее содержание биологически активных веществ (за исключением Р-активных соединений) приходится на фазу роста. Спиртовой экстракт ростовой фазы имел самую интенсивную зеленую окраску. Тогда как экстракт фазы плодоношения имел характерное желто-красноватое окрашивание, характерное для Р-активных соединений.

В процессе цветения, бутонизации и созревания семян происходит постепенное уменьшение содержания флавоноидов и сапонинов примерно в два раза.

Содержание алкалоидов также оказалось неодинаковым. Наиболее богаты алкалоидами растения, находящиеся в фазе роста. Содержание берберина достигает 1,12 %, что составляет около 90 % от суммы всех алкалоидов (рис.1).

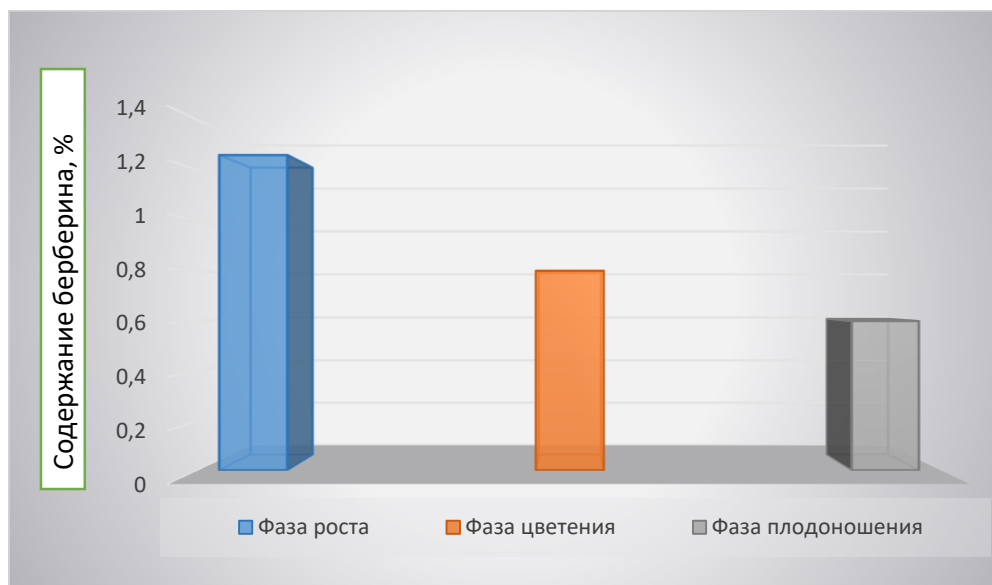

Рисунок 1. Содержание берберина в *Thalictrum foetidum* L. в различные сроки вегетации

Выводы. Лекарственные растения рода василистник являются перспективным сырьем для получения биологически активных веществ, в том числе алкалоидов (1,26 %). Наибольшее

содержание алкалоидов наблюдается у *Thalictrum foetidum* L., произрастающего в Таджикистане и собранного в период роста (конец мая – июнь).

ЛИТЕРАТУРА

1. Семенов А.А. Очерк химии природных соединений / А.А. Семенов. – Новосибирск: Наука, 2000. – 664с.
2. Гринкевич Н.И. Химический анализ лекарственных растений / Н.И. Гринкевич. – М.: Высш. Шк., 1983. – 175с.
3. Гудвин Т., Мерсер Э. Введение в биохимию растений / Т. Гудвин, Э. Мерсер. – М.: Мир, 1986. – Т.1. – 392с.
4. Гаммерман А.Ф., Кадаев Г.Н., Яценко-Хмелевский А.А. Лекарственные растения. – 4-е изд., испр. И доп. – М.: Высш. Шк., 1990. – 542с.
5. Ермаков А.И. Методы биохимического исследования растений / А.И. Ермаков. – Л.: Агропромиздат, 1987, - 320с.
6. Мусянович В.М. Спектрофотометрическое определение бисульфата берберина // Хим.-фарм. журн. – 1997. - №10.- С.134-135.
7. Полухина Т.С., Мендеева З. Определение полифенольных соединений в *Thalictrum Flavum* L. - /Фундаментальные и прикладные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и инновации - сборник статей XI Международной научно-практической конференции: в 3 частях. Пенза 2018, 268-270.
8. Сараев И.В., Величко Н.А., Репях С.М. Химический состав василистника малого *Thalictrum minus* L. - //Химия растительного сырья 2000, 2, 37-39.

МОДДАҲОИ ФАЪОЛИ БИОЛОГИИ РАСТАНИҲОИ АЛКОЛОИДДОРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур таҳлили мавҷудияти микдори алкалоидҳо ва моддаҳои фаъоли биологӣ дар растаниҳои шифобаҳши чинси *Thalictrum*, ки дар Тоҷикистон мерӯянд, оварда шудааст. Микдори моддаҳои фаъоли биологӣ дар растаниҳои *Thalictrum foetidum* L. дар давраҳои гуногуни мавсими нашъунамо ба марҳилаи афзоиш рост меояд. Ҳангоми гулкунӣ, шукуфтан ва пухтани тухмо микдори флавоноидҳо ва сапонинҳо тадриҷан тақрибан нисфашон кам мешаванд. Микдори алкалоидҳо низ гуногун мешавад. Микдори зиёди алкалоидҳо дар растани дар давраи афзоишашон мавҷуд мебошанд. Микдори берберин ба 1,12% мерасад, ки тақрибан 90% аз микдори умумии алкалоидҳоро ташкил медиҳад.

КАЛИДВОЖАҲО. чинси *Thalictrum*, *Thalictrum foetidum* L., *Thalictrum isopyroides* S. A. Meu., моддаҳои фаъоли биологӣ, алкалоид, берберин.

БИОЛОГИЧЕСКИ АКТИВНЫЕ ВЕЩЕСТВА АЛКАЛОИДНОСНЫХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье представлен анализ количественного содержания алкалоидов и биологически активных веществ в лекарственных растениях рода василистник, произрастающий в Таджикистане. Содержание биологически активных веществ в растениях *Thalictrum foetidum* L. в различные сроки вегетации, приходится на фазу роста. В процессе цветения, бутонизации и созревания семян происходит постепенное уменьшение содержания флавоноидов и сапонинов примерно в два раза. Содержание алкалоидов также оказалось неодинаковым. Наиболее богаты алкалоидами растения, находящиеся в фазе роста. Содержание берберина достигает 1,12 %, что составляет около 90 % от суммы всех алкалоидов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: род *Thalictrum*, *Thalictrum foetidum* L., *Thalictrum isopyroides* C. A. Mey., биологически активные вещества, алкалоид, берберин.

BIOLOGICALLY ACTIVE SUBSTANCES OF ALKALOID-BEARING MEDICINAL PLANTS OF TAJIKISTAN

This article presents an analysis of the quantitative content of alkaloids and biologically active substances in medicinal plants of the genus *Basil*, growing in Tajikistan. The content of biologically active substances in *Thalictrum foetidum* L. plants at different times of the growing season falls on the growth phase. During flowering, budding and seed ripening, the content of flavonoids and saponins gradually decreases by approximately half. The content of alkaloids also turned out to be different. Plants in the growth phase are richest in alkaloids. The berberine content reaches 1.12%, which is about 90% of the total alkaloids.

KEYWORDS: genus *Thalictrum*, *Thalictrum foetidum* L., *Thalictrum isopyroides* S. A. Meu., biologically active substances, alkaloid, berberine.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Одинаева Таманно* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети фарматсевтика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **902967000**.

Сведения об авторе: *Одинаева Таманно* – Таджикский национальный университет, магистр 2-го курса фармацевтического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **902967000**.

Information about the author: *Odinaeva Tamanno* – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Pharmacy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **902967000**.

ГЕОЛОГИЯ – ГЕОЛОГИЯ

ТУД 626+627.8:551.248.2(575.3)

ДОИР БА НАҚШИ ШИКАСТАҲОИ ТЕКТониКӢ ДАР ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ МИНТАҚАИ СОХТМОНИ НБО «РОҒУН»

Шарифзода Ш.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон расидан ба истиқлолияти энергетикиро ҳанӯз оғоз аз солҳои аввали соҳибистиклолии кишвар ҳамчун яке аз ҳадафҳои стратегии давлат муайян намуда буданд. аз ин лиҳоз Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади рушди соҳаи энергетикаи ҷумҳурӣ – яке аз бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёт, тадбирҳои мушаххасро амалӣ менамояд.

Дар ин радиф, бо анҷоми сохтмони Неругоҳи барқи обии «Роғун» ва дигар неругоҳҳои ноил гардидан ба истиқлолияти пурраи энергетикаи ҷумҳурӣ, мусоидат ба истифодаи самараноки манбаъҳои барқароршавандаи энергия аз нишондиҳандаҳои муҳимми рушди иқтисодии Тоҷикистон мебошад.

Тавре маълум аст, дар кишвари мо истеҳсоли энергияи неруи об 98 фоизро ташкил медиҳад ва дар ин асос Тоҷикистон аз рӯйи ҳиссаи истеҳсоли энергияи аз ҷиҳати экологӣ тоза дар қатори мамлакатҳои пешсафи дунё қарор дорад. Шароити табиӣ-географӣ ва хусусиятҳои гидрографию гидрологии минтақаи кӯҳсори Тоҷикистон барои истеҳсоли барқ хеле мусоид аст [14].

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дарёҳои калонтарини Осиёи Марказӣ, амсоли Панҷ бо дарозии 920 км Мурғоб–Бартанг (490 км), Вахш (525 км), Кофарниҳон (390 км), Зарафшон (310 км), Фунд (300 км) Сирдарё (185 км), Амударё (65 км) ва дигарҳо ҷориянд.

Аз 65 фоизи захираҳои обии ҳавзаи баҳри Арал дар айни замон дар Тоҷикистон танҳо на зиёда аз 6 фоизи он мавриди истифода қарор дорад.

Неругоҳи барқи обии «Роғун» дар самти расидан ба истиқлоли энергетикаи Тоҷикистон мақоми бузургеро дорост. аз ин сабаб масъалаи устуворияти ин иншооти азим аҳамияти бузурги амалии миқёси ҷумҳуриявӣ миқтақавиро касб менамояд. Дар таъмини устувории табиӣю техникаи гиреҳи гидротехникаи «Роғун» шикастаҳои тектоникаи дар минтақаи сохтмон ҷойдошта нақши калидӣ доранд.

Маълум аст, ки шикастаҳои тектоникаи қишри Замин ба доираи васеи равандҳое, ки дар дохил ва сатҳи он ба амал меоянд, таъсир мерасонанд [1, с.10]. Дар геологияи муҳандисӣ шикастаҳо яке аз муҳимтарин объектҳои омӯзиш ба шумор мераванд, зеро онҳо деформатсия (тағйирёбӣ), мустаҳкамӣ ва хосиятҳои софкунии (филтратсионии) массивҳои кӯҳиро ифода намуда, фаъолияти экзогеодинамикӣ ва ҳолати сейсмикии онро муайян мекунанд [11, 12, 15]. Онҳо метавонанд ба рушд ва фаъолсозии равандҳои экзогенӣ таъсир расонанд ва ҳамчун унсурҳои заиф ҳам ҳисобида шаванд, зеро дар мавзёи хуруҷи онҳо метавонанд ҳаракатҳои вайронкунонда ба амал оянд. Саривақт муайян накардан ва нодуруст баҳо додан ба шикастаҳои тектоникӣ дар марҳилаи лоиҳакашӣ, сохтан ва истифода бурдани иншоотҳои муҳандисӣ метавонанд боиси душвории ҷиддӣ гарданд [5, с.6].

Чунон ки таҷрибаи сохтмонҳои гидротехникӣ шаҳодат медиҳад, навъҳои гуногуни сарбандҳо ва усулҳои мустаҳкам намудани таҳкурсиҳо имконият медиҳанд, ки барои сохтани системаҳои гидротехникӣ шароитҳои гуногуни конструктивӣ истифода бурда шаванд [8, с.9]. аз ин рӯ, масъалаи омӯзиши хусусиятҳои инженерии геологии минтақаи

шикастаҳо ҳам алоҳида ва ҳам дар умумӣ ҳангоми тадқиқоти васеи инженерии геологӣ ба миён меояд.

Дар асоси таҳлили адабиёти соҳавӣ қайд кардан мумкин аст, ки дар омӯзиши масъалаҳои нақши шикастаҳои тектоникӣ дар таъмини устувории минтақаи сохтмони неругоҳҳои барқи обӣ чунин хусусиятҳо, ба мисоли сохти дохилӣ, ғафсии конструкцияҳои асосӣ, дараҷаи тағйир ёфтани хосиятҳои физикавӣ, механикӣ ва филтратсия кам омехта шудаанд.

Мақсади мақола муайян намудани қонуниятҳои зуҳуроти сохторҳои ноустувори тектоникии дар минтақаҳои дорой шароити гуногуни геологӣ ва тектоникӣ ҷойгиршуда ва таъсири онҳо ба шароити муҳандисии геологӣ мавзӯ мебошад.

Объекти омӯзиши мақолаи мазкур минтақаи сохтмони НБО «Роғун» мебошад.

Гиреҳи гидротехникии «Роғун» иншооти азимтарини гидротехникии Осиёи Марказӣ ба ҳисоб рафта, аз ҷузъҳои мураккаби техникую технологияи гуногунтаъйинот таркиб ёфтааст (расми 1).

Гарчанде геология, неотектоника ва устувории сейсмологии ин минтақа дар тули зиёда аз 70 сол омехта мешавад, то ҳол чанд масъалаҳои мубрам ҳалли пурраи худро наёфтанд, зеро ҳаракатҳои неотектоникӣ муттасил идома доранд ва боиси тағйирёбии ҳолати экзогеодинамикӣ ва сейсмикии маҳал мегарданд. Барои тадқиқоти ҳаматарафаи ин масъалаҳо бояд ба паҳлуҳои гуногуни он рушанӣ андохта шавад:

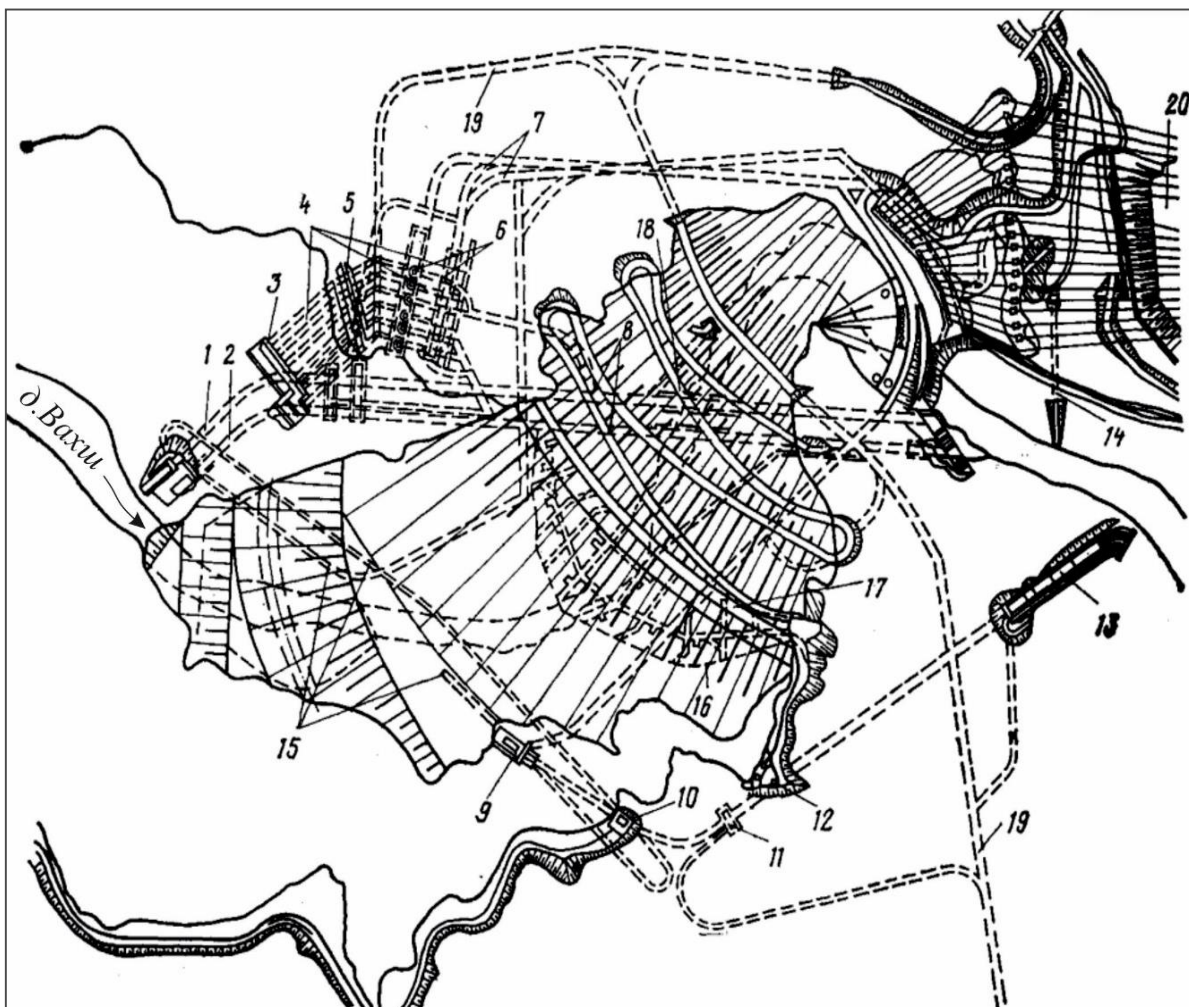
– сатҳи омӯзиши морфологии минтақаҳои шикастаҳо ва унсурҳои сохтори онҳо дар минтақаҳои шароити геоструктурию тектоникиашон гуногун аз рӯйи таҳлили маводи мавҷуда;

– нақши омилҳои геосохторӣ, литологӣ-петрографӣ ва неотектоникӣ, ки хусусиятҳои инженерии геологиро муайян мекунанд (андозаи минтақаи таъсири динамикӣ, сохтори дохилии шикаста, дараҷаи вайроншавии ҷинсҳо, тағйироти эпигенетикӣ, сохторҳои тектоникии ноустувор ва ғ.);

– таъсири таркиби литологую петрографӣ ва тағйироти таркиби ҷинсҳои минтақаҳои шикастаҳо ба хосиятҳои физикавӣ, механикӣ ва филтратсионии онҳо.

Расми 1. Нақшаи иншоотҳои асосии НБО «Роғун»

Figure 1. Scheme of the main construction of the Rogun hydroelectric power station (HPS).

1,2 — нақбҳои (туннелҳои) сохтмони қабатҳои I ва II; 3 — иншооти обқабулқунандаи НБО; 4 — туннелҳои обрав ва турбинавӣ; 5 — нақби (шахтаи) садамавӣ-таъмирии садд; 6 — бинои НБО; 7 — туннелҳои нақлиётӣ ва тақвияти тавоноии НБО; 8 — туннели обпарто; 9 — иншооти обпарто бо обқабулқунаки қаррӣ; 10 — шахтаҳои дарғоти таъмирӣ ва ремонтнои затвори; 11 — бинои дарғоти асосии обпарто; 12 — обпартои шахтавӣ; 13 — иншооти обпартои ниҳой; 14 — туннели обпарто дар сойи Оби Шур; 15 — туннели химоякунандаи қабати намак аз шусташавӣ; 16 — туннелҳои сементбаранда; 17 — шонаи сарбанд; 19 — туннели ёрирасон; 19 — туннелҳои нақлиётӣ дар роҳҳои мошингард; 20 — таҳҷизоти руйизаминии тақсимқунандаи чараёни барқ.

1, 2 - construction tunnels of tiers I and II; 3 - water intake of the HPS; 4 - supply tunnels and turbine conduits; 5 — emergency repair gate shaft; 6 — hydroelectric power station building; 7 — transport tunnel and power distribution tunnel; 8 — hydroelectric power station outlet tunnels; 9 — operational spillway with deep water intake; 10 — repair gate shaft; 11 - room of the main spillway gates; 12 - mine spillway; 13 — end structure of the spillway; 14 — outlet tunnel on the Obi Shur sai; 15 - tunnels for protecting the salt layer from erosion; 16 - cementation tunnels; 17 — dam crest; 19 — auxiliary tunnel; 19 — transport tunnels on roads; 20 - open switchgear

Дар натиҷаи тадқиқоти гузаронидаи мо маълум гашт, ки сохторҳои тектоникии минтақаи сохтмони НБО ноустувор буда, ҳолати онҳо аз таърихи геологӣ рушд, таркиби моддии чинҳои кӯҳӣ ва ҳаракатҳои ҳозиразамони неотектоникӣ, фарқияти таркиб ва морфологияи онҳо вобаста мебошад.

Сохтори тектоникии минтақаҳои шикастаҳо ҳамчун як унсур томи геологӣ муҳандисӣ ҳисобида шуда, дар шароити муайяни геотектоникӣ ба вучуд омада, таърихи махсуси геологиро аз сар гузаронидааст (расми 2). Аз ин сабаб хусусиятҳои инженерии

геологӣ, неотектоникии мавзеи иншоотҳо, тавре маълум гашт, мураккаб баҳогузори қарда мешаванд. Шикастаҳои асосии минтақаи сохтмон чаҳорто буда, инҳо шикастаи Вахш, шикастаи Йонахш, шикастаи Гулизиндон ва шикастаи рақами 35 мебошанд (ниг.расми 2). Шиддати ҳаракатҳои тектоникӣ қад-қади ин шикастаҳо дар ҳудуди 0,7–2,0 мм дар як сол қарор доранд.

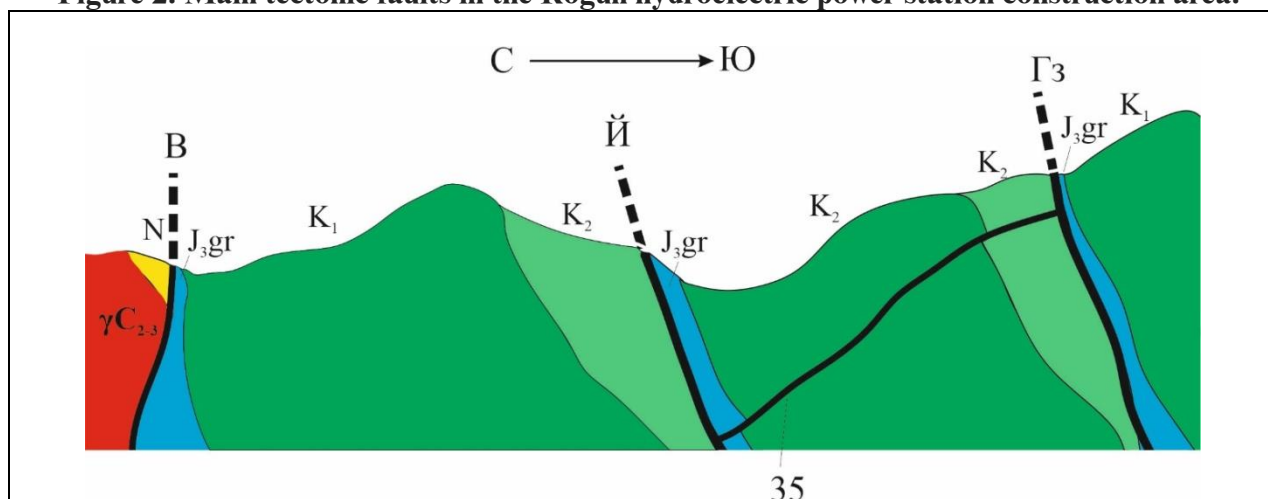
Дар айни замон минтақаи сохтмони НБО дар майдони фишори хос қарор дорад ва маҷмуи ҷинсҳои кӯҳӣ, ки таркиб, ҳолат ва хосиятҳои худро доранд (регсангҳо, алевролитҳо, гилсангҳо, конгломератҳо, аргиллитҳо, оҳаксангҳо, гипсҳо, намаки ошӣ, сангпораҳо, линзаҳои гипсҳо ва ғ.), устувории онро таъмин мекунад.

Аз рӯи характери таъсир ба хусусиятҳои моддию морфологӣ сохторҳои тектоникии минтақаи шикастаҳо аз рӯи харитаи геологӣ мо 5 маҷмааи (комплекс) ҷинсҳо ро мукунем:

1. маҷмааи гранитҳо, С₃,
2. маҷмааи ҷинсҳои метаморфӣ, сланетсҳо, PZ₂,
3. маҷмааи ҷинсҳои вулконию таҳшинӣ, С₃,
4. маҷмааи ҷинсҳои карбонатӣ, К,
5. маҷмааи ҷинсҳои терригенӣ, J-K.

Расми 2. Шикастаҳои асосии мавзеи сохтмони НБО «Роғун».

Figure 2. Main tectonic faults in the Rogun hydroelectric power station construction area.

N – регсангҳо, алевролитҳо, гилсангҳо, конгломератҳо; K₂ – аргиллитҳо, регсангҳо, оҳаксангҳо; K₁ – аргиллитҳо, алевролитҳо, регсангҳо, гипсҳо;

J_{3gr} – намаки ошӣ бо сангпораҳои аргиллитҳо, линзаҳои аҳён-аҳёни гипсҳо; γC₂₋₃ – массиви интрузивии гранитҳо, С₃. Шикастаҳои тектоникӣ: В – шикастаи Вахш, Й – шикастаи Йонахш; Г₃ – шикастаи Гулизиндон; 35 – шикастаи № 35.

N – sandstones, siltstones, clays, conglomerates; K₂ – mudstones, sandstones, limestones; K₁ – mudstones, siltstones, sandstones, gypsum;

J_{3gr} – salt with fragments of mudstones, mudstones with rare lenses of gypsum; γC₂₋₃ – intrusive massif of granites. Tectonic faults: В – Vakhsh fault, Й – Yonakhsh fault; Г₃ – Gulizindon fault; 35 – fault № 35.

Таркиби литологӣ ва петрографияи ҷинсҳои кӯҳии минтақаи сохтмони НБО ба дараҷаи порашавӣ, хосиятҳои физикавӣ механикӣ ва филтратсионии ҷинсҳо дар минтақаи фаъолияти динамикӣ таъсир мерасонанд.

Тағйироти ҳадди зиёддошта дар аксар вақт хоси ҷинсҳои интрузивӣ, яъне гранитҳо ва ҷинсҳои метаморфӣ, сланетсҳо (маҷмааи инженерии геологӣ гранитҳо, С₃ ва маҷмааи ҷинсҳои метаморфӣ, сланетсҳо, PZ₂) мебошад. Хусусиятҳои физикию механикии ин маҷмааи ҷинсҳо ба ҳисоби миёна аз 2,2 то 3,4 маротиба кам шуда, хосиятҳои софкунии онҳо (филтрация) бештар аз 100 баробар зиёд шуда метавонанд.

Чинсҳои карбонатӣ (маҷмааи давраи бӯр - К) ба тағйироти ҳадди ақал дучор мешаванд.

Баробари кам шудани коэффитсиенти тағйирёбии ҳосиятҳои физикӣ-механикӣ ва филтратсия дар минтақаи таъсири динамикӣ, 5 маҷмааҳои чинсҳои болозикрро бо назардошти дигар хусусиятҳо, аз рӯйи осебпазирӣ, пайихам ба таври зерин чой додан мумкин аст:

карбонатӣ → сланетсҳои метаморфӣ → габброӣ → терригенӣ → эффузивӣ-тахшинӣ → гнейси гранитӣ

Сохтори тектоникии шикастаҳоро аз рӯйи дараҷаи мураккабӣ тасниф кардан мумкин аст, ки он механизми пайдоиш, намуди сохтори тектоникӣ, замони пайдоиш ва хусусиятҳои дохилии он, хусусиятҳои литологию петрографии чинсҳои кӯҳии минтақа, шароити гидрогеологӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Аз ин рӯ, шароити муҳандисию геологии сохторҳои тектоникии шикастаҳоро вобаста ба механизми пайдоиш ва навъи морфокинематикӣ, дигаргуниҳои эпигенетикӣ, ҳаракати муосир (неотектоникӣ), омезиши ин омилҳо ва амсоли онҳо [3, 4, 7, 13, 15] аз рӯйи шкалаи зерин чунин баҳо додан мумкин аст:

- I. Сохтори соддаи тектоникии шикастаҳо;
- II. Сохтори мураккаби тектоникии шикастаҳо;
- III. Сохтори хеле мураккаби тектоникии шикастаҳо.

Аҳаммияти амалии ин тасниф дар муайян намудани маҷмуи омилҳои мебошад, ки ба мураккабии иншоотҳои вайроншудаи тектоникӣ таъсир мерасонанд ва имкон медиҳад то таъсири хусусиятҳои экзогеодинамикӣ объективона баҳо дода шуда, тадбирҳои мушаххаси ҳифзи муҳандисии чузъҳои иншоот андешида шаванд.

Ин таҳлили ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии омӯзиши муҳандисию геологии минтақаи иншооти НБО ба мо имкон медиҳад, ки аз он ҳулосаҳои зарурӣ бардошта, онро дар баҳодиҳии нақши шикастаҳои тектоникӣ дар таъмини устувории минтақаи сохтмони НБО «Роғун» мавриди истифода қарор диҳем.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳимми сифатии фаъолияти шикастаҳои тектоникӣ хусусиятҳои фазои дохилии онҳо мебошад. Танай минтақаҳои шикастаҳоро ҷисмҳои геологии шаклҳои гуногун ва таркиби мураккабдошта: брексияҳои тектоникӣ, милонитҳо, катаклизитҳо ва ғайра ташкил медиҳанд.

Ҷисмҳои пуркунандаи шикастаҳо сохтори муайяни дохилӣ дошта, дар шароити муайяни тектоникӣ ба вучуд омадаанд, брекчияҳои тектоникӣ ва майдапораҳои зиёд, ки танаҳои онҳоро пур мекунанд, хусусияти асосии устувории минтақаро ташкил медиҳанд. Дар ҷараёни тараққии геологӣ шикастаҳо дар натиҷаи таъсири қувваҳои тектоникӣ, динамометаморфизм ва равандҳои экзогеодинамикӣ тағйир меёбанд, ки ин дар хусусиятҳои инженерии геологии онҳо зоҳир мегардад.

Фаъолияти ҳозираи сохторҳои зоҳиршудаи тектоникӣ на танҳо аз омилҳои табиӣ – фаъолияти неотектоникии минтақа ва масофа то манбаҳои асосии сейсмикӣ, балки аз омилҳои сунъӣ – лаппиши сатҳи об (амплитуда) ва суръати тағйирёбии сатҳи об дар обанбор низ вобаста аст.

Таҳлили маводи мавҷуда нишон медиҳад, ки минтақаи таъсири динамикии шикастаҳо бояд на танҳо чинсҳои вайроншуда, балки мавзеи деформатсияҳои эҳтимолиро, ки бо ҳолати ғайримуқаррарии шиддат, яъне деформатсия ҳос аст, дар бар гирад. Ин майдон аз минтақаи тағйирёбии чинсҳои таҳҷойии ба рӯйи замин берун баромада, аз рӯйи масоҳат ду баробар калонтар аст. Вобаста ба ин, дар алоқамандӣ бо тағйирёбии шиддатнокии фишор дар раванди корҳои сохтмонӣ зуҳуроти ҳодисаҳои номатлуб (афтиши порасангҳо, лағжиши онҳо, фишор ва зарбаи кӯҳӣ ва ғайра) ба амал омадан мумкин аст.

Аҳаммияти амалии ин тасниф дар муайян намудани маҷмуи омилҳои мебошад, ки ба мураккабии иншоотҳои вайроншудаи тектоникӣ таъсир мерасонад ва имкон медиҳад то методологияи тадқиқоти инженерии геологии минтақаҳои сохторҳои шикастаҳои тектоникӣ такмил, таъсири хусусиятҳои экзогеодинамикӣ объективона баҳо дода шуда, тадбирҳои мушаххаси ҳифзи муҳандисии чузъҳои иншоот андешида шаванд [13].

Онҳо дар баъзе ҳолатҳои муайян метавонанд омилҳои номусоиди сохтмони муҳандисӣ – биноҳо ва иншоотҳо бошанд. Хусусиятҳои шикастаҳои тектоникӣ, ба амсоли хосиятҳои деформатсионӣ, устуворӣ ва филтратсияи массаҳои чинҳои кӯҳӣ, инчунин сатҳҳои заиф, ки дар онҳо метавонанд ҳаракатҳои тектоникӣ фаъолтар ба амал оянд, қодиранд сабабгори зухуроти равандҳои гуногунии экзодинамикӣ шаванд. Саривақт ошкор накардан ва ё нодуруст баҳо додан ба онҳо дар марҳилаи лоиҳакашӣ, сохтан ва истифода бурдани иншоотҳои инженерӣ душвор ва ҳатто ғайриимкон аст. Аз ин лиҳоз, ҳангоми интиҳоби лоиҳа ва андозаҳои иншоотҳои тарҳрезӣшуда, муайян кардани кунҷҳои нишебӣҳо (террасаҳои сохтмонӣ), умқи ва кунҷи канорҳои устувории чинҳои сусти, интиҳоби усулҳои иҷрои корҳои сохтмонӣ ба назар гирифтани шикастаҳои тектоникӣ аҳамияти калон дорад.

Чунон ки таҷрибаи сохтмони гидротехникӣ шаҳодат медиҳад [6, 7, 9, 15], навъҳои гуногуни сарбандҳо ва усулҳои мустаҳкам намудани таҳкурсии онҳо имконият медиҳанд, ки дар шароити дилхоҳи сохторӣ сохтани системаҳои гидротехникӣ имконпазир аст: танҳо бояд шароити геологӣ сохторӣ, шикастаҳои тектоникӣ, геологияи инженерӣ сейсмикӣ муфассал омӯхта шуда, тадбирҳои муҳандисии ба онҳо мувофиқ андешида шаванд.

Бо назардошти ин, дар миёни ин масъалаҳо, хусусиятҳои геологияи муҳандисии сохти дохилии шикастаҳои тектоникӣ, хосиятҳо ва параметрҳои ҷи зерминтақаҳои алоҳида, ҷи умуман минтақа, аҳамияти аввалиндараҷа мубрам ва муҳимро доро мебошанд. Дарвоқеъ, фаъолнокии шикастаҳои Вахш, Йонахш, Гулизиндон ва шикастаи рақами 35, дар айни замон (ва дар ояндаи наздику дур ҳам) устувории табиӣи техникӣ иншооти азим – НБО “Роғун”-ро муайян мекунад.

Ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва натиҷаи тадқиқотҳои илмӣ дар ин хусус гарчанде хело зиёд бошанд ҳам, вале онҳо аввалан, дар як ақида нестанд ва баъдан, доир ба таъсири шикастаҳои тектоникӣ ба устувории гиреҳи гидротехникӣ ҷавоби ниҳой ва кофӣ дода наметавонанд. Мутаассифона, дар маводи мавҷуда доир ба НБО тавсифи муфассали минтақаҳои шикастаҳои тектоникӣ, сарҳади онҳо, муайян кардани хосиятҳои физикию механикӣ ва таҳлили таърихи геологӣи онҳо хеле кам ба назар мерасад.

Роҳи дурусти омӯзиши устувории минтақаи иншоот ва таҳияи чорабиниҳои ба он мутобиқи таҳкими устуворӣ ва пешгирии оқибатҳои зухуроти номатлуб, ин ташкил ва гузаронидани мушоҳидаҳои доимӣ ва мунтазами минтақаҳои шикастаҳои тектоникӣи зикршуда мебошад.

Натиҷаҳои дар мақолаи мазкур бадастомадаро дар паҷуҳишҳои инженерии геологӣ на танҳо дар минтақаи сохтмони НБО “Роғун”, балки дар лоиҳакашии иншоотҳои гидротехникӣ, граждонӣ ва саноатӣ, иншоотҳои зеризаминӣ ва рӯйизаминӣи нақлиётӣ истифода бурдан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Артющков Е.В. Геодинамика / Е.В. Артющков. - М., Наука, 1979.
2. Бабаев А.М. Новейший тектогенез зоны сочленения Гиссаро-Алая и Таджикской депрессии / А.М. Бабаев. - Душанбе: Дониш, 1975.
3. Барыкина О.С. Инженерно-геологический анализ разрывных тектонических структур. Сергеевские чтения. Выпуск 5. Материалы годичной сессии Научного совета РАН по проблемам геоэкологии, инженерной геологии и гидрогеологии. Москва. ГЕОС. 2003.
4. Варга А.А. Методологические аспекты моделирования скальных оснований крупных сооружений // Геоэкология, 1997. №3.
5. Золотарев Г.С. Инженерная геодинамика / Г.С. Золотарев. - М. Изд-во МГУ. 1983.
6. Илюшин В.Ф., Количко А.В. Влияние инженерно-геологических факторов на компоновочные и конструктивные решения подземных сооружений напорно-станционного узла Рогуновской ГЭС. Сб. научн. Тр. Гидропроекта. 1981. Вып. 78.
7. Инженерная геология СССР. В восьми томах / Под ред. Е.М.Сергеева. Изд-во МГУ. 1976.
8. Количко А.В., Семин И.М. Исследование напряженного состояния и прочности моделей с трещинами конечной длины/Сб. научных трудов Гидропроекта. 1976. № 50.
9. Комплексные инженерно-геофизические исследования при строительстве гидротехнических сооружений/А.И. Савич, Б.Д. Куянджич, В.И. Коптев и др.; Под ред. А.И. Савича, Б.Д. Куянджича. М., Недра, 1990.
10. Костенко Н.П. Развитие складчатых и разрывных деформаций в орогенном рельефе / Н.П. Костенко. - М.:

Недра. 1972.

11. Марков А.Б. Инженерно-геологические особенности тектонитов / А.Б. Марков. - Душанбе. Дониш, 1977.
12. Несмеянов С.А., Бархатов И.И. Новейшие и сейсмогенерирующие структуры Западного Гиссаро-Алая / С.А. Несмеянов, И.И. Бархатов. - М.: Наука. 1978.
13. Райзман А.П. Геодезические исследования деформаций земной коры в районах Нурекской и Рогунской ГЭС. Гидротехническое строительство. Москва, 1990. №2.
14. Раҳимӣ Ф., Муҳаббатова Х., Ниёзов А.С., Аброров Х. Об, илм ва рушди устувор / Ф. Раҳимӣ, Х. Муҳаббатова, А.С. Ниёзов, Х. Аброров. - Душанбе: Дониш, 2018.
15. СП 11-105-97. Инженерно-геологические изыскания для строительства. Часть 1. Общие правила производства работ. М.: ПНИИС Госстроя России, 1997.

ДОИР БА НАҚШИ ШИКАСТАҲОИ ТЕКТОНИКӢ ДАР ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ МИНТАҚАИ СОХТМОНИ НБО «РОГУН»

Дар мақола дар бораи нақши шикастаҳои тектоникӣ дар таъмини устувории минтақаи сохтмони НБО «Рогун» маводи таҳлилий оварда шудааст. Мақола ба таҳқиқоти сершумори сохтори минтақаҳои шикастаҳо, таҳлили маводи чопшуда оид ба тадқиқоти муҳандисӣ-геологӣ дар минтақаҳои Неругоҳи барқи обии «Рогун» асос ёфтааст. Хусусиятҳои геологӣ ҷойгиршавии гирехи гидротехникии «Рогун» дар паҳншавии васеи чинсҳои таҳшинии терригенӣ ва намақдори замони мезозой ифода меёбанд. Шикастаҳои асосии тектоникӣ самти ғарбу шарқ ва ҷанубу ғарбӣ – шарқӣ дошта, тулонияти зиёда аз садҳо километр доранд. Устувории минтақаи сохтмони НБО «Рогун» аз ду омил асосӣ таркиб меёбад: ҳосиятҳои физикавӣю механикӣ чинсҳои мезозой ва шиддатнокии ҳаракатҳои шикастаҳои тектоникӣ. Барои арзёбии устуворӣ гузаронидани бояд мониторинги доимӣ ва мунтазами унсурҳои асосии сохтори геологӣ ва неотектоникӣ таъмин намуд.

КАЛИДВОЖАҲО: Тоҷикистон, НБО «Рогун», геология, неотектоника, чинсҳои кӯҳӣ, мезозой, шикастаҳо, устуворӣ, арзёбӣ, мониторинг.

О РОЛИ РАЗРЫВНЫХ НАРУШЕНИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОСТИ ЗОНЫ СТРОИТЕЛЬСТВА РОГУНСКОЙ ГЭС

В статье представлен аналитический материал о роли тектонических разломов в обеспечении устойчивости района строительства Рогунской ГЭС. Геологические особенности расположения гидрологического узла «Рогун» выражаются в широком распространении мезозойских терригенных и соленосодержащих пород. Основные тектонические разломы имеют западно-восточное и юго-западно-восточное направление и имеют протяженность сотни км. Статья основана на многочисленных исследованиях строения зон разломов, анализе опубликованных материалов по инженерно-геологическим исследованиям на различных участках Рогунской ГЭС. Устойчивость района строительства «Рогун» обеспечивается сочетанием двух основных факторов: физико-механических свойств мезозойских осадочных комплексов и интенсивности тектонических разрывных нарушений. Для оценки устойчивости необходимо обеспечить постоянный и регулярный мониторинг основных элементов геологического строения и неотектоники.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Таджикистан, Рогунская ГЭС, геология, неотектоника, горные породы, мезозой, разрывные нарушения, устойчивость, оценка, мониторинг.

ON THE ROLE OF FAULTS IN ENSURING STABILITY OF THE ROGUNSKAYA HPP CONSTRUCTION AREA

The article presents analytical material on the role of tectonic faults in ensuring the stability of the Rogun hydroelectric power station (HPS) construction area. The geological features of the location of the Rogun hydrological unit are expressed in the wide distribution of Mesozoic terrigenous and salt-bearing rocks. The main tectonic faults have a west-east and south-west-east direction and are hundreds of kilometers long. The article is based on numerous studies of the structure of fault zones, analysis of published materials on engineering-geological studies at various sites of the Rogun hydroelectric station. The stability of the Rogun construction area is ensured by a combination of two main factors: the physical and mechanical properties of Mesozoic sedimentary complexes and the intensity of tectonic faults. To assess sustainability, it is necessary to ensure continuous and regular monitoring of the main elements of the geological structure and neotectonics.

KEYWORDS: Tajikistan, "Rogun" HPS, geology, neotectonics, rocks, Mesozoic, faults, stability, assessment, monitoring.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарифзода Шамъун Раҷабмурод* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуоми факултети геология. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: +992 200060330. E-mail: sharifzodashamun@gmail.com.

Сведения об авторе: *Шарифзода Шамъун Раҷабмурод* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса геологического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992 200060330. E-mail: sharifzodashamun@gmail.com.

Information about the author: *Sharifzoda Shamun Rajabmurod* – Tajik National University, second-year master’s student of Faculty of Geology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: +992 200060330. E-mail: sharifzodashamun@gmail.com

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ТАЪРИХ - ИСТОРИЯ

<i>Чононаи Н.</i> Вижагиҳои равияҳои муд дар манотиқи Тоҷикистон.....	5
<i>Сафарова Б.Р.</i> Хусусиятҳои бадеии ҳунари қурокдӯзӣ дар санъати орошиву амалӣ.....	9

ФАЛСАФА, ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА – ФИЛОСОФИЯ, ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

<i>Қурбонов А.И.</i> Таълими гендерии кӯдакон дар шароити мактаб-интернат.....	14
<i>Қудратуллозода Ш.</i> Ислоҳкунии ҳолати афсурдаҳои занони дорони имкониятҳои махсуси ҷисмидошта.....	18
<i>Сафарова И.</i> Мушкилотҳои иҷтимоию психологӣи ҷалб нагардидани духтарон ба муассисаҳои таҳсилоти олий.....	22
<i>Қурбонзода М.</i> Хусусиятҳои ҷинсии инкишофи нутқ.....	25

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА - ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Зиёева Д.</i> Таҳлили гузариши калима аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ.....	30
<i>Таварова М.</i> Таҳлили маводу матлабҳои ба НБО-и “Роғун” бахшидашуда дар ҳафтаномаи «адабиёт ва санъат».....	35
<i>Вэн Ю Дзя</i> Номинации мужины в русском языке.....	39
<i>Қурбонова А.</i> Тема любви в творчестве И.С. Тургенева (на примере повести «Первая любовь»).....	44
<i>Мусаямов К.</i> Русский нигилизм как идеология и философия.....	47
<i>Султонова З.</i> Основные аспекты характеристики внешности человека в современном русском языке.....	50
<i>Ғаниева М.Н.</i> Забони англисии давраи миёна.....	55
<i>Халилова Ш.Х.</i> Теоретические основы изучения метафоры.....	58
<i>Ҳакимова С.</i> Вижагиҳои тағйироти фонетикӣи иқтибосоти арабӣ дар забони англисӣ.....	62
<i>Хужамуратова С.Р.</i> Мавқеи истилоҳоти сиёсӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ....	64
<i>Саидова С.</i> Способы выражения вежливости в разных языках.....	67
<i>Алиев Х.</i> Трудности при изучении множественного числа имен существительных в русском языке.....	71
<i>Фаҳад Х.Т.</i> Чолишҳои пешорӯйи мутарҷим ҳангоми тарҷума аз забони арабӣ ба забони форсӣ.....	75

ИҚТИСОД-ЭКОНОМИКА

<i>Бойматова О.Л., Эшонкулов А.А.</i> Мавқеи ҷамъиятҳои дорони масъулияти маҳдуд дар ташкили хизматрасонии сайёҳӣ барои беҳдошти соҳаи иттилоотӣ.....	81
<i>Рабиева С., Саидова М., Джумаева Ш.</i> Краткая информация об отдыхе в санаториях.....	86
<i>Саидмуродзода Г.</i> Хусусиятҳои инкишоф ва равандҳои муосири муҳоҷирати меҳнатӣ.....	89

ҲУКУҚ – ПРАВО

<i>Азизова Ф.Н.</i> Воситаҳои ҳуқуқии таъмини сифати мол дар соҳаи ҳуқуқи маданӣ....	93
--	----

<i>Саидзода О.С.</i> Таҳқиқоти криминалистии пайҳои биологии шахс дар тафтиши чиноятҳо муқобили шахсият.....	97
<i>Абдуҷабборзода А.А.</i> Стандартҳои (меъёрҳои) байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ.....	101
<i>Раҷабова Ф.</i> Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ.....	105
<i>Алимшоева Н.М.</i> Хусусиятҳои таъминоти техникӣ ва криминалистӣ барои чустучӯӣ шаҳрвандони бедарак ғойбашта.....	112
<i>Расулиён А.К.</i> Аҳамияти далели хулосаи эксперт аз рӯи тадқиқоти ҳуҷҷатҳои пластикӣ ҳисоббаробаркунӣ ҳангоми ошкор ва тафтиши чиноятҳо.....	116
<i>Фатоҳзода М.</i> Таърихи қабул ва шарҳи мухтасари кодекси Бустаманте.....	119
<i>Давлатова Ф.</i> Дипломатия ҳамчун роҳи осоиштаи ҳалли баҳсҳои байналмилалӣ...	122
<i>Хуриедзода Ш.</i> Правовая категория «качество товара»: понятие, признаки и сфера применения.....	125
<i>Маҳмудов М.М.</i> Рушди низоми андоз ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	132
<i>Juraeva D.</i> Law governing the arbitration.....	136
<i>Сулаймонзода М.С., Эмомализода Ф.С.</i> Инкишофи падидаи худидораи маҳаллӣ ҳамчун шакли ҳокимияти халқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	140

СИЁСАТ - ПОЛИТИКА

<i>Салимов Ф.Н., Шарифзода Ш.Ш.</i> Региональный комплекс безопасности: особенности теоретического подхода.....	145
<i>Шамсов А., Шарипов А.Н.</i> Этапы становления Евразийской интеграции.....	150
<i>Rasulova M., Salimov F.N.</i> The role of cultural diplomacy in modern international relations..	154
<i>Халимов Ф.Г.</i> Совершенствование государственной политики в сфере высшего образования.....	160

МАТЕМАТИКА ВА ИНФОРМАТИКА – МАТЕМАТИКА И ИНФОРМАТИКА

<i>Мирзоев Ё.</i> Муодилаи интегралӣ волтерра бо нуқтаи дохилии сингулярӣ.....	166
<i>Мирзоева С.Х.</i> Воситаҳои сохтани манбаи маълумотҳо барои пардохтҳои интерактивӣ хизматрасонӣ.....	169
<i>Солиев О.К., Эҳромуддини Х.</i> Зеркодҳо ва истифодаи онҳо дар барномарезӣ.....	173

ФИЗИКА - ФИЗИКА

<i>Ҳодиев М.Х., Мирзомуродова С., Исломов З.З.</i> Таҳқиқи n-комплексҳои 1,2,3- бензотриазол бо ҳалқунандаҳои протоноаксепторӣ.....	180
<i>Салихов Т.Х., Мавлон С.</i> Особенности лазерного возбуждения звуковых волн в жидкостях с двумя временами термической релаксации.....	185

ФАРМАТСИЯ - ФАРМАЦИЯ

<i>Муродова Т.Т.</i> Исследование биологических свойств фитопрепаратов, на основе экстрактов листьев шалфея мускатного и травы зверобоя шероховатого произрастающие в Таджикистане.....	191
<i>Ашурализода Ф.А., Валиева М.</i> Муайянкунии микдории инулин дар реша ва бехрешаи чоқулаи калонбарг (<i>inula macrophylla</i> L.), ки дар Тоҷикистон мерӯяд.....	196
<i>Одинаева Т.</i> Биологически активные вещества алкалоидоносных лекарственных растений Таджикистана.....	201

ГЕОЛОГИЯ - ГЕОЛОГИЯ

Шарифзода Ш.Р. Доир ба нақши шикастаҳои тектоникӣ дар таъмини устувори
минтақаи сохтмони НБО «Роғун»..... **206**

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

**Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ
«Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд**

Телефон: (992-37)227-74-41

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзуи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифони бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола таҳсил мекунад;

– матн асосии мақола;

– хангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунҷа [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз **3 номгӯ** ва на бештар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз **5 сатр** ва калидвожаҳо **на камтар аз 7 номгӯ**);

– дар охири мақола бо се забон (**тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ**) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифони бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), номи муассисае, ки дар он муаллиф меҳонад, телефон, E-mail, нишони ҷойи кор в ё таҳсили муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Молодой исследователь»

Телефон: (992-37)227-74-41

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой учится автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 3 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 5 строк, ключевые слова до 7 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на таджикском, русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, название организации, в которой учится (авторы), телефон, E-mail, а также почтовый адрес место учебы автора).

INFORMATION FOR THE AUTHORS

Requirements for scientific articles submitted to the scientific journal "Young researcher»

Phone: (992-37)227-74-41

All submitted scientific journal articles must meet the following requirements: a) the article must be written in compliance with the established requirements; b) the article must be the result of scientific research; c) the article must conform to one of directions (sections) of the journal.

Requirements for registration of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, Times New Roman font, size 14, margins 2.5 cm on all sides, interval 1.5.

The volume of the article (including the abstract and the list of references) should be within the range of 8 to 10 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- article title;
- surname and initials of the author (for example, D. M. Sharipov);
- name of the organization where the author of the article studies;
- main text of the article;
- when quoting specific material, the references are indicated in square brackets [].

Sample: [4, p. 25]. That is, literature #4 and page 25;

- tables, diagrams, diagrams, and drawings should be grouped and numbered.

Tables, diagrams, diagrams, and drawings must have a name;

- list of references (no less than 3 and no more than 10 titles of scientific literature).

The list of references is made according to the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;

- after the list of references, the following information is made out in three languages (Tajik, Russian and English): the title of the article, the author's full name, the name of the organization, the abstract and keywords (abstract of at least 5 lines, keywords to 7 words or phrases);

- Information about the author in Tajik, Russian and English (full name of the author, the name of the organization where the author studies, phone number, E-mail, and postal address of the place of study or work of the author are indicated here).

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

2024. №1

Ответственный редактор: **Хакимова С.**

Издательский центр

Таджикского национального университета

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.